Josip Dukić

NIJE SVE TAKO CRNO

Razgovori, feljtoni i polemike

KULTURNO DRUŠTVO TRILJ
Biblioteka ZENTINAM ET TRIL, broj 6

Nakladnik
Kulturno društvo Trilj

Urednik
Josip Dukić

Recenzenti
prof. dr. sc. Ivo Babić
prof. dr. sc. Nikola Bižaca

Lektura
Niveska Juraga-Kovačev
Marko Matijević

Naslovnica
Ljiljana Mihaljević

Fotografija na naslovnici
Zoran Alajbeg

Računalni slog i tisak
Dalmacija papir, Split

ISBN 978-953-7918-07-1

Josip Dukić

nije sve tako crno

Razgovori, feljtoni i polemike

Košute, 2016.

PREDGOVOR

U ovoj knjizi podijeljenoj u tri tematske cjeline sabrani su tekstovi koji su objavljeni u razdoblju od 2004. do 2014. u nekoliko tiskovina i na mrežnom portalu, a riječ je o osamnaest razgovora, dva feljtona i dva polemička teksta. Jedan od osamnaest razgovora priredio je sa samim autorom Mario Matijević, diplomirani teolog i doktorand na Katoličkom bogoslovnom fakultetu, a tiskan je u *Solinskoj kronici*. Svi ostali razgovori, koje je priredio sam autor, objavljeni su u časopisu udruge Kulturno društvo Trilj *Triljski most*. Sugovornici u tim razgovorima poznate su osobe iz javnog i političkog života, zatim stručnjaci za medije i film te znanstvenici s područja povijesti, arheologije i teologije. Feljton *Sv. Duje, Salona i Split* objavljen je u šest nastavaka u *Slobodnoj Dalmaciji* u prigodi 1700. obljetnice mučeničke smrti Dujma i ostalih salonitanskih mučenika. Drugi feljton, znatno duži, naslovljen *Iz don Franine škrinje* objavljen je u osamnaest nastavaka u *Solinskoj kronici* s ciljem predstavljanja života i rada don Frane Bulića, splitskog svećenika i najpoznatijeg arheologa iz Hrvatske. Polemike *Pavičić prešućuje nove historiografske spoznaje* i *Sinjska antifašistička udruga ideološkim ćorcima puca u prazno,* objavljene u *Slobodnoj Dalmaciji* i na sinjskom mrežnom portalu *Ferata,* zapravo su odgovor autora na anakronističke i ideološke tekstove o ratnim i poratnim temama, čiji su autori novinar Jurica Pavičić i Stipan Samardžić, predsjednik Udruge antifašističkih boraca i antifašista iz Sinja.

Ovo je *četrnaesta* knjiga objavljena u prigodi osamstote obljetnice prvog spomena Trilja u pohrvaćenom obliku (1210.-2010.). U nizu ih je predviđeno *osamnaest*. Objava knjiga dio je višegodišnjeg projekta obilježavanja proslave, koji nosi naziv *Triljska grotulja - Pedeset i pet darova Trilju za 800. obljetnicu*. Od kraja rujna 2009. do kraja svibnja 2016. od pedeset i pet predviđenih projekata četrdeset i devet ih je ostvareno u cjelosti, jedan djelomično (Rodoslovlja), a pet ih se (Triljski misal i četiri knjige) namjerava ostvariti u skoroj budućnosti.

Tekstovi, točnije feljtoni, u ovoj knjizi za razliku od svog prvog izdanja obogaćeni su s trista pet znanstvenih bilježaka. Slikovni prilozi gotovo su identični s onim objavljenim u prethodnim tekstovima, a radi lakšeg korištenja knjige na njezinom kraju pridodan je popis važnijih osoba i mjesta. U svim tekstovima su unešeni malobrojni ispravci.

Od srca zahvaljujem svim osobama koje su mi na bilo koji način pomogle pri objavljivanju knjige. S posebnim osjećajem poštovanja i zahvalnosti prisjećam se Želj-

ka Mardešića, koji je preminuo tri mjeseca prije objave njegovog razgovora, zatim Boška Latinca i fra Špira Marasovića, koji su se nakon objave njihovih razgovorâ preselili u vječnost. U mislima na te velikane duha, zahvaljujem Stvoritelju svega vidljivoga i nevidljivoga što je preko njih, ali i na razne druge načine, otkrio i svakodnevno otkriva da u ovom svijetu unatoč golemim crnim mrljama *Nije sve tako crno*.

RAZGOVORI

OD POLITIKE DO IDENTITETA

Politika bi trebala biti “servis građana”

Ivo Babić, intervju

Triljski most, I (2006), br. 1, str. 4-5.

Ivo Babić rođen je u Trogiru 1946. Gimnaziju je završio u Splitu, a na Filozofskom fakultetu u Zagrebu diplomirao je povijest umjetnosti i arheologiju 1968. te dvije godine kasnije i filozofiju kao paralelni studij. Na istom fakultetu 1972. magistrirao je s temom iz područja povijesti umjetnosti te 1983. i doktorirao. Radio je u kao konzervator u Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika u Splitu, a od 1979. zaposlen je na Sveučilištu u Splitu. Od 1984.-1989. bio je ravnatelj Muzeja grada Trogira, a u razdoblju od 1998.-2002. obnašao je službu rektora Sveučilišta u Splitu. Pisac je brojnih članaka i nekoliko knjiga. Umirovljen je 2015. godine.

Dana 26. studenog 2005. u organizaciji Hrvatske stranke prava u Trilju predstavljena je Vaša knjiga “Pomak prema crnom. Kronike i polemike” (Split - Zagreb, Ex libris, 2005.), koja je nakon toga predstavljena u Zagrebu. Što Vas je potaklo da napišete tu knjigu, dadnete joj taj naslov i predstavite je u Trilju?
Istina, zvuči kao opće mjesto, no na sabiranje članaka i polemika i na tiskanje knjige poticali su me i nagovarali moji prijatelji; to je dakle njihova ideja. Jedna od motivacija zbog kojih sam ipak odlučio objaviti knjigu sigurno je i taština i želja da se ostavi nekakav trag iza sebe. Tinja, također, slabašna nada da se riječima nešto može pomaknuti na bolje iako uočavam, nažalost, svuda pomak prema crnom. Za promociju knjige najprije u Trilju zaslužane su neke osobe i činjenica što mi je to mjesto veoma drago.

Što mislite o političkoj situaciji u Hrvatskoj prije i nakon osamostaljenja, i nije li se možda obistinila izjava da su Hrvati “dobre sluge a loši gospodari?”
Bojim se da smo prekasno dobili državu i da je lako možemo izgubiti rasprodajama i sluganskim ponašanjem prema svjetskim centrima moći. Stoljećima smo bili

poluslobodni pa odatle mentalitet nagodbenjaštva i sluganstva. Ne zaboravimo fenomene autonomaštva (talijanaštva), mađaronstva, unitarizma. Tako se često sjetim misli Miroslava Krleže da su se stoljećima u Hrvatskoj radile karijere denuncirajući svoj narod. A opet danas iza svih kvazi domoljubnih fraza krije se najčešće tek želja za grabežom i pljačkom svoje domovine.

Prema izjavi nekih hrvatskih političara, politika bi trebala biti "servis građana". Budući da smo često svjedoci nedosljednosti "predstavnika naroda", licemjerja u hrvatskom pravosuđu i potkupljivosti medija, ima li nade da se nešto promjeni i što učiniti da se to i dogodi?
Višestranački sustav uspostavljen je ponovno nakon prekida od više od pola stoljeća. U međuvremenu se i u zapadnoj Europi rascvala parlamentarna demokracija. Stranke su uglavnom tek interesne skupine. Iza njih ne stoje kao ranije adekvatni slojevi društva (kapitalisti, seljaci, radnici...). Iza privida demokracije sudbinu kroje najbogatiji, najmoćniji, gospodari medija. I naši mediji u rukama su stranaca koji boje u žuto naš tisak prodavajući šarene gluposti za zaglupljivanje masa. Ideologija medija upravo je u sužavanju vidokruga socijalnog krajolika i u razaranju tradicionalnih vrijednosti. Primjerice, dosta je odmjeriti koliko je u medijima smanjen prostor kulturnih rubrika. Uostalom i političke teme potiskuje kriminal, šport, seks i skandali. Moguće će se razvitkom civilnog društva nešto pomaknuti na bolje. Građani organizirani spontano u svojim udrugama koje će voditi računa o konkretnim problemima u svom neposrednom okolišu, koje će se brinuti o svakodnevnim životnim prilikama mogu pridonjeti podizanju kvalitete života. Valjda će i sindikati biti uspješniji u obrani prava svih radnoovisnih, onih koji rade u privatnim tvornicama, radionicama, dućanima...

Kao rektor Splitskog sveučilišta nastavili ste gradnju Sveučilišnog kampusa sa suvremenom bibliotekom, koji bi se unatoč poteškoćama trebao dovesti do kraja.
Ideja kampusa dosta je stara. Prije mog dolaska na mjesto rektora Sveučilišta tamo je izgrađeno više fakulteta. Borio sam se međutim protiv pokušaja da se u prostor kampusa ne ubace drugi sadržaji a bilo je takvih, veoma snažnih pritisaka, počevši od gradnje robne kuće stranih vlasnika pa do stambene gradnje. Čak se dovodila u pitanje i sama lokacija ali i ideja kamupsa. Pokrenuo sam izradu novoga urbanističkog projekta kampusa i gradnju nove biblioteke koja se ipak gradi. Mislim, bez lažne skromnosti da sam obranio kampus od vanjskih prisezanja.

Što će to značiti za znanost i školstvo u gradu Splitu i Hrvatskoj?
Znanost i školstvo u Hrvatskoj nažalost nije zauzelo mjesto kakvo ima u razvijenom svijetu. Koristim se prilikom da izrazim zadovoljstvo što na Sveučilištu djeluje veći broj mlađih znanstvenika koje uz to krase i ljudske kvalitete i želja da se bore za zajedničko dobro. Vjeru u budućnost Sveučilišta daju mi ljudi poput fizičara dr.

Mile Đelalije i dr. Paške Županovića, entuzijasti poput dr. Ivana Slapničara koji je osnovao Centar za računarstvo; veoma je poduzetan i tako predan dr. Dinko Begušić, mladi dekan Fakulteta elektrotehnike, strojarstva i brodogradnje. Na Medicinskom fakultetu veoma su se iskazali svojom predanošću dr. Lajoš Terzić i dr. Mladen Boban. Spominjem tek poneke s kojima sam više surađivao, no lista je mnogo duža. Taj niz dragih imena ulijeva nadu u budućnost Sveučilišta.

Pad jednoumnog komunističkog sustava utjecao je i na kretanja u Crkvi. Pred biskupima i vjernicima otvorile su se nove mogućnosti djelovanja. Koliko su te mogućnosti iskorištene i kakva bi po Vašem mišljenju trebala biti uloga Crkve u društvu?
Crkva je prastara i respektabilna ustanova koja je preživjela kroz tisućljeća tolike oluje. Religiozni fenomen star je koliko i čovjek iako može mjenjati svoje oblike. Crkvi se zamjerava ako se angažira u društvenim događajima (kako se to kaže da se mješa) ili joj se pak opet spočitava što drži distancu. Kao laik nisam pozvan da dajem lekcije da li Crkva treba imati u vidu više nebesku ili zemaljsku domovinu. Ipak bih želio da Crkva istupa više u korist radnoovisnih i obespravljenih.

Uz brojne aktivnosti treba istaknuti Vaše zalaganje za očuvanjem prirodne baštine. Na žalost, vaša predviđanja se polako obistinjuju (kupovina otoka...). Kakva je u tom smislu sudbina "Lijepe naše?"
Ne bih želio širiti defetizam. Valja izraziti podršku ministrici Marini Dropulić koja se energično uhvatila u koštac s bezakonjem, s betoniziranjem obale. Čuvajmo, ako smo već rasprodali obiteljsko srebro, barem izvore pitke vode. Sada se, primjerice, na obali radi na izgradnji golf terena. Naravno da su zeleni travnjaci golf terena kič slika negiranja kulturnog i prirodnog identiteta krškog, žednog krajolika s levandom, brnistrom i ostalom makijom. No odakle voda za te uvezene travnjake za koje se zalaže uvaženi dijabetolog prof. dr. Mate Granić. Vode već ponestaje i tijekom turističke sezone. Bojim se da s našim mentalitetom konobara i uveseljivača loše krojimo sudbinu Lijepe Naše. Turizam i rasprodaje na veliko i malo ne bi smijele biti jedine gospodarske aktivnosti.

Ustajući u obranu nezaštićenih ljudi i ustanova često ste zaradili određene epitete. Svjesni težine tog nezahvalnog posla imate li snage i dalje to isto činiti?
Ljudi su samo ljudi; društveni krajolici jednako su realni kao i oni fizički. Čovjek može biti razočaran samo zbog toga što loše percipira socijalne krajolike i ljude i što precjenjuje svoje mogućnosti. Svijet nije skrojen po mjeri naših želja i tlapnja. Ipak, svega toga svijesni, posebno fenomena socijalne inercije i tendencija prema entropiji, vrijeme čini svoje i umor raste a uz to, kad se sabiru rezultati, proizlazi da su gotovo zanemarljivi efekti u slabašnim pokušajima pridonošenja općem boljitku.

Vi ste svojim savjetom, prijedlozima i konkretnim aktivnostima pomogli grad Trilj (pomoć u osnivanju Gradske knjižnice i Muzeja triljskog kraja). Nekoliko ste puta gostovali u gradu i razgledali njegove ljepote. Što Vama Trilj konkretno znači?
Nemam nikakvih zasluga koje si nabrojio, osim što sam Te podržavao u radoljubnim nakanama. Trilj je veoma staro i zanimljivo naselje, počevši od njegovoga imena koje je derivacija od antičkog i predantičkog *Tiluriuma*. Smješten je na ubavom položaju na istočnom rubu Sinjskog polja, na Cetini, tamo gdje se rijeka mogla pregaziti i premostiti. Zato je tamo u prethistoriji bilo više naselja, a u antičko doba logor rimske vojske. I arheološka istraživanja i prirodne ljepote pridonjet će, nadamo se, budućnosti Trilja. Ovo naselje je uvijek bilo stjecište trgovine na tako važnom prirodnom putu što vodi u dublju unutrašnjost, pred vratima Bosne. Spomenute novoutemeljene ustanove pridonijet će podizanju razine života, procesima urbanizacije.

Hvala Vam što ste poticali osnivanje Kulturnog društva Trilj i što ste pristali na intervju? U perspektivi buduće suradnje uputite nam koji savjet?
Čovjekova okolina, s njenim prirodnim kulturnim vrijednostima, čuva se na svakom djeliću Zemlje. Trilj i njegova okolina spadaju u vrijednije dijelove Lijepe naše. Zemlju kao kuglu uostalom kao i domovinu, brani se i čuva na svakom njenom dijelu, počevši konkretno od toka Cetine pa do arheološke zone na Gardunu. Posebno smo dužni tamo gdje živimo i djelujemo, tamo smo najpozvaniji i najodgovorniji. Nećemo moći reći da nismo znali kad nas pozove na odgovornost naša savijest i još žešće naši potomci čiju budućnost dovodimo u pitanje.

Politička pasivnost je najgora vrsta politike

Vinko Grubišić, intervju

Triljski most, II (2007), br. 2, str. 8-10.

Dr. Vinko Grubišić, (5. travnja 1943., Posuški Gradac, BiH) književnik, antologičar i jezikoslovac. Slavistiku je studirao u Zagrebu, diplomirao u Fribourgu i doktorirao u Aix-en-Provenceu. Živi u Kanadi od 1975. godine. Na kanadskom sveučilištu Waterloo od 1987. radi kao voditelj Katedre za hrvatski jezik i kulturu pri Odsjeku za germanske i slavenske jezike i književnosti. Pjesme Vinka Grubišića uvrštene su u antologije hrvatske lirike, a eseji i monografije s područja teorije književnosti, kroatistike i opće lingvistike nalaze su u brojnim izdanjima. Priredio je antologije hrvatske književnosti i dvadesetak knjiga, među kojima izdvajamo priručnik za učenje hrvatskog jezika *Croatian Grammar*.

Kanadsko sveučilište Waterloo, na čijem Odsjeku za germanske i slavenske jezike i književnosti radite kao profesor hrvatskog jezika i kulture, spada među najbolja svjetska sveučilišta. Kako ste dospjeli na to mjesto?
Na ovo sam sveučilište dospio kao i svi drugi profesori - natječajem. To je jedini način zapošljavanja na sveučilištima u SAD-u i Kanadi. Na raspisani natječaj pošaljete svoju molbu, s diplomama i popisom publikacija, a onda poseban odbor svakom kandidatu daje bodove prema onom kako to već odgovara natječaju. Ukoliko kandidat ima iskustva u predavanjima predmeta za koji se natječe, onda se najviše gledaju ocjene, naime, kako su studenti ocijenili tog profesora. I inače, te ocjene koje svaki student daje svakom profesoru na koncu svakog semestra, najvažniji su "dokumenti" u karijeri svakog profesora. I to mi se čini sasvim ispravnim.

Rođeni ste u Hercegovini. Kakve su vam uspomene na djetinjstvo?
Kao što reče Friedrich Schiller, svaki pojedinac sa sobom nosi svoj "raj zemaljski" i svoje "zlatno doba", a to je uglavnom djetinjstvo. Do petnaeste godine sam živio u Hercegovini, jest, bilo je veoma teško ono neposredno nakon rata… Ali uvijek se u teškom proživljavanju pronalazilo dosta i komike. Zanimljivo je koliko je bilo negativnog naboja u svemu što se moralo "dobrovoljno" raditi. Na primjer, učitelj nas je vodio svakog tjedna jedan dan da sadimo boriće po golim brdima. Dabome, učinili smo sve moguće da se ti borići ne prime (naopako ih okretali, kamenom im tukli žile...). Kad sam gledao, pedesetak godina kasnije, borići koji su se primili postali

su prava šuma, a inače, drugdje golet, jad i čemer. Mislilo se često u ona vremena da nanosimo štetu ondašnjoj mrskoj državi, a zapravo smo štetu nanosili samima sebi. Kad danas razmišljam o ondašnjoj osmogodišnjoj školi u Posušju, vidim kako je to zapravo bila dobra škola, s veoma dobro uravnoteženim programom. U neku ruku, u Hrvatsku općenito, a u Hercegovinu posebno, vraćam se kao u neku pohranjenu zalihu života, koja je davno ostavljena, i koja kao da se uopće ne troši.

Neko vrijeme ste proveli u sjemeništu? Što vas posebno veže uz te dane?
Bio sam kod franjevaca Hercegovačke provincije, dvije godine u Zadru i treću u Dubrovniku, a izišao sam prije novicijata. Postoje ljudi koji, kad su jednom bili u sjemeništu, nikada iz njega potpuno ne izlaze niti mogu izići. Čini mi se da sam jedan od tih. Bili su to sigurno najljepši dani mojega života. Učenje, discplina, subotom nogomet, čitanje i razmišljanje... Sjemenište je davalo veoma solidnu naobrazbu, posebno u *studia humanitatis*, koja su bila protkana sa *studia divina*. Stečeno znanje, i posebno radne navike, uvijek su od ogromne koristi.

Nakon odlaska iz sjemeništa započeli ste studij u Zagrebu. Jeste li zbog prethodnog školovanja u crkvenoj školi imali nekih poteškoća?
Iz sjemeništa sam izišao nakon trećeg razreda pa sam, pohađajući četvrti razred, ona tri usput morao polagati, tako da sam maturirao u redovitu roku. Nakon toga, upisao sam se na studij hrvatskog jezika, književnosti i latinskog jezika u Zagrebu. Profesori iz tog vremena ostali su mi u najljepšim uspomenama: Ljudevit Jonke, Stjepan Babić, Milan Ratković, Ivo Frangeš, Veljko Gortan, Vladimir Vratović, Miljenko Majetić... S onima s kojima sam se sreo nakon povratka iz emigracije, susreti su bili veoma ugodni. Nikakvih poteškoća na sveučilištu nije bilo zbog prethodnog školovanja u "crkvenoj školi". Pa, pogledajte samo koliko je tadašnjih i sadašnjih sveučilišnih profesora prošlo kroz sjemeništa posebno na jezikoslovnim grupama, a to se dade objasniti time što se u sjemeništima njegovala posebna ljubav prema jezicima i lijepoj riječi. Sjećam se da je Ivo Hergešić (čija sam predavanja rado slušao, jer bijahu posebno puna erudicije) na komparativnoj književnosti od studenata tražio da pročitaju *Bibliju*. Dabome da je nama vjernicima to posebno godilo.

Što vas je nagnalo da napustite Hrvatsku?
Rane šezdesete godine bijahu veoma teške godine u političkom pogledu. Bio je to vrhunac, donekle Titove, a odnekle Rankovićeve diktature. Bivši sjemeništarci su UDB-i bili posebno "na zubu", a to je prevršilo mjeru 1965. kad sam se bojao da me svakog časa mogu zatvoriti, isprebijati, a sve to i ne pitajući mnogo za krivicu… Nikada nisam bio hrabar.

Kakav je bio osjećaj biti Hrvat izvan domovine pod budnim okom UDB-e?
Čuvati se mnogo nismo mogli. Nikakve zaštite nismo imali, jer za policiju, u ze-

mljama gdje smo živjeli, bio je to uvijek nekakav obračun onih s Balkana. Valjalo se zlu uklanjati kako se znalo. No, kako sam nakon izbjegličkog logora u Austriji otišao na studij u Švicarsku, moram naglasiti da u Švicarskoj UDB-a nije mogla raditi ono što je radila, recimo u Njemačkoj šezdesetih i sedamdesetih godina.

Vaše putovanje nastavilo se odlaskom u Ameriku, a nakon toga u Kanadu, gdje živite sa svojom obitelji. Ide li u "obećanim" zemljama sve glatko, kako se ponekad misli, ili život i u njima ima drugu stranu medalje?
Budući da je ovaj život proputovanje, Švicarska je bila jedna, recimo ugodna i udobna postaja. Kako sam došao s dosta solidnim poznavanjem njemačkog, upisao sam studij filozofije, pedagogije, germanistike i klasične filologije, a uz to sam radio u jednoj odgojnoj instituciji i nakon završena doktorata u Francuskoj, otišao s obitelji u Kanadu. Nisam nikad povjerovao ni u kakvu "obećanu zemlju", budući da sam već imao iskustva s obećanim komunističkim "rajem zemaljskim". Sigurno, veliko je i to što možete živjeti u miru, baviti se svojim poslom, znati za dvije strane medalje... Zemljama u koje smo došli poklonili smo uglavnom sve, to je točno, ali kako se drukčije i moglo zemaljsko proputovanje odvijati? Danas veoma malo ljudi umire u mjestu gdje su rođeni. Mislim da nema demokratskije zemlje na svijetu od Švicarske, a nedavno sam pročitao da oko 18% Švicaraca živi izvan svoje zemlje. Živio sam (i porez plaćao) na trima kontinentima i u izvjesnom smislu svugdje sam se osjećao kao "kod kuće" jer sam znao da se ne valja okretati kad se ruka stavi na plug... To nikako ne znači da prestajemo biti ono što jesmo.

Na Sveučilištu Waterloo pokrenuli ste i ostvarili projekt učenja hrvatskog jezika preko internetskog programa, "Croatian Online". Kome je taj program namijenjen, koje su njegove osobitosti i ima li svoje korisnike?
Da, danas školstvo doživljava mnogostran preobražaj. Nova tehnologija, internet, sve to u usvajanju i osvajanju znanja ima ogromno značenje. Hrvati u izvaneuropskim zemljama žive na ogromnim prostranstvima, zato je bila sretna okolnost da se *Katedra hrvatskog jezika i kulture* uspostavila na sveučilištu koje je prije dvadesetak godina imalo veoma dobro organizirane tzv. "dopisne tečajeve". Studenti bi, iz bilo kojeg kraja svijeta, mogli dopisnim putem studirati hrvatski jezik, imali su iste materijale kao i redoviti studenti, a završni ispit su pisali na njima najbližem sveučilištu, koje bi im onda priznalo ispit iz hrvatskog jezika kao i iz bilo kojeg drugog predmeta. Danas se, umjesto dopisnih tečajeva uvode internetski *Online* tečajevi, a hrvatski je prvi jezik koji je priređen u tzv. programu *Angel*, na kojemu je i većina drugih jezika. Nije to sigurno samo mojom zaslugom, nego i zaslugom vrsnih tehničara na sveučilištu koji su mi bili od ogromne pomoći.

Vi ste, za razliku od mnogih emigranata, dočekali ostvarenje dugogodišnje želje da Hrvatska postane samostalna država. Kako ste doživjeli taj događaj, i koliko je u podudarnosti s onim što ste čekali u prognanstvu?

Ako je itko osjetio nedostatak hrvatske države onda su to hrvatske izbjeglice. Nasilno bijasmo državljani države koju nismo nikako voljeli, dapače, ostavljalo nam je uvijek gorčinu u duši kako smo neki privjesak nečega što ne mogosmo smisliti. Čekasmo i – Bogu budi hvala – dočekasmo. Hrabrošću branitelja, podrškom Hrvata u Hrvatskoj i izvan Hrvatske, mudrošću tadašnjeg predsjednika i u pravom, najpozitivnijem smislu, hrvatskog vođe Franje Tuđmana. Svi smo zajedničkim snagama izvojevali hrvatsku državu. Danas... nažalost, Hrvati koji su se onako lavovski borili, većinom nisu voljni otići na najbližu izbornu postaju... Da bilo koji predsjednik države proglasi avanturistima mladiće koji su dragovoljno otišli boriti se protiv požara i bilo čijom nesmotrenošću (sigurno ne namjernom) izgubili živote, morao bi ne samo podnijeti ostavku nego i odgovarati za svoje klevete. No u Hrvatskoj... Ipak, hrvatska država postoji i samo je do Hrvata kakva će biti i koje će biti njeno mjesto u svijetu. Tu treba mudrosti, a bojim se da nam i opet ne bi ta mudrost nedostajala, kao što je to bio slučaj u mnogim prijelomnim povijesnim vremenima.

Kako gledate na položaj Hrvata u Bosni i Hercegovini?
Usprkos svim mešetarima koji djeluju izvan Sarajeva i u Sarajevu, blizak sam mišljenju mudrog biskupa Ratka Perića koji je jednom prigodom naglasio kako Hrvati u Bosni i Hercegovini znaju, kad ustreba, i crnu zemlju jesti, a ne da uvijek zemlja njih jede. Mislim da su Hrvati u Bosni i Hercegovini, kao i Hrvati iz Bosne i Hercegovine, u prosjeku među najškolovanijima u Europi (da, bilo bi zaista zanimljivo vidjeti statistike) i to je jedna od njihovih snaga. Samo se educirani ljudi znaju pravilno koristiti svojom slobodom. Bosna i Hercegovina je najnedržavnija država u Europi, bez gotovo i jedne istinske kohezijske snage, gdje su oscilacije među trima narodima bile uvijek svojevrsna umjetna transfuzija, koju su podržavali mnogi sa strane, a gotovo nitko iz Bosne i Hercegovine. S druge strane ono "i" između Bosne i Hercegovine, ne samo da je uvijek bilo s prevelikom i preteškom točkom, nego uvijek samo rastavni veznik.

U kakvom su odnosu Vinko Grubišić i politika nekad,a u kakvom sada?
Kad je riječ o tome kakvi su odnosi između mene i politike bili nekada, a kakvi su sada, i nekada i sada bio sam na određeni način izvan i stajaće i tekuće politike, one koja izravno donosi odluke. S druge strane, znao sam da je politička pasivnost najgora vrsta politike. Od onih sam koji su uvijek Hrvatskoj željeli sreću pa ako sam tu nešto mogao učiniti osjećao sam se sretnim i zadovoljnim, kao i ogromna većina Hrvata izvan Hrvatske. No izravna neumiješanost u život polisa, odnosno naroda, nikako ne znači da smatram kako bi itko trebao biti puka demografska brojka, koja se rođenjem uključuje u demografske statistike jednog naroda, a smrću se iz tih statistika briše. Svi smo pozvani odlučivati o sudbini svojeg naroda, jer to je to ujedno i odlučivanje o samima sebi i o svojim bližnjima. Koliko god neki kukali kako se

na izborima “nema za koga glasovati” pa ni ne glasuju, upravo glasovanjem, demokratskim djelovanjem, iskrenim zalaganjem za ideje koje nam se čine najboljima, doprinosimo boljitku sudbine svojega naroda.

Kako, kao vjernik, reagirate na stajališta neistomišljenika koji vam namjerno podmeću i pripisuju neistine i laži?
Kako se Krleža jednom poslužio arapskom poslovicom “Psi laju, a karavana prolazi...”, moram priznati da me sve te klevete veoma malo zabrinjavaju. Kad biste poznavali koje su to osobe u Torontu i što su sve ti isti radili (i pokušavali) protiv drugih Hrvata u Ontariju i Kanadi, sve bi bilo jasno. Na te laži sam odgovorio jednim opširnijim internetskim dopisom, a što se tiče novinara... Novinari u Hrvatskoj danas uživaju u tome što mogu oblatiti bilo koga, ali da tome, o kome tobože sve znaju, nikada ne daju doći do riječi. Nekada su novinari bili uglavnom promašeni književnici, a danas su to većinom promašeni i književnici i ljudi.

Priredili ste udžbenike i antologije hrvatske književnosti, izdali veliki broj popularnih i znanstvenih radova, objavili nekoliko knjiga. Od onog što ste učinili, napisali, što bi izdvojili kao nešto na što ste posebno ponosni?
Imao sam sreću da sam susreo u životu vrsne suradnike s kojima sam u suradnji priredio nekoliko školskih priručnika, kao što su Krešimir Šego, fra Ljubo Krasić, Anita Kovačević Mikulić, dr. Vladimir Bubrin... Svakodnevna predavanja sa zahtijevala priređivanje dvaju priručnika za studente, “Elementary Croatian 1” i “Elementary Croatian 2” te “Croatian Grammar”.

Što namjeravate učiniti nakon odlaska u mirovinu 2008. godine?
Planova imam i napretek. Samo, Bože zdravlja! Htio bih dovršti nekoliko, davno otpočetih, jezikoslovnih i književnih projekata, posebno prijevoda. I svakako, više vremena provoditi u Hrvatskoj. Ne samo u knjižnicama nego u Hercegovini, na Jadranu...

Pokretnim slikama do izvora

Bogdan Žižić, intervju

Triljski most, III (2008), br. 3, str. 6-9.

Bogdan Žižić rođen je u Solinu 1934. godine. U Zagrebu je diplomirao pravo. Kao redatelj i scenarist bavi se filmom preko četiri desetljeća. Autor je brojnih igranih i dokumentarnih filmova. Za svoj dugogodišnji rad primio je razne međunarodne nagrade i priznanja (Pula, Beograd, Oberhausen, Leipzig, Krakow, Sofija, Trst, New York, Atlanta; nagrada Vladimir Nazor, nagrada Oktavijan, nagrada Zagrebačkog salona, itd.). Bio je član više međunarodnih filmskih žirija na festivalima u zemlji i inozemstvu. Živi i radi u Zagrebu.

Od njegovih filmova izdvajamo cjelovečernje igrane: "Kuća" (1975.); "Ne naginji se van" (1977.), "Rani snijeg u Münchenu" (1984.); srednjemetražne igrane: "Kvartet" /po Milanu Begoviću/ i "Kuća duhova" /po K. Š. Gjalskom/; kratke igrane: "Madeleine, mon amour" (1971.), "Putovanje" (1972.), "Šala" (1973.), "Nož" (1974.), "Posljednja utrka" (1975.), "Moji dragi susjedi" (1976.); dokumentarne: "Poplava" (1964.), "Maturanti" (1965.), "Jasenovac" (1966.), "Otkopčati dugme" (1967.), "S one strane mora" (1968.), "Stećci" (1968.), "Jutro čistog tijela" (1969.), "Pohvala ruci" (1971.), "Gastarbeiter" (1972.), "Živjeti" (1972), "Ivana" (1980.), "Presa" (1982.), "1000 godina Pazina" (1983.), "Jedan život" (1984.), "Emanuel Vidović" (1985.), "Ekspresionizam u hrvatskom slikarstvu" (1985.), "Vlaho Bukovac" (1988), "Celestin Medović" (1991.), "Goli otok" (1994.), "Jedna vukovarska priča" (2002.), "Palača sunca" (2006.), "Dragi Vincent" (2007.), "Udar na sjećanje / Damnatio Memoriae" (2007.), "Vlado Gotovac / Moj slučaj" (2008.). Osim ovih filmova snimljenih na 35 mm vrpci, Bogdan Žižić je realizirao oko 50 dokumentarnih filmova snimljenih video tehnikom, uglavnom za Hrvatsku televiziju. Snimao je u Njemačkoj, Francuskoj, Italiji, Rusiji i Češkoj.

Posljednji Vaš film "Moj slučaj" posvećen je Vladi Gotovcu. Što Vas je potaklo da napravite taj film?

U turbulentnim vremenima, koje je proživio hrvatski narod u minulom stoljeću, niti u kulturi niti u politici nije bilo čovjeka takve čestitosti, dosljednosti i moralne uspravnosti. Nema ga ni danas u hrvatskom društvu. Bio je to glavni motiv da filmom o Gotovcu suvremenog gledatelja, prvenstveno mlađe ljude, upozorim na važnost njegova književnog djela, na njegovu žrtvu za domovinu i njegovu jedinstvenu, neponovljivu ličnost.

Koliko je solinski, posebno salonitanski ambijent, utjecao na Vaše životno opredjeljenje i rad?

Rano djetinjstvo i adolescencija najbitnija su razdoblja života, koja odlučujuće oblikuju osobnost. U Solinu sam se rodio, dobio osnovno obrazovanje i živio do 1952. godine, kad sam krenuo na studije u Zagreb. Nadam se da ću biti i pokopan u Solinu, u obiteljskoj grobnici na Gospinu Otoku i da će moja duša slušati vječni žubor jedva desetak metara udaljene solinske rijeke Jadra.

Sudbina moje obitelji po ocu tijesno je povezana s najvećim hrvatskim arheologom don Franom Bulićem. Kad je Bulić krajem 19. stoljeća počeo graditi svoj Tusculum, zanimljivu muzealnu i čuvarsku zgradu u predjelu salonitanskih iskopina /naziv po Ciceronu!/, uzeo je u službu nepismenog i vrlo bistrog težaka, moga djeda Antu Žižića Banova. Po dovršetku izgradnje, moj je djed zajedno sa svojom obitelji preselio u Tuculum, postavši čuvar iskopina, *curator effosionis* i "desna ruka" don Frane. Uz Bulića, on je u odrasloj dobi ne samo naučio čitati i pisati, nego je uskoro i vješto prevodio latinske epitafe s brojnih salonitanskih sarkofaga. Odrastao sam, dakle, u ambijentu starorimskih i starohrvatskih iskopina (Šuplja crkva, Gradina, Gospin Otok, itd.). Za vrijeme II. svjetskog rata, stanovao sam u dva navrata u Tusculumu, spavajući na otomanu u nekadašnjoj Bulićevoj radnoj sobi. Tada je ta soba bila puna Bulićeva radnog i svećenićkog pribora; lukjenara, tintarnica, znanstvenih diploma i priznanja iz čitave Europe velikom arheologu.

Preskočit ću ovdje dječačka uživanja u ljepotama solinskog Jadra, lov na pastrve i jegulje, blizinu mora i mnogo toga drugog.

Što je presudilo da se nakon završenog studija prava posvetite filmu?
Ljubav i sklonost prema filmu potječe iz mojih najranijih dana. U Solinu, bez kinodvorane, neki su Slovenci, zaposleni u tvornici cementa Majdan, prikazivali nama djeci kratke filmove, u svom stanu i na slabo ispeglanom platnu. Bilo je to divno! A na projekciju prvoga pravoga dugometražnog igranog filma povela me je moja mati u mojoj petoj godini. Bio je to film "Robin Hood" s Erollom Flynom u glavnoj ulozi. Igrao je u tadašnjem kinu "Eden", danas Marjan, na splitskim Prokurativama.

Napravili ste nekoliko igranih, a najviše dokumentarnih filmova. Otkud teme i kakav je put od ideje do ostvarenja filma?
Mislim kako imam puno više dara za kratke, pretežito dokumentarne filmove, nego za dugometražne igrane, kao što nekom piscu možda više leži novela, pripovijetka ili esej nego roman. U dokumentarnom je filmu posebna draž u prethodnoj nezadanosti, u svojevrsnom sudaru s neposrednom i često neočekivanom realnošću na terenu. Tri moja možda ponajbolja dokumentarca "S onu stranu mora" (o Moliškim Hrvatima), "Goli otok" i "Gastarbeiter" nastala su upravo na takav način.

U svojim filmovima rado pričate o tzv. "malim ljudima", kao što su djeca s poteškoćama u razvoju ("Otkopčati dugme", 1967., "Ivana", 1980.), usamljene oso-

be ("Presa", 1982.), samozatajni stvaraoci ("Pohvala ruci", 1971.), "gastarbajteri" ("Ne naginji se van", 1977., "Rani snijeg u Münchenu", 1984.). Otkud te osobe kao glavni likovi u Vašim filmovima?
Uvijek su me u radu na filmu više od općih, društvenih problema, privlačile pojedinačne, ljudske sudbine. Sudbine i problemi "gastarbajtera" sustavno su i svjesno zaobilaženi u našoj publicistici i književnosti u doba tzv. socijalizma. Kod bavljenja tom tematikom za mene je bio presudan susret s grafičkim opusom Dragutina Trumbetaša, šezdesetih i sedamdestih godina gastarbajtera u Frankfurtu na Majni. Njegov ciklus crteža ostat će ne samo upisan kao likovno vrijedno djelo u hrvatskom slikarstvu, nego i kao jedinstveno povijesno svjedočanstvo u europskim razmjerima o životu "gastarbajtera" tzv. prve i druge generacije. Usput, s aspekta imigracijskih zemalja švicarski pisac Max Frisch problem je genijalno sažeo u jednoj rečenici: "Očekivali smo radnike, a došli su ljudi".

Gotovo da nema važnijeg hrvatskog filma, nastalog u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata do raspada Jugoslavije i komunističkog režima, u kojem se ne dotiče Crkva i religija. U boljim filmovima čak je izbjegnuta crno - bijela slika Crkve kao "državnog neprijatelja broj jedan". Kako to objašnjavate?
Za komunističke vladavine religija je u nas neosporno bila snažno potiskivana, a Crkva progonjena. To je, naravno, utjecalo na njezin tadašnji tretman u medijima, pa i na filmu. Imate pravo kad kažete da je u nekim filmovima ipak izbjegnuta crno - bijela slika Crkve. Iako se u Vašem pitanju ne spominje sadašnji položaj Crkve u medijima, reći ću: mislim da ni današnji, pretežito apologetski medijski tretman Crkve u nas, nije najsretniji. Niti za samu Crkvu.

Hrvatska kinematografija nekad i danas?
Pokojni poljski satirik Stanislaw Lec je davno napisao: "Za koga udati slobodu da bi bila plodna?"

Sveukupno, aktivni ste preko pet desetljeća. U čemu je tajna?
Finché dura, non paura, Dok traje, nema straha, znali su govoriti stari Splićani. Radim i za televiziju, ali ničega se tako ne bojim kao mogućnosti da mi se život svede na sjedenje pred televizorom.

Što trenutno radite?
Radim na realizaciji dvaju dokumentaraca. Prvi, "Slikar s dvije domovine", govorit će o velikom hrvatskom slikaru Leopoldu Leu Juneku. Njegov slikarski opus već sam temeljito snimio. Sada mi predstoje snimanja u Francuskoj, preciznije u Parizu i Provansi.

Drugi film nosi naslov "Stoljeće filma u Splitu". Split je, naime, i u produkcijskom i u prikazivačkom pogledu, svojedobno imao nevjerojatno bogatu kinematografsku

prošlost i fantastične cineaste poput Josipa Bepa Karamana i niza drugih. O tome se čak i u Splitu premalo zna.

Bili ste u triljskom kraju. Kako Vas se dojmio i može li se u dogledno vrijeme računati na dokumetarac o Trilju i okolnim mjestima?
Prvi put sam bio u Trilju sa svojim pokojnim ocem, prije sedamdeset godina! Bio sam tada četverogodišnji dječak, ali pamtim kako smo sjedili na otvorenom, uz samu Cetinu, i bili podvoreni žabljim kracima!

Pretprošle sam godine, zajedno sa svojim prijateljem, pomorskim kapetanom Stipom Malešom, posjetio Trilj i njegovu jedinstvenu okolicu zahvaljujući isključivo Vašem pozivu, ljubaznosti i gostoprimstvu. Panorama Trilja, njegovih mostova i ljeskave Cetine uzvodno, viđenih s brežuljka na kojemu su prije dvadesetak stoljeća boravili rimski legionari, nezaboravna je. Jedinstvena je i Čačvina sa svojim nadgrobnim križevima, epitafima i krajolicima uokolo nje. Imao sam tada čast upoznati i Vašu užu obitelj u Košutama i na licu Vašega oca osjetiti "gastarbajtersku" sudbinu o kojoj sam govorio odgovarajući na jedno od Vaših prethodnih pitanja.

Najmanje što Trilj i dio cetinskog kraja koji gravitira Trilju zaslužuju po svojoj burnoj povijesti, kulturnoj prošlosti, prirodnim ljepotama i svojim ljudima, nekada i danas, dokumentarac je koji će to valjano prikazati i ispričati. Sa zadovoljstvom bih ga realizirao i čvrsto vjerujem da će se to i dogoditi.

Upakirani identitet – dojam i/ili istina

Božo Skoko, intervju

Triljski most, IV (2009), br. 4, str. 6-8.

Božo Skoko rođen je 1976. u Ljubuškom (Bosna i Hercegovina), gdje je završio osnovnu i srednju ekonomsku školu. Studij novinarstva diplomirao je 1999. na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. Na istom fakultetu magistrirao je 2003. na temu "Imidž Hrvatske u međunarodnim odnosima" te 2008. obranio doktorsku disertaciju u polju politologije na temu "Komparativna analiza imidža Hrvatske u državama nastalim na prostoru bivše Jugoslavije". Godine 2001. zaposlen je kao znanstveni novak na spomenutom fakultetu, gdje i danas predaje. Njegov znanstveni i istraživački interes usmjeren je na odnose s javnošću, upravljanje identitetom i imidžom država te na međunarodne odnose. Paralelno sa studijem radio je na Hrvatskoj televiziji kao novinar, a kasnije i kao urednik u Informativnom programu. Utemeljio je 2000. godine "Millenium promociju", danas jednu od vodećih hrvatskih agencija za odnose s javnošću. Tijekom studija dva puta 1995. i 1997. nagrađen je rektorovom nagradom za radove s područja povijesti novinarstva i međunarodnih odnosa. Član je Upravnog odbora Hrvatske udruge za odnose s javnošću, Izvršnog odbora Hrvatskog politološkog društva te član Odbora za medije Matice hrvatske. Jedan je od urednika biblioteke "PRint" Hrvatske udruge za odnose s javnošću. Samostalno je objavio dvije knjige: "Hrvatska; identitet, imidž, promocija" i "Priručnik za razumijevanje odnosa s javnošću", te više znanstvenih radova.

Koliko je bio naporan Vaš put od Ljubuškog do Zagreba?

Ma kako to stereotipno zvučalo, Zagreb mi je bio svojevrsni san otkako sam bio đak osnovne škole u selu Klobuk, kod Ljubuškog. Puno sam slušao o njemu i divio se. Znao sam da pruža velike mogućnosti, od obrazovanja preko kulturne i svekolike druge ponude, do zaposlenja. No, koliko je god Zagreb izazov u pozitivnom smislu, toliko traži i odricanja. Svi hrle u Zagreb i žele upisati fakultet, pronaći zaposlenje... Konkurencija je velika, pa ukoliko uistinu želite uspjeti, morate raditi i više i bolje od drugih i pritom biti okretniji i brži. Ne mogu reći da mi je bilo previše naporno jer sam imao neke preduvjete, koje možda drugi nemaju. Doticaj s novinarstvom sam imao već u osnovnoj školi, u srednjoj sam radio na radiju i pisao za novine. Ukupno sam u školskim klupama proveo gotovo 20 godina i još uvijek učim. Dokazujem se svaki dan iznova. Međutim, iskreno govoreći ništa mi to ne bi značilo da nisam imao sreće i da mi Bog ne pomaže. Tako mogu ponajviše zahvaliti Bogu na prilikama koje mi je dao.

Vaši početci vezani su uz karizmatičnog pok. don Luku Depola i Mali Koncil. Koliko su ti susreti utjecali na Vaš život?
Suradnja s pokojnim don Lukom i Makom bila mi je sjajna životna i profesionalna škola. Da nije bilo njih, možda se nikada ne bi bavio novinarstvom, a kamoli upoznao zagrebački Kaptol, katoličko novinarstvo. Don Luka me je zamijetio još kao osnovca i dao mi priliku surađivati u Maku, putovati svijetom s Tribusom, sudjelovati u organiziranju vjeronačnih olimpijada, dočeku pape. Don Luka je bio iznimno dobar čovjek, svetac na zemlji i vrhunski novinar. Bio mi je uzor. Nažalost, prerano nas je napustio. Nakon njegove smrti nastavio sam surađivati u Glasu Koncila, a onda otišao na HTV. Međutim, svih ovih godina ostao sam u bliskoj suradnji s don Lukinim prijateljem i desnom rukom u kreiranju ondašnjeg Maka prečasnim Mijom Gabrićem, od kojeg i danas mnogo učim.

Radili ste nekoliko godina na Hrvatskoj radioteleviziji. Što Vas je tamo odvelo i kakva ste iskustva ponijeli?
Vjerovatno je san svakog novinara okušati se i u ovom, usudim se reći, najzahtjevnijem mediju. Nakon što sam dobio priliku odraditi fakultetsku praksu na HTV-u, nastojao sam se dokazati pa sam dobio ponudu da ondje ostanem i raditi. Proveo sam tamo pet godina, ali bez stalnog zaposlenja. Počeo sam raditi u Zagrebačkoj panorami kao lutajući reporter, a godinu prije prelaska na Fakultet političkih znanosti bio sam urednik Vijesti i Dnevnika te novinar vanjske politike. Standardi su tada bili puno profesionalniji i puno se više moralo truditi da bi se pojavili na ekranu ili odjavnoj špici, zato je bilo i izazovnije. Televizija je magična jer kroz nekoliko slika i rečenica možete stvoriti jači dojam od stranice novinskog teksta. To otvara goleme mogućnosti manipulaciji. Boravak na HRT-u bio je sjajno iskustvo, ali vas brzo iscrpe ljudske taštine, česte promjene urednika i kriterija, tako da sam krenuo na drugu stranu. Počeo sam se 2001. baviti odnosima s javnošću i sudjelovati u obrazovanju mladih novinara.

U nastupima jasno i nedvosmisleno ističete Vaše kršćansko opredjeljenje.
To je dio mog identiteta po rođenju, ali isto tako i sastavni dio mog života kojeg svojevoljno prihvaćam i kojeg se ne želim niti mogu stidjeti. Od Boga mi dolazi sva snaga i potpora. Bez vjere bih bio bespomoćan na ovom svijetu.

Sasvim je jasno da se uloga Crkve u suvremenom društvu izmijenila. S tom činjenicom pojedinci u Crkvi teško se mire. Čak i medijska bitka gotovo je izgubljena. Što bi se tu moglo učiniti?
To je istina. Svijet se oko nas brzo mijenja, a Crkva kao da želi ostati ista. To je nemoguće. Nije dovoljno činiti dobro. O tome treba govoriti. Sa zlom se treba izravno sučeliti, novim sredstvima, i novim metodama. Bojim se da Crkva ponekad previše kalkulira. Trebala bi biti izravnija, odmjerenija, brža. Stječe se dojam da su

joj važni jedino osobni interesi, a interesi naroda u drugom planu. Premalo se čini da se ispravi taj dojam. Kao da s jedne strane vlada strah, a s druge kao da nemamo dovoljno hrabrih ili osposobljenih koji bi ušli u javni forum i pritom jasno i glasno zastupali stavove Crkve. Pritom ne mislim samo na službenu crkvenu hijerarhiju, već i na angažirane katolike koji bi mogli imati primjereniju ulogu u Crkvi.

Kad govorimo o navještanju Radosne vijesti u XXI. stoljeću onda je ono nezamislivo bez primjerenog korištenja medija. A za to je potrebno osposobiti djelatnike u crkvenim službama. S druge strane, treba razumjeti izazove vremena i potrebe običnog čovjeka danas te na njih brzo i učinkovito odgovoriti. Crkva nam je stoljećima bila jedina nada, spas i utjeha, a u doba komunizma i čuvarica nacionalnog identiteta i zagovornica demokracije. Dio njezina poslanja prije 18 godina preuzela je hrvatska država koju konačno imamo nakon toliko stoljeća. Vrijeme u kojem živimo, vrijeme slobode, ali i novih izazova, traži novu viziju i poslanje.

Među prvim ste u Hrvatskoj koji su se sustavno počeli baviti ulogom imidža države u međunarodnim odnosima te upravljanjem identitetom i imidžom gradova i regija. Na tu temu objavili ste dvije knjige ("Hrvatska - identitet, image i promocija", Zagreb, 2004.; "Priručnik za razumijevanje odnosa s javnošću", Zagreb, 2006.) te više znanstvenih radova. Otkud zanimanje za te teme i da li su hrvatske institucije uspješne na promicanju identiteta?
Hrvatska je mlada i relativno mala država. Zato sam se još tijekom studija počeo zanimati za pitanja poput onih - što svijet misli o nama, kako nas doživljavaju, jesu li uopće čuli za Hrvatsku? Za tu problematiku dodatno me zaintrigirao pokojni profesor Marko Goluža koji je bio jedan od pokretača hrvatske turističke promocije ranih devedesetih. On je tvrdio kako je imidž zemlje iznimno važan za njezin uspjeh u politici i gospodarstvu te kako Hrvatska mora postati svjesna toga i pokušati upravljati svojim ugledom u svijetu, kako bi postala poznatija i kako bi razbila negativne stereotipe iz Jugoslavije. Tijekom poslijediplomskog studija usredotočio sam se na taj segment unutar međunarodnih odnosa i analizirao mnogobrojne primjere iz prakse, uključujući SAD koji desetljećima šarmira svijet i na taj način širi svoju kulturnu, gospodarsku i političku hegemoniju.

U knjizi "Hrvatska – identitet, imidž, promocija", koja je objavljena 2004. pisao sam o ulozi imidža države u suvremenim međunarodnim političkim i gospodarskim odnosima i u tom kontekstu analizirao hrvatske mogućnosti i propuštene šanse – od odnosa prema nacionalnom identitetu do načina naše promocije u svijetu i slike drugih o nama. Bilo je to pionirsko djelo na tom području. Dokazao sam da Hrvatska, nažalost, izuzevši turističku promociju, premalo ulaže u upravljanje svojim identitetom i imidžom. Zato smo još prilično nepoznata zemlja i često nam se događa da nam poneka međunarodna institucija olako zalijepi kojekakvu etiketu. Ako vi ne ispričate priču o sebi, ispričat će drugi.

Uskoro iz tiska, u nakladi Matice hrvatske, izlazi Vaša knjiga pod naslovom "Država kao brend". O čemu je zapravo riječ?
U međuvremenu upravljanje nacionalnim identitetom i imidžom postalo je primarnom vještinom vlada u XXI. stoljeću. U svijetu je izišlo desetak relevantnih knjiga koje dokazuju kako imidž države igra sve značajniju ulogu u njezinim gospodarskim i političkim nastojanjima na stranim tržištima te kako identitet može biti uistinu dodatna vrijednost države koja će joj dati prednost pred konkurencijom u utrci za turistima i ulagačima. Države se moraju promovirati jer su im izravna konkurencija postale i snažne multinacionalne korporacije. Upravo zbog toga države, da bi uspjele, moraju koristiti ne samo klasičnu diplomaciju već i odnose s javnošću, promociju i druge komunikacijske tehnike. O svemu tome pišem i u novoj knjizi "Država kao brend", koja će se ove jeseni pojaviti u nakladi Matice hrvatske.

S gradom Triljom vezani ste na različite načine. U časopisu "Triljski most" objavili ste nekoliko radova. Imajući u vidu oskudnu prisutnost Trilja u medijskom prostoru, što mislite da bi bilo korisno učiniti?
Uvijek mi je drago navratiti u vaš kraj. U Trilju imam nekoliko prijatelja i vežu me lijepe uspomene. Svaki put iznova me oduševi svojim prirodnim ljepotama, kulturnom i povijesnom baštinom. Imidž određenog grada nastaje na tri načina – kako se ponašamo i što radimo, kako se predstavljamo i kako pričamo o sebi, te kako drugi pričaju o nama. Upravljanje imidžom podrazumijeva upravljanje sa sva ta tri segmenta. Danas nije problem doći u medije, jer su kriteriji prilično niski. Dovoljno je napraviti nešto ekscentrično. Međutim, to nije pravi put. Najbolje je krenuti od vlastitog ponašanja, odnosno promjene ponašanja. Grad zatim mora znati kontinuirano pričati priču o sebi na zanimljiv način, kroz svoje institucije, događanja, ljude, spomenike, promotivne materijale. A da bi to mogao treba posvijestiti vlastiti identitet – što je to što nas razlikuje od drugih i što je najbolje čime se možemo podičiti.

Svoje prednosti zatim treba znati predstaviti svijetu. Mora učiniti dostupnim što više informacija o sebi – putem Weba, monografija, DVD-a. Pritom se mora voditi računa o kvaliteti svih tih materijala. Grad mora kontinuirano proizvoditi atrakcije i zanimljiva događanja, koji će privlačiti turiste, ulagače, stanovnike. Kad zainteresiramo ljude za naš kraj i uspijemo ih privući da nas posjete, onda ih moramo oduševiti ponašanjem i ponudom, jer zadovoljni posjetitelji će postati najkvalitetniji promotori, a naš grad istinski "brend".

TRILJSKI PORTRETI

Mozaik života oblikujete sami

Anđelka Vuko, intervju

Triljski most, II (2007), br. 2, str. 77-80.

Anđelka Vuko, dožupanica Splitsko-dalmatinske županije, rođena je u Trilju gdje je završila osnovnu školu. Srednjoškolsko obrazovanje nastavila je u Sinju, a visokoškolsko u Splitu gdje je završila Ekonomski fakultet. Na istom fakultetu upisala je poslijediplomski magistarski znanstveni studij Ekonomika europskih integracija. U političkom životu prati načela Hrvatske stranke prava.

Kakav je bio osjećaj preseliti se iz podstanarske sobe na Kocunaru u fotelju dožupanice Splitsko-dalmatinske županije?
Moram priznati da su to do sada bili sigurno najteži trenutci u mom životu. Osjećala sam se nekako usamljeno u cijeloj toj situaciji iako su moji roditelji, moja obitelj i moji prijatelji bili uz mene. Prije nego su me imenovali za zamjenicu župana radila sam u jednoj maloj privatnoj tvrtki. Tu mi je bilo jako lijepo. Vladala je pozitivna radna atmosfera, radila sam posao u struci, imala normalno radno vrijeme i dovoljno vremena za sebe i svoje bližnje. Otkada sam prihvatila funkciju zamjenice župana, mnogo toga se promijenilo. Morala sam dati otkaz u tvrtci u kojoj sam radila.

Pristala sam na ovu funkciju nakon pomnog razmišljanja i savjetovanja s mojim bližnjima. Znala sam da se ovakve prilike u životu ne propuštaju, a pogotovo prilike koje ne možete objasniti nikako drugačije nego kao prst sudbine. Moja životna filozofija je da se sve događa s razlogom i da ništa nije slučajno. Život je kao mozaik. Bog vam daje na raspolaganje različite kamenčiće, vi ih slažete i kreirate svoj mozaik života. Na sve možete utjecati, možete birati bilo koji kamenčić od ponuđenih, ali odgovornost kako će taj mozaik života na kraju izgledati, preuzimate sami.

Sada, kada gledam unatrag, vidim u kakvoj sam zbrci bila u počecima ovoga odgovornog posla. Ono što mi je posebno bilo teško je pritisak medija sa svih strana. Odjednom postajete javna osoba i svi vas traže. Pozivaju vas u emisije od sat vremena da pričate o Županiji, a vi ste tek prije dva dana došli u tu instituciju i sada bi kao trebali znati svaku pojedinost. Sad kada razmislim, taj pritisak me natjerao da što prije pohvatam konce i sada vidim da mi je to u tim trenutcima i pomoglo da se što prije snađem. Ono što te ne ubije, ojača te. Što se tiče prelaska iz podstanarske sobe u fotelju dožupanice, promjena je u tom smislu bila minimalna. Podstanar sam još uvijek, ali s nadom da to prestanem biti jer sam uspjela do sada nešto i uštedjeti.

Unatoč velikom broju obveza često ste u Trilju gdje žive vaši roditelji, u kojem ste proveli djetinjstvo i završili osnovnu školu. Ima li još nešto što vas vuče prema tom gradu?
Mene uz Trilj vežu samo najljepše uspomene. Od vrtića u kojeg sam krenula od 3. godine pa sve do odlaska na studij ekonomije u Split. Imala sam prekrasno djetinjstvo, neopterećeno odrastanje. Sada sam sigurna, i zdravo okruženje. Kao dijete mnogo sam vremena provodila u crkvi. U to vrijeme neki su mi se rugali i govorili mi da "ližem oltare". Naravno da se nikada nisam na to obazirala i sada mislim da mi je taj period usadio one najbolje ljudske kvalitete i karakteristike koje danas imam. Bila sam jako aktivna u crkvenom zboru, glumila u tadašnjoj glazbeno-dramskoj udruzi Tilurium, trenirala rukomet te učila svirati saksofon u limenoj glazbi. Da je bilo mogućnosti baviti se još kojom aktivnošću, sigurno me ne bi mimoišla.

Iz Trilja ste radi daljnjeg školovanja otišli u Sinj i Split. Da li je odlazak bio težak, i kako je prošlo srednjoškolsko i fakultetsko obrazovanje?
Sve su to bile promjene koje su čovjeku dobrodošle. Nove situacije i nova okruženja te "čeliče" za prave životne probleme. U Sinju sam pohađala opću gimnaziju Dinka Šimunovića koja mi je uistinu omogućila da steknem jedno šire, opće obrazovanje. Naučila sam ponešto i o psihologiji, umjetnosti, sociologiji i biologiji. Naposljetku sam upisala Ekonomski fakultet iako sam na početku srednje škole željela upisati Farmaceutski fakultet. Dakle, opća gimnazija je jako dobar izbor prije svega za onu djecu koja žele poslije srednje škole upisati fakultet, koja žele steći jednu širu naobrazbu koja ih kasnije može usmjeriti na fakultet koji im možda i nije bio opcija na početku školovanja.

Fakultet je opet priča za sebe. I istina je da je studiranje najljepše razdoblje u čovjekovu životu. Ja sam za vrijeme studiranja bila podstanar, promijenila nekoliko stanova, živjela jedno razdoblje sama, a imala u jednoj fazi čak i tri cimerice, učila u nemogućim uvjetima, a kasnije u odličnim uvjetima na Ekonomskom fakultetu. Dakle, naučila sam se snalaziti, pristajati na mnogo kompromisa, naučila sam se toleranciji, naučila sam dijeliti s drugima.To je bilo razdoblje kojeg ću se sa sjetom sjećati cijeli život.

Da bi lakše preživjeli studentske dane, radili se razne poslove. Koliko vam to iskustvo koristi u sadašnjem radu?
Dok sam studirala roditelji su mi davali za osnovne životne potrebe i nije mi ničega nedostajalo. Moj otac me je tada "zezao" da sam čistačica jer kada bi otišla od njih u Split, ostavila bi prazan hladnjak. Međutim, ja sam željela zarađivati kako bih mogla sebi priuštiti i neke druge stvari koje su bile van "osnovnih životnih potreba" - putovanja, izlaske i sl. Radila sam mnogo različitih poslova. Pet godina sam držala studentima poduke iz računovodstva. U međuvremenu sam radila sezonski u restoranima i kafićima, čistila brodove, prodavala police životnog osiguranja, bila turistički vodič, promotorica prodaje različitih proizvoda… Tek sam par mjeseci prije završetka studija pronašla pravi posao, u struci, u privatnoj tvrtci gdje sam vodila cijelo računovodstvo i taman se uhodavala u komercijalu kada sam dobila ponudu za funkciju zamjenice Župana.

Uvijek sam željela biti samostalna i zarađivanje dodatnog džeparca mi je to omogućilo. Nikada mi nije bilo teško raditi i nikada me nije bilo sram primjerice čistiti brodove ili prati čaše u kafiću vikendom kako bi zaradila koju kunu. Svaki posao koji je moralno opravdan je častan posao. Moram priznati da su me teški, fizički poslovi dodatno stimulirali da završim fakultet. Sjećam se jednog prijelomnog trenutka. Bilo je ljeto prije početka 4. godine studija. Radila sam na Korčuli kako bih zaradila za apsolventsko putovanje. Radila sam po 13 sati dnevno, u mjesec dana sam izgubila 10 kg i jednom sam nosila užasno teške gajbe pune sokova i tada sam sebi rekla – "Ma završit ću fakultet, pa će mi ta diploma pomoći, ako ništa drugo, da više ne nosim gajbe. S njom ću barem imati mnogo veće šanse da uspijem i da radim posao koji volim i u kojem ću koristiti svoje intelektualne, a ne samo fizičke sposobnosti". Kad sam se vratila, ispite sam položila u najkraćem roku i diplomirala. Moja najdraža poslovica je latinska poslovica *Per aspera ad astra* - Preko trnja do zvijezda. Naučila sam je u srednjoj školi i od tada i mnoge stvari u životu tako doživljavam. Za svaku pravu stvar se treba žrtvovati, biti ustrajan i uspjeh neće izostati.

Imate li namjeru upisati specijalizaciju ili neki drugi studij?
Cjeloživotno obrazovanje je budućnost i svatko tko želi napredovati u svom poslu morat će se dodatno educirati, nadograđivati svoje znanje kako bi bio ukorak s vremenom. Iz tog razloga i ja radim na svom dodatnom obrazovanju. Trenutno na Ekonomskom fakultetu u Splitu pohađam poslijediplomski magistarski znanstveni studij Ekonomika europskih integracija. Istovremeno pohađam i VII. stupanj engleskog jezika. Inače, jako puno čitam različitu literaturu, a posao koji obavljam mi širi vidike na različitim poljima.

Potječete iz katoličke obitelji. Kako gledate na ulogu Crkve u suvremenom svijetu i hrvatskom narodu?

Mene je vjera koju mi je usadila Crkva učinila dijelom ovakvu kakva jesam i ugradila u temelje moga bića one vrednote koje svaki katolik, vjernik treba imati. Crkva je iznimno važna i njezin utjecaj ne smije blijediti. Crkva i crkveni nauk ne smije prestati bditi nad hrvatskim narodom i ne smije ga prestati usmjeravati u pravcima vjere i istinskih vrijednosti. Mislim da vjera nikada nije bila potrebnija čovjeku kao što je to u ovom suvremenom svijetu. Previše "zabranjenog voća" je svuda oko nas, propagiraju se neke nove vrijednosti, degradira se obitelj kao temelj svakog društva, idoli postaju osobe čudnoga morala i neobičnih sklonosti… Mislim da je jako teško roditeljima odgajati djecu u današnje vrijeme i da im Crkva u tom odgojnom procesu treba i mora biti desna ruka. Također, crkveni nauk i moralne vrijednosti se trebaju utkati i u hrvatske zakone te se primjenjivati kao pravila ponašanja.

Pojavi li vam se katkada moralna dvojba dok obavljate pojedine poslove?
U ove dvije godine nagledala sam se svega i svačega. Najviše nepravde. Najgori osjećaj koji me nekada zna obuzeti je osjećaj nemoći i spoznaja da za neke ljude ili situacije ne mogu učiniti ništa ili jako malo ma koliko se trudila. Naravno da se javljaju i moralne dvojbe, ali dobro ispitam situaciju u kojoj sam se našla, s moralnog i drugih gledišta te postupam prema vlastitoj savjesti onako kako mislim da je ispravno.

Koji je razlog vašeg ulaska u politiku, najprije na lokalnoj, triljskoj, razini, a potom i na višoj, županijskoj?
U politiku sam ušla iz bunta. Dosadilo mi je sjediti na kavi s prijateljima i kukati nad stvarnim životom. Željela sam učiniti nešto, pokrenuti se s mrtve točke i aktivirati se. Kao pojedinac ne možeš mnogo učiniti. Kao pojedinac se ne možeš izboriti da npr. tvoje mjesto dobije igralište ili nogostup. Tako sam se ja s grupom istomišljenika učlanila u Hrvatsku stranku prava. Osnovali smo podružnicu i počeli slati dopise gradskoj vlasti, policiji, različitim ustanovama. Prva inicijativa koju smo pokrenuli i ostvarili je dolazak policajca pored osnovne škole u Košutama za vrijeme trajanja nastave. Bili smo presretni što smo to uspjeli postići i to nam je dalo poticaj da krenemo dalje s našim nastojanjima za dobrobit lokalne zajednice.

Politika na lokalnoj razini je zapravo sasvim jednostavna. Ako želite da djeca imaju u parku mjesto za igranje, ako želite da vam se asfaltira put u selu, ako želite da se poboljša kulturni život u vašem mjestu i ako želite da sve ono što vidite oko sebe da ne funkcionira, a znate da bi uz određeni napor to moglo profunkcionirati, potrebno je organizirati se, uključiti se u politički ili društveni život i kreirati svoju okolinu prema mjerama čovjeka. Županijska razina zahtjeva malo složenije djelovanje. Naime, naša Županija je geografski, prostorno, a i kulturno različita. Zaleđe, obala i otoci su različiti u mnogočemu, ali svako mjesto traži isto i ja se trudim da to i dobije, a to je da bude grad ili općina po mjeri čovjeka. Po mjeri čovjeka znači da

čovjek ima gdje raditi, da mu djeca imaju gdje ići u vrtić, školu, da se imaju gdje baviti športskim aktivnostima, da ima zdravstvenu skrb, razvijen kulturni i društveni život… Nažalost, zbog kroničnog nedostatka sredstava na svim razinama jedinica lokalne samouprave taj proces ne ide toliko brzo kako bih željela, ali pomaci se osjećaju.

Kako gledate na političku situaciju u Hrvatskoj prije, u vrijeme i nakon završetka Domovinskog rata?

Jugoslavija je bila najveća tamnica hrvatskog naroda. To je rečenica koja dovoljno govori o mojem, a i HSP-ovom stajalištu o političkoj situaciji prije Domovinskog rata. Domovinski rat je najsvetija točka u našoj povijesti. Generacija koja je sudjelovala u Domovinskom ratu je ostvarila težnje hrvatskog naroda i stvorila Hrvatsku državu. Nažalost, dok su mnogi ušli u rat iz ljubavi, kako bi obranili svoju zemlju i to im je bio jedini cilj, drugi su se itekako okoristili. Dok su jedni na ratištima ginuli, gubili svoje i fizičko i mentalno zdravlje, drugi su pod krinkom rata stekli ogromna bogatstva. U Hrvatskoj ratni profiteri slobodno šeću, ponašaju se kao veliki i uspješni poduzetnici ili, još gore, bave se politikom i aktivno sudjeluju u političkom životu Hrvatske. Zbog toga se ljudima u Hrvatskoj gadi politika, a političare drže za nečasne ljude.

Općenito, pošteni političar, pošteni poduzetnik, a i pošteni pojedinac je destimuliran i degradiran od strane onih koji se bave raznoraznim protuzakonitim aktivnostima u hrvatskom društvu, a ne bivaju kažnjeni za to. I nažalost, među narodom se uvriježila rečenica "ko ne zna napravit sebi, kako će drugome" i takva ponašanja se tretiraju kao nešto normalno. Zato se treba boriti protiv nepravde i država kao svoj prioritet treba staviti funkcioniranje pravne države kao cilj, što bi trebao biti i prioritet svake buduće Vlade! To se jednostavno mora promijeniti i te promjene tj. funkcioniranje pravne države, će donijeti dobra svakom poštenom čovjeku, ma kojim poslom se bavio.

Što mislite koliko su političari utjecali na gubitak srednjeg sloja u hrvatskom društvu?

Sve Vlade do sada su odgovorne za gubitak srednjeg sloja u hrvatskom društvu jer tom segmentu nisu pridavale dovoljno pozornosti kroz svoje programe i mjere. Treba težiti socijalnoj ravnoteži i jačati srednji sloj društva kako ne bi svaki dan na ulicama viđali iste scene: čovjeka koji kopa po kontejneru kako bi našao koju plastičnu bocu i barem od naknade kupio kruh za svoju obitelj, a pored njega čovjeka u skupom automobilu projuri, niti ga ne pogledavši. To je, nažalost, danas svakodnevica i u ispravljanju nepravdi je najodgovornija država i na njoj je da napravi mjere, programe i modele kako tu nepravdu ispraviti. Na lokalnim razinama mogu se također činiti napori da se situacija popravi, ali najznačajnije poteze ipak treba napraviti država.

Na skorašnjim izborima kakve rezultate predviđate Hrvatskoj stranci prava, kojoj pripadate?
Hrvatska stranka prava je 145 godina stara stranka i mislim da svi koji imalo prate političku scenu znaju politička stremljenja HSP-a. Ono što HSP odlikuje je dosljednost, nekorumpiranost njezinih članova i njezin snažan nacionalni naboj kojim štiti interese hrvatskog naroda. O samoj aktivnosti saborskih zastupnika HSP-a svjedoči preko 200 prijedloga zakona Hrvatskom saboru. Sigurna sam da će birači prepoznati rad HSP-a. U slučaju da participiramo u vlasti, napokon bi uspjeli i u usvajanju naših mnogobrojnih prijedloga zakona koji svi idu u prilog zaštiti hrvatskih nacionalnih interesa.

Kao dožupanica zaduženi ste za razvoj gospodarstva u županiji. Kakva su vaša dosadašnja iskustva u radu i koji su planovi u budućnosti?
Kao zamjenica Župana uspjela sam obići cijelu našu županiju. Često ostanem zapanjena njezinom raznolikošću, u svakom smislu. Ono što je tragično, to je da neki dijelovi naše županije još uvijek nemaju struju i vodu! Taj problem se prije svega javlja zbog kroničnog nedostatka sredstava u jedinicama lokalne samouprave. Međutim, osnovni problem je što je država decentralizirala mnogo funkcija i odgovornosti lokalnoj zajednici, a nije joj za to osigurala dostatna financijska sredstva. Drugi problem je inertnost nekih lokalnih vlasti koje se zadovoljavaju proračunom kojeg ostvaruju od prihoda koje ubiru na svom području.

Županija, različita ministarstva, domaći fondovi i fondovi Europske unije raspisuju svake godine natječaje na koje mogu prijaviti lokalne zajednice i dobiti određena sredstva koja su najčešće nepovratnog karaktera. Dakle, proračun se itekako može uvećati samo malo većom aktivnošću i boljim praćenjem mogućih izvora financiranja. To isto vrijedi i za razne druge državne institucije, javna i privatna poduzeća, različite institucije iz područja znanosti, kulture, športa itd. Važno je ne zadovoljiti se “mrvicama”, nego tražiti dodatna sredstva iz različitih dostupnih izvora. Župan, gradonačelnici i načelnici su zapravo menadžeri i što su oni poduzetniji, razvoj je progresivniji.

Budućnost je u održivom razvoju u svim područjima, od turizma pa do socijalnih pitanja. Trebamo prije sveg poticati razvoj gospodarstva jer gospodarstvo zapravo stvara prihode iz kojih se kasnije financiraju i svi oni socijalni segmenti života koji su najvažniji - zdravstvena zaštita, adekvatne socijalne politike, obrazovanje, kultura, šport itd.

Koliko Splitsko-dalmatinska županija pomaže da se Cetinska krajina, posebno Trilj, uzdigne u gospodarskom i kulturnom smislu?
Ova županijska vlast HSP-a i HDZ-a nastoji postići ravnomjeran razvoj svih dijelova naše županije. Kako bi to postigli, trudimo se više pomoći onima koji su manje

razvijeni kao bi dostigli standard onih drugih. Cetinska krajina, nažalost, spada u slabije razvijene krajeve u našoj županiji. Loša gospodarska situacija i iseljavanje stanovništva naša su svakodnevica. Kako bi taj negativni trend zaustavili formirali smo različite programe pomoći. To su različiti poticaji u poduzetništvu, poljoprivredi, razvoju poduzetničkih zona, poticanju obnove starih i napuštenih sela, a time i oživljavanje seoskog i drugih oblika turizma koji su prirodni cetinskom kraju.

U kulturnom smislu također potpomažemo kroz različite programe namijenjene sufinanciranju kulturnih udruga, manifestacija i institucija koje su u funkciji njegovanja i očuvanja kulturne baštine našeg kraja. U listopadu prošle godine smo i predstavili kulturno-povijesni vodič Zagore Splitsko-dalmatinske županije u kojem je ukratko sažeto kulturno i povijesno nasljeđe Zagore. Moram priznati da sam jako sretna kada vidim da se Zagora polako budi iz sna. Autocesta, izgradnja poduzetničkih zona i ulaganje u infrastrukturu omogućavaju joj osnovne uvjete za život, a razvoj kulture, različite manifestacije na kojima se njeguju stari običaji i tradicija, daju joj dušu. O ljepoti našeg Cetinskog kraja te Zagore u cijelosti, svjedoči i nedavno otvorena izložba u Zagrebu, u Klovićevim dvorima, *Dalmatinska zagora - nepoznata zemlja*. Na prostoru od 4 kata izloženo je gotovo 3 000 izložaka!

“U novoj hrvatskoj državi Zagora traži nove putove razvoja, temeljene dobrim dijelom na turizmu kojemu otvara čitav svoj prosto iznimne krajobrazne raznolikosti, što ga čini jedinstvenim kulturno-povijesnim i prirodnim parkom”, piše u spomenutom kulturno-povijesnom vodiču. To je pravac razvoja kojeg treba slijediti, naravno, nadopunjen svim onim gospodarskim i socijalnim segmentima koje sam navela.

Kako vidite budućnost Hrvatske?
Budućnost Hrvatske oblikovat će svatko od nas ponaosob. Svi smo mi jednako odgovorni za budućnost naše zemlje. Svi mi imamo pravo glasa i biramo stranke koje nude različite programe i različite vizije naše budućnosti. Odgovornost je na svakome od nas. Hrvatska je, kao i zapadna demokracija, nastala na demokršćanskom opredjeljenju. Ja je tako vidim i ubuduće. Vidim je kao zemlju u kojoj se poštuju temeljna prava čovjeka, zemlju u kojoj se njeguju svi oblici učenja i djelovanja koja su u skladu s kršćanskim naukom, zemlju u kojoj se njeguje hrvatska kulturna baština i u kojoj se potiče uključivanje tradicionalnih vrijednost hrvatskog naroda u svakodnevnom životu… Zato sam uostalom i član Hrvatske stranke prava kojoj su u temeljna načela utkana takva opredjeljenja.

Kako bi naša budućnost bila takva, ne smijemo prodavati “državno zlato”, moramo razvijati naše gospodarstvo i boriti se da ne izgubimo svoju tradiciju, svoje običaje, svoj ponos i svoja moralna načela u ovom suvremenom svijetu koji sve relativizira i sve ono bitno, počevši od braka i obitelji, zanemaruje i pokušava utemeljiti neke

druge pomodarske i isprazne vrijednosti. Zato prije svega trebamo biti jedinstveni i svi zajedno raditi na dobrobit Hrvatske domovine.

Ma koliko davali, uvijek smo dužni!

Stipe Sikirica, intervju

Triljski most, III (2008), br. 3, 98-102.

Povod za razgovor s priznatim kiparom Stipom Sikiricom njegova je želja da Sinju i cetinskom kraju pokloni svoju ostavštinu, kako bi se na najbolji način sačuvala i predstavila javnosti. Rođen je u Jabuci pokraj Trilja 29. travnja 1933. godine. Školovao se u Jabuci, u sinjskoj gimnaziji i u splitskoj Školi primjenjene umjetnosti. Kiparstvo je završio 1958. na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu u klasi Vanje Radauša. Na istoj Akademiji predaje od 1969. Bio je dekan Akademije 1979., dok je tu istu dužnost obnašao 1994./95. Stipe Sikirica jedan je od pokretača i osnivača te neko vrijeme i dekan Akademije likovnih umjetnosti u Širokom Brijegu, u Bosni i Hercegovini. Živi i radi u Zagrebu. Više o S. Sikirici može se pronaći u biografiji prof. Jurja Baldanija "Kiparstvo Stipe Sikirice" (Zagreb, 1986.), te u knjizi "Stipe Sikirica" Darka Glavana, rock kritičara i povjesničara umjetnosti, koja je objavljena u Zagrebu 2006. godine.

Vaše rodno mjesto Jabuka uređuje važno raskrižje u čijem je središtu predviđeno postaviti odljev u bronci Vaše prvonagrađene skulpture "Mladenci" (1971.), a Grad Sinj bi trebao zbrinuti i javnosti predstaviti vašu ostavštinu. Nije li to potvrda da nikada niste napustili cetinski kraj i svoje rodno mjesto?

Čovjek kud išao da išao nosi, kako je rekao Drago Ivanišević, sa sobom svoju Hrvatsku, a naravno, i svoj zavičaj. U toj "zobnici" je sve što čovjek cijelog života nosi i uzima, a uzimajući i daje. Puni tu "zobnicu" zavičaja, domovine. Srećom ova "zobnica" je neiscrpna. Ma koliko davali, uvijek smo dužni! Sve ono što nisam iskipario, ostalo je u kamenim gromadama Dinare, u ilovači polja oko Cetine, naravno, i u čovjeku kao okrepa i utjeha, ali i stalna potreba da doda, dopuni i stvori. Neiscrpan je zavičaj...

"Mladenci" koji će doći na Gaz moja su velika radost zbog toga što će se dogoditi upravo na mjestu gdje moje djetinstvo i mladost imaju izvorište i protok. Od mosta na Gazu do triljskog mosta su sva snatrenja, sva, rekao bih, literarna uzbuđenja. Idući Rudom do ušća u Cetinu nije bilo epskih, dramatično skokovitih, kršnih i drastičnih lomova. Bio je to pjev ševe u polju, leptira na cvijetu, pogleda na razigrane konje, mladost, susret s poznanikom, razgovor i pjevušenje. U Trilju je bio susret s cijelom generacijom. Kao đaci na putu, najčešće pješice do gimnazije u Sinju,

srednjoškolci pa studenti, bosonogi i gološavi, potom učitelji pa profesori, pa čitatelji na sijelima i pripovijedači s radoznalom generacijom. Čitali smo Lorcu, Jesenjina, Hašeka, Servantesa, ali naravno i Ujevića, Šimunovića, i razglabali o Kačiću, pjevušili Kačića da nas ohrabri i osokoli, a rekao bih i da nas pouči rodoljubivom zanosu i u krvavoj povijesti otkrije nam ljubav za domovinu.

Dakle, u tu "zobnicu" koju čovjek ponese s Cetine, iz cetinskog kraja, nose sa sobom kao Božji dar ljudi koji potječu ispod Olimpa gdje su im bogovi molitvom i duhom vrlo blizu.

Koje su Vaše uspomene na Jabuku, obližnji Trilj i nadaleko poznati dernek i pazar?
Djetinjstvo mi je potpuno pokriveno nesretnim ratom. Palež, ubojstva, smrt i ranjavanje, krv braće i bježanje, strah, spavanje po tuđim kućama, štalama, čak i jamama, ostavilo mi je u duši velike rane. Te rane su ponori i uvijek otvore duboka razmišljanja. Zašto se to događa u mom kraju, meni, mojim rođacima, mom narodu? Nažalost, kroz cijelo moje obrazovanje samo se potvrđivalo da je to kontinuiet naše povijesti, ne samo od Nelipića nego vjerojatno i od prije. Je li kulminiralo Krbavskim poljem, Prvim i Drugim svjetskim ratom ili Domovimskim ratom, ne znam, ali volio bih znati. Volio bih da mogu reći i znati. Nikada više nitko neće okrvaviti Hrvata, a najmanje brat brata. Neka se nakon Domovinskog rata zauvijek zatvore sjećanja nama koji smo to proživjeli.

Najljepše uspomene: Sv. Ivan, Gospa od zdravlja i Sv. Mihovil (mnoštvo naroda, kola, karovi, volovi, krave, alati, motike, kose, češljevi, igračke, frulice, pištaci...) bili su ogromna radost kao i danas djetetu. Doći na triljski Pazar gdje bi se sastali i Gornjaci i Primorci, mnogo svijeta, djevojaka, mladića u kaparanima, ječermama, kabanicama, sve u suknu i čoji, pripašnjače s jataganima, a konji okićeni resama, gizdavi kao u Kačićevim pjesmama. Bože moj, ljepote! Pa pjesma momačka i pripjevi djevojački, duboko u večernje sate uz sve ono što Zagoru krasi.

Što Vas je potaklo da postanete kipar i koliko je školovanje pomoglo u stvaranju Vaše kiparske osobnosti?
Teško je reći kako postane nešto. Iz ranog djetinjstva, čini mi se da sam kipario. U to vrijeme su to zvali dilanje ili djeljanje. Rođen sam, reklo bi se s nožićem u ruci. Rezao sam, rezbario svašta. Vretena, kudjelje, štapiće, ostane šarao, diljao lutke, kipiće. Izrađivao kolica, saonice, bicikle. Da, drveni bicilki! Došlo je potom vrijeme rata. Rezbarim puščice, pištolje, čegrtaljke kao mitraljeze, pa čak i bombe od muljike. Bio sam koristan svojim vršnjacima jer sam im znao reći, uputiti ih kako nešto napraviti. Sva ta škola bila je prije škole.

Odlazeći u gimnaziju u Sinj počinjem čitati i pisati. U splitskoj školi kiparim, učim kiparstvo, crtam, gledam galeriju, upoznajem rimske grđevine, divim se ljudskoj

snazi i mogućnosti. Na Peristilu gledam u visine stupova i lukova. Kako je čovjek mogao tako izrađene blokove i stupove dignuti u nebo. Divota! U dvorima – atelijeru Ivana Meštrovića spoznajem da su ti blokovi savladivi djetetu iz Dalmatinske Zagore kao i onom rimskom građaninu. Ne isto, nego i bolje, snažnije i meni rodbinski bliže. Bila je to velika matura mog školovanja.

Kao što je javnosti poznato, u svojim zrelijim godinama ste iz zagrebačke sigurnosti krenuli u "avanturu". Zajedno s nekim svojim kolegama i prijateljima osnovali ste Akademiju likovnih umjetnosti u Širokom Brijegu, u Bosni i Hercegovini. Na istoj Akademiji bili ste profesor i prvi dekan u dva mandata. Što Vas je na to potaklo?
Da, sigurnost o kojoj govorite sigurno je izazov za onu malograđansku udobnost koju čovjek s profesurom, dekanstvom i drugim ugodnostima ugledna čovjeka ne ide lako u avanturu. Ali bio je to Domovinski rat, vrijeme zanosa i ideala, vrijeme velike snage, pa meni i mojim kolegama, profesorima na akademiji u Zagrebu, Šuteju i Jordanu, nije bilo nimalo teško ići preko Senja, Dugog Otoka i Splita do Mostara i osnovati sveučilišnu ustanovu, pomoći našim napaćenim Hercegovcima da kod svoje kuće imaju kulturnu ustanovu najvišega ranga. Ponosim se tim djelom. Široki Brijeg je našim angažiranjem postao sveučilišni gradić, ravan po mogućnosti izobrazbe svim drugim centrima kao druga ustanova tog ranga na hrvatskom jeziku.

Mnogo ste putovali po svijetu i susretali poznate osobe. Što Vas se posebno dojmilo?
Čovjek putuje i svako putovanje ravno je jednom semestru. Jedno je uspješnije, drugo je kraće i draže, treće je čudesno, zadivljujuće, i bez obzira na to što sam obišao pet kontinenata, mislim da sam vrlo siromašan u putovanjima. Naime, vidio sam Veneciju i Rim, Firenzu i Madrid, Sevillu i Barcelonu, Pariz, Beč, München, Warszawu, Moskvu i Lenjingrad, Gruziju, Tbilsi, Australiju, New York, Los Angeles, Antwerpen i Amsterdam. Svako putovanje me angažiralo da obiđem i Vrliku i Zadvarje, Omiš, Tijaricu, Voštane, Nova Sela, Blato na Cetini, dijelom pješice, a najviše autom s prijateljima Raosom, Laušićem, Kaštelanom, Krunom Prijateljem. Od izvora Graba pa sve do izvora Cetine. Još nisam obišao sva mjesta na Cetini. Kanjon Cetine, taj čudesni krajolik u kojem je rođen prijatelj Kaštelan, dojmio me se kao božanski Nil i Gizi i njegove piramide, muzej u Kairu, grobovi kraljeva i Nil, veliki Nil kroz pustinju kao naša Cetina kroz polje, noseći sobom plodnost i sretno zajedništvo.

Napravili ste zlatnike s motivima Sinjske alke, natjecateljska odličja i hrvatska državna odličja. Za izradu hrvatskog novca dobili ste 2. nagradu, dok se Vaša medalja pod nazivom "Prva hrvatska kuna" dodjeljuje uspješnim poduzećima, odnosno

najboljim hrvatskim poduzetnicima i menadžerima. Otkud tolika ljubav prema izradi medalja?
Medalja je jedna od disciplina u kiparstvu. Zahtijeva minucioznost i konciznost u izričaju. Volim medalju i medaljistiku. Zahtjevna je kao i velika monumentalna plastika, fizički je lakše savladiva. S posebnom radošćću radio sam na zlatnicima Sinjske alke. Zadatak sam i sam postavio sebi da ne napravim laku bižuteriju suvenirskog tipa nego sam sretno iskoristio priliku da moja Cetina i njezina viteška igra dobiju dukate ravne mletačkima, bečkima i dr. Na sedam minci (novčana polja), ispričao sam priču o Alci, Sinju, vitezovima, gorštacima, o slobodoumnim ljudima koji slave pobjedu svoga kraja uz pomoć Čudotvorne nad silnikom koji je cetinski kraj opustošio i za cijela dva stoljeća ostala je ničija zemlja. Zato je ta pobjeda u obliku Sinjske alke veličanstvena, a moji dukati su svu tu veličanstvenu, slavom ovjenčanu pobjedu, na moje zadovoljstvo, uspješno iskazali. Nikakvi zlatnici u bivšoj državi, neskromno rekavši, nisu tako uspješno izvedeni.

Državno odličje sam, s povjerenjem presjednika Tuđmana, s trojicom kolega, nadam se, vrlo uspješno osmislio i izveo. Rađeni su u vrijeme rata. Želja nam je bila da udovoljimo predsjednika Tuđmana da može prvom prilikom vojne i druge uspjehe obilježiti originalnim državnim odlikovanjima. Po pristupu se razlikuju od europskih odličja jer je naš pristup po kraljevima, a ne križevima. Na taj način afirmirali smo bivšu hrvatsku povijesnu državu i odali počast njezinim vladarima.

Uporišta u kojima nalazite poticaje za stvaranje su priroda, žena, ljudi i prošlost. Kako ste u Vašim radovima uspijevali i uspijevate ispreplesti tradiciju i suvremenu koncepciju?
Prošlost i suvremenost muči svakog mladog stvaraoaca. Biti nov, moderan, avangardan ili tradicionalan? Sve ovo oduzima slobodu koju svaki autor kreativnog djela mora imati. Slobode u stilskom kanonu ne može biti. Da sam rekao sebi: Bit ću moderan, avangardan, bio bih apologeta centara i kulturnih žarišta svijeta i vremena, a vjerojatno izgubio sve ono što sam ponio iz zavičaja. Nadam se da me suvremenost nije opteretila više nego zavičaj, ni prošlost više od budućnosti, tako da formu ne prejudiciram pred sadržajem, a ne namećem sadržaj da bih zanemario formu. I jedno i drugo je dio mene i mog rukopisa. Ako sam negdje tradiciju ispreplеo u suvremenu koncepciju, smatram se uspješnim.

Portreti, tj. portretne biste su, kako zapisa Kruno Prijatelj Vaš "najosobniji način likovnog izražaja".
Portret je disciplina koju čovjek voli ili ne voli. Portretistiku sam shvatio kao esej o prijateljstvu. Portret me obvezuje na izražajnu formu, na odabir materijala. Pošto sam portretirao prijatelje, moj Matko je drven, Šovagović staklast, a Đuro Tiljak obojena terakota. Brončani je Jozo Laušić i samo od mjedi može biti. Kako inače

izraziti njegovu snažno građenu rečenicu: Možda je jedino još mogla u čeliku biti?! Svaki portret je, dakle, najosobnijeg izraza.

Velik dio Vaših skulptura na otvorenim prostorima doživio je oštećenja i razaranja tijekom Domovinskog rata. Kako ste se osjećali u tim trenutcima?
Čovjek ima sreću i nesreću, kipove stvara, spomenike postavlja, ali kao što pjesnik reče: "Vrijeme gradi kule po kotarim, vrijeme gradi, vrijeme razgrađuje". Počeli su četnici u Kninu i u selu Orlić u Biskupiji pa Grabovca u Vrlici raznesoše. Zadovoljštinu sam imao već u ratu postavljanjem Mihovila Pavlinovića u njegovoj Podgori. Četnici rušili, mi postavljali. Ali da vrag ne dolazi sam, naši dragi rodoljubi, ne shvaćajući što čine, ruše meni drag spomenik u Glavicama. Na njega su se okomili pa su ga čak tri puta minirali dok ga nisu oborili. Neka im Bog oprosti jer nisu shvatili da sam taj spomenik radio u čast njima i njihovim očevima. To nije bio nikakav spomenik ideologije, bio je to spomenik alkarskom momku koji s puškom preko ramena slobodarski korača ulicama Sinja. Bilo bi mi veliko zadovoljstvo kad bi taj spomenik bez ideoloških oznaka bio vraćen na mjesto gdje je otkriven kao što smo vratili Filipa Grabovca u njegovu Vrliku.

Kakvo je stanje kiparstva, posebno sakralnog, danas u Hrvatskoj, i treba li kipar biti i vjernik da bi napravio dobar rad?
Sve što radi čovjek mora biti s vjerom u rad, u djelo i u Boga. Bez vjere nema čovječanstva. Vjera je zanos i stvaralačka snaga. Srećom, u hrvatskoj umjetnosti ima toliko uspjelih sakralnih djela, čudesno lijepa Meštrovićeva kapela u Mejama, Dulčićevo raspeće i freska u crkvi Gospe od zdravlja u Splitu. Da ne spominjem druge ova dva objekta su sam vrh svjetske sakralne likovnosti. Nadam se da ne trebam nabrajati još mnogo manje poznatih i priznatih kiparskih i slikarskih dijela kojih na svu sreću imamo diljem Lijepe Naše.

U Trilju ste malo prisutni sa svojim radovima. Koliko mi je poznato, osim izložbe u hotelu sv. Mihovil (1995.), postavili ste kip sv. Ivana Krstitelja ispred župske crkve u rodnoj župi Grab (1997.) i izradili skicu za spomenik sv. Mihovilu u Trilju (1997.). Moglo bi se reći da nije prorok bez časti, "osim u rodnom kraju"?
Naravno da u rodnom kraju prorok nije lako biti. No, u Trilju će biti "Mladenci". Dakle, ili ja nisam prorok, ili je moj rodni kraj učinio iznimku? Trilju sam pomogao stvarajući grb Grada u koji sam utrošio u tako malu stvar puno vremena i truda. Teško je to shvatiti. Naime, postoji neka komisija koja ocjenjuje heraldiku, a te komisije su uvijek činovnička posla pa im nije bilo jasno ili po volji ovo i ono. Trajalo je to godinu dana, a ja sam im objašnjavao ideju, pričao o Trilju, mostu na Cetini, o sv. Mihovilu, a oni meni: Spusti mu krila, slomi mu krila, jer tako izgledaju i drugi sveti Mihovili. Neka bude ratnik u oklopu. A ja opet htjedoh da bude anđeo s mačem kojeg ne vitla nego stameno oslonjen na njega na mostu brani Trilj i Cetinu. Mučili su me. Morao sam nešto popustiti, da bi moji Triljani dobili gradske insignije.

Hvala Vam što ste pristali na razgovor za prvi triljski časopis "Triljski most". Može li koji savjet "sijede kose"?

Umjesto savjeta, ističem da imate, hvala Bogu, časopis "Triljski most", imate Muzej triljskog kraja koji će učiniti svoje. Ljudska briga i stvaralaštvo se ne daju zatomiti pa sam uvjeren da nalazi s Garduna i Cetine neće odlaziti ilegalno u svijet nego će ostati u Trilju na ponos Cetinjana. Moji "Mladenci" kao kulturni čin ne mogu ostati sami. I k njima će doći i oko njih po cijelom Trilju kipovi i fontane i stvaralački izričaji literarni i glazbeni. Donijet će ih "Dalmatina" i privreda na padini čaporskog polja. Cetina neće prestati donositi blagoslov kao što ni Nil ne prestaje donositi život u pustinji.

Trilj je moj početak i moj kraj - Jecaj u gluhoj noći

Boško Latinac, intervju

Triljski most, VI (2011), br. 6, str. 156-162.

Sa arhitektom Boškom Latincem, rođenim u Trilju 1924., razgovarao sam u tišini sobe umirovljeničkog doma na splitskoj Zenti. Zadivio me snagom duha i bistrinom uma. Teme iz prošlosti Trilja budile su u njegovim očima djetinji sjaj, a triljska svakodnevica tugu i razočarenje. Iako je svojim arhitektonskim projektima najviše doprinio razvoju grada, njegove ideje o poduzetničkoj zoni u Čaporicama i prostornom planiranju Trilja triljski vlastodršci su ili prisvojili ili proglasili utopističkim.

Sve je počelo u Trilju…

Kao dvogodišnje dijete ostao sam bez majke Ljubice koja je bila rodom iz obitelji Pešo. U Trilju na Starom mostu živio sam s ocem Ivanom, narodnim učiteljem. U župi Sv. Mihovila primio sam sakramente krštenja, pričesti i krizme. Pučku školu pohađao sam u Trilju sve do preseljenja u Sinj, a potom u Split. Studij arhitekture završio sam u Zagrebu 1955. godine.

U kući na Starom mostu djed je imao gostionu u kojoj su se okupljali i pučki učitelji Trilja, Ugljana, Jabuke i Vedrina. Igrajući se svakodnevno u blizini gostiju i posjetitelja, mogu reći da sam od svih tih ljudi mogao čuti razne novosti, brojne šale, podvale i veselice te upoznati mnoge naše ljude iz kraja. Vidio sam, nažalost, i mnogo slučajeva žandarskih uhićenja i privođenja s raznim pljenidbama duhana. Nagledao sam se brojnih skupova, povika i govora. Čuo sam i vidio više puta poslanika Nikolu Sikiricu, velikog prijatelja moga oca. Tu su bila sastajališta i odmorišta kolonâ zavjetnika Gospi Sinjskoj.

Majku Ljubicu nisam ni znao, ni imao. Otac mi je bio jedini roditelj. Upravo on i svi ovi dobri ljudi koje sam kao dijete upoznao u mene su utkali i usjekli ljubav prema našem kraju, životu, poštenju, navikama i međusobnim odnosima. Svi oni bili su moja majka i moja ljubav. To mi je za života davalo snage i sreće.

Iako sam živio u kući gdje je bila gostionica u meni nije ostao ni trunak krčmarskih manira i tome slično. Uglavnom, smatram da se svojim odgojem i karakterom mogu samo ponositi i biti za to zahvalan svim tim dobrim i dragim ljudima.

Trilj vašeg djetinjstva...
Prostorno gledajući Trilj, iako malo mjesto s pretežno malim brojem žitelja, nastao je u dva fizionomijom različita obitavališta, međusobno udaljena i razdvojena rijekom Cetinom. Prvo od naselja razvilo se s desne strane rijeke Cetine s obje strane ceste Sinj - Trilj, na prostoru od mjesnog groblja do današnjeg mosta, gdje je do 1936. bilo skretanje nizvodno k Željeznom mostu, danas Visećem, a nekada mostu Franje Josipa I. Ovaj dio Trilja bio je usmjeren isključivo na poljoprivredno gazdinstvo seoskog tipa. Njegovi starosjedioci bili su Galići, Latinci i Sarići, kasnije Jozići i Simunići, te obitelji Vrcan, Jelinčić, Dalbello, Pervan i Plazibat.

Na lijevoj strani Cetine, pored spomenutog mosta Franje Josipa I., nastalo je novo naselje koje se danas zove "Stari most", a u prošlosti "Ona strana". Dok se stariji Trilj vezao uz poljoprivredu i kućno seosko domaćinstvo, dotle je naselje na Starom mostu uobličeno kao stambeno-poslovni centar, gdje su gotovo sve građevine, iako određene za stanovanje, imale u prizemljima poslovne prostore, što je s vremenom Trilj pretvorilo u malu varoš.

Uz most su bili nastanjeni liječnici dr. Gurdulić i dr. Rančić sa suprugama kao ljekarkama, pošta Serdarević, odvjetnik Paško Šlujo i pisarnica Tonija Kavaina. Postojala je i žandarmerijska postaja u kojoj je bio narednik Genda. Tu su također trgovine Frane Delonge (hrana i metražna roba), Marka Jozića (željezara), Jakova Jozića (miješana roba), Grge Žuljevića (žitarice i sjemenje), Stjepana Šluje Bradarića (sijeno i poljoalatljike), mesnica Anđelka Latinca, zatim brijač iz Ugljana, stolarija i kolar Pavao Čabo, kovač-potkivač Grgo Koprčina i postolar Frano Marinić. Tu su bile i gostionice Latinac i Kavain-Zubac s kuglanom, koju je potom preuzeo Špiro Markovina. Isto tako, u tom naselju otvorena je gostionica Petra i Marte Latinac, a nakon toga gostionica Ivana Pervana te trgovina Luke Jozića, i sasvim mala trgovina bombona Marice Pavela. U naselju se nastanio i došljak Đildo Dalbello s malom trgovinom i proizvodnjom cementne kupe tzv. tegule. Pored ova dva triljska naselja, uz cestu prema Jabuci, sjeverno od obronka Šušnjarine glavice bio je objekt Stiponje Šušnjare (mala trgovina i pekara), Ike Šipića - Rare (stolarija), mala gostionica Budić i pod brijegom fina mehanika Šipić-Adžas.

Kada je Trilj postao općinsko središte, sjedište općine smješteno je u novom objektu Klarić, uz cestu za Jabuku. Sama općina sastojala se od općinskih vijećnika i stalnog službujućeg tajnika Šimuna Strukana. Trilj nije imao svoju katastarsku općinu. Bio je pokriven katastarskom općinom Košute, Vedrine i Čaporice. U to vrijeme kao i sva ostala mjesta nije imao nikakvu rasvjetu niti vodovod. Građani starog Trilja

imali su vlastite bunare, dok su se građani s lijeve strane toka Cetine služili pitkom vodom iz Šušnjarina vrila.

Između Trilja i Sinja, središta Cetinske krajine, postojale su veoma skromne veze. Putovalo se zaprežnim kolima, tzv. karovima. Kasnije je uspostavljena autobusna veza, u prvo vrijeme poštanskim malim "busevima" sa svega par mjesta, a kasnije autobusna veza, pruga Sinj-Trilj-Ugljane s postajom i odmorištem na Starom mostu. Prvu autobusnu vezu održavao je Marko Vrcan, a kasnije Tone Abramović. Nakon prestanka ovih veza, veoma kratko, autobusnu vezu održavali su Slavko Pervan te Ursić-Krstić.

Gradnja betonskog mosta 1936. promijenila je Trilj...
Do izbijanja Drugoga svjetskog rata u gradu su se dogodile veoma značajne promjene za daljnji prosperitet Trilja i cijelog kraja. Došlo je do izgradnje novoga betonskog mosta 1936. godine (sadašnji most), da bi se nakon te izgradnje i puštanja u promet potpuno demontirala konstrukcija starog željeznog mosta. Gotovo u isto vrijeme otvoreni su radovi na pročišćavanju korita rijeke Cetine sa, za to vrijeme, veoma suvremenom strojnom opremom. Jasno, svi ovi radovi pogodovali su velikom zapošljavanju radne snage, a i postupnom osposobljavanju rukovaoca strojnim postrojenjima. Ovi radovi pretežno su pokrivali područje sjeverno od sadašnjeg mosta pa do samog utoka rijeke u kanjon. Prilikom jaružanja rijeke izvučene su ogromne količine materijala. Poslove je nadgledao Stipe Krce.

Desna strana toka Cetine, pretežno od današnjeg mosta do ispod željeznog mosta, konfiguracijski je bila na razini sadašnje Šlujine livade, koja se nalazi na lijevoj strani rijeke. Upravo ti privatni posjedi na desnoj strani rijeke nasipani su materijalom iz rijeke, jasno uz obeštećenje vlasnika. Tako je nastao veliki prostor koji se kasnije oplemenio raslinjem i na kraju se uredio u veoma lijepi perivoj Trilja. Izravnanjem ovoga prostora došlo se do razine državne ceste Trilj - Bisko. Jaružanje Cetine pratilo je uklanjanje pilona željeznog mosta, a nizvodno i rušenje dviju veoma vrijednih mlinica. To su s lijeve strane toka rijeke Pešina mlinica, dok je nešto niže nasuprot bila mlinica Šlujo, zvana Gardunska mlinica.

Ovim zahvatima nestale su do tada stalne poplave velikih površina tla uzvodno od današnjeg betonskog mosta, te gotovo i veliki dio samog polja. Upravo radi toga daljnjim je radovima obavljeno melioriranje cijeloga Sinjskog polja sistemom odvodnih kanala i prepumpnom stanicom.

Da li je odabir pozicije novoga mosta bio najbolje rješenje za Trilj?
Moram ustvrditi da se, nažalost, planiranje novoga mosta dogodilo bez nužne studije osiguranja mogućnosti nastanka novoga centra i čitavoga obuhvata u smislu budućeg razvoja samog naselja. Najgore od svega što se učinilo jest okomito postaviti most na postojeću usku cestu! Upravo je to za Trilj i čitavi promet bilo kobno,

a što se najbolje i danas odražava. Očito, bilo je važno samo porušiti stari željezni most i na najjeftiniji način riješiti problem gradnjom novoga. Ovaj pogrešan zahvat ide na dušu tadašnjim institucijama, njihovoj nebrizi i neznanju.

Gradnjom novoga mosta nestao je veliki slobodni prostor na kojemu se održavao nadaleko poznati stočni pazar za vrijeme blagdana Sv. Mihovila, gdje su se navlačili prigodni kerapi-splavi za prebacivanje ljudi i stoke s jedne na drugu stranu Cetine.

Već pri samoj gradnji mosta bilo je očito da će čitavo poslovno okruženje starog mosta zamrijeti, gotovo i nestati. I prije puštanja novoga mosta u promet došlo je do formalnog preseljenja poslovnog centra. Tako je malo mjesto kao Trilj dobilo dva središta od kojih je jedno bilo u izumiranju, a drugo u nastajanju. Sučelice novom mostu sagrađene su prve kuće Žuljević i Guvo. Potom je stigao Markovina s gostionom i kuglanom, što je dovelo do potpune blokade prostora. Za sve ovo najmanje su krivi građani.

Vi ste se zalagali da se nešto izmijeni...
Mojim dolascima u Trilj nakon Drugoga svjetskog rata, u kojem su razrušeni grad i most, kao mladi inženjer arhitekture nastojao sam nešto učiniti za njegov boljitak. Tako sam jednog dana potražio prvoga načelnika uspostavljene Općine Trilj. Taj čovjek je pokazao uvažavanje prema meni kao čovjeku i stručnjaku. Molio sam načelnika da što prije krene u akciju uklanjanja ruševne kuće Žuljević i započetih zidova kuće Guvo, čime bi se oslobodio prostor nužan za raskrižje. Jasno, za takvo čišćenje trebalo je obeštetiti vlasnike i dobiti njihovu privolu. Uspio sam barem objasniti problem, ali za takav zahvat trebala je moć i volja. No, tu je bio Sinj, tutor Trilja, i sva tadašnja moć općine i komiteta. Kako mi se čini, ovi prijedlozi nisu niti stigli do Sinja. Odgovorni su čuvali svoju stolicu. Vremena su bila takva. Tko je smio postavljati nekakve zahtjeve mimo komiteta?

Nedugo poslije tih razgovora obratio mi se isti načelnik s molbom da im pomognem oko rješenja zapuštene bivše velike Šlujine pojate, koja se trebala preurediti za potrebe općinske uprave. Taj objekt je bio samo goli prostor koji sam osmislio s prizemljem i katom s posebnim ulazom i vanjskim stubama. Posla sam se rado prihvatio i izradio arhitektonski projekt. Na katu su bile uredske prostorije i toalet. Prizemlje je tada bilo uređeno za vijećnicu, a kasnije i za kino.

Nakon izvjesnog vremena kada je Trilj izgubio općinski status, obratio mi se gradonačelnik Sinja s molbom da u prizemlju spomenute zgrade umjesto kina osmislim prostor za zdravstvenu stanicu. Oko tog projekta vodili smo dosta rasprava. No, svoj sam posao završio. Do ostvarenja projekta nije došlo. Naknadno je izgrađena nova zdravstvena stanica u vremenu kada sam bio odsutan iz Splita.

Na poziv voditelja Poljoprivredne zadruge osmislio sam i otkupnu stanicu mlijeka

koja je u to vrijeme dosta dobro poslovala. Nije mi poznato kada je ugašena, ali znam da je u tim prostorima kasnije bila i sama uprava zadruge.

Pomogli ste na razne načine u podizanju Cetinke...
U Splitu je na dužnosti tajnika kotara bio Jakov Odrljin, diplomirani pravnik rodom iz Košuta, koji je bio i politički funkcioner. Kao obrazovan čovjek, intelektualac i jedan od zaljubljenika u svoj rodni kraj povezao se s tadašnjom upravom Jugovinila. Okupio je neke stručnjake i uz pomoć Milana Vuce, tadašnjeg šefa jednog odjela, došao je do ideje otvaranja pogona plastike u Trilju. Tako je napravljen elaborat za mali pogon za izradu plastičnih češljeva. S vlastima tadašnje Općine Trilj odabrano je zemljište na kojem su bile neke improvizirane zgrade u kojima je, navodno, bilo svinjogojilište. Prihvatio sam se posla s oduševljenjem. Adaptacijom i dogradnjom postojećeg objekta završen je radni prostor pogona. Isto tako u drugom postojećem prizemnom objektu uređen je pogonski dio. Sve je to sređeno i na kraju pušteno u rad. Ne znam odakle je pribavljena prva brodska sirena, ali se uskoro oglasila kao prva tvornica ovoga kraja. Za prvoga direktora Cetinke postavljen je čovjek iz Jugovinila, podrijetlom Slavonac, gosp. Reba.

Prvi zaštitni znak tvornice izrađen je primitivno s prikazom dima iz dimnjaka. Uskoro sam napravio novi zaštitni znak, logo, kojeg su nešto kasnije neke osobe uz neznatnu izmjenu prisvojile kao svoj, što je bila čista krađa za koju su dobili znatan novčani iznos. Ono što sam radio bilo je od srca i u tuđe prljavštine ne namjeravam ulaziti.

Kako se Cetinka razvijala nastala je potreba proširenja pogona za daljnje proizvode, ploče, folije, galanterije i slično. Odmah sam se uhvatio posla i napravio projekt tada jedinstvene lučne hale s montažnim blok opekama i čeličnim zategama u jakom snopu i svim horizontalnim i vertikalnim sidrištima. To je bio i za vrsnog izvođača veoma zahtjevan objekt čistog raspona 22 m, bez ikakve potpore, stupa i tome slično. Za suradnika sam uzeo svoga prijatelja i kolegu inženjera građevinarstva Alberta Gogala, koji je kao i ja svoj posao obavio bez ikakve naknade.

Nakon povratka u Split iz potresom razrušenog Skoplja, gdje sam neko vrijeme pomagao u izgradnji grada, na moje ugodno iznenađenje Cetinka je već prerasla u jaku tvornicu plastičnih proizvoda. Uključio sam se u sva daljnja planiranja proširenja tvornice kao savjetnik volonter, dok je moja radna organizacija “Ing biro” iz Splita uz znatne popuste obavljala preglede svih elaborata novih pogonskih objekata. Moji inženjeri su nadzirali radove.

U pogledu podizanja spomenika Titu nisam sudjelovao niti u predlaganju niti u izvedbi. Štoviše, nije mi niti poznat autor te skulpture.

Kako je došlo do gradnje Visećeg mosta i fontane sa skulpturama u parku?
Pored svih zbivanja oko stvaranja Cetinke, Jakov Odrljin je uočio i potrebu gradnje pješačkog visećeg mosta i to na mjestu starog željeznog mosta. Taj most je bio neophodan posebno za školsku djecu kako bi izbjegla dugo pješačenje do škole i prijelaz preko opasnog i veoma prometnog betonskog mosta. Projekt je brzo izveden. Kako je Jakov bio na važnoj političkoj dužnosti pronašao je uz pomoć vojne komande iz Splita jednog mladog inženjera građevine, kojeg je povukao u kotar, dodijelio mu prostor za rad i dao zadatak izrade projekta takvoga visećeg mosta. Odabir osobe se pokazao ispravnim jer je baš taj mladi inženjer takav rad napravio za diplomski rad. U projektu nisam sudjelovao, a nisu mi ni poznati detalji o izvedbi i sredstvima koja su bila osigurana za taj rad.

Trilj je zahvaljujući Jakovu Odrljinu dobio i prvu skulpturu. Njegov prijatelj kipar Vanja Radauš je u dvorištu nasuprot škole izradio fontanu s autohtonim životinjskim glavama i skulpturu djevojke s vrčem. U ovom radu i postavljanju nisam sudjelovao, ali sam savjetovao da se skulptura postavi na spomenuto mjesto.

U svakom slučaju, Trilj bi trebao biti veoma zahvalan pok. Jakovu Odrljinu na svemu što je učinio za Trilj, a time i za cijeli triljski kraj.

Dali ste doprinos i projektu izgradnje ceste Trilj - Bisko
Nešto prije 1960. godine, dok je još postojala općina Trilj, sazrela je ideja o gradnji ceste Trilj - Bisko. U ovaj projekt uključio sam starijeg kolegu, inženjera građevinarstva Sergija Senjanovića koji je bio zaljubljenik u Trilj. S projektom je bio upoznat i Jakov Odrljin. Gosp. Senjanoviću je povjeren zadatak snimanja i izrade projekta ceste. Budući da je Senjanović u to vrijeme radio u Poduzeću za ceste iz Splita, cijeli projekt je ostvaren preko spomenutog poduzeća i kotara Split. Sve se radilo mimo znanja općine Sinj jer nam je bilo poznato da općinski čelnici taj projekt nisu smatrali prioritetnim.

Nakon snimanja buduće trase i izrade projekta, kojeg sam jednom prilikom osobno preuzeo, nije se zbog određenih razloga krenulo u njegovo ostvarenje. Kako mi se čini, da nije bilo gradnje hidroelektrane Đale ova cesta ni do danas ne bi bila napravljena. Da li je sadašnja cesta napravljena po spomenutoj dokumentaciji nije mi poznato, ali je sigurno da je Poduzeće za ceste imalo kopiju dokumentacije.

Vaš osobit doprinos Trilju su projekti za nekoliko stambenih i javnih objekata...
Prva stambena zgrada za prosvjetne radnike izvedena je po projektu kojeg sam poklonio Trilju. Zgrada se sastoji od dva kata, prizemlja i podruma. Na svakom katu i u prizemlju su po dva dvosobna stana, što znači ukupno 6 stanova. Ova zgrada je građena i projektirana prema tadašnjim propisima tako da nema pretenzije nekakve raskoši, ali je jako funkcionalna. Koliko mi je poznato ovakva zgrada postoji i u Sinju, što me navodi na zaključak da je izgrađena po istom projektu, ali bez mog pristanka, što je čista krađa.

Druga stambena zgrada izgrađena je za radnike poljoprivredne zadruge Izbor. Izradu i ovoga projekta prihvatio sam bez ikakve naknade. Ovaj objekt se sastoji od prizemlja i dva kata. Na katu su po četiri stana, možda i pet, ne sjećam se. Dakle, u zgradi se nalazi 8 ili 10 dvosobnih stanova. U prizemlju je osiguran poslovni prostor za trgovinu zadruge, s nadstrešnicom koja je sada, nažalost, zastakljena. Radi se o tipičnom oduzimanju prostora za veće novčane dobitke. Karakteristično je za ovu zgradu što sam je potpuno uvukao u slobodan prostor izvan prometnice, čime sam htio izbjeći daljnje nizanje kuća uz cestu. U toj namjeri, nažalost, nisam uspio.

Nešto kasnije, opet sam zamoljen da izradim projekt većeg stambenog objekta u kojem je trebalo uz stanare smjestiti milicijsku stanicu i vrtić. Nakon što je prihvaćen odabir nove lokacije tražio sam da se objekt ne gradi uz samu ulicu kako bi ostalo što više mjesta za pristup i parkiralište. Prijedlog je prihvaćen. Zgradu sam projektirao na tri kata, nadgrađem i prizemljem. U prizemlju je bio predviđen prostor za dječji vrtić i miliciju, a u cijelom objektu 15 stanova. Arhitektonski dio objekta napravio sam kod kuće izvan radnog vremena, a sve ostale dijelove projekta, statiku, instalacije i troškovnike izradila je moja radna organizacija Ing biro. Posao Ing birou plaćen je uz znatne popuste, a za svoj rad dobio sam skromnu nagradu.

Vašom zaslugom sagrađeno je u Trilju i nekoliko javnih objekata...
Projekt športske dvorane u Trilju izradio sam besplatno na poziv Ante Pervana, tada nastavnika škole i predsjednika mjesne zajednice. Radna organizacija iz Metkovića, ne sjećam se imena, izvela je i montirala čeličnu konstrukciju. Čini mi se da je u gradnji sudjelovala i Cetinka. U doba aktualne vlasti zamoljen sam od načelnika da načinim dodatni izlaz preko tribina, što sam i učinio, ali je moje rješenje netko od odgovornih u gradu izmjenio.

Svoj doprinos dao sam i pri gradnji kinodvorane, uz koju sam predvidio i gradnju poslovnih prostora u koje su se kasnije uselile banka i ljekarna, čime se trošak gradnje znatno umanjio. Čini mi se da sam pronašao najbolje rješenje postavljanjem kinodvorane okomito na prometnicu i uvlačenjem poslovnih prostora, čime je dobiven prostor s trijemom za prihvat većeg broja ljudi. Siguran sam da sve skupa spada u veoma uspješna i skladna rješenja s lijepim vizurama, osobito prema Radaševim figurama u parku.

Napravio sam i projekt unutarnjeg uređenja kina, kojeg sam u nekoliko primjeraka odnio u Sinj i predao tvrtki Graditelj koja je sve trebala izvesti. Kada sam nakon dužeg vremena došao u Trilj, ostao sam iznenađen primitivnom i svojevoljnom izvedbom. Odgovorni u Trilju se se opravdavali da iz Sinja nisu dobili nikakvu dokumentaciju o unutarnjem uređenju. Bio sam jako žalostan. Ovakve stvari ne primam mirne duše, posebno kada znam koliko truda i ljubavi u sve ulažem. Ovaj čin plod je ljubomore ili samovolje.

Vaše umirovljenje i Domovinski rat još više su Vas približili Trilju...
Umirovljen sam pred stvaranje samostalne i dugo željene države Hrvatske. No, stalno sam mislio na Trilj i bio sam sretan kada mi je prvi načelnik novoosnovane općine Trilj ponudio mjesto člana Općinskog poglavarstva. Odmah sam se upustio u pronalaženje i sređivanje geodetskih snimaka i mapa. Do tih karata nije bilo lako doći. Bila mi je namjera postaviti ih na zid u prostorima općine, čime bi olakšali rad. No, osjetio sam kako sve to nekome smeta i "košta" pa sam od toga odustao.

Na samom početku predložio sam članovima poglavarstva kako bi vodstvo Osnovne škole Trilj trebalo voditi evidenciju završenih školaraca, kako bi ih se uključilo u razvoj triljskog kraja. Moj prijedlog prošao je bez komentara. Zapravo, čini mi se da bit tog prijedloga uopće nije shvaćena.

Uskoro se pojavio zahtjev poduzeća SMS iz Splita za ustupanje pogonskog, ali zapuštenog objekta iz Strmendolca radi otvorenja pogona prerade voća i povrća. Ovaj zahtjev nije prihvaćen, iako smo u većini bili za ustupanje prostora.

Jedan od važnijih projekata bila je gradnja Doma kulture i športa, zapravo nadogradnja objekata pored kinodvorane, zbog čega sam napravio arhitektonski projekt i poklonio ga načelniku općine. U novim prostorijama bi se okupljali klubovi i udruge. Taj dom sam zamislio kao izvor kulture, ideja i poticaja za unaprjeđenje cijelog našeg kraja. Važno je napomenuti da za objekt nije trebala građevinska dozvola jer se radilo o dogradnji pored već postojećeg objekta. Radi što bolje učinkovitosti ubrzo sam dogovorio iskolčenje, besplatni iskop temelja i odvoz materijala. No, uskoro sam iz općine dobio odgovor kako oni sami mogu voditi sve poslove. Od tada je prošlo poprilično vremena i od svega toga ništa.

U vrijeme dok sam bio član Općinskog poglavarstva bio sam protiv naručivanja izrade Prostornog plana Općine Trilj iz prostog razloga što su ti planovi bili kampanjski izrađivani, gotovo u isto vrijeme i bez nekih temeljnih studijskih postavki i naputaka. Da bi Trilj dobio kvalitetniji plan kontaktirao sam profesore splitskog Ekonomskog fakulteta dr. Ivu Šimunovića i dr. Dražena Štambuka. No, dr. Šimunović je u to vrijeme dobio narudžbu od grada Sinja, a dr. Štambuk je nedugo nakon našeg razgovora preminuo. Kasnije je Prostorni plan Trilja napravljen i usvojen, ali u tome nisam sudjelovao. Jako mi je žao što nisam bio pozivan niti kod izrade niti kod rasprava i uvida.

Arhitekti u Trilju...
Kako me stalno kopkao problem Trilja, posebno nakaradne izgradnje i nizanje kuća uz cestu koje su priječile njegov normalan razvoj, odlučio sam pozvati nekoliko svojih uvaženih kolega u Trilj, upoznati ih s mjestom, upriličiti raspravu i čuti pojedina mišljenja. O namjeri sam obavijestio načelnika i od njega dobio privolu, ali je on

taj dan otišao u Zagreb, a njegovi suradnici su smatrali da oni tu nemaju što raditi. Jedini koji se priključio skupu, a kojega sam pozvao kao člana poglavarstva, bio je Mirko Jozić. Na skupu je bila prisutna i Neli Žolo arhitektica inženjerka iz Košuta.

Obišli smo Trilj, Gardun, Bornovac i mlinicu u Grabu. Nekima je to bio prvi dodir s Triljom. Svi su bili oduševljeni krajobrazom Trilja, ali i razočarani načinom njegovoga širenja, posebno nizanjem objekata uz ulicu. Kolega Zdeslav Perković dao je prijedlog da se osnuje Društvo prijatelja Trilja. Nakon triljskog susreta u istom sastavu održali smo sastanak u Splitu 6. lipnja 1994. u prostorijama projektnog biroa Projektant. Na tom sastanku smo iznijeli i nekoliko prijedloga kako pomoći u budućoj urbanizaciji Trilja, od kojih je najvažniji bio izgradnja triljske zaobilaznice, čime bi se rasteretilo središte mjesta. Ovaj projekt uradili su inženjeri Instituta građevinarstva, koji su izradili i projekt autoceste Dugopolje - Bisko - Šestanovac. Grad Trilj je platio projekt kojeg su odgovorni potom pohranili u ladicu i nisu ga, kako mi se čini, uvrstili u Prostorni plan.

Predložili ste gradnju Radne zone Čaporice...

Nakon čestih susreta sa svojim prijateljima i kolegama, posebno s dipl. ing. građevinarstva Josipom Fuštarom, rodila se u meni ideja izgradnje radne zone u Čaporicama na području Ravnine - Muša. Tada mi je bio poznat plan gradnje mosta preko Cetine, na predjelu Čaporica, u blizini buduće autoceste Zagreb - Split - Dubrovnik. U to vrijeme Radna zona Dugopolje još nije bila niti u mislima. O svemu sam upoznao triljskog načelnika. Nakon što je na poglavarstvu prihvaćen prijedlog, odmah sam se založio za snimanje terena i predložio veličinu zahvata snimka. Potom sam predložio izradu idejnog rješenja radne zone, čime bi se krenulo u akciju odobravanja sredstava. Idejno rješenje izradili su stručnjaci Građevinskog instituta po znatno nižoj cijeni od uobičajene. Prijedlog idejnog rješenja predan je načelniku, ali nikada nije plaćen. Tu sam se obrukao pred uvaženim kolegama.

Dosta kasnije, zamoljen sam od novoga gradonačelnika Trilja da ga povežem s tim kolegama radi upoznavanja s točnom trasom autoputa i pozicijom mosta preko Cetine, što sam i učinio.

Potom su me ponovno nazvali tražeći snimak terena, što bi značilo da su službeni snimak izgubili. Nešto kasnije pozvan sam da se odazovem sudu u Sinju kao svjedok Općine koja je optužena radi navodnog neplaćanja dijela potraživanja instituta. Mislim da je nakon mojeg svjedočenja tužba odbačena.

Novo triljsko groblje za Vas je posebno bolna tema...

Toliko bolna da je o njoj najbolje ne govoriti... Mogu samo reći, nakon svega što sam darovao Trilju, osjećam se izigrano, prevareno i poniženo... Došao sam u situaciju da sam svoj odnos prema gradu potpuno pasivizirao i u sebi zamrznuo sve

ono što mi je dušu ispunjavalo. Da je od triljskih vlastodržaca bilo imalo želje i odgovornosti, siguran sam da grad ne bi na ovakav način bio opustošen i posramljen. Događao se bez kontrole, odgovornosti, struke i osnovne građanske kulture. Trilj je danas palanka, karikatura! Izgleda kao čovjek u fraku i opancima na nogama! Trudio sam se, upozoravao i molio, ali to je bio samo jecaj u gluhoj noći.

Znam da će biti onih koji će ovo što govorim pripisati mojoj prepotenciji. No, ovo ne činim kako bih istaknuo sebe kao nekog dobrotvora, već da ukažem na kobne pogreške koje su učinjene, kao i na sve ono što nije učinjeno, a trebalo je.

Ali jecaj koji otkriva i tračak svjetla...
Ipak mi se katkad čini da sav trud nije bio uzaludan. Još uvijek imamo od Boga darovan jedinstveni krajolik, visoravni, brda i planine, plemenito polje i tri mileći tihe, biserne i vijugave rijeke s autohtonim nježnim vrbama, kanjonom i brzacima. I mlade i sposobne Triljane, u koje vjerujem...

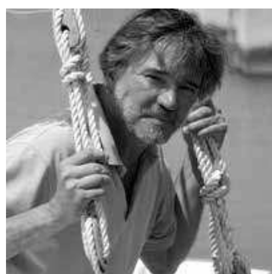
Trilj mora živjeti, Trilj se mora razvijati. Kada Trilja ne bi ni bilo, Trilj bi morao nastati samo radi nužnosti i potreba koje se nameću uz takvo značajno raskrižje glavnih državnih prometnica i prelaska preko rijeke.

ARHEOLOŠKE TEME

Arheološki nalazi iz triljskog kraja nadilaze nacionalne okvire

Branko Kirigin, intervju

Sv. Mijovil, II (2004), br. 2, str. 21-22.

Branko Kirigin rođen je 1947. godine u Zagrebu. Gimnaziju je završio u Beogradu, a arheologiju je diplomirao 1971. godine s temom "Neolit u Dalmaciji" na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Doktorat s temom "Faros-parska naseobina" obranio je 2000. godine na Sveučilištu u Splitu. Kao asistent za arheologiju 1972. godine zapošljava se u Historijskom institutu JAZU u Dubrovniku, a kao kustos grčko-helenističke zbirke Arheološkog muzeja u Splitu započinje raditi 1974. godine. Zvanje višeg kustosa dobiva 1981. godine. Od 1982. do 1987. godine obnašao je dužnost direktora Arheološkog muzeja u Splitu, a godinu dana kasnije postaje muzejski savjetnik. Sudjelovao je u značajnom broju arheoloških istraživanja još od studentskih dana. Glavno područje arheoloških istraživanja je Dalmacija (kopno i otoci), a interes vezan uz materijalnu kulturu antičke Grčke civilizacije u Dalmaciji i na Jadranu i njen odnos i utjecaj na autohtono stanovništvo. Na temelju njegova prijedloga i obrazloženja, Državna uprava za zaštitu spomenika kulture zaštitila je Starogradsko polje na otoku Hvaru, Palagružu, te je proširena zona zaštite antičke Isse. Uz pomoć suradnika projekta Jadranski otoci izradio je bazu podataka o preko 2000 nalazišta na srednjodalmatinskim otocima. Istraživanja Starogradskog polja rezultirala su upisom na UNESCO Listu svjetske baštine 2008. godine. U bibliografiji ima brojne knjige i tekstove različitog sadržaja, od znanstvenih, muzeoloških do članaka u dnevnim, tjednim i mjesečnim tiskovinama posvećenim problemima materijalne kulture antičke Grčke civilizacije u Dalmaciji i na Jadranu.

Tijekom protekle godine Trilj se zbog svoje arheološke baštine često spominjao u sredstvima društvenog priopćavanja što, između ostalog, govori o porastu zanimanja za triljsku baštinu, ali i o njezinoj sve većoj ugroženosti. Mislite li da ovaj mali grad, pritisnut željama pojedinaca i ustanova, stručnjaka i diletanata, ima svoju arheološku budućnost?

Naravno da ima. Dokle god bude ljudi koje baština zanima, postoji mogućnost da ona opstane. No što se manje ljudi za nju zanima, to je veća opasnost da nam spomenici i nalazišta nestanu prije nego što ih stručnaci ispitaju. Mislim da je temeljni

problem upravo u tome kako približiti baštinu širim slojevima i kako ih zaintrigirati i uvjeriti da nam je baština prijatelj drag, a ne nešto strano i opasno zbog čega je valja ukloniti. Vrijedeća zakonska regulativa je manjkava i represivna: ona ne potiče ni na kakav način pojedinca da pozitivno djeluje i da mu država izlazi u susret, recimo rasterećenjem poreza, smanjenjem komunalne naknade i sl. Od baštine se može i živjeti, ali za to je potrebna dobra organizacija poput English Heritage koja se brine o oko 400 nacionalnih spomenika Engleske, dakle, istražuje, konzervira i reklamira. Toga u nas nema.

Usprkos svemu tome i imajući to u vidu, radujem se tome što sam u posljednjih nekoliko godina vidio u Trilju. Utemeljenje Muzeja triljskog kraja, važne izložbe koje su, zahvaljujući pomoći Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika, u protekle dvije godine postavljene u Trilju, koji je prvu izložbu u cijelosti darovao budućem muzeju, zatim i iskapanja na Gardunu, koja vodi agilna kolegica Mirjana Sanader, doista su bitni pomaci kakvim se rijetko koje “malo misto” u nas može pohvaliti.

Unatoč slaboj istraženosti Trilja i malu broju nalaza iz željeznog doba, može li se barem donekle opisati život u Trilju i okolici u vrijeme željeznog doba?
Teško. Morate znati da u cijeloj Dalmaciji nemamo ni jedno nalazište iz željeznog doba koje je istraženo, bilo da se radi o naselju, utvrdi ili pak grobovima. Kolega Ante Milošević je u svojoj “Arheološkoj topografiji Cetine” (Split, 1998.) evidentirao 153 arheološka nalazišta na području općine Trilj. To je impresivan broj, ali ni jedno koje pripada željeznom dobu nije istraženo. Ono što znamo su slučajni nalazi koje teško možemo datirati jer nemamo čvrstih uporišta, odnosno jasnih stratigrafskih pokazatelja. Naime, od 25 naselja (gradina), koliko ih je zabilježeno u triljskom području, mi još uvijek ne znamo pripadaju li one brončanom ili željeznom dobu, ne znamo ni to funkcioniraju li sve u istom razdoblju, ne znamo koja je najstarija, ne znamo jesu li rabljene kao stalna ili kao povremena naselja. Ne znamo kako su im izgledale kuće, čime su se bavili, kako su bili organizirani, što su jeli itd. Željezno doba traje oko 1000 godina, a ako, recimo, želimo pročitati što se o Delmatima može doznati u *Hrvatskoj enciklopediji* (izdanje iz 2001. godine), onda su to samo šture vijesti o ratnim sukobima koji su se odvijali u posljednja dva stoljeća prije Krista, dakle, o sukobima s Rimljanima i susjednima. Ništa više od toga.

Može li se reći da su ratoborni Delmati, prema brojnim kacigama i mačevima koji su pronađeni u Cetini te prema ostacima keramike i nakita, bili u vrhu ili na periferiji civilizacijskih strujanja svoga vremena?
Mi uopće ne znamo kada su se Delmati kao pleme oformili i gdje su sve živjeli. To što su ratovali desetak puta ne mora značiti da su oni isključivo ratnici i da su stalno ratovali. To su naše predrasude, prodavanje magle: kako nemamo podataka, onda treba izmišljati prošlost, a to nema veze s znanošću. Naime, da su Delmati

ratoborni, moglo bi se tvrditi tek kada bismo imali iskopano nekoliko gradina i nekropola i kada bismo imali jasan kronološki presjek i dobar uvid u materijalnu i duhovnu kulturu prvoga milenija prije Krista. To što se našao velik broj kaciga nije baš relevantno jer, recimo, imamo više kaciga nego mačeva i kopalja iz toga vremena. Brončane kacige je teško datirati jer su se možda prenosile s koljena na koljeno. Osim toga, bronca se topila (reciklirala) u svim vremenima pa one ne mogu odražavati stvarnu sliku. Kako je većina njih došla u rijeku Cetinu, jako je zanimljivo. Je li to, kako arheolozi vole reći kad im nešto nije jasno, bilo kultno mjesto ili su pak pobjednici bacili sve u rijeku, teško je reći, a da ne trčimo mašti u susret.

Postoje li neki dokazi o vezama grčkih kolonizatora i Delmata u Trilju i okolnim mjestima?
Dokaza zasad nema. Naime, s kolegom Miloševićem sam dosta obilazio Cetinsku krajinu, a pregledao sam i sav arheološki materijal koji se čuva u Sinju, Splitu i drugdje gdje se čuvaju nalazi iz ovoga kraja. Jako je zanimljivo da grčkih nalaza u Cetinskoj krajini gotovo da i nema. Radi se samo o nekolicini ulomaka grčke keramike koji su iz kasnijeg razdoblja, odnosno iz 4./3–2. st. pr. Kr. Zanimljivo je to iz razloga što je ovo svakako najplodnija regija u Dalmatinskoj zagori. U susjednim regijama (šibenskoj, zadarskoj, u dolini Neretve i u istočnoj i zapadnoj Hercegovine) grčkih nalaza ima daleko više iako je stanje istraženosti gotovo isto.

Prema dosadašnjim podacima, u Trilju nisu pronađeni grobovi Delmata. Uspoređujući neka druga poznata mjesta, može li se reći nešto više o njihovim ukapanjima i uopće o njihovoj religioznosti?
Nažalost, ne mogu vam ništa o ovome reći. Za rimsko razdoblje Delmati su imali poseban pogrebni ritus koji je na magistralan način opisao Branimir Gabričević na primjeru nekropole u Ruduši kod Sinja. Koliko ta vjerovanja sežu u prapovijest predstoji da se ispita, odnosno istraže grobovi.

Rimljani su vodili teške i iscrpljujuće ratove s Delmatima od sredine 2. st. pr. Kr. do 9. godine posl. Kr., kada su konačno porazili Ilire. U spomen na tu pobjedu podigli su u Tiluriumu spomenik koje je djelomično sačuvan. Cijeloj osvojenoj pokrajini dali su naziv po Delmatima Dalmacija. Što se zna o tim bitkama i nije li možda odlučujuća bitka bila negdje u blizini Trilja?
Moguće je da je bila, ali dokaza nemamo.

Dosadašnja malobrojna istraživanja, uglavnom zaštitna karaktera, dala su određene rezultate. Prema mojim saznanjima, daleko vrjedniji materijal koji pripada željeznom dobu nalazi se u rukama privatnih osoba. Poznavajući nesklad između često u sebi protuslovnih zakona o očuvanju kulturne baštine i situacije na terenu, što mislite da bi trebalo učiniti da bi se sačuvala postojeća baština?

To je doista kompleksan problem. Možda bi trebalo pogledati kako je pitanje posjedovanja arheološki nalaza u privatnim rukama regulirano u Europskoj uniji. Na kraju bih mogao reći da kada bi triljskoj općini bilo ponuđeno da potpiše Europsku konvenciju o zaštiti arheološke baštine (Malta, 1992.), onda bi to ona mogla jer ispunjava jedan od glavnih uvjeta, a to je da ima usustavljen registar arheoloških nalazišta koji je kolega Milošević objavio 1998. godine. Nažalost, tu konvenciju ne potpisuju općine već država, a Hrvatska nema registar arheoloških nalazišta kakav recimo ima Slovenija (objavljen 1975.) ili BiH (objavljen 1988.). U Hrvatskoj bi tu konvenciju mogli potpisati samo srednjodalmatinski otoci, Cetinska krajina i sjeverozapadna Hrvatska, što nije ni deseti dio Lijepe naše. Dakle, ima još puno posla.

Triljska baština u sjeni rakova i žaba

Nenad Cambi, intervju

Triljski most, I (2006), br. 1, str. 36-38.

Naš sugovornik je akademik Nenad Cambi, redovni profesor arheologije na Filozofskom fakultetu u Zadru i glavni urednik Splitskog književnog kruga. Prof. Cambi je urednik nekoliko knjiga i brojnih članaka. Znanstveno polje našeg sugovornika uglavnom se odnosi na rimsku provinciju Dalmaciju i njen glavni grad Salonu, te na povezanost provincije sa ostalim djelovima Rimskog carstva. Profesor je prvi ukazao na problematiku starokršćanske arheologije na Jadranu, zalagao se i zalaže za zaštitu kulturne baštine, te promiče ugled hrvatske arheologije u svijetu. Veliki dio svoga rada posvetio je sarkofazima iz provincije Dalmacije, te posebno onima koji potječu iz Salone. Prof. Cambi se s nekoliko radova odužio velikim istraživačima don Frani Buliću i Ejnaru Dyggveu. U nekim člancima pisao je o kultovima, posebno u egipatskoj religiji, te o kršćanskim temama, kultu Marije i Krista, te o slavljenju Božića. Radovi prof. Cambija odlikuju se jasnoćom i sustavnošću, uvijek su utemeljeni na izvornoj građi, što ga svrstava među naše najpriznatije arheologe u domovini i svijetu.

Ovom prigodom Vam zahvaljujemo što ste 26. rujna 2003. godine u staroj župnoj kući, danas Muzeju triljskog kraja, pred brojnim posjetiteljima otvorili prigodnu izložbu "Arheologija i etnografija triljskog kraja" i predstavili set od devet razglednica koje prikazuju arheološku baštinu Trilja od prapovijesti do danas. Tim činom dali ste svoj doprinos promicanju kulturne baštine triljskog kraja, koja se često zapostavlja. Da li je takav nemar prisutan i u drugim mjestima u nas i u svijetu?

Ja sam s velikom radošću nazočio otvaranju muzejskog postava u Trilju i održao kratak pozdravni govor okupljenom puku koji se tek uvjetno smije okarakterizirati kao otvaranje Muzeja u staroj župnoj kući u Trilju. Obično muzeje i druge javne objekte otvaraju "dužnosnici", političari i slični što ja ni u kojem slučaju nisam. Bezbrojni, ali iznimno važni arheološki nalazi potječu s područja Trilja i susjednih Garduna, Vojnića, Košuta i Vedrina. Strateški to je važan kraj jer je tu najpovoljniji prijelaz preko Cetine. Za taj kraj se bez pretjeravanja može kazati da je jedan od najvažnijih u Hrvatskoj kad je riječ o arheologiji. U Gardunu se nalazio vojni logor VII. legije koja je od 42. godine poslije Krista zbog vjernosti rimskom caru Klaudiju dobila počasni naziv *Claudia Pia Fidelis*. Logor rimske legije uistinu je pravi grad, ne po načinu upravljanja nego što takva vojna jedinica broji 5000-6000 vojnika, a to čak i premašuje broj stanovnika prosječnog grada. Vojnici moraju imati brojne

druge popratne sadržaje, osim stambenih i zapovijednih. Tu su i zabavni sadržaji, amfiteatri, vježbališta i groblja. Vojnici često imaju iznimno luksuzne nadgrobne spomenike koje krasi vojna ikonografija. Takvi su rimski vojnički logori pravi rudnici sjajnih nalaza. To dobro znam iz iskustva u radu od nepune dvije godine u Burnumu, drugom vojnom logoru u Hrvatskoj, na Krki kod Kistanja. Već se i tamo prikuplja materijal dostojan jedne vrijedne muzejske postave. U blizini logora morali su biti smještajni i drugi kapaciteti za pomoćne jedinice. To je, dakle, specifičan grad za vojsku u čijoj se blizini obično nalazi i civilno naselje u kojem su obrtnici, trgovci i druga vojnička logistika. Pokraj mosta formiralo se naselje *Pons Tiluri*, jer su se tu križali putovi. Tu je bio tisućljetni prijelaz preko Cetine, pa se zato u rijeci nalaze predmeti od davne prethistorije do novijih razdoblja. Kad se sve to ima u vidu, tada je posve jasno zašto je Trilj i njegova okolica jedno od najbogatijih područja u čitavoj Hrvatskoj. Uostalom, to pokazuju i istraživanja koja se već više godina vode u Gardunu i u rijeci Cetini. K tome valja imati u vidu da je u Trilju nađen i čuveni zlatni nakit iz jednog starohrvatskog djevojačkog groba. Stoga je osnivanje muzeja i usustavljivanje rada na arheologiji potreba grada Trilja koja će mu dati znatnu kulturološku i urbanu dimenziju.

Dva priznata arheologa Branimir Gabričević i Julijan Medini vezani su uz Trilj. B. Gabričević vuče korijene iz Garduna, a J. Medini rođen je u Košutama. Bili ste često s njima u razmjeni misli, pa nam recite kakvi su vaši dojmovi o njima i njihovom radu?
Branimir Gabričević, čija se poljička obitelj reselila u Gardun nakon povlačenja Turaka, bio mi je muzejski ravnatelj (Arheološki muzej u Splitu). On mi je dao posao u trenutku kad sam već zdvojan nakon dvije godine besposlenosti gotovo napustio arheologiju. Gabričević me je mnogo godina poslije, kad je odlazio s Filozofskog fakulteta u Zadru, pozvao na svoje mjesto, što sam prihvatio kao veliku čast. Nije mi nikad bio profesor. Kažu da su njegova predavanja bila pravi užitak za slušatelje. Ne znam što je našao u meni, ali je očito da je prepoznao neke potencijale. Gabričević mi je pokazao mnoge tajne, osobito pisanja znanstvenih radova. Pokazao mi je kako valja razmišljati, kako naći pravi izraz, kako se ne izgubiti u verbalizmu, kako iznijeti bit sadržaja. Imao je strpljenja pročitati i analizirati moje prve članke. Zbog toga sam mu i danas beskrajno zahvalan. Bio je veliki znalac. Nije napisao i napravio onoliko koliko su njegove mogućnosti i talent pružale. Zaslužio je da se njegovo ime uvijek spominje s uvažavanjem. Imao je i istraživački instikt. Nadam se da ga nove generacije istraživača neće zaboraviti. Bio je i sjajan epigrafičar. Poznavao je izvore i povijesno ih je umio interpretirati. Zanimale su ga antičke (poganske) religije i kršćanstvo.

Julijan Medini je moj nešto malo mlađi kolega kojega sam poznavao još za studija. Korijenima je iz Dubrovnika, ali po rođenju je iz Košuta, gdje mu je otac služio

kao nastavnik. Njegov stariji brat išao je sa mnom u gimnaziju. Medini je bio Gabričevićev asistent i nešto kasnije postigao je sveučilišnu karijeru. Bio je iznimno nadaren. Izvanredno je poznavao autohtone i orijentalne religije. Tim se problemima vrlo temeljito bavio. Izbjegavao je pragmatizam. Zato se ponekad našao na stranputici prejakih kombinacija. Umro je s tek napunjenih pedeset godina, a već mu je prethodnih nekoliko bolest koja ga je potajno napala odnijela mnogo dragocjenog vremena i konačno ga je skončala. S njim je naš tadašnji Odsjek izgubio veliku pokretačku snagu. Zanimljivo je da je njega i Gabričevića vodila strast prema istraživanju religija, iako su oba bili deklarirani ateisti. Uvijek mi se činilo da su u istraživanju religija tražili spoznaju transcendentalnoga i nedostajuću im duhovnu dimenziju. Gabričević je po svoj prilici pri kraju života ponovno našao vjeru. U svakom slučaju bilo je zanimljivo živjeti s obojicom. Napisao sam nekoliko osvrta na njihov rad prigodom smrti i kasnijih obljetnica u glasilu Filozofskog fakulteta u Zadru i Obavijestima HAD-a.

Dio vaših znanstvenih radova odnosi se na starokršćansko razdoblje. Otkud zanimanje za taj dio prošlosti, ako se zna da u vremenu kada ste se počeli baviti arheologijom i poviješću nije bilo baš uputno upuštati se u takve "avanture"?
Pa ne znam što bih rekao. Na moguće negativne implikacije takvoga bavljenja nisam nikad mislio. Nije mi bilo važno što vlast može reći, vodio me je vlastiti instinkt i velika tradicija te grane znanosti u nas. Kršćanstvo je religijsko-povijesno-kulturološki fenomen koji me je zaokupljao i još uvijek zaokuplja. Možda su mi danas samo drukčije preferencije i naglasci. S Kristom se pojavilo novo učenje koje je imalo jednu novu dimenziju i donosilo spasiteljsku utjehu. S Pavlom je kršćanstvo prešlo granice židovske etničke zajednice i došlo u koliziju s rimskim državnim sustavom. Kršćanstvo je pobijedilo, ali i iskorijenilo poganstvo, često surovo i grubo, što se ne bi očekivalo od Kristovih sljedbenika. Naši korijeni svakako su kršćanski i sretan sam što se želim ponašati prema onome što smo baštinili iz tih najranijih dana. Zbog toga sam u istraživanju kršćanstva tražio i svoje vlastite duhovne korijene. U kršćanstvu prvih stoljeća najbolje se odražavaju Kristove ideje i ustrojstvo rane crkve. Kako su pisani izvori ograničeni, arheologija pruža ono čemu znanost mora primarno težiti, a to je proširenje baze spoznaje. Zbog toga je važnost arheologije neizmjeriva. Držim da se u tim ostacima mogu naći i neznanstvene koristi, a to je jačanje religijske pripadnosti i privrženosti. F. Carrara i F. Bulić, dva svećenika, udarili su u pretprošlom stoljeću temelje hrvatske starokršćanske arheologije. Šteta je što se danas malo svećenika bavi arheologijom kršćanstva. Držim da bi se oni mogli baviti iz svoga rakursa, a pri tome mislim na mogućnost istraživanja obreda i liturgije. Ja se, na primjer, u takvo nešto nikad ne bih upuštao. Arheologija je rudnik u koji smiju zalaziti i drugi.

Kakvo je općenito stanje starokršćanske arheologije u svijetu i kod nas?
Čini mi se da dolazi do stanovitog zasićenja, a prošlo je i doba senzacionalnih otkrića. Posljednje iznimne stvari zbile se se otkrićem katakombe na Via Latina u Rimu, a nešto ranije i otkrićem tzv. crvenog zida i potencijalne Petrove grobnice ispod bazilike sv. Petra. Poslije nije više pronađena nekropola važnosti i značenja Manastirina i Marusinca u Saloni. Međutim, mi danas i na malim primjerima možemo pratiti razvitak kršćanstva. Danas se ranije spoznaje bolje interpretiraju i sagledava se širi kontekst. Jasno da kršćanstvo nije prevagnulo namah nego da je to bio dugotrajni proces koji je trajao sve do početka ranog srednjeg vijeka. Da nije bilo opasnosti u doba velikih seoba i progona unutar granica rimskog carstva, poganstvo bi još duže trajalo. Ono što mi nazivamo poganstvom bilo je ipak jedan dosta raznorodan, ali filozofski i teološki vrlo razrađen sustav koji nije mogao samo pasti velikim potezima rimske države (Galerijev edikt, Konstantinov i Licinijev dogovor, Teodozijev edikt kojim se kršćanstvo određuje državnom religijom, Justinijanovo izbacivanje pogana iz državne službe i sl.). Bilo je, doduše, i primitivnih religija, zapravo više kultova na razini pučkog vjerovanja. Međutim, u nekim znanostima često nastaju razdoblja velikih istraživanja i njihova zastoja.

Među brojnim temama o kojima ste pisali bili su ulomci spomenika kojeg su Rimljani podigli u Tiluriumu u spomen na njihovu veliku pobjedu u prvom desetljeću poslije Krista nad Ilirima - Delmatima, koji su boravili i na prostorima današnjeg Triljskog kraja? Prema vašoj rekonstrukciji, riječ je o monumentalnom spomeniku koji ima povijesnu i umjetničku vrijednost. Ako se taj spomenik, čiji se ulomci čuvaju u Arheološkom muzeju u Splitu i u Muzeju Cetinske krajine u Sinju, usporedi sa sličnim spomenicima u ostalim djelovima Rimskog Carstva koje mu mjesto pripada?
Fragmenti spomenika koje spominjete pripadaju tzv. Gardunskom tropeju. Riječ je o jednom tipu rimskog trijumfalnog spomenika. Rimljani su voljeli prikazivati spomen na brojne njihove pobjede nad nerimskim narodima. Samo je Konstantin prekršio to pravilo kad je prikazao svoju pobjedu nad carskim suparnikom Maksencijem kod Milvijskog mosta blizu Rima. U slučaju Gardunskog tropeja smijemo pretpostaviti da je riječ o podjedi Rimljana nad Delmatima (pod Batonom) 9. godine poslije Krista. Bili bismo daleko sigurniji da je čitav spomenik otkriven. Samo su dva fragmenta slučajno pronađena. Nadam se da će se istraživanja usmjeriti i na mjesto gdje se tropej mogao nalaziti i da ćemo moći načiniti kvalitetnu, realnu rekonstrukciju, a ne idealnu (čak ne i virtualnu), kakvu sam ja načinio kad sam obrađivao taj spomenik. Trebalo bi otkriti natpis na ostalim njegovim poljima unutar okvira (tabule), a nade za to uistinu postoje, da vidimo o kojoj je pobijedi riječ. Bilo bi neophodno da se otkrije i koji fragment, danas posve nedostajućeg nadgrađa da bi se pouzdano utvrdilo kako je izgledalo nadgrađe spomenika. To bi bio veliki

datum naše arheologije. Nadam se da ću doživjeti da se to dogodi. Rimljani su inače takve spomenike postavljali na mjestima takvih pobjeda. Tako su na primjer locirani tropeji u Turbiji, Adam Klissi i drugdje. Vjerojatno je da u Gardunu nije bila riječ o mjestu na kojem se pobjeda dogodila, nego o sjedištu legije koja je u tom događaju sudjelovala. Važnost je ovoga spomenika što su na njemu radile lokalne radionice koje su se nalazile u sklopu VII. legije koje su barem djelimično ostale u Dalmaciji i poslije odlaska vojnika iz ovih krajeva. One su imale vrlo veliko značenje u razvitku kiparstva u Dalmaciji što sam pokušavao pokazati u nekim svojim radovima.

Kako objašnjavate malobrojnost arheoloških i literarnih izvora iz starokršćanskog razdoblja koji se odnose na Tilurium i njegovu okolicu?
To je apsolutno nemoguće objasniti na temelju naših današnjih spoznaja. Kršćanstvo se širilo posvuda pa valjda i u Trilju i njegov okolici. To je ipak bilo veliko naselje koje nije moglo ostati nedodirnuto kršćanskim naukom. Nije valjda Trilj bio jedan od onih malobrojnih enklava koje su ostale poganske sve do u srednji vijek. U okolici Trilja sigurno je bilo kršćanskih objekata o čemu govore nalazi, ali na žalost oni su skromni. Treba tražiti pa će se naći. Bilo što kazati u ovom trenutku, bio bi nerazumni hazard. Zato se strpimo do trenutka kad se nešto pokaže.

Da li po vašem mišljenju figurica nađena na Gardunu predstavlja osobu koja moli (oranta), ili sasvim nešto drugo?
Ne! Ona nema nikakve kršćanske karakteristike. Istina je da je muškarac prikazan s raširenim rukama u stavu molitve, ali to je stav kakav su zauzimali i drugi, pri tome mislim na brojne nekršćane. O orantu su kao isključivo kršćanskom stavu u molitvi vladale predrasude. Po svoj prilici riječ je o poganskom svećeniku koji moli. Najvjerojatnije italskom, etruščanskom. Sličnih primjera ima upravo na tom području. Na to upućuje i odjeća. Po svoj prilici figurica je pripadala nekom vojniku koji je došao u Gardun zajedno s vojskom iz srednje Italije, a takvih je bilo dosta. Među njima je bilo mnogo upravo s područja Etrurije koja je u to doba već bila posve romanizirana i izgubila svoju kulturu i svoj jezik, ali naravno ipak ne i čitavu svoju dušu.

Vaša poruka čitateljima prvoga broja lista "Triljski most".
Ne volim nikome sugerirati što da radi. S aspekta moje struke ipak bih preporučio svekolikom pučanstvu triljskog kraja da čuvaju svoju kulturnu i povijesnu baštinu, jer od toga ne će biti samo koristi za hrvatsku kulturu i znanost, nego također i za boljitak kraja. Svjedoci smo stalne tendencije porasta kulturnog turizma. Uskoro će on postati dominantan. Zemlje bez korijena i kulture neće imati što ponuditi. Kaže se: narod bez prošlosti nema ni budućnosti. To izgledaju fraze, ali uskoro u Trilj ljudi ne će dolaziti samo radi rakova i žaba. Možda to u ovom trenutku izleda kao neka futuristička priča, ali ona će se razmjerno brzo ostvariti. Zato Triljani, Vedrinjani, Košućani, Gardunjani, Vojnićani i drugi pazite na svoju baštinu u Cetini i u zemlji, a u krajnjoj liniji i u vašim kućama.

Arheologija u staklu

Ivo Fadić, intervju

Triljski most, II (2007), br. 2, str. 53-55.

Ivo Fadić rođen je u Zadru 1949. godine. Nakon završetka srednje škole u Zadru započeo je studij prava u Zagrebu, odakle se vratio u rodni grad gdje je na Filozofskom fakultetu upisao studij arheologije i povijesti umjetnosti. Nakon završetka studija predavao je u nekoliko zadarskih srednjih škola. Od 1980. zaposlio se u Arheološkom muzeju u Zadru, u Odjelu za antičku arheologiju. Doktorat je postigao 2002. godine na Filozofskom fakultetu u Zadru - Sveučilište u Splitu kod mentora akademika Nenada Cambija, na temi "Antičko staklo u Liburniji". Sada je na dužnosti privremenog ravnatelja Muzeja antičkog stakla u Zadru. Istraživao je na brojnim lokalitetima u Hrvatskoj (Nin, Diklo, Zadar, Burnum, Rijeka, Poreč, Vis, Kaštela, Caska kod Novalje, Podgrađe kod Benkovca - Asserija...). Bavi se rimskim epigrafskim spomenicima u Liburniji i Dalmaciji. Na osobit način posvetio se istraživanju antičkog stakla. Sudjelovao je na brojnim simpozijima u Hrvatskoj i inozemstvu.

Započeli ste studij prava, a završili arheologiju i povijest umjetnosti. Specijalizacijom ste se usmjerili prema arheologiji, i to antičkoj. Otkud taj zaokret?
Studij prava očito nije bio pravi izbor koji bi odgovarao mom senzibilitetu. Potajna želja za arheologijom i umjetnošću dovela je do odluke da se iz Zagreba vratim u rodni grad Zadar i da pronađem sebe u sadašnjem zvanju. Za moje usmjerenje prema antičkoj arheologiji svakako mogu zahvaliti mojim profesorima Branimiru Gabričeviću i Julijanu Mediniju, te nešto kasnije, nakon studija, mom prijatelju, profesoru Slobodanu Čači.

Kako vidite sadašnje stanje u Hrvatskoj u odnosu prema arheologiji i arheološkim nalazištima?
Današnje stanje u arheologiji znatno je bolje nego prije Domovinskog rata. Mislim da se prilično novca izdvaja za informatizaciju ustanova, za arheološka istraživanja i za izdavaštvo. Arheologija je sve više društveno prihvaćena na svim razinama, i nezaobilazni je čimbenik u promišljanju afirmacije nacionalne kulturne baštine. Trenutačno se na području Dalmacije financira nekoliko sustavnih arheoloških istraživanja. Od ozbiljnijih projekata, barem kad je o antici riječ, vrše se istraživanja u Burnumu, Aseriji, Ninu, Caskoj kod Novalje. Posebno značajno za Cetinsku krajinu je projekt sustavnih istraživanja Tilurija kojeg vodi kolegica prof. dr. Mir-

jana Sanader. Izdavaštvo je krenulo novim i kvalitetnijim putem. Monografije su dobile novi suvremeni izgled. Časopisi, kao što su *Opuscula archaeologica*, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, *Starohrvatska prosvjeta*, *Asserija*..., promijenile su svoj grafički izgled, tiskane su u koloru i uglavnom dvojezično. Uz to, dostignuća u hrvatskoj arheološkoj znanosti dostupna su na internetskim stranicama pojedinih ustanova i na portalu Hrčka.

Dana 4. rujna 2007. u Zagrebu u galeriji Klovićevi dvori otvorena je velika izložba "Dalmatinska zagora – nepoznata zemlja". Može li se reći da ta izložba prati trend u svjetskoj arheologiji upriličenja velikih projekata, ili se radi o jednostavnim podudarnostima, koje između ostalog doprinose i boljem upoznavanju tzv. "sivih područja" na kulturnoj karti Hrvatske?
Izložbu ću najvjerojatnije posjetiti ovih dana, pa bih svoje mišljenje mogao iskazati tek nakon toga. No, ako je suditi po kolegama koji su izložbu vidjeli, a čije mišljenje cijenim, izložba je iznimno uspjela. Naravno da je takvim i sličnim izložbama i drugim aktivnostima potrebno široj javnosti približiti iznimne prirodne ljepote i kulturnu baštinu tzv. "sivih zona". One mogu biti poticaj za sustavnije bavljenje određenim prostorom u različitim pravcima.

Što mislite o trendu tzv. "kulturnog turizma"?
"Kulturni turizam" nije trend nego budućnost Hrvatske. Trebao bi podrazumijevati i njegovanje tradicionalnog kulinarstva i običaja, posjete očuvanoj ambijentalnoj arhitekturi, ali i kulturu ophođenja i ponašanja. Uz bogatu spomeničku baštinu i njenu adekvatnu prezentaciju, određeni punktovi trebali bi postati nezaobilazna odredišta domaćih i inozemnih gostiju.

Istraživali ste na brojnim lokalitetima po Hrvatskoj. Koje su Vas poteškoće pratile i još uvijek prate pri organizaciji pojedinih iskapanja?
Radio sam na brojnim lokalitetima, ali ne u svojstvu voditelja istraživanja. Tamo gdje sam to bio, uglavnom nisam imao organizacijskih problema. Kad upoznate prostor i ljude, organizacija posla ne predstavlja posebnu poteškoću.

Zahvaljujući posebno grobnim nalazima došli ste do novih saznanja vezanih uz život Liburna. Što Vas se posebno dojmilo?
Nisam nikada radio na liburnskoj nekropoli pa život Liburna kroz grobne nalaze ne bih mogao posebno komentirati. Dio mojih radova odnosi se na liburnske nadgrobne spomenike. Tu sam izdiferencirao tri sasvim izdvojene skupine - krčku, zadarsku i aserijatsku. Međutim, tzv. liburnski cipusi su jedna posebna i složena tema koju ovdje nije primjereno elaborirati. Ono što bi možda moglo zanimati triljsku javnost je da smo prilikom trogodišnjih istraživanja antičke nekropole Zadra (*Iader*), imali i desetak liburnskih ukopa ("zgrčenaca") iz 7. stoljeća prije Krista, što predstavlja najstariju potvrdu prisutnosti Liburna u Jaderu.

U Vašim istraživanjima posebno mjesto zauzima Asserija, koja se nalazi u Podgrađu kod Benkovca. Kad ste započeli iskapati taj lokalitet, po čemu je on zanimljiv, u kojoj ste fazi i kada bi se mogao očekivati kraj iskapanja?
Arheološka istraživanja na Aseriji, nakon stogodišnje pauze, započeli smo 1998. godine. Ove jeseni imat ćemo desetu arheološku kampanju, odnosno desetu godinu istraživanja tog iznimno značajnog arheološkog lokaliteta. Aserija je zanimljiva po cijelom nizu pitanja, no ovdje je moguće navesti samo neke. To je iznimno značajno središte južnog liburnskog prostora od željeznog doba do kasne antike, odnosno od 5. stoljeća prije Krista do konca 6. stoljeća po Kristu. Dakle, u Aseriji se iščitava vrhunac liburnske civilizacije u vrijeme helenizma, najveći procvat tog antičkog grada u 1. i 2. stoljeću, te gospodarski pad u vrijeme kasne antike. U novije vrijeme iznimno vrijedni arheološki nalazi, posebno oni epigrafskog sadržaja, pružili su mnoštvo novih znanstvenih spoznaja. Jednako tako, istraživanja moćnog fortifikacijskog sustava i dijela urbanog tkiva grada, dala su novo svjetlo na urbanizam i kronologiju utvrđivanja grada. Svi ti rezultati redovno se objavljuju u novom arheološkom časopisu *Asseria* (upravo je u pripremi redovni peti broj).

Iako već sada Aserija kod Benkovca postaje neizostavno odredište brojnih turista i organiziranih grupa, istraživanja su tek na početku. Kad me ponekad pitaju kada bi se mogao očekivati kraj istraživanja, u šali im kažem: za 500 godina kontinuiranog rada. Budite uvjereni da nisam daleko od istine.

Staklo je tema koja vas zaokuplja na poseban način. Što vas je usmjerilo u tom pravcu, i koji je vaš udio u ostvarenju projekta izgradnje Muzeja stakla?
U tom pravcu me je usmjerila brojnost i atraktivnost staklene arheološke građe u Arheološkom muzeju u Zadru, ali i moji profesori koje sam već prethodno spomenuo. Moj udio projektu svakako nije beznačajan.

Stručnoj javnosti je poznato da ste se bavili i temama vezanim uz Cetinsku krajinu. Obrađivali ste antičko staklo koje se nalazi u Arheološkoj zbirci Franjevačkog samostana u Sinju. U okvirima hrvatske arheologije, koje mjesto pripada sinjskoj Arheološkoj zbirci?
Da, Cetinskom krajinom bavio sam se u nekoliko svojih radova. Na jednom davnom kongresu HAD-a (Hrvatskog arheološkog društva) referirao sam o antičkom staklu u Arheološkoj zbirci Franjevačkog samostana u Sinju. Nešto kasnije objavio sam dva nova epigrafska spomenika s imenima pripadnika VII. legije, a potom sam obradio sve epigrafske spomenike VII. legije.

Arheološka zbirka u Sinju iznimno je bogata i lijepa zbirka. Nakon njezinog preuređenja ona predstavlja veoma zanimljiv arheološki postav. Koliko mi je poznato, u novije vrijeme svi su predmeti muzeološki obrađeni, a priprema se i reprezentativan

katalog cjelokupnog fundusa od prapovijesti do srednjega vijeka - *Pax et bonum*, *Katalog Arheološke zbirke Franjevačkog samostana u Sinju*. Za tu prigodu ukazano mi je povjerenje i čast da ponovno obradim 56 cjelovitih antičkih staklenih predmeta. Posebna zanimljivost i novina u toj kolekciji je i ulomak staklene falere (vojničkog odlikovanja) od plave staklene paste. Inače, takve falere su veoma rijetki nalazi na prostoru Rimskog Carstva.

Ono što bi širu triljsku javnost moglo zanimati jesu Vaši radovi o vojnicima VII. legije, koji su boravili u logoru Tilurium, u današnjem Gardunu. Na temelju nadgrobnih natpisa vojnika došli ste do zanimljivih podataka. Koji od njih zaslužuju posebnu pažnju?
Rezultate tih istraživanja triljska javnost može pronaći u radu glasila Arheološkog muzeja u Zadru - *Diadora* 1997., svezak 18-19. Tu je napravljena kompletna epigrafsko-onomastička analiza, godine života, godine vojne službe i dob novačenja, te je donesen cjelovit katalog spomenika, s epigrafskim indeksom... Posebnu pažnju svakako zaslužuje veoma zanimljiv natpis iz Vojnića koji sam objavio u *Diadori* 16-17 (Zadar, 1995.). Iz tog natpisa doznajemo da je Lucije Mumije sin Lucija, koji je rodom iz Ancyre, kao vojnik VII. legije, nakon 16 godina vojničke službe preminuo u 36. godini života. Komemorator je Marko Kornelije Krest, Markov oslobođenik. Uz monumentalnost koju posjeduje, spomenik je iznimno zanimljiv jer donosi jednu vrstu epigrama, točnije elegijski distih. To je neka vrsta lirske pjesme u kojoj se izmjenjuju stihovi u heksametru i pentametru.

Koji je smisao arheologije i kakva joj je budućnost?
Smisao arheologije je upoznati prošlost, a kakva će biti njezina budućnost ovisit će o generacijama koje ostaju poslije nas.

Ritam prošlosti u hrvatskoj svakodnevici

Željko Rapanić, intervju

Triljski most, III (2008), br. 3, str. 46-49.

Povod za razgovor s povjesničarom i arheologom prof. dr. Željkom Rapanićem njegov je rad za koji je dobio vrijedna priznanja, od kojih izdvajamo dva posljednja: nagradu "Don Frane Bulić" za životno djelo, koju mu je dodijelilo Hrvatsko arheološko društvo 2007. godine i Nagradu grada Splita, također za životno djelo, koju je primio 2008. godine.

Željko Rapanić rođen je u Splitu (1932.) gdje je završio Klasičnu gimnaziju. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu završio je studij povijesti umjetnosti i povijesti 1956. godine. Na istom sveučilištu doktorirao je 1982. godine. Bio je ravnatelj Arheološkog muzeja u Splitu, pa ravnatelj Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu, a od 1994. godine do umirovljenja radio je u Institutu za arheologiju u Zagrebu. Predavao je povijest umjetnosti ranog srednjeg vijeka na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, te na više poslijediplomskih studija. Bio je predsjednik Hrvatskog arheološkog društva od 1973. do 1980. godine i urednik mnogih časopisa i knjiga. Profesor Rapanić pretežno se bavi ranim srednjim vijekom, kasnom antikom i starokršćanskim razdobljem. Vodio je nekoliko arheoloških istraživanja i sudjelovao na tridesetak znanstvenih skupova u zemlji i inozemstvu. Rezultate svoga rada objavio je u više od dvije stotine znanstvenih, stručnih i preglednih radova, te u brojnim člancima i esejima u dnevnome tisku. Autor je četiri knjige: "Predromaničko doba u Dalmaciji" (Split, 1987.), "Baština na dlanu" (Split, 2000.), "Solin. Grad i spomenici" (Solin, 2001.), "Split. Od carske palače do srednjovjekovne općine" (Split, 2007.) i suautor u isto toliko knjiga. Živi i djeluje u Splitu.

Koji su učitelji i profesori ponajviše utjecali na Vaš životni put?

Na studiju i kad sam počeo raditi u Arheološkom muzeju u Splitu, svršetkom pedesetih godina, trebalo se pripremiti i biti svjež da se sluša one koji su pričali: na primjer, profesore Milana Preloga, pa moga prvoga ravnatelja Branimira Gabričevića, pa Matu Suića i, dakako, mnoge druge. Svaki je od njih na svoj način privlačio. Oni su, znalci, bili skromni u svome velikom znanju, duhoviti ljudi, spremni uvijek pomoći, savjetovati, poučiti. Danas su mnogi neznalci hvalisavi u svome nikakvome. No, zato im je rado okititi se cvijećem. Upravo su oni prvi i njima slični, usmjerili moj put.

Arheologija je danas, kao i mnoge humanističke znanosti, u prilično nezavidnu položaju: mlađima uvelike nedostaje klasičnoga i tzv. općeg obrazovanja. Nazove-

mo li je strukom, disciplinom ili znanošću, svejedno, činjenica je da u njoj ima sve manje "autoriteta", moćnih i temeljitih znalaca. Je li tome razlog škola i školovanje, od srednjega, gdje se ne nauči dovoljno, do visokoga, gdje se nauči malo, jer se nema gdje nasaditi ili navrći ono što bi trebalo, ne bih znao odgovoriti. Iz vlastita iskustva predavanja na fakultetu i na poslijediplomskim studijima i još mnogo više uredničkoga, mogu ustvrditi da nedostaje predznanja koje bi se postupno, s mnogo truda, pretvaralo u pravo znanje. Tome svjedoče i diplomski radovi, i magisteriji, pa i doktorati. Dakako, i članci koji se predaju za tiskanje.

Od 1957. godine radili ste u Arheološkom muzeju u Splitu, kojemu ste bili ravnatelj od 1971. do 1980. godine. Čega se iz tih dana rado prisjećate?
Prisjećam se prvih godina i kolegijalne atmosfere i prijateljskih odnosa koji su vladali u kolektivu, zatim ravnatelja Branimira Gabričevića, kustosa Mladena Nikolancija i Ivana Marovića, bibliotekarke Nede Anzulović, stručnih radnika Tonča Ercegovića, Šime Eterovića, Josipa Horkića. Uz njih i Cvite Fiskovića, Ksenije Ciccarelli, Davora Domančića iz tadašnjeg Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju s kojima smo neko vrijeme dijelili prostor u zgradi Muzeja. Dakako, i svih mlađih koji su poslije došli u Muzej: Nenada Cambija, Branka Kirigina, Emilija Marina i još mnogih. Nije bilo ni zavisti, niti međusobnog ogovaranja.

Kako vidite probleme suvremene arheologije u Hrvatskoj koji se, čini nam se koji put, očituju i u tretiranju baštine samo kao starog pa stoga vrijednog predmeta, a ne kao kulturne i duhovne vrijednosti.
Dalmatinsko područje – nije to što kažem nikakva novost – prebogato je vrlo vrijednim spomenicima. Pa kad se tome "zemaljskome" već otkrivenome bogatstvu, doda ono što se pronalazi pod morem, uz surovost vremena u kojemu živimo, onda se problemi množe. Spomenici su, to je nepobitna istina, za vrlo bogata i civilizirana, sređena društva. Isto je tako očito da su i prošlost, baština neke sredine, osuđeni na komercijalizaciju. Što se događa sa splitskim Perstilom, što s dubrovačkim Stradunom? Vrlo se često, nadalje, smetne s uma da je objavljivanje rezultata istraživanja ili proučavanja za stolom uz neko štivo, dakle, neka knjiga ili časopis, temeljno oruđe i povjesničara i arheologa. Nalaz, naime, nije važno samo otkopati, treba ga i stručno interpretirati pa objelodaniti. Samo otkriće vrlo je često posljedica posve sretnih okolnosti, prava obrada nalaza, pak, rezultat je osobnoga znanja i umješnosti. Koliko je vrijednih nalaza u nas još neobjelodanjeno!

Nekoliko godina ste radili kao predavač u Zagrebu i Splitu. Koliko Vam je taj posao pomogao u daljnjem napredovanju?
Otvorio je nove smjerove razmišljanja i perspektive zaključivanja. Hrvatska "povijest" stoji u dvojbi između egzaktnosti, koju pretpostavlja i uvjetuje znanost, i želje koju pobuđuje rodoljublje. Slično je bilo potkraj prošloga stoljeća kad se formiralo

nacionalno biće i slutila hrvatska državnost. Zaista je smiješno tko se sve danas proglašava povjesničarom: svatko koji piše o nečemu što je bilo ili što se jednom dogodilo! Naravno, pri tome se ne služe nijednom od historiografskih metoda, prije svega objektivnom procjenom i provjerom pa zatim interpretacijom izvora. Zaključak koji je neutemeljen ne pridonosi nacionalnoj vrijednosti, biću, ugledu. Naprotiv, može samo štetiti. Zaboravlja se često da činjenicama o našoj prošlosti, tim istim izvorima, raspolažu i svjetski stručnjaci koji se ipak služe znanstvenim metodama. Kako, na primjer, povjerovati bizantskome caru iz 10. stoljeća koji piše o hrvatskoj vojsci od sto tisuća pješaka i šezdeset tisuća konjanika, kad bi samo za jednokratno potkivanje tolikih konjâ trebalo šezdesetak tona željeza, a o oružju za konjanike i hrani za konje (ljude izostavimo, kao i obično u takvim prosudbama) da i ne govorimo. Ili o datumima koji se osloncem na takve nepouzdane historiografske premise, slave i proglašavaju praznicima i blagdanima. Na sve to običavam reći: avaj!

Što Vas je navelo da dio svojih radova posvetite životu i radu don Lovre Katića i don Frane Bulića?
Uza Solin, a onda i uza Salonu kao spomenički i povijesni prostor, povezuju me dva svećenika, dvije izuzetne ličnosti. To su don Lovre Katić i dodat ću još jednoga uz Bulića naznačena u vašemu pitanju, don Miro Jovanović. Don Lovre Katić, naime, odlaskom u mirovinu omogućio mi je da se 1957. godine zaposlim kao kustos pripravnik u Arheološkom muzeju u Splitu, a don Miro Jovanović tijekom višegodišnje suradnje postao mi je iskreni i pravi, nezaboravni prijatelj. Katić je uvijek bio spreman pričati, poučiti, upozoriti, a od don Mira sam naučio komunicirati i surađivati sa Solinjanima. Zato smijem reći da u tome gradu ima danas ljudi koje poštujem i koji mene poštuju. Na žalost, sve ih je manje! Iz takvih lijepih premisa nastajao je i moj odnos prema solinskoj (salonitanskoj) spomeničkoj baštini koju sam postupno upoznavao. Pokazalo se u praksi da ju se može cijeniti onoliko, koliko korespondira sa živim ljudima i koliko ih ona može privući i misaono angažirati. Bez takva odnosa, u to sam se više puta i na mnogim mjestima uvjerio, nema čuvanja spomenika. Oni mogu opstati samo u pravu suglasju s ljudima koji ih razumiju i cijene. Što se tiče don Frane Bulića reći ću samo ovo: tko se može usuditi i riječ napisati o Saloni, a da ne spomene Bulića?

Vaša najnovija knjiga “Split. Od carske palače do srednjovjekovne općine” nastala je na esejima objavljenim u “Slobodnoj Dalmaciji” od kraja 1989. do početka 1990. godine.
Upravo iz povezanosti sa Solinom – Salonom nastao je moj interes za tim gradom kao urbanističkom činjenicom i njegova povezanost s početcima i nastankom Splita. U vrijeme što ste ga spomenuli u pitanju, pojavila se u tadašnjem Turističkom savezu grada inicijativa da se obilježi 1700 godina Splita. Tada sam u uglednome

Forumu *Slobodne Dalmacije*, što ga je uređivao također ugledni novinar i književnik Bože V. Žigo, objavio osam eseja o počecima grada. Od tada sadržaj je u kućnoj radionici, za stolom, bujao kao tijesto u vrijedne domaćice i tijekom gotovo dvadeset godina dorastao do knjige. Kažu da je "ukusna".

Najstariji arheološki časopis u Hrvatskoj i šire "Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku" ove godine slavi 130. godina postojanja. Kao dugogodišnji urednik časopisa i autor u njemu i o njemu brojnih radova, kako procjenjujete njegovu ulogu u znanosti nekad i danas?
Vrlo se često smetne s uma, već sam kazao, da je objavljivanje rezultata stručnih i znanstvenih proučavanja i istraživanja, dakle, neka knjiga ili časopis pun članaka i rasprava, temeljno oruđe i oružje i povjesničara i arheologa. Za to, osim osobne spremnosti, treba i knjigâ. Bez njih se u ovim strukama ne može, kao što ni građevinsko poduzeće ne može bez strojeva. Postoji, međutim, čudna razlika! Za takvo poduzeće ili za bolnicu, na primjer, svi se zalažu da se ono potrebno nabavi, u ovim strukama to je prepušteno slučaju, zgodi, osobi i maru pojedinca koji često sam kupuje i na razne načine pribavlja literaturu. Časopis uvijek valja usmjeravati, voditi, birati suradnike, tekstove. To je danas vrlo težak posao. Loša je "sirovina", često kao *China shop*.

Na poziv Kulturnog društva Trilj 14. listopada 2006. zajedno s dr. Antom Miloševićem i akademikom Nenadom Cambijem dali ste doprinos obilježavanju desete obljetnice smrti Branimira Gabričevića, jednog od najuglednijih hrvatskih arheologa čiji su korijeni u Gardunu, nekadašnjem Tiluriju. Bio je to jedan od rijetkih – ako ne i jedini – spomen na profesora Gabričevića u Hrvatskoj. Još jednom Vam zahvaljujem na tom sudjelovanju, uz pitanje, nije li Gabričević zaslužio nešto više?
O tome samo jedna rečenica: svakako da jest, mnogo, mnogo više, a s time će se složiti svi koji su ga poznavali.

Uz rad na istraživanju prošlosti javnosti je poznata i Vaša ljubav prema glazbi. Štoviše, osjećaj za ritam u tekstu je nešto po čemu ste prepoznatljivi. Otkud te poveznice?
Hvala na komplimentu koji mi osobito godi. Glazba i jezik su dva područja koja me odavna intenzivno privlače. Za oboje zahvaljujem roditeljima: ocu Jerku, profesoru hrvatskog i latinskog jezika, i majci Mariji za učenje klavira i pohađanje muzičke škole. Nisam ih uvijek dokraja slušao. I glazba i jezik bez preglednosti i jasnoće izraza/izričaja, bez osjećanja tona/zvuka i ritma, odnosno razumijevanja svake riječi i njezina značenja, te prava, točna naglaska, ne mogu opstojati. Kako se na taj način iskazuje i vlastita misao, tome dvome trebalo bi poklanjati znatnu pažnju. Iskazana misao mora biti jasno napisana da bi čitatelju bila lako prihvatljiva. Danas tih značajki nema, ni u dnevnome tisku, niti u mnogim drugim poljima pisanja i

slaganja vlastitih misli. Loše je za pisca kad mu rečenicu treba dva puta pročitati da bi ju se razumjelo. Strašno je, pak, naglašavanje žive riječi u govornika (čitača ili komentatora) na Hrvatskome radiju ili Hrvatskoj televiziji. I nitko ništa o tome. Ni riječi stručnjaka. A moglo bi se pisati rasprave i doktorate o toliku neznanju i nepoznavanju vlastita jezika.

Za dugogodišnji rad Hrvatsko arheološko društvo Vam je 2007. dodijelilo nagradu za životno djelo "Don Frane Bulić". Kao poznavatelj i poštovatelj don Franina rada i kao dugogodišnji predsjednik Hrvatskog arheološkog društva (1973.-1980.), te urednik osam godišnjih izdanja HAD-a, zasigurno ste rado primili tu nagradu.

Ponovit ću ono što sam kazao kad mi je bila dodijeljena nagrada za životno djelo toga društva, riječi koje su načelo moga života i rada. Sam čovjek može napraviti mnogo, i dobrog i lošeg, međutim, radeći i družeći se, surađujući i slušajući, poštujući tuđe mišljenje, uvjerenja i stavove, može mnogo, mnogo više. Tada ima i svojevrstan oslonac i koristan korektiv. Sretan je, pak, čovjek kad uvidi da nije neophodan, da se može i bez njega. Nesretan bi morao biti, ako vjeruje da je nezamjenljiv, da bi bez njega svijet bio siromašniji, da su svako njegovo djelo i riječ zadužili zajednicu, čak državu. Ovih drugih, čini mi se, ima sve više i više, posvuda ih je, s njima se svakodnevno susrećemo, oni prvi pomalo odumiru. Neka mi još bude dopušteno, jer je to, vjerujem, uvijek korisno, poslužiti se riječima starih i učiti od minulih vremena, iz knjigâ, a ne samo putem interneta. Zato ću opet spomenuti ono što je sv. Jeronim, špotajući sv. Augustina, napisao u pismu koje mu je uputio poslije jedne njihove međusobne rasprave, danas bi se kazalo: izložio je Jeronim "ispravak netočnog navoda". Njegovu rečenicu iz *Epistola* CII (sastavljena je oko 402/3. godine), u prijevodu ću samo malo parafrazirati. Ona na latinskome glasi: *Nos nostra habuimus tempora, et cucurrimus quantum potuimus: nunc te currente et longa spatia transmitente, nobis debetur otium*. Evo i prijevoda: "Mi imasmo svoje vrijeme i trčasmo koliko mogasmo; sada kad vi trčite i svladavate duge – usudio bih se reći beskrajne pute znanosti – meni pripada slatka mirovina". No, koliko je, pak, mirovina slatka, dokučit ćete, dragi čitatelji, kad je se domognete!

RELIGIJSKE TEME

Svijet bez religija je dijete bez roditelja

Nikola Bižaca, intervju

Sv. Mijovil, I (2003), br. 1, str.19-26.

Razgovor s prof. don Nikolom Bižacom, priznatim teologom, stručnjakom za pitanja religija, obavljen je u dominikanskom samostanu u Starom Gradu gdje don Nikola boravi. On je svećenik Hvarske biskupije, rođen 1949. godine u Postirama na otoku Braču, gdje je završio osnovnu školu. Nakon završetka klasične gimnazije u Dubrovniku, otišao je u Rim gdje je na Papinskom sveučilištu Gregorijana završio teološki studij (fakultet i specijalizacija iz temeljnog bogoslovlja s posebnim osvrtom na teologiju religija). Nakon povratka u domovinu obavljao je sljedeće službe: kapelan u Jelsi (1981.), župnik u župi Svirče (1981.-1991.), na pomoć u župi Sv. Stjepana u Starom Gradu na otoku Hvaru (od 1991.). Na Teologiji u Splitu (danas Katolički bogoslovni fakultet) predaje od 1991. godine, gdje je pročelnik katedre dogmatskoga bogoslovlja.

Ovih dana u Hrvatskoj pitanje uvođenja joge u školske programe uznemirilo je katoličku javnost. Nije li to potvrda da religije i religiozna pitanja uvijek uznemiruju duhove?

Religija je uistinu stvarnost koja je uvijek dijelila duhove, a dijeli ih i danas. Religija se dotiče najdubljega čovječjeg identiteta, pritom mislim na identitet čovjeka pojedinca, odnosno na identitet grupe. Ovih dana smo u Hrvatskoj svjedoci jednoga povećeg uznemiravanja poradi odluke hrvatskog Ministarstva školstva da prihvati ponudu Međunarodnog udruženja za jogu u dnevnom životu kojom to udruženje izražava spremnost osposobiti nekoliko stotina, a možda i više, profesora u hrvatskim školama koji će u svojem radu, u svojem životu prije svega, primjenjivati jogu.

Joga je istočno-religijska duhovna disciplina zahvaljujući kojoj se čovjek pročišćuje i uklapa u cjelinu postojanja. Prakticirajući jogu, čovjek zrije na svojem putu prema oslobođenju. Joga je prisutna u hinduizmu, prisutna je u budizmu kao sastavni dio duhovne prakse tih velikih svjetskih religija. Joga je u posljednje vrijeme doprla do Europe i do Amerike. Mnogi kršćani se oduševljavaju jogom. Znamo, sekularizacija je prilično raširena, ali ljudi traže duhovne odgovore na svoje probleme i

mnogima se čini da će uz pomoć te discipline moći bolje živjeti, pa i osmisliti svoj život. Pa, eto, tako je joga dospjela i do Hrvatske i sprema se ući u naše društvo kroz velika vrata.

Bilo je za očekivati da će ulaženje joge u hrvatski duhovni prostor uznemiriti našu javnost. Ja sam o tome već nešto govorio u katoličkom tisku pa se ne bih želio ponavljati. Ovdje je dovoljno reći da je ovoga puta jedna činjenica religijskog tipa kao što je joga uznemirila javnost u prvom redu zbog toga jer je, po mojem mišljenju, Ministarstvo školstva izabralo ne baš ispravnu metodologiju svoga postupanja naspram ponude toga međunarodnog neohinduističkog društva. Problem je u tome što je Ministarstvo prihvatilo ponudu jedne konfesionalne religijske organizacije i otvorilo joj hrvatsku školsku strukturu, dajući joj mogućnost da izvrši jedan nesumnjivo religijski utjecaj na hrvatsku duhovnu situaciju. Srž problema je u tome što je Ministarstvo kao javna ustanova poslužilo kao odskočna daska jednome religijskom udruženju da se u velikom stilu potvrdi na hrvatskomu duhovnom tržištu. I naši biskupi su, znamo, reagirali dosta odlučno iskazujući svoje neslaganje s takvim postupkom Ministarstva.

Religija uznemiruje duhove zbog toga jer svaka religija koja uistinu želi biti jednim kompletnim odgovorom na pitanje istine o postojanju, na neki način obuhvaća cijelog čovjeka, definira njegov duhovni horizont, njegovu interpretaciju svijeta, postojanja, ljudskih odnosa i vrijednosti. Definirajući čovjeka i njegov svijet, religija ga označava i strukturira njegov psihološki i kulturni lik koji ga čini različitim od pripadnika neke druge religije i neke druge religijske interpretacije svijeta. U toj razlici leži izvor uznemiravanja, jer ljudi često, ne odveć lako, žive s međusobnim razlikama. Dosadašnja društva najčešće nisu teoretski razradila, a kamoli prakticirala takve modele ophođenja s razlikama koji bi bili prihvatljivi i nama danas. Međutim, u ovom našem globalnom svijetu, svijetu koji se ujedinjuje i zbližuje, moramo se naučiti živjeti s razlikama, i s religijskim razlikama, a religije moraju pronaći jedan drugačiji nesukobljavajući način međusobna suživota i odnosa. Evo ovaj primjer s jogom u Hrvatskoj ljeta Gospodnjega godine 2003. pokazuje da još nismo definirali sva pravila igre koja bi imala određivati načine supostojanja različitih religija na jednom području.

Znamo da kršćanin, a za pretpostaviti je da je tako i kod pripadnika drugih religija, usrdnije i iskrenije moli kad ga pritisnu tereti života, bolesti, patnje, smrt dragih osoba ili strah od vlastite smrti. Je li to potvrda da je religija krizni fenomen, proizvod teških životnih trenutaka ili postoje neki drugi izvori religije?
Vaše bi pitanje, koliko mogu vidjeti, željelo posvijestiti izvore čovjekove religioznosti. Što je ono u čovjeku u njegovu životu što rađa religijsko iskustvo? Nije li to kriza, pitate se vi, nije li religija proizvod problematičnih životnih situacija i ostalih

negativnih iskustava? Zacijelo ljudi u teškim trenucima lakše mole, lakše se Bogu obraćaju, postaju svjesni svoje krhkosti i prolaznosti. Dovoljno je prisjetiti se onoga što se je dogodilo prije gotovo dvije godine nakon atentata u New Yorku. Američke crkve ispunile su se vrlo brzo. Pa i u Europi su različiti mediji zabilježili činjenicu da se u inače podosta sekulariziranim europskim društvima javio pojačan interes za religiozno, za Boga, za vjeru. Teško je sada prosuditi koliko je od svega toga ostalo. U svakom slučaju, napad na nebodere blizance u New Yorku i ponašanje mnogih ljudi nakon toga dokaz je da ljudi uistinu lakše vjeruju, lakše otkrivaju svoju religioznu narav u trenucima patnje, smrti, umiranja i krize.

No, činjenicu da negativna životna iskustva pospješuju religiozne interese ja bih proširio tvrdnjom da religija najvjerojatnije nije samo proizvod negativnih iskustava u životu, već religiju možemo pronaći zacijelo i u trenucima radosti. Često pozitivna iskustva u životima ljudi kao što su ljubav, prijateljstvo, ljepota, dobrota rađaju religioznošću. Nada je također prostor nastajanja religioznosti. Čovjekova ograničenost, prolaznost, negativna iskustva koja o tome svjedoče jesu sigurno povlašteno mjesto rađanja religioznosti, ali nisu jedina mjesta. Najvjerojatnije bi trebalo reći da religiju u čovjekovu životu rađa napetost između njegove želje za trajnom srećom, neprekinutim trajanjem i njegova iskustva stvarnosti. Čovjek je ograničeno biće, međutim, on je uistinu biće apsolutne težnje, apsolutne čežnje. U svemu tome postoji jedan zajednički nazivnik, a to je granica. Čovjek u svojim željama nailazi na granicu. Iskustvo granice jest, po mojem mišljenju, osnovni pokretač religioznosti. Čovjek želi biti trajno sretan, međutim, ovaj naš život, ovakav kakav jest, osporava tu njegovu čežnju i želju jer čovjek prije ili kasnije nailazi na granicu i vidi da ne može biti trajno sretan, da on sam sebi ne može podariti trajnu sreću, da mu ovaj život tu trajnu sreću ne može darovati. Isto tako kad je riječ o životu, čovjek želi trajno trajati, bez kraja. Međutim, smrt, bolest, patnja sve to skupa poništava. Uzmimo ljubav! Čovjek, kad nekoga ljubi, želi ljubljenu osobu imati trajno kod sebe, želi da njegov odnos s drugim, njegova ljubav traje bez kraja, da ljubljena osoba vječno opstoji, da ograničena ljepota nađe svoj utok u beskrajnu ljepotu. No, i opet smrt, odlazak, nemogućnost da se bude trajno s ljubljenom osobom čovjeku posvješćuju granicu njegove ljubavi. Dakle, granica je ta koja stvara, podržava napetost između čežnje i stvarnosti. Upravo tu, u iskustvu granice, rađa se iskustvo transcendencije koju, kao što znamo, religije različito shvaćaju i predočavaju. Neke od njih, poput monoteističkih religija, poistovjećuju transcendenciju s Bogom koji može u svemu zadovoljiti one osnovne ljudske čežnje, osnovne težnje ljudskog srca koji čovjeku jedini može ponuditi konačan smiraj. Netko će reći da se ovdje Boga svodi na onoga koji jednostavno zadovoljava osnovne ljudske potrebe. Ipak, stvar stoji drugačije jer svako poimanje Boga, svaka slutnja božanstva uvijek, ako je ispravno shvatimo, duboko nadilazi sva naša poimanja, pa i sve naše želje. Zapravo, svaka religija koja

to uistinu jest, (monoteističke religije, istočne religije) govori o zadnjoj stvarnosti na način koji uvelike nadilazi ljudsku moć predočavanja. Prema tome, možemo reći da transcendentni horizont koji sjaji, koji bljeska, koji se nazire u religioznom iskustvu, uvelike nadilazi sve naše čežnje, ali njega slutimo upravo u trenucima kada se sukobljavamo s granicom u našem životu. Naziremo ga, napipavamo ga upravo u iskustvima granice i to ne samo, ponavljam, u izričito negativnim trenucima patnje i boli, nego i u trenucima kad želimo trajno ljubiti i biti ljubljeni, kada želimo biti trajno radosni, dok istovremeno znamo da nam ovaj život ljudski, svakodnevni, tu radost jednostavno ne može sačuvati, ne može nam je ovjekovječiti. Takvu radost čovjek može postići tek kao dar na jednom sasvim drugačijem, dubljem, tek naslućenom transcedentnom horizontu koji religije zovu Bogom, nirvanom ili kako već hoćete.

Zašto pripadnici religija svoje religiozno iskustvo izražavaju na različite načine?
Vaše pitanje je istovremeno i lako i teško. U prošlosti se je različitost religija jednostavno opisivala kao plod ljudskih potreba i ljudskih umovanja koja nisu bila dovoljno prosvijetljena Božjim duhom. Mislilo se kako su ljudi u pojedinim povijesnim situacijama, odnosno u različitim geografsko-kulturnim prilikama nastojali odgovoriti na ove religiozne potrebe najvećim dijelom mimo Božjeg nadahnuća te su tako došli do različitih religija. Naša kršćanska vjera bila bi jedina ispravna religija koja te razlike jednostavno promatra kao niže stupnjeve religioznosti, a ponekad i kao sotonska djela. Što se tiče sotonskog podrijetla drugih religija, također držimo da nešto takvo nije moguće ustvrditi za najveći broj velikih svjetskih religija. Međutim, takav način promišljanja bio bi ipak pogrešan ako bi se drugim religijama, njihovoj molitvi, vjerskom iskustvu, teologiji, religioznoj umjetnosti osporila bilo kakva veza s nadahnućem božanskog duha. I sada dolazimo do onoga puno težeg načina odgovaranja na vaše pitanje, a njega bismo mogli ovako formulirati.

Ispravnije bi bilo odgovoriti da u korijenu svake značajne religije zacijelo stoje temeljna ljudska pitanja o smislu života, o smislu patnje, o postojanju svemira, o usmjerenosti svega prema nekom cilju. Čovjek iz dana u dan, više ili manje svjesno, susreće gore navedenu granicu u svojem životu i jednostavno se u njemu stvara potreba da transcendira vidljivi svijet i da uziđe na jedan religijski horizont. Pritom je svaka velika religija, koja odgovara na ta temeljna pitanja, plod izvornoga nadahnuća. Znamo, neke religije imaju svoje osnivače, koji su najčešće povijesne osobe, dok druge religije nemaju nekoga nama povijesnom metodologijom dostupna osnivača. Njihova egzistencija dolazi iz udaljenih vremena i epoha. Osnivači su zaboravljeni. Svaka velika religija, ako je danas proučavamo, pokazuje, ponavljam, jedno posebno nadahnuće. U korijenu svake religije stoji prepoznatljivo utemeljiteljsko religiozno iskustvo. Osnivač te religije je po svemu sudeći doživio svijet, čovjeka, smisao svijeta

i povijest, doživio je odnos svijeta naspram transcendencije u mnogo čemu na svoj način. Tu nije potrebno ulaziti u detalje. Pogledajte samo razlike koje postoje između istočnih i monoteističkih religija, pa i unutar istočnih religija postoje razlike. Drugačije razmišlja hinduizam, drugačije budizam, drugačije razmišlja tibetanski budizam, drugačije konfucionizam. Pa i između samih monoteističkih religija, religija koje vjeruju u jednoga Boga, na djelu je posebno utemeljiteljsko iskustvo. Krist, Muhamed i Mojsije u mnogo čemu su slični, ali i u mnogo čemu različiti. Dakle, svaka religija je pokušaj da se odgovori na temeljna pitanja ljudskog postojanja, ali pritom odgovor uvijek sadrži posebnost koja tu religiju razlikuje od drugih religija. Ta posebnost jasno se izražava u pismima, u bogoštovlju, u meditaciji i uopće u molitvi, u dotičnoj teologiji i posebnim etičkim naglascima. Svaka religija ima svoju posebnost koja je razlikuje od drugih religija, isto tako religije posjeduju podosta elemenata koji ih međusobno zbližavaju i koji svjedoče o zajedničkim antropološkim korjenima religioznog iskustva. Napetost između sličnosti i različitosti prožimlje sav religijski svijet i ona je najvjerojatnije nedokidiva na razini ljudske povijesti.

Prema nekim razmišljanjima sve su religije iste i zajedno tvore jednu veliku svjetsku religiju. Koliko je ispravan takav način mišljenja?

Dok su vaša dosadašnja pitanja bila religiozno-fenomenološke naravi, ovo potonje je zapravo skriveno teološko pitanje. Može li se zajedno s tzv. pluralističkom teologijom religija, koja je danas veoma popularna u dijelu američke i europske kršćanske teologije, reći da su sve religije iste, odnosno da sve religije predstavljaju odraze Božjeg otajstva koji su do te mjere jednako vrijedni da se ne može govoriti o većoj ili manjoj istinitosti pojedinih religija. Prema toj teologiji, sve religije su dijelovi jednog mozaika, dijelovi jedne skladne simfonije koju treba prihvatiti bez prozelitizma, bez misionarenja. Međutim, u katoličkoj teologiji religija ne može se reći da su sve religije jednako vrijedne. Već smo maločas u odgovoru na prethodno pitanje rekli da svaka religija sadrži u sebi posebno nadahnuće koje je u mnogo čemu slično s nadahnućima u drugim religijama, ali nije svodljivo na druge religije. Muhamed, Krist, Mojsije, rekosmo, promatraju ljudski život, smisao povijesti ipak u mnogim stvarima drugačije, u mnogim stvarima promatraju drugačije način na koji čovjek ostvaruje svoj konačni identitet, svoj konačni natpovijesni lik. Dakle, govoriti o religijama kao istima nije moguće. S druge strane, kad je riječ o istinitosti religija, činjenica je da sve religije, ako ih promatramo na povijesnoj skali, ipak nisu ni pod vidom istine bile sve jednako vrijedne. Bilo je u povijesti religija koje su zastupale najraznovrsnije ideje, pa i međusobno suprotstavljene. Ne baš mali broj tih religioznih predodžaba bio je pogrešan, kao što je to dokazala i sama povijest. Kasniji moralni razvoj, razvoj moralne tankoćutnosti ljudi jednostavno je demantirao mnoge od tih religioznih naučavanja. Ako je tako bilo u prošlosti, tada najvjerojatnije to vrijedi i za danas postojeće religije. I danas postojeće velike religije, promatrane pod

vidom istine njihova naučavanja, pod vidom njihove blizine sa stvarnošću, pritom mislim na božansku i ljudsku stvarnost, nisu jednako istinite. Mukotrpan je posao zacijelo pokušavati procijeniti koja je religija vrjednija, koja nije. Mi kao katolici kršćani imamo svoje kriterije, koje nalazimo i u Bibliji i u našoj tradiciji. Uz pomoć tih kriterija prosuđujemo druge religije. Vjerujem da i druge religije uz pomoć svojih svetih pisama i svojih duhovnih tradicija i vrijednosti ukorijenjenih u tim tradicijama prosuđuju i nas. Mislim da će tako ostati do kraja svijeta.

I tako dolazimo na kraj vašega pitanja o mogućnosti stvaranja jedne velike zajedničke religije. Znam da u mnogim krugovima u svijetu postoji zabrinutost za budućnost svijeta. Ti ljudi bi željeli smanjiti sve one razlike koje dovode do sukobljavanja i pritom misle da su religijske razlike one koje treba zacijelo smanjiti, pa i dokinuti. Samo tako, misle, može se zajamčiti sigurna budućnost ovoga našeg umreženog svijeta, koji je postao tako malen u ovih posljednjih nekoliko desetljeća. Zajednička velika religija bio bi dakle plod tih mirotvornih nastojanja koja žele obračunati s partikularizmima prošlosti, koji su toliko, kako oni misle, puno krvi prolili i ljudi zavadili. Međutim, smatram da to ipak nije moguće. Nije moguće upravo radi toga jer religija predstavlja dio osobnog identiteta svih vjernika. Svaka religija u sebi sadrži neponovljivu posebnost. Pokušati sve te religijske osobne identitete dokinuti u ime nekakva zajedničkoga kolektivnog identiteta znači prezreti ili prezirati ljudska prava, ljudsku osobu o kojoj se danas govori kao nečemu veoma vrijednom, znači prezirati ljudsku slobodu koju se toliko danas cijeni. Religije, rekoh, nisu svodive radi njihove posebnosti na jednu jedinu bezličnu religioznu bit, uopćenu religioznost. Ako bismo sve religije željeli stvarno ujediniti u nekakvu zajedničku religiju, mi bismo ih jednostavno dokinuli, izvršili bismo nad njima nasilje, one bi nestale. Ta zajednička religija bila bi jedna sasvim druga religija koja ne bi imala puno zajedničkog s onim prethodnim religijama. A tu smo već stvarno na razini nasilja; to više nije apsolutno problem nekakva poštovanja prema religijama. To je religijski kemijski inženjering napravljen u laboratoriju koji ne bi vodio računa o dostojanstvu ljudske osobe pa ni o dostojanstvu posebnih religija. To bi bio totalitarizam. Mislim da do toga neće doći. To ne govorim u prvom redu polazeći od mojih kršćanskih uvjerenja, već polazeći od uvažavanja načina na koji nastaju i funkcioniraju religiozni identiteti.

Povijest je svjedok ratova koji su imali religioznu pozadinu. Kako te povijesne činjenice povezati s mirotvorstvom koje je u temelju ispravna religioznog iskustva?
Svakome tko poznaje ljudsku povijest jasno je da se ljudi sukobljavaju. Povijest je puna ratova velikih i malih, puna krvi, znoja, progonstava i mnogi pritom u svojoj antireligioznoj ili antireligijskoj polemici navode religiju ili religije kao jedan od sigurno važnijih uzroka unutar povijesnoga ljudskog sukobljavanja. Izgledalo bi kao

da su religije stvarno te koje uvlače ljude u ratove. No, čini mi se da treba ipak pažljivije promotriti stvarnost koja upućuje na drugačije zaključke.

Ako dobro proučite religijska naučavanja kod velikih svjetskih religija, onih religija, dakle, koje okupljaju velik broj sljedbenika, koje poznaju duboku duhovnost i koje traju već stoljećima, uvidjet ćete da u naukama tih religija nema poziva na nasilje pa čak, usudio bih se reći, da i u islamu, koji je ovih dana na optuženičkoj klupi, kuranska objava ispravno protumačena ne sadrži poziv na nasilje. S druge strane vidimo i znamo da se vjernici uvijek nanovo sukobljavaju i često kao razlog sukobljavanja navode svoju religiju koja je drugačija od religije onoga drugog. Pri tome treba imati u vidu da religija ulazi u motivaciju za sukob, ali ne zahvaljujući njezinu temeljnom naučavanju, već poradi činjenice da je religija dio osobnog identiteta skupine, odnosno kulture jednog naroda. Vidite, religije uistinu, a to pokazuju njihovi sveti spisi, pozivaju na ljubav, na milosrđe, na prihvaćanje drugog čovjeka, ali kada religija postane dio kolektivnog mentaliteta jedne skupine, jednog naroda, ona veoma često bude na neki način podređena skupnim interesima toga naroda, te sredine i često uzvišeni pozivi na nenasilje, na ljubav, na poštivanje, na duhovnost izgube na snazi. U određenoj situaciji može se dogoditi da od religije ostane samo puka činjenica da nas ona razlikuje od onih drugih s kojima smo u sukobu i čiju različitost doživljavamo kao stvarnu ugrozu naše dobrobiti. Dakle, religija najčešće u ljudskoj povijesti ulazi u definiciju različitih sukobljavanja kao dio kulturnoga i psihološkog identiteta, kao kategorija društvene psihologije, a manje temeljem svoje stvarne nauke. Ne mislim reći da nikada nije bilo sekti, manjih religijskih grupacija, pa i pojedinih religija koje nisu u svojem naučavanju poznavali izričito pozivanje na nasilje, ali to su bile najčešće religije koje se nisu dugo održale, koje su nestale. Sve velike religije koje su ostale na poprištu ljudskih duhovnih traganja u svojoj su temeljnoj jezgri, po svomu temeljnom nadahnuću protiv nasilja. Što ne znači, i to treba reći, da se u svetim spisima religija tu i tamo na može naići na pojedine tekstove koji sadrže određenu značenjsku dvoznačnost kad je riječ o nasilju. No, te tekstove ne valja tumačiti izolirano, već u kontekstu cjelokupnoga temeljnog nadahnuća dotične religije i njezinih svetih pisama.

Možda ste čuli za teoriju američkog politologa Huntingtona koja predviđa da će budućnost svijeta narednih desetljeća ili stoljeća biti karakterizirana sukobljavanjima civilizacija i kultura koje on dijeli prema religijskoj boji tih civilizacija. Nisam siguran da će se tako nešto zaista i dogoditi što pak ne znači da među različitim kulturama, ekonomskim sustavima i državama neće biti sukoba. Ali vjerujem da između temeljnih nadahnuća pojedinih velikih religija nema sukobljavanja. Ima sukobljavanja između kultura, skupina, naroda koji doživljavaju one druge kao prijetnju vlastitom interesu. Tu religija kao element razlike igra određenu ulogu zacijelo, ali nije ona koja nadahnjuje sukob. Svaka ispravna religija u svojoj srži jest mirotvorna.

Znači li religija nešto ljudima koji žive u izobilju i materijalno bogatom društvu?
Ako pogledamo sadašnja europska društva, a dijelom i američko, vidimo da je u njima religija potiskivana i u mnogočemu potisnuta prema rubu društva. Sve manje ljudi u tim društvima ekonomski bogatim, kulturno raznolikim i politički stabilnima drži da je religija bitan preduvjet da bi ste bilo kao pojedinac ili kao zajednica zadovoljni i sretni i živjelo u miru i blagostanju. Danas se prvi put na obzorju povijesti čovječanstva pokazuje mogućnost opstojanju civilizacije koja u središtu ne stavlja religiju. Ja kao vjernik držim da je ova naša situacija tek jedan pokus. Osobno vjerujem da nije moguće utemeljiti etičke vrijednosti, pa ni onaj zajednički etički minimum koji stoji u korijenu svakoga društvenog suživota bez njegove usidrenosti u iskustvu božanskoga, bez uvažavanja postojanja transcedentnog horizonta. Zacijelo, mnogi se u današnjim europskim i zapadnim društvima ne bi složili sa mnom, ali, eto, vidimo da naša civilizacija već nailazi na različite poteškoće. Svaki zajednički suživot treba neke zajedničke vrijednosti bez kojih se taj život raspada. Koliko god taj suživot bio nošen bogatstvom, kulturnim stvaralaštvom i političkom stabilnošću, vrijednosti su ipak po mojem mišljenju utemeljive samo na transcedentnim temeljiima, bez kojih se vraćamo pukoj empiriji u kojoj vlada pragmatizam, kriterij korisnosti, funkcionalnosti i ništa više. Kada taj kriterij korisnosti više ne funkcionira, napuštaju se do tada prakticirane vrijednosti i ide se prema nekim drugim vrijednostima. Pitam vas: je li na tome moguće izgraditi čvrsto poimanje čovjeka i njegova nedokidljiva dostojanstva? Je li na taj način uopće moguće izgraditi na duži rok miran suživot koji uvažava vrijednosti svakog čovjeka? Mislim da nije. Držim da se nalazimo u prijelaznom razdoblju i da će ovaj naš epohalni pokus marginaliziranja religioznog polučiti negativne rezultate i da će čovječanstvo najvjerojatnije morati ponovno otkriti religiozno iskustvo i transcedentni svijet kao temelj društvenog suživota.

Hrvatska je prošla kroz mlin komunističkoga totalitarnog sustava i našla se pred izazovima pluralnog društva. Što možete savjetovati vjernicima koji se teško snalaze u svijetu suprotstavljenih i oprečnih ideja, interesa i različitih religioznih strujanja?
Mi smo svi desetljećima, živeći u totalitarnom komunističkom sustavu, promatrali Zapad kao obećanu zemlju. Držali smo da je to prostor slobode, velikih ekonomskih mogućnosti i kao prostor kršćanstva. Na žalost, noseći se sa svojim problemima u totalitarnom sustavu, a tih je bilo mnogo, nismo baš pažljivo proučavali ono što se događa na Zapadu, nismo uočavali da je na djelu proces koji traje već nekoliko desetljeća i koji možemo nazvati kao proces pluralizacije društva. Kršćanstvo, kršćanske crkve i institucije gube na društvenoj težini. Ljudi kršćansku religiju ne smatraju više tako privlačnom, neki je smatraju istrošenom, ima dosta indiferentizma i jasno da se unutar takva psihološkog prostora naseljavaju različite druge

religije. Ponajčešće, riječ je o religijama s Dalekog istoka – hinduizmu i budizmu, u njihovim najraznovrsnijim oblicima, ali nastaju i neke sasvim nove, tipično zapadnjačke religije. Zatim, ne valja zaboraviti ni emigraciju iz podneblja na kojima prevladavaju druge religije kao što su islam. Možemo spomenuti i New age, ne želeći ulaziti u analizu i značenje tog pojma. Pojednostavljeno rečeno, možemo ga opisati kao zapadnu sinkretističku duhovnost koja unutar sebe sabire sve ono što zapadnom čovjeku izgleda religijski zanimljivo. Nije New age nikakva institucionalizirana, čvrsto definirana religija. To je jedna duhovna galaksija sastavljena od najraznovrsnijih religioznih inicijativa ili kvazireligioznih skupina, podskupina, pokreta u kojima možete naći dosta onoga što je religijska povijest čovječanstva već dijelom i iznjedrila. To biva ponovno stavljeno na stol i ponuđeno ljudima, često u novoj psiho-ezoterijskoj ambalaži.

Nakon komunističkog kraha mi smo postali ponovno dio tog Zapada, njegova političkog i ekonomskog sustava, ali isto tako postali smo dio njegove aktualne religijske situacije. Ne treba se puno zavaravati i misliti da će naše tradicionalno katoličko podneblje moći ostati takvim i narednih desetljeća. Prema svim pokazateljima, i mi smo sve više i više otvoreni pluralizaciji, ne samo političkoj, već i religijskoj. I kod nas se množe inicijative, dolaze propovjednici, stvaraju se nove religijske udruge. Pojmovi s drugih prostora, kao i mnogi neoreligijski pojmovi, prisutni su i u našim medijima, a sve više i u glavama naših ljudi. Mnogi kršćani čitaju, proučavaju druge religijske sustave, postaju bliski posebnostima drugih religija.

Što reći na sve to? O tome razmišljaju mnogi ljudi u inozemstvu i kod nas, o tome se piše. Do nekih sigurnih preporuka nije se došlo, ali ipak možemo reći da našu katoličku vjerničku situaciju ovo novo ozračje u kojem se nalazimo stavlja pred nove izazove. U prvom redu mislim na to da nas nova pluralistička situacija poziva na novo premišljanje kršćanske vjere. Mi smo do sada naš katolicizam, našu pripadnost Katoličkoj crkvi, našu vjeru u Isusa Krista doživljavali kao nešto neupitno, nešto tradicijski dano, kao stvarnost koja je svakome samorazumljiva. Nova situacija nam govori da to nije više tako. Kršćanstvo sa svim svojim nosivim sadržajima mnogima nije više samorazumljivo. I sad nastupa na scenu jedna druga potreba. Mi se moramo sami uvjeriti da je naša vjera nešto što čovjeka uistinu usrećuje. Moramo ponovno otkriti ljepotu kršćanske vjere, njezinu antropološku važnost, njezinu jedincatost, njezinu neponovljivost, moramo se sami uvjeriti da je naša vjera nešto izvanredno što čovjeku daruje puninu njegova identiteta. Tek tada možemo smireno i radosno susresti pluralizam, možemo prepoznati u svim ljudima koji drugačije misle od nas ljude koji traže sreću, pa i vječnu sreću, koji traže ostvarenje autentične ljudskosti na religijskome putu, jednako tako kao što i mi kršćani tražimo zajedničku sreću. Mi mislimo da je postignuće ljudske punine moguće na najautentičniji način na Isusovu putu. Ne samo da smo u to uvjereni, nego to znamo znanjem srca

i pokušavamo pretočiti u dnevni život. Prihvaćamo sve one koji drugačije misle od nas kao braću i sestre, kao ljude koji traže sreću kao i mi. Dakle, u ovo doba pluralizacije ono što se može s velikom vjerojatnosti reći jest da Bog zapravo kroz ovu novu situaciju želi od nas kršćana da nanovo otkrijemo svježinu naše vjere, koju je možda tradicionalni način prakticiranja katolicizma pomalo doveo do uspavljujuće rutine i učinio da je ljudi u novim uvjetima više ne doživljavaju u svoj njezinoj egzistencijalnoj težini i svježini, već kao vrstu neke naslijeđene prirodne nužnosti, kao što to može biti ono brdo, ona cesta ili ona rijeka moga zavičajnog pejzaža. Međutim, kršćanska vjera nije u prvom redu naslijeđena kultura življenja. Ona je i ljepota, dobrota, sreća i mir koje donosi druženje s Bogom u Isusu Kristu. Upravo to je sadržaj svjedočenja jednog kršćanina. Život i svjedočenje na Isusovu putu pomaže i nama jer nam otkriva uvijek nanovo životnu važnost kršćanske vjere, ali i onima koji s nama žive, pokazujući i njima važnost kršćanstva koju oni najčešće ne poznaju, ili je u obiteljima nisu mogli otkriti, ili su sami jednostavno na putu izgubili vezu s autentičnim kršćanstvom te su odlučili potražiti sreću, mir, radost i ispunjenje života u nekim drugim religijskim ili čak nereligioznim opcijama.

Postoje li ljudi koji ne vjeruju i može li ovaj svijet postojati bez religija?
Često se čuje kako nema čovjeka bez vjere, kako čovjek u nešto vjeruje. Ali vaše pitanje ne smjera na ovo. Vi me pitate zapravo je li moguć ispunjen, radostan i osmišljen ljudski život bez vjere u transcendenciju i može li ovaj svijet uistinu postojati bez otvorenosti prema transcendenciji. Na to sam pitanje već u mojim prethodnim odgovorima donekle i odgovorio. Do sada nije bilo civilizacije koja u svojem središtu nije imala religiju, danas se to pokušava učiniti prvi put na što bezbolniji način.

U Italiji je prije nekoliko godina bila povedena vrlo zanimljiva rasprava između ljudi koji ne vjeruju, i to vrhunskih intelektualaca, i kardinala Martinija. Njihova mišljenja izmijenjena u različitim prigodama u medijima, na tribinama kasnije su objavljena u nekoliko knjiga. Sjećam se izjave Paola Floresa d'Arcaisa, jednoga od ateističkih sudionika u zanimljivoj raspravi na temu vjere i nevjere, koji je rekao otprilike sljedeće: "Ja ne mogu vjerovati u Boga, ali vjerujem da se s vjerom u Isusova Boga može puno lakše ljubiti." Mislim da tu leži tajna svake religije. Religija jest prostor ljubavi, ljubavi prema Bogu, ljubavi prema čovjeku, kako god to religije zvale. U svakom slučaju religija omogućuje da se razvije potencijal ljubavi u društvu. Bez religije vlada suhoparan juridizam, koristoljublje i pragmatizam u međuljudskim odnosima. Pitam vas: može li jedno takvo društvo, utemeljeno na načelu "Kako ti meni, tako ja tebi", rasti, može li ono unositi zadovoljstvo u živote svojih članova. Ima li ono perspektivu za budućnost, naročito kada se radi o teškim životnim situacijama, tzv. graničnim situacijama? Zato sam sklon misliti da društvo, pa i civilizacija koja se zatvori transcendenciji, božanskom, Bogu, na duži rok dolazi u

slijepu ulicu. U takvu društvu kopni, nestaje, iscrpljuje se sposobnost ljubavi, a time i sposobnost darivanja, osjećaji za milost, za prihvaćanja drugoga u njegovim razlikama. Religija je upravo prostor na kojem se čovjek osjeća prihvaćenim od Boga, prihvaća druge ljude prepoznajući u njima bića koja su jednaka njemu, koja su kao i on na zajedničkom putu prema osobnom i zajedničarskom dovršenju. Religijska optika, religijska logika jest preduvjet svakoga društva koje ne želi putovati u cinizam beznađa.

I na kraju, koja je vaša poruka župnoj zajednici u Trilju i svima onima koji će imati u rukama i čitati prvi broj župnog lista "Sv. Mijovil"?
Radujem se sa zajednicom župe Sv. Mihovila u Trilju što joj se pojavkom ovoga župnog lista nude ne male mogućnosti u produbljivanju vlastite vjere. U svjetlu ovoga što sam maločas rekao, kršćanstvo treba premišljati i premisliti svoje sadržaje u novim uvjetima života. Tradicija je dobra, ali nije dovoljna. Tradiciju treba osuvremenjavati jer ona vrijedi samo ako doprinosi otvaranju i ostvarenju novih mogućnosti života u vjeri. Župa Sv. Mihovila je, znamo, stara zajednica koja je pozvana živjeti svoju vjeru u novim uvjetima, suočena s novim izazovima, ali i s novim poteškoćama. Stoga, mislim da će vam ovaj list pomoći da se na njegovim stranicama suočavate s razmišljanjima i promišljanjima različitih tema iz života, kulture, povijesti vašega mjesta, ali nadasve sadašnjosti, koje će svima koji to budu s pomnjom čitali pomoći da iz dana u dan otkrivate ljepotu vlastite vjere i da je doživljavate kao naslijeđe za budućnost. Treba vjerovati u novim uvjetima i pokazati životvornost kršćanske vjere u današnjem trenutku, u pluralističkim uvjetima života, u suočenju, a ponekad i u sukobljavanju s različitim. Želim da list *Sv. Mijovil* bude forum u kojem će se čuti različiti prijedlozi kako živjeti vjeru u promijenjenim životnim uvjetima. Mislim da ovaj list može dati, ako bude redovno izlazio i imao dobre suradnike, značajan doprinos produbljenju vjere u zajednici Sv. Mihovila, a time i doprinijeti da Isusov put i kod nadolazećih generacija vaše župe bude doživljen i prihvaćen kao ozbiljna, životno važna stvarnost.

Biti ponosan na svoju vjeru

Mihály Szentmártoni, intervju

Sv. Mijovil, II (2004), br. 2, str. 12-15.

Naš sugovornik je otac Mihály Szentmártoni, isusovac, psiholog, profesor na Papinskom sveučilištu Gregorijana u Rimu, teološki savjetnik Kongregacije za proglašenje svetaca, pisac znanstvenih i stručnih djela s područja psihologije i duhovnosti. Kao plod ovoga interdisciplinarnog istraživanja autora, nastao je niz djela koja se bave psihološkim profilom duhovnih velikana: na hrvatskom "Božja moreplovka. Majka Marija Krucifiksa Kozulić: psihološki i duhovni profil" (Rijeka, 1995.), a u tisku je u Zagrebu studija o Mariji Tauscher, utemeljiteljici Sestara karmelićanki Božanskog Srca Isusova, na talijanskom "Brigida Morello di Gesù. Profilo psico-spirituale" (Roma, 1997.) te "Itinerario della santità. Cammino verso la pienezza di vita. Profilo spirituale di Eugenia Picco" (Parma, 2003.). Uz akademski i znanstveni rad otac Szentmártoni bavi se i praktičnim dušobrižničkim aktivnostima. Duhovnik je Zavoda sv. Jeronima u Rimu, ispovjednik Sestara milosrdnica i Rimu, te vodi duhovne vježbe i konferencije. Bio je šest godina predstojnik Instituta za religiozne znanosti na Sveučilištu Gregorijana, a upravo je imenovan novim predstojnikom Instituta za duhovnost istog Sveučilišta. Kao profesor predaje predmete o psihologiji religije, a napisao je dvije knjige i na hrvatskom jeziku iz ovoga područja: "Psihologija duhovnog života" (Zagreb, 2003.), četvrto izdanje, te "U potrazi za puninom. Narav i dinamika duhovnog iskustva" (Zagreb, 1996.). Njega pitamo o nekim pojavama religioznog iskustva u suvremenom svijetu.

Sjećate li se možda svoga prvoga religioznog iskustva i kako je ono utjecalo na Vaš život?

Imam više sjećanja iz ranog djetinjstva. Uvijek se rado sjećam nedjeljnih svetih misa: sjedio sam pokraj mame u crkvi i divio se njezinu pjevanju. Vjerojatno sam tada imao svega tri godine. Drugo veliko iskustvo je bilo kad sam prvi put dobio misal na materinjem jeziku i bio u stanju pratiti sve što svećenik moli za vrijeme sv. mise na latinskom. Imao sam tada osam godina i bio ministrant. Treće iskustvo koje bih rado spomenuo, a stoji nekako i u pozadini moga svećeničkog zvanja: uvijek me ispunjalo strahopočitanjem vidjeti svećenika s časoslovom u ruci; u to vrijeme se brevijar (časoslov) molio nešto oko dva sata pa je svećenik morao iskoristiti svaki trenutak da izmoli sve. Imao sam tada desetak godina. Iz svega ovoga bih mogao sažeti da se duhovni život svakog od nas izgrađuje od malih iskustava, kao mozaik od kamenčića. A rado bih upozorio na važnost obiteljskoga ozračja jer se temelji religioznosti postavljaju u obitelji.

Živite i radite u Rimu, putujete po svijetu i susrećete ljude različitih, često i suprotstavljenih, religioznih uvjerenja i iskustava. Kako se u tim situacijama ponašate i kako tumačite postojanje takvih religioznih raznolikosti?
Katkad me ljudi pitaju tko sam ja zapravo pa nešto u šali, nešto ozbiljno ovako im odgovaram: "Ja sam vam profesionalni stranac!" Naime, ja sam po narodnosti Mađar, ali nikad nisam bio mađarski državljanin: rođen sam u Vojvodini, u Novom Sadu (1945.), tamo sam pohađao osnovnu školu na mađarskom jeziku koji mi je materinji jezik. Ali već kao petnaestogodišnji dječak otišao sam u Zagreb gdje sam svršio gimnaziju u sjemeništu, novicijat, filozofski i teološki studij te psihologiju na državnom sveučilištu. K tome, u Zagrebu sam radio deset godina i mogu reći da poznajem hrvatsku dušu, kulturu i govorim hrvatski jezik. Već petnaest godina nalazim se u Rimu, dapače, postao sam talijanski državljanin, predajem i pišem na talijanskom. A već više od dvadeset godina svako se ljeto vraćam u Englesku u jednu malu župu gdje me ljudi smatraju svojim kapelanom. Eto, zato sam rekao da sam profesionalni stranac, ali bih mogao istu stvar izreći i u pozitivnu obliku: ja sam državljanin Europe!

Sve to ima svoj odjek na mom poimanju različitosti među ljudima i religijama. Potječem iz jedne sredine gdje su se miješale vjere, kulture i narodnosti. Mi smo kod kuće govorili mađarski, ali smo imali za susjede i druge narodnosti. Nedjeljom smo išli u katoličku crkvu, ali smo, osobito mi djeca, rado slavili Božić i s pravoslavnima, družili smo se s protestantima i s djecom druge vjere. Postojala je velika tolerancija ne samo među nama djecom, nego i među odraslim vjernicima. I kasnije sam se uvijek pitao kako to da su upravo "vjerski službenici" najmanje tolerantni prema ljudima druge vjere. Već godinama idem preko ljeta u Englesku na župu gdje su katolici u manjini. Nastojim vidjeti iskrenost vjere i u vjernicima ostalih vjera jer kao svećenik i psiholog vidim i znam da svaki dobronamjeran čovjek traži Boga.

Je li uopće moguće da psiholozi religije, služeći se raznim tehnikama promatranja, otkriju zakonitosti religioznog iskustva, tj. da pronađu jednu jedinstvenu teoriju religioznog iskustva?
Odgovorit ću vam jednom dosjetkom. Ja sam psihologiju studirao na Zagrebačkom sveučilištu, a bila je to vrlo ozbiljna, eksperimentalna psihologija s puno statistike i drugih znanstvenih metoda. Proučavali smo ponašanje štakora i golubova, učili smo fiziologiju središnjega živčanog sustava i funkcioniranje osjetnih organa itd. Kasnije sam nastavio studij u Rimu, gdje sam specijalizirao kliničku psihologiju i prvi put došao u dodir s psihologijom religije. Kad sam pak stigao na Papinsko sveučilište Gregorijana, bio mi je povjeren predmet o duhovnom iskustvu gdje sam došao u dodir s psihologijom mističara. Nakon ovakva intelektualno-znanstvenog putovanja katkad ovako tješim moje studente: "Vidite, ja sam počeo studirati ponašanje

štakora, a završio promatranjem duše mistika! Pouka iz toga: nije važno odakle netko krene, nego kuda ide i kamo stiže!"

Vraćajući se na Vaše pitanje, ljepota proučavanja religioznog iskustva sastoji se upravo u tome da ne postoji jedna jedinstvena teorija o njegovoj naravi. Neki kažu da je čovjek religiozan jer je bespomoćan, drugi tvrde da je religiozan jer traži smisao svoga postojanja; psihoanalitičar Freud je mislio da je religija nezreo djetinjast pristup stvarnosti koje se bojimo, a drugi veliki psihoanalitičar Carl Gustav Jung je ustvrdio suprotno, tj. da sliku o Bogu nosimo kao pečat u svojoj podsvijesti pa čovjek ne može ne biti religiozan. Ja sam na valnoj dužini velikog teologa Karla Rahnera i svih drugih katoličkih mislilaca koji naučavaju da je čovjek po svojoj naravi otvoren prema nadnaravnom i da nosi u sebi nostalgiju za Bogom. Mi vjeru ne moramo nametati ni djeci ni odraslima, nego im pomoći da ova naravna otvorenost ne bude nasilno zatvorena ili kojekakvim ideologijama zamagljena.

Mogu li psiholozi religije, koji se ne smatraju religioznim osobama, ispravno tumačiti religiozno iskustvo?
Mislim da se religiozno iskustvo može shvatiti na dvjema razinama. Može ga se proučavati na neki način "objektivno", tj. kao pojavu koju čovjek promatra kod drugih, analizira, tumači. To bi, teoretski, mogao činiti i netko tko tvrdi da ne vjeruje u Boga. Ali se religiozno iskustvo može proučavati i kroz prizmu vlastitog doživljavanja, kao subjektivno iskustvo. Ovdje dolazi do izražaja prava narav religioznosti: ona nije običan, neutralan, nego po svojoj naravi poklonstveni stav. Dubokoumno je rekao jedan mislilac da se o Bogu ne može govoriti neutralno, kao o biljkama ili o predmetima, nego autentično se može govoriti samo s Bogom, tj. svaki govor o njemu pretvara se u molitvu. Takav pristup, očito, ne može zastupati netko tko tvrdi da ne vjeruje. Nedavno sam čuo još jedno zanimljivo mišljenje koje se odnosi u prvom redu na studente teologije koji nastavljaju svoje studije u inozemstvu: riječ "Bog" ima tako duboko, intimno, egzistencijalno značenje za čovjeka da se sve bogatstvo te riječi može doživjeti samo na materinjem jeziku. Nije bez razloga da i nakon dugo godina boravka u inozemstvu čovjek i dalje moli na materinjem jeziku.

Koliko religiozno iskustvo pomaže u stresnim situacijama?
Religija, pa ni osobna vjera nisu čarobna sredstva koja automatski rješavaju poteškoće. Imam dojam da su pomalo neodgovorni oni vođe nekih molitvenih skupina ili neki propovjednici koji pozivaju ljude da se obrate, da počnu moliti itd. pa će im se svi problemi riješiti. Isus tako nešto nije nikad obećao svojim učenicima, naprotiv, rekao im je da će u svijetu imati i straha i nesigurnosti i tjeskobe. Čuo sam da se i u Hrvatskoj širi pokret "liječenja obiteljskog stabla" pa sam ovih dana pročitao knjigu Kennetha McAlla koji je začetnik ovoga pokreta. Spremam jednu studiju o jednostranostima, pa čak i opasnostima njegovih ideja. Ima tu poteškoća duhovne naravi, npr. utjecaj "nemirnih predaka" na zdravstveno stanje nesretnih potomaka,

ali i poteškoća psihološke naravi, npr. osoba se smatra bespomoćnom žrtvom, a ne odgovornim protagonistom svoga života i djelovanja, a time prestaje i moralna odgovornost.

S druge strane, imamo ozbiljnih studija koji nam potvrđuju da osobe koje vjeruju s više kreativnosti i hrabrosti gledaju na životne poteškoće. Uostalom, upravo je to ono što je Isus obećao svojim učenicima: da se ne bojimo jer je on s nama svaki dan, do svršetka svijeta.

Kako objasniti "opijenost" religijom iz koje se rađa fanatični radikalizam?
Religija je po svojoj naravi sveobuhvatno ljudsko iskustvo, ne može se potisnuti samo u "privatnu sferu", kako su to htjeli komunisti, ali se ne može reći ni to da je "moja vjera moja privatna stvar, ne tiče se nikoga". Naša religioznost se tiče itekako svakog, pa i javnog područja života. Uz to, religioznost je složena pojava tako da psihologija religije govori o pet dimenzija religioznosti: ideološka (odnosi se na vjerske istine, na dogme koje osoba treba prihvatiti), intelektualna (odnosi se na poznavanje sadržaja, nauk vlastite religije), ritualna (odnosi se na različite izražaje vjere kao što su molitva, sakramenti, čitanje svetih knjiga), iskustvena (odnosi se na religiozni doživljaj kao što su obraćenje ili mistično iskustvo) i konsekventna (odnosi se na posljedice pripadanja jednoj religiji, a dijeli se na nagrade: mir savjesti, oproštenje grijeha i obećanje neba te na dužnosti kao što su prihvaćanje određenog moralnog zakona, post, molitva, itd.). Za zrelu religioznost potrebno je da su sve ove dimenzije prisutne, makar ne sve u jednaku omjeru. Ako bila koja nedostaje ili jednostrano dominira, rađaju se krivi oblici religioznosti.

Psihologija religije vidi korijen fanatizma i integralizma u jednostranoj dominaciji ideološke dimenzije kad osoba nekritički i samovoljno prihvaća samo neke istine vjere i njih primjenjuju na društveno i političko ponašanje. Treba ipak dodati da ono što obično naziva "religiozni fundamentalizam" nije samo religiozni problem, nego vrlo često izražaj i jedne nezdrave psihičke strukture osobe. Radi se o osobama koje su u biti duboko nesigurne pa prianjaju uz rigidne, apsolutne istine da na taj način izbjegnu rizik osobnih odluka i odgovornosti.

Na koji način može čovjek u različitim životnim dobima utjecati na svoje religiozno iskustvo?
Dobro ste to formulirali: čovjek utječe na svoj rast, odgovoran je za svoje sazrijevanje pa to vrijedi i za religioznu zrelost. Ja rado dijelim dinamiku duhovnog života na tri razdoblja: mladenačko doba, odrasla dob i starost. Ne radi se o tri strogo odvojena razdoblja, nego više o prepoznatljivim potrebama i zadacima. U mladenačkom razdoblju veliku važnost igraju ideali, izgradnja karaktera, usvajanje životne discipline, a na religioznom području osobito izgradnja pozitivne slike o Bogu kao Stvo-

ritelju i dobrom Ocu. Osnovni stav ovoga razdoblja je još nekako usredotočenost na samoga sebe, što je normalno, jer se mlada osoba mora "hvatati u koštac" sa samom sobom. Drugo razdoblje je ostvarenje životnog poslanja: zvanje, profesija. Osoba više nema puno vremena za sebe, nego je osnovni stav usredotočenost na poslanje, na druge. Stoga i duhovnost mora reflektirati ovaj stav pa su potrebne kreposti nesebičnosti, vjere u Providnost, određena doza životnog optimizma, pa i humora. (Usput da spomenem, kad u Kongregaciji za svece proučavamo herojske kreposti nekog budućeg blaženika, neizostavno tražimo i znakove za osjećaj humora u životu kandidata!) Treće razdoblje se podudara sa starošću gdje je osnovna krepost i zadaća znati prepoznati osnovnu nit Božje ljubavi i vlastitoj prošlosti. To je zapravo biblijska duhovnost: proroci su stalno dozivali narodu u pamet velike stvari koje je Bog za njih učinio, kako ih je snažnom rukom izveo iz egipatskog ropstva, hranio u pustinji da bi došli do zaključka da ih je Bog volio te da ih još uvijek voli. U životu vjernika nema nepopravljivo promašene prošlosti, nego u sintezi vjere sve postaje "povijest spasenja" i osoba dolazi do zaključka da je sve što je doživjela i prepatila u prošlosti bilo potrebno da postane ono što je sada i rađa se duboka zahvalnost Bogu. Osnovna usredotočenost ovdje je na Boga pa se rađa mistična duhovnost koju dobro sažimlju riječi svete Male Terezije koja je, umirući, govorila: "Sve je milost!"

Vaša poruka vjernicima župe Sv. Mihovila Arkanđela u Trilju.
Zovem se Mihovil i ponosan sam na svoje ime. Uvjeren sam da su i vjernici župe Sv. Mihovila Arkanđela u Trilju ponosni na svoga moćnog zaštitnika! Polazeći od ove tvrdnje, rado bih im poručio da budu ponosni na svoju vjeru. Čovjek može biti ponosan samo na ono što cijeni. Naša vjera je ne samo dragocjena baština koju smo primili od naših roditelja i djedova, nego i osobno primljeni dar milosti.

Ništa nije toliko oprečno kršćanstvu kao beznađe

Željko Mardešić, intervju

Triljski most, I (2006), br. 1, str. 22-25.

Željko Mardešić jedan je od naših najpriznatijih fenomenologa i sociologa religije. Rođen je 1933. u Milni na otoku Braču. Iako je završio Pravni fakultet u Zagrebu, te radio dugi niz godina (1960.-1993.) kao pravni savjetnik u poduzećima "Drvni kombinat" te "Jadrankamen", naš je sugovornik svoj znanstveni i istraživalački rad posvetio proučavanju religija. Upravo na temu religija napisao je 6 knjiga, 138 znanstvenih studija i članaka te preko 260 raznih tekstova. Sa svojim suradnicima naš sugovornik pokrenuo je tri časopisa ("Crkva u svijetu", "Mirotvorni izazovi", "Nova prisutnost"). Bio je predsjednik Katoličkog akademskog kruga, profesor na Teologiji u Splitu (danas Katolički bogoslovni fakultet), i na Visokoj teološko-katehetskoj školi u Zadru. Za njegov znanstveni doprinos, na prijedlog Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Splitu, Sveučilište u Splitu dodijelilo mu je 17. studenoga 2003. počasni doktorat iz područja humanističkih znanosti. Uz akademski i znanstveni rad Željko je često držao predavanja, ali i duhovne vježbe. Kao osoba širokih horizonata, tolerancije i neprestane spremnosti za dijalog, unatoč poteškoćama i životnim križevima, svojim radom označio je jedno razdoblje u našem društvu i crkvi u vrijeme komunizma, što je do kraja života činio i u ovom tranzicijskom vremenu.

Zahvaljujem gosp. Željku što je unatoč obavezama i zdravstvenim poteškoćama za naš list pristao dati, vjerojatno, posljednji intervju. Naime, gosp. Željko preminuo je u Splitu 26. lipnja 2006. godine, te je 1. srpnja pokopan u Komiži.

Kaliko je religioznost bila prisutna u Vašem djetinjstvu i mladosti, a koliko danas?

Sigurno je da čovjek u djetinjstvu i mladosti ima jedan tip religioznosti, a u starosti nešto drugačiji. Moglo bi se reći da je mladenačka religioznost više okrenuta budućnosti, više je poletna, radosna, optimistična, kakvi su i svi mladi ljudi. Kad čovjek dođe u zrelu dob, u jesen svoga života ta se religioznost ne mijenja, ali ipak su neki naglasci drugačiji. Rekao bih da se čovjek nalazi pred najvećim misterijem svoga bića, svoga postojanja, a to je problem smrti. Uz to se postavlja i problem sažetka svojeg života, neka vrsta bilanse kršćanskog življenja. Moglo bi se reći da je ovaj drugi dio, ovaj drugi oblik religioznosti u starosti zapravo dramatičniji od onog mladenačkog, ali je teško znati, a to je stvar Božjeg suda, koji je vjerodostojniji i bliži liku kršćanstva kako ga uči i poučava Isus Krist.

Što Vas je potaklo da se u ne baš sklonim vremenima za religiju posvetite proučavanju upravo te stvarnosti?

Vječno je pitanje koja su vremena sklona ili nesklona za religiju. Ako gledamo povijest kršćanstva, sve od utemeljitelja Isusa Krista pa do naših dana, moglo bi se paradoksalno reći da su za kršćanstvo bila bolja loša nego bolja vremena. Naime u lošim vremenima čovjek je ozbiljniji, iz njega se izvuče više vrlina, dok u dobrim vremenima čovjek se opusti, prepusti. Veselje i oduševljenje nisu prijatelji ozbiljnih stvari, pa su loša vremena često bolja za kršćanstvo nego dobra vremena. O tome u kršćanstvu postoji toliko svjedočanstava da ih ovdje nema smisla nabrajati. U doba kad sam ušao u krug javnog kršćanstva, onda se na kršćanstvo nije gledalo blagonaklono. Religiju se nijekalo i podcjenjivalo i smatralo se da se ona nalazi pred isčeznućem, da budućnost pripada vremenu kada religije neće biti i da je religija zapravo neka vrsta zaustavljača povijesti i napretka. No, ima i druga strana te medalje. Komunizam koji je tako propovijedao nestanak religije, bio je zapravo u tom svom nastojanju siromašan idejama, sadržajem i vizijama. Zato su mnogi u ono doba prilazili kršćanstvu ne samo zato što su vjerovali u evanđelje i crkvu, nego su iz siromaštva jedne takve pojednostavljene vizije svijeta zapravo u kršćanstvu nalazili neko bogatstvo, koje je često bilo svjetovne a ne uvijek religiozne naravi. Već od II. vatikanskog koncila mi smo već relativno dosta slobodno pisali i nastupali u crkvi. Sjećam se predavanja u crkvi sv. Filipa u Splitu, gdje su don Mladen Alajbeg, odnosno kasnije don Pavao Žanić održavali tribine gdje smo nastupali, i gdje smo relativno dosta slobodno govorili. A upravo nas je situacija u društvu prisiljavala da nastupimo sa vrlo ozbiljnim temama. Sjećam se da je jednom prof. Branimir Lukšić govorio o Franzu Kafki, a ja sam govorio o André Gideu. Tako vidite u ono doba prilike su nas prisiljavale da u društvu izlazimo sa ozbiljnim temama, a ne s vjerskim i politikanskim krilaticama. To je bilo dobro za nas jer smo nešto i naučili, pa smo postali ne samo ljudi kršćani nego i ljudi kulturni. Zato su nas i cijenili ne samo po našem kršćanstvu nego i po našoj kulturi.

Poznato je da ste svoje radove potpisivali pod imenom Jakov Jukić. Zbog čega i zašto baš to ime?

Što se tiče imena Jakov Jukić, o čemu sam više puta govorio i pisao, mogu reći da se radilo gotovo o tehničkoj stvari. Naša poznata novinarka Smiljana Rendić izrazila je neslaganje kod nadbiskupa Frane Franića da se u prvim brojevima *Crkve u svijetu* mnogi laici potpisuju s latinskim imenima i kraticama, te je predlagala da se potpisujemo sa pseudonimima koji bi sličili na imena. Mene je preko telefona nazvao don Pavao Žanić, ondašnji župnik sv. Duje, i rekao je da na brzinu nađem neki pseudonim koji bi zamjenio ta čudna latinska imena, kao *Criticus* i tako dalje. U tom se trenutku nisam mogao sjetiti niti jednog imena. Pao mi je na pamet franjevac Jukić, pa sam nadodao još Jakov i tako je to ime nastalo bez ikakvih unaprijed

pripremljenih nakana i velikog razmišljanja. Dakle, plod je slučajnosti i tehničke potrebe da se neki pseudonim uvrsti u *Crkvu u svijetu*. To sam poslije zadržao kroz cijeli vijek svoga pisanja. Svi su znali da se iza tog pseudonima krije moje ime, a ja to nisam krio na znanstvenim simpozijima s marksistima, u javnim nastupima, na svećeničkom tjednu u Zagrebu. Smatrao sam da ime i nije toliko bitno, koliko je bitno što čovjek govori i piše. Ime je drugorazredni problem.

Da li ste u komunizmu bili proganjani zbog svoga kršćanskog uvjerenja?
U komunizmu nisam nikad bio proganjan do 1966. godine, kad smo utemeljili *Crkvu u svijetu*, a ni kasnije. No, važno je podijeliti ta dva dijela, jer u prvom dijelu je bila sasvim drugačija situacija nego li će to postati kasnije. Mlađi naraštaji nedovoljno poznaju noviju povijest Crkve u Hrvata pa misle da je cijelo razdoblje bilo podjednako. No nije bilo podjednako, bilo je, dapače, oprečno. U prvom razdoblju nije bilo ni tiska, ni nastupa. Postojao je u Zagrebu samo jedan list koji se zvao *Gore srca*, i u Beogradu *Blagovest*. Novina nije bilo, a o knjigama da i ne govorimo. Što se tiče bogoslovnih fakulteta tamo su bile samo skripte profesora i ništa više. Mi koji smo se time bavili morali smo se snalaziti na razne načine. Sasvim je drugačija situacija pojavom II. vatikanskog koncila, kad nastupa nevjerojatan zanos ne samo koncilskih ideja nego općenito dijaloga i razgovora. Mi smo u tome zdušno sudjelovali ne samo po svojim vlastitim opredjeljenjima i nagnućima, nego još više što su nas biskupi i II. vatikanski koncil na to nagnali i poticali. Koncilski katolici u to doba u Hrvatskoj nisu bili eksces, već su bili legalni pastoral katoličke crkve. Mislim da se to dovoljno ne uočava, jer bi sada svi htjeli biti protukomunisti, što je više politički nego kršćanski problem.

Od 1966. godine, otkad javno nastupam, komunisti su znali za moj pseudonim jer sam javno nastupao s F. Franićem, D. Šimundžom, B. Lukšićem u Splitu, pa u Zagrebu s J. Turčinovićem, V. Bajsićem, T. Šagi Bunićem. Na svim tim simpozijima i okruglim stolovima s marksizmom ja sam bio prepoznat i zvali su me po imenu, dapače, bio sam petnaest godina u Tajništvu za one koji ne vjeruju gdje smo organizirali niz susreta između marksista i katolika, u kojima su osim već svih spomenutih sudjelovali i slovenski teolozi, i mnogi drugi, posebno fra Špiro Marasović koji je neko vrijeme bio i predsjednik Tajništva, tako da bi bilo apsurdno govoriti da oni nisu znali za naša imena. No, trebam još jednu stvar reći kad već pokušavam biti iskren, a to je da ja ni prije 1966. godine a ni poslije te godine nisam nikada imao problema s komunizmom zbog jednostavnog razloga što je mene u prvom redu zanimalo kršćanstvo. A politikom se nisam bavio. Bavio sam se samo u onoj mjeri u kojoj se i danas bavim, a to je da čitam novine, da pričam o problemima. Ali ja ne znam da sam ikad bio politički angažiran. Što se tiče prijateljstva imao sam dobre odnose sa svim ljudima koje sam susreo, od naše emigracije na zapadu do naših marksista u Hrvatskoj.

Vrijeme tranzicije u Hrvatskoj očito nije tako bezbolno kako je možda izgledalo da će biti. Kao osoba koja prati događanja u Crkvi i društvu, mislite li da će to još dugo trajati?
Nema nitko među nama tko je predvidio sve bolne probleme tranzicije. Dapače, to se nije dogodilo ni u zemljama istočne Europe, u bivšem Sovjetskom Savezu, iako njih nije zahvatio rat kao nas. U nas je bila otežavajuća okolnost koja je zamračila neke mirnodopske perspektive, pa se u ratu i nije moglo razmišljati mnogo o tranziciji. Loše je to što su kod nas neki počeli sa tranzicijom prije nego što je rat završio, iako mi to nismo znali a što sada doznajemo i onda se to nakon završetka rata i u ovih deset mirnodopskih godina još više pogoršalo, umjesto da se smiri i da ide prema jednom boljem ishodu naših društvenih problema. U tom smislu mi se čini da je ovo razdoblje veći izazov nego komunističko. To bi po nekim našim katoličkim novinama izgledalo obrnuto. Kao da se ne shvaća da su sadašnjost i budućnost uvijek važniji od prošlosti. Prošlošću neka se bave povjesničari, arhivisti, teoretičari, sociolozi, pa i teolozi. Društvo se treba baviti sadašnjošću i budućnošću. U tom smislu ponavljam, ovo razdoblje je puno zahtjevnije i teže nego što je bilo u komunizmu kada su postojala samo dva tabora, neka manihejska podjela na dobre i zle, kada se znalo ovdje je ovo a tamo je to. Danas je svuda ovo i svuda je to. Gotovo da čovjek u sebi osjeća problem a tek onda u društvu. Dakle, nije samo društvo to koje se lomi, nego i mi sami koji često dolazimo u situaciju da neke stvari ne razumijemo, da nam je neke probleme teško shvatiti, teško primiti i prihvatiti. Ono što mene kao kršćanina najviše boli je ekstremizam i razne isključivosti koje haraju u našem društvu, a koje nisu dobre nikome. Rekao bih čak da su one najlošije za one koji to potiču. Nije tu problem vjere, čak niti morala, tu je problem razuma. Radi se o jednom antibiološkom stavu. Kad čovjek želi upropastiti sebe i društvo onda se prepušta mržnjama, sukobima, netrpeljivostima, podmetanjima i što je najvažnije beznađu. Ja sam na to više puta upozorio da ništa nije toliko oprečno kršćanstvu kao beznađe. To nije nekršćanstvo, to je protukršćanstvo. A nažalost toga ima i u našem društvu dosta, kao da su sve lađe potonule, kao da više nema na obzorju ni nade, ni izlaza, ni boljih dana. Mislim da će tu naša djeca i naša mladost biti dosta okrutna u osudi upravo nas koji smo dozvolili da se to dogodi.

O duljini trajanja tranzicije treba reći da je teško biti prorokom i da nas još očekuju teški problemi. No, oni će biti prvenstveno na gospodarskom području u oživljavanju elementarnih poticaja privrednog života. I to bih povezao sa onim što sam govorio o beznađu. Narod koji je beznadan on ne može biti radišan. Beznađe ubija motivaciju rada. Zato nas čekaju dvije stvari. Prvo, da to beznađe pretvorimo u nadanje i drugo, da tu žalost pesimizma pretvorimo u radost optimizma. Tu kršćanstvo može mnogo pomoći, više nego što je dosada učinilo.

Što je to što čini da religija u sučeljavanju sa ideologijama bilo kojeg predznaka ostaje, dok ideološki sistemi jedan za drugim sa svjetske pozornice nestaju?

Nažalost, čini se da neki najnoviji svjetski trendovi pomalo stavljaju u pitanje zalaz ideologija, odnosno kao što se to stručno kaže svršetak velikih priča. Ostala je samo nada da će u postmodernizmu, u razvijenoj demokraciji obilja, blagostanja, društvene sigurnosti i kvalitete življenja utihnuti ideologija. Međutim, uvijek se mogu vratiti stare stvari pa se čini da ovi ratovi koji su se od 11. rujna 2001. godine tako u svijetu fanatično raširili, da su oni zapravo neki povratak ideologiji. Povratak, nažalost, u najgorem obliku a to su religijski fanatizmi i fundamentalizmi. Teško je biti prorokom i reći kakav će biti ishod, ali u ovom trenutku imamo oživljavanje tih vrlo jakih struja fanatizma, bilo u Americi kroz osobu predsjednika Busha bilo na istoku kroz talibanski fundamentalizam. Tako umjesto mira imamo ratove, umjesto razumjevanja imamo mržnju, umjesto razuma i vjere imamo fanatizam. Bilo bi vrlo loše kad bi to zavladalo svijetom. Čini se da svaki naraštaj mora proći kroz slična iskustva da bi ojačao ne samo svoju vjeru nego i svoju čovječnost. I zato treba gledati i to sa optimizmom, iako se treba čuvati da se religije ne pretvori u ideologije, jer su religije najopasniji dinamit ideologije. One su u neku ruku uzor svjetovnim ideologijama, a igranje na karte religijskih fundamentalizama danas je vrlo opasno. No, treba reći da druga struja ne miruje, da drugi tijek ide isto svojim putem, da jačaju ljudi zdravoga razuma i odgovorne savjesti i među kršćanima i među svim religijama svijeta. O tom drugom tijeku, drugoj struji se malo govori a još manje piše jer to nije senzacija. Mi koji pratimo i čitamo ozbiljne knjige znamo da je na djelu i taj drugi tijek, tijek koji sije pa će valjda i nešto požnjeti.

Koliko je uopće moguće da se religija objasni i protumači?

Religija ima dvije temeljne funkcije, funkciju opstanka u društvu, što se može pratiti još od paleolitika. Čovjek se pomoću religije bolje snalazi u društvu, bolje uspijeva preboljeti svoje nestašice, svoje tegobe, žalosti, poraze, pa mu u tim trenutcima božanstva pomažu živjeti na zemlji. Druga funkcija religijâ odnosi se na neke religije kao što su budizam, kršćanstvo i neke druge svjetske religije koje više stavljaju naglasak na osobni odnos između čovjeka i Boga i na problem spasenja, i premještaju problem funkcioniranja društva na razini svijeta na zadovoljavanje nekih potreba duhovnog karaktera. Više od tog, nazovimo ga biološko-materijalističkog objašnjenja, sada religije imaju duhovnu funkciju oplemenjivanja čovjeka, poticaj dobrote čovjeka, dakle ono što čini čovjeka ljudskim bićem, njegova čovječnost. U onom prvom pogledu naglašena je ugroženost čovjeka, a sada čovjekova čovječnost. Mislim da se u teologiji ne stavlja dovoljno naglasak na osobu Isusa Krista koji u cijeloj povijesti jedini sjedinjuje čovječnost i božanstvo. U naše dane bogova imate koliko hoćete, ali čovječnosti nedostaje. Tu je upravo kršćanstvo pozvano da stavlja naglasak na čovječnost božanstva, odnosno na božanstvo čovječnosti. To je ta no-

vost kršćanstva koja se nedovoljno ističe. Trebalo bi vikati sa krovova o toj novosti kršćanstva.

Poznato je da je religija osobno iskustvo, ali i društvena pojava. Mislite li da intenzitet religioznog iskustva nužno prati svjedočenje tog iskustva u svakodnevnom životu, ili možda određene okolnosti i pritisci zaustavljaju čovjeka da posvjedoči ono što osjeća?
Religija je osobno iskustvo, ali ako je to osobno iskustvo evanđeosko i čovječno onda ima odjeke u društvenim pojavama. Mislim da se previše naglašava taj društveni i politički nastup kršćanstva, koji ako je bez duhovne dimenzije onda zapravo sliči svim svjetovnim političkim pokretima. Nema tu razlike. No ako on ima poticaj u duhovnosti, onda je nešto različito. Mislim da bi trebalo više ustrajavati upravo na toj različitosti, ne time da se podcjeni čovječnost svjetovnih pokreta, nego da se reče da kršćanstvo ima zapravo jedno nadnaravno opravdanje te čovječnosti, i da ono može obogatiti svjetovne pokrete u smislu jače zauzetosti za čovjeka i društvo. Možda zato nova prisutnost kršćanina nije dovoljno vidljiva u društvu, ali ako čovjek vjeruje u Boga mora pretpostavljati da i ono što se ne vidi ima odjeka u povijesti.

Imaju li smisla patnja i oprost?
Što se tiče patnje i oprosta to je, dakako, najteža stranica svakog čovjeka. To je duboko intimna stvar, ne može naručiti, potplatiti a niti ubrzati. Što je više patnje i oprosta bit će bolje društvu, a bilo bi pogrešno misliti da se tu diplomacijom, velikim deklaracijama pa i predavanjima može nešto napraviti. Tu ostaje molitva, duboko povjerenje da i Bog sa svoje strane nešto učini. Zato bih htio potaknuti i naše molitvene skupine da i one se uključe u taj rad opraštanja i čišćenja pamćenja. Upravo I. B. Metz u svojim zadnjim tekstovima kao da se vraća tome i govori o čišćenju pamćenja i opraštanju ne samo svojima, nego i neprijateljima. To je doista riječ koja izgleda kao sablazan. Tko pročita evanđelje, između Metza i evanđelja nema razlike.

U kakvom su odnosu religija i humor?
Takvo pitanje mi do sada nitko nije postavio. Sjećam se pred više od 40 godina u *Dobrom pastiru* jedan franjevac, čini mi se Karlo Karin je napisao čitav niz tekstova o Kristu i smjehu. Mislim da mi u kršćanstvu nedovoljno vrednujemo radost. Iako smo nositelji Radosne vijesti često smo svjedoci ružnih raspoloženja. To je vezano i s pesimizmom o kojem sam govorio. Često idem po samostanima i po župama u kojima sam susreo svećenike koji su vrlo radosni kad se s njima razgovara, a u crkvi su odveć ozbiljni. Meni se čini da bi to trebalo obrnuti i da bismo trebali biti svjedoci smjeha i iskupljenosti, inače će nam Nietscheova opomena ostati i dalje važeća, "da su kršćani previše tužni da bi bili iskupljeni".

Vaša poruka čitateljima lista "Triljski most".

Čitateljima lista *Triljski most* sve moje najbolje želje da umjesto *24 sata* uzmu list *Triljski most*, i ne samo da ga čitaju. Može se iz dobrih tekstova i moliti. Bio je jedan poznati dominikanac koji je filozofske srednjovjekovne tekstove uzimao za svoj molitvenik. Želio bih da to sve više i više, koliko je to moguće, rade i čitatelji ovoga lista.

Zatečeni nadom

Špiro Marasović, intervju

Triljski most, II (2007), br. 2, str. 34-38.

Fra Špiro Marasović, rođen 1944. godine u Splitu, pripada Redu franjevaca konventualaca. Nakon školovanja u Splitu, odlazi u Zagreb gdje završava srednju školu i dvogodišnji filozofski studij. Teologiju je diplomirao u Njemačkoj, u gradu Würzburgu, a nakon toga magistrirao i doktorirao na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu. Fra Špiro je redoviti profesor i pročelnik katedre moralnog bogoslovlja na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Splitu. Uz razne službe u svojoj redovničkoj zajednici, fra Špiro često obavlja duhovne obnove, predaje na raznim tribinama i poznat je kao propovjednik. Objavio je velik broj popularnih i znanstvenih radova te nekoliko knjiga. Vrlo popularne kolumne o životu Crkve, koje je fra Špiro pisao za reviju "Veritas" objavljene su 1988. u knjizi "Uzvodno. Ulomci katoličkog dozivanja". Od radova valja izdvojiti i knjigu "Društvo i Bog", u kojoj se nalaze izabrane teme socijalnog nauka Crkve (Split, 2006.).

Cijeli svijet je u velikim političkim i ekonomskim previranjima. Živi se sve brže, vremena je sve manje, a nesigurnost je sve veća. Koliko ti procesi utječu na čovjeka i njegovu religioznost?

Religiozni fenomen je vrlo slojevit da bismo na ovo pitanje mogli dati relativno kratak i jednoznačan odgovor. Mi teolozi, naime, religioznost definiramo kao odnos čovjeka prema Bogu, odnosno nekom zamišljenom božanstvu, dok će neki sociolozi religije religioznost definirati kao čovjekov odnos prema transcendenciji općenito, pri čemu ta transcendencija nipošto ne mora biti osobni Bog, već neki, bilo kakav, "okvir orijentacije", što se u konačnici svodi na određeni svjetonazor, jer svaki svjetonazor transcendira konkretnu realnost tako da postulira njezin okvirni smisao, koji nije ćutilima dostupan. Baš stoga, i pojave o kojima govorite ne utječu podjednako na svaku od tih varijanti religioznosti.

Dok, naime, s jedne strane, uočavamo krizu klasične, teološki određene religioznosti, poglavito crkveno ponuđene i crkveno življene - što je za nas katolike posebice važno! - dotle, s druge strane, bujaju alternativni oblici religioznosti, tj. oni koji se temelje na gnostičkim i panteističkim postavkama, a koji su listom ili uvezeni s Dalekoga Istoka ili su pak nastali na sjevernom američkom kontinentu. Nije teško

uočiti da ove alternativne ponude duhovnosti reagiraju na brzinu života, i na nesigurnost, koja je prati u stopu, tako da naglasak svoje poruke i prakse stavljaju na psihičku opuštenost, reinkarnaciju, samospašavanje na bazi samospoznaje, iscjeliteljstvo i sl. Sve su to terapeutski sadržaji, zbog čega i mi takvu ponudu religioznosti i zovemo terapeutskom.

Dakako, terapeutski naglasci nisu štetni, a nisu tuđi ni našoj kršćanskoj duhovnosti, zbog čega i unutar naše Crkve uočavamo u tom pogledu živu pokretljivost. Međutim, dok su u tim alternativnim religijama terapeutski ciljevi glavna okosnica njihove teorije i prakse, u nas su oni tek integralni dio ispravne kršćanske vjere u kojoj se spasiteljski čin Isusa Krista ne može nadomjestiti nekakvim samospoznajnim naporom i meditativnim vježbama, niti se glavni naglasak s vječnog života u Bogu može prebaciti na tjelesno zdravlje na zemlji. Ovo bujanje religijskih ponuda jest, s jedne strane, znak slobode izbora i na religijskom području, ali je još više od toga znak panike i obezglavljenosti u koju je u religioznom pogledu zapala masa ljudi, zbog nemogućnosti da u duhovnom pogledu drži korak s ritmom i načinom suvremenoga života.

Koliko religioznost, točnije, krivo shvaćanje religioznosti, utječe na povećanje sukoba u svijetu, i koliko je točna tvrdnja da je religija najrazorniji dinamit pri uspostavljanju međusobnog povjerenja i razumijevanja?
Spomenuo sam da je za nas teologe religioznost bitno definirana kao osobni odnos čovjeka prema Bogu. U svim relevantnim svjetskim religijama Bog je svet, a čovjek grešan, i u svim tim religijama krajnji čovjekov smisao i cilj ne leže u ovosvjetskom, nego u zagrobnom životu. Iz grešnosti se izlazi obraćenjem, a u vječni život se ulazi tako da se ljubi Boga i bližnjega, ne mrzeći nikoga, a čineći dobro svakome. Ta i takva okosnica svake prave religioznosti nikomu ne pruža ni teoretsku podlogu ni moralnu potporu za stvaranje i podržavanje bilo kakva nemira ili pak rata. Stoga su tvrdnje kako religije daju legitimitet ratovima zapravo zločesta podvala.

Drugo su, međutim, ideologije koje se kroje iz svakoga materijala, pa tako i iz onoga religioznoga, ali religijska ideologija i religija nisu jedno te isto! Svaki sociolog i socijalni psiholog, naime, zna da se iza ideologija kriju neki sasvim konkretni, materijalni interesi koji su stvarni razlog svađa, borbi i ratova i da su oni na svim stranama barikada uvijek isti. Ideologije su samo zastave s kojima se maše, pa i u ratu, ali se rat ne vodi ni zbog njih ni radi njih, nego zbog pohlepe i taštine, a radi zlata, nafte, zemlje i sl. Budite uvjereni, kad se pod zemljom nekih zemalja Bliskog Istoka ne bi krila golema nalazišta nafte, u tim zemljama danas ne bi bilo ni islamskoga fundamentalizma, ni rata protiv njega. Uostalom, nismo valjda već zaboravili kakav su dinamit za međuljudske i međunarodne odnose predstavljale ideologije nacizma, rasizma, fašizma i komunizma, a barem one s Bogom nisu imale ama baš nikakve veze.

Sve zlo, naime, počinjeno u ime bilo koje, pa i svih religijskih ideologija zajedno, djeluje tako maleno i bezazleno u odnosu prema zlu koje je učinjeno pod stijegom ovih, deklarirano antireligioznih ideologija. Ali, kao što nije isto rasa i rasizam, nacija i nacizam, socijalna klasa i komunizam i sl., tako nije isto religija i religijska ideologija. Prema tome, teze o religiji kao "razornom dinamitu" u međuljudskim odnosima je u najmanju ruku neozbiljna, a kad se ona uporno ponavlja, onda i zločesta.

Može li se predvidjeti kakva će biti duhovna podloga Zajednice europskih naroda? Točnije, hoće li duhovna dimenzija uopće dobiti svoje odgovarajuće mjestu u tom političko-društvenom projektu?

Zapadnim svijetom trenutačno vitla jedna nova ideologija, od koje zapravo i potiče teza da su religije one koje uzrokuju nesnošljivost i netoleranciju, a to je liberalističko-agnostička ideologija. Ta je ideologija jednako totalitarna kao i svaka druga te, kao i svaka druga, želi osvojiti monopol nad duhovnim i materijalnim životom ljudi. Ova ideologija u potpunosti odgovora interesima međunarodnog kapitala koji pred sobom ruši sve klasične vrednote zapadnoga svijeta, ne samo vjeru i moral, nego i obitelj, naciju i sl., budući da samo tako može postići svoj cilj, a to je neograničeno vlastito maksimaliziranje.

Mi ne trebamo predviđati kakva će biti duhovna podloga Zajednice europskih naroda, jer ta je podloga u svim zapadnim zemljama već na djelu i prepoznatljiva upravo u toj liberalističko-agnostičkoj ideologiji. Uostalom, ta je ideologija na djelu već i u Hrvatskoj jer kapitalizam u ekspanziji, koji tvori našu suvremenu stvarnost, neku drugu logiku ne podnosi. To i jest razlog, ali i posljedica, podvojene duhovnosti: s jedne strane imamo onu, recimo tako, kršćansku, ali "privatnu", a s druge potrošačku, tj. individualističku, materijalističku i hedonističku, ali javnu. Kad, primjerice, najveći dio od preko 80% deklariranih katolika u Hrvatskoj ne bi nedjeljom išao u kupovinu, svaka bi naša povika protiv rada nedjeljom bila izlišna, jer toga rada jednostavno ne bi ni bilo, budući da se kapitalistima ne bi ni isplatilo otvarati prodavaonice na dan kada u njih nitko ne zalazi. Kršćanska i potrošačka duhovnost nikako ne idu skupa, jer kršćanska se duhovnost ostvaruje u logici križa koja prema bogatstvu i bogaćenju ima distancirani odnos, a umjesto osobne neograničene potrošnje, zagovara skromnost i djelotvornu ljubav, što će reći da, kao takva, u potrošačkoj duhovnosti nema što tražiti.

Dakako, Sveta Stolica inzistira na tome da se barem u Preambuli Ustava EU-e spomene Bog, odnosno da se spomenu kršćanski korijeni Europe, što bi onda davalo dodatni legitimitet našim nastojanjima da se konkretnije društveno angažiramo oko reafirmacije kršćanske duhovne podloge u životu te nove državne zajednice. Hoće li se, međutim, tu što promijeniti ili ne, teško je reći, no ako se i promijeni,

puko spominjanje Boga ili kršćanskih korijena u tim dokumentima neće ujedno promijeniti i konkretni sadržaj i postojeće stanje na području duha i duhovnosti ni u sadašnjoj EU-i ni u nas. Uostalom, uza svu nepobitnu činjenicu da Europa ima i kršćanske korijene, ostaje jednako tako i nepobitna činjenica da su u Europi i korijeni ateizma i agnosticima, što znači da je u njoj razaranje kršćanstva i duhovno rasulo davno započelo, da je ono zapravo kontinuirano i kronično i da je upravo dosegnulo onaj stupanj kad je malo vjerojatno da bi se pukim formalnim intervencijama u ovaj ili onaj dokument moglo nešto bitno popraviti.

Popravak se može očekivati jedino od osobnoga obraćenja svakoga od nas, tj. odatle da mi kršćani, umjesto da živimo dvije međusobno nespojive duhovnosti, tj. kršćansku kao privatnu, a potrošačku kao javnu, usvojimo samo jednu, i to kršćansku, kao osobnu i kao javnu. Tad ćemo se mi svojim konkretnim životom nametnuti tomu političko-društvenom projektu svojim vlastitim postojanjem. Jer u demokratskim društvima političko-društveni projekt je uvijek po našoj mjeri: sada je po mjeri naše nedosljednosti, a ako se obratimo, bit će po mjeri naše dosljednosti.

Projekt stvaranja civilnog društva utječe na smanjenje utjecaja Crkve u društvu. Ima li taj projekt možda i neke pozitivnosti u odnosu na Crkvu?

Mislim da valja dobro razlikovati civilno od sekularističkoga društva. Civilno društvo pokriva ona područja društvenoga života koja ne spadaju ni u državu ni u tržište, zbog čega ga nazivamo i treći sektor. Stoga u organizacije, odnosno udruge civilnoga društva spadaju sva ona društva i zajednice koje se ne bave politikom i nisu usmjerene na političku vlast, odnosno koje nemaju neposredne veze s tržišnim gospodarstvom i ekonomijom. U tom je pogledu i Crkva ne samo jedna od udruga civilnoga društva, nego je u našem slučaju ona i najveća i najmoćnija od svih njih. To vrijedi za Crkvu kao cjelinu, a posebice za raznorazne vjerničke udruge i organizacije na vjerskoj osnovi. Nažalost, iako vrlo brojne, te udruge na vjerskoj osnovi u Hrvatskoj nisu adekvatno prisutne svojim djelovanjem i svojim glasom na poligonu civilnoga društva. Mi, primjerice, u Hrvatskoj imamo udruge katoličkih liječnika, katoličkih prosvjetnih djelatnika, katoličkih intelektualaca, katoličkih roditelja, katoličkih novinara, katoličke mladeži ove i one… i mnogo toga drugoga, ali na sceni hrvatskoga civilnoga društva njih jednostavno nema, iako se na toj sceni vodi žustra bitka o stvarima i sadržajima za koje su te udruge pozvane i nadležne da se jave za riječ, jer je upravo to scena i njihovoga legitimnoga i legalnoga djelovanja. Civilno društvo, dakle, ne smanjuje, naprotiv, ono otvara i širi mogućnosti crkvenoga djelovanja.

Drugo je, međutim, sekularističko društvo. Ono je u svojoj bojovnoj i rustičnoj varijanti deklarirano usmjereno protiv Crkve i crkvenog utjecaja na društvenu zbilju. To je ono društvo u kojemu se za monopol bori gore spomenuta liberalističko-agno-

stička ideologija s potrošačkom duhovnošću na barjaku. Zastupnici sekularističkog društva tretiraju državu kao svoju konfesionalnu državu i koriste se njome po klasičnom marksističkom obrascu, kao sredstvom ugnjetavanja podčinjenoga, tj. religijskoga svjetonazora i jednako tako podčinjene institucije, tj. Crkve. I zagovornici sekularističkoga društva – budući da je demokratsko društvo pluralističko – djeluju na sceni civilnoga društva, jer se drugi drže poprilično pasivno, i uvelike su zavladali civilnom scenom u Hrvatskoj tako da svjesno nameću dojam kako je civilno društvo isto što i njihovo sekularističko društvo. Istina, oni to mogu jer su ovladali medijskom scenom u Hrvatskoj, jer su nadproporcionalno zastupljeni u tijelima gdje se donose odluke i sl., ali sve to još nije nikakvo tumačenje i isprika za naše odsustvo s te civilne društvene scene. Ne kao da je Crkva odsutna iz javnosti, naprotiv, ona je u javnosti prisutna i previše, ali nije dovoljno aktivno i adekvatno prisutna i na sceni civilnoga društva, zbog čega onda i ta njezina prisutnost u javnosti izaziva ponekad "žutu", tj. neozbiljnu reakciju i komentare, a učinak gotovo nikakav.

Kakva je, i kakva bi trebala biti, uloga Katoličke Crkve u suvremenom svijetu, posebno u svjetlu smjernica II. vatikanskog koncila?
Na to je pitanje odgovor dao sam Koncil, što znači da ne trebamo otkrivati toplu vodu, već samo uzeti u ruke Pastoralnu konstituciju toga Koncila o Crkvi u suvremenom svijetu koja nosi naslov *Gaudium et spes*. Najkraće rečeno, Crkva je suputnica suvremenog čovjeka u njegovoj radosti i njegovoj nadi; ona je su-radnica na svemu što je u našem vremenu dobro, plemenito i sveto i su-borac protiv svega onoga što je u njemu nepravedno i zlo; ona je krik svih onih koji trpe bilo kakvu nepravdu, posebice siromaha, jer su siromasi njezina fundamentalna opcija; ona je sakrament svijeta, tj. zajedništvo u ljubavi ljudi međusobno i ljudi sa samim Bogom. To je Crkva, i to Crkva treba da bude uvijek i posvuda, pa tako i danas i ovdje. Tu joj je narav i tu zadaću dodijelio njezin utemeljitelj Isus Krist, a II. vatikanski sabor je tu zadaću samo tako razradio da bude lakše nama za konkretnu operacionalizaciju.

Kako uspostaviti sklad između velike institucije i malog čovjeka?
Tako da i velika institucija i tzv. mali čovjek shvate kako njihovu veličinu, odnosno malenost, ne određuju oni sami i njihov međusobni odnos, nego odnos i jednih i drugih prema Bogu živome. Ne čini veličinu institucije ni velika pompa, ni nepregledna birokracija, ni ovaj ili onaj protokol, nego, ako je o Crkvi riječ, njezina prozirnost za prisutnoga Boga u njoj. Ako je ona tako prozirna da se u njoj jasno nazire živi Isus Krist, onda je ona velika. I ako se po istom načelu odmjerava čovjek pojedinac, tj. ako se i u njegovu životu jasno zrcali lik Isusa Krista, onda se njegova veličina poklapa s veličinom institucije kojoj pripada, pa je sklad u načelu već uspostavljen. Sve drugo su tek tehnička pitanja koja se mogu riješiti i ovako i onako. Ali, ako sklad nije uspostavljen na toj osnovi, već ga se nastoji postići eventualno

proporcionalnom razdiobom časti, vlasti i bogatstva, odnosno na razini proporcionalne participacije na pompi i sl. – na što nailazimo u svim velikim institucijama, pa, nažalost, i u Crkvi – onda valja jasno i glasno reći da na toj osnovi sklad nikad neće biti uspostavljen jer je pokretač takvih nastojanja oholost i taština, a one nikad ne mogu među ljudima proizvesti sklad, nego samo ljubomoru, zavist i svađu, tj. nesklad.

Stoga je nezaobilazna zadaća svakoga vjernika, posebice onih koji u Crkvi obnašaju neku službu, da se danomice ispituju: Žive li oni za Crkvu ili samo od Crkve? Jesu li oni u Crkvi to što jesu zato da vladaju nad drugima, da drugi njima služe, ili pak da oni sami služe drugima? Služe li oni ljudima, Bogu ili pak bogatstvu? I slično. U onim krajevima, naime, gdje su odgovori na ova pitanja kod većine pripadnika Crkve iskreno evanđeoski, sve ako se radi i o kompliciranim i vrlo razgranatim crkvenim strukturama, problema između velike institucije i tzv. malog čovjeka nema, jer se tu konkretno živi ono evanđeosko "svi ste vi braća", dok tamo gdje su okolnosti drukčije, prevelika je institucija već i župni ured.

Ponekad se stječe dojam da se Crkva u hrvatskom narodu slabo snalazi u novonastalim promjenama. Stalno se pred nekim brani, a počesto se iskorištava. Ima li u Crkvi snage "krenuti u napad"?

U Hrvatskoj se, osim prefriganih prevaranata, u novonastalim promjenama slabo snalaze svi, a ne samo Crkva, jer s ovako brzim i korjenitim promjenama nitko nije mogao računati, pa se onda na njih nije mogao ni adekvatno pripremiti. No uza sve to, imamo pravo očekivati da se ta prilagodba događa brže, štoviše imali smo pravo očekivati da će se pri toj prilagodbi pokazati mudrost Crkve akumulirana polustoljetnim životom u socijalističkom društvu, pod komunističkom ideologijom i komunističkom vlašću.

Međutim, već i samo Vaše pitanje sugerira kako je mnogo toga izostalo. Dok s jedne strane scena civilnoga društva ostaje za sada uglavnom bez naše prisutnosti i aktivnosti, dotle pojedinci, istrčavajući neadekvatno i nestručno na javnu polemičku i političku scenu, pridonose srozavanju pravoga dijaloga, pa ako treba i zdrave polemike između Crkve i hrvatskoga društva, na razinu "Don Camillo i Pepone". Što se pak naše obrane tiče, držim da se tu mora voditi računa o nekim načelnim stvarima. Prvo, nije svaka kritika ujedno i zlonamjerni napad na Crkvu. Drugo, nije svaki napad na nekog crkvenog službenika ujedno i napad na Crkvu, jer i crkvena je osoba ujedno i građanin koji je dužan, kao i svaki drugi građanin, držati se svih pravila ispravnog društvenog ponašanja. Treće, nije svaki napad vrijedan da se na nj reagira. Naime, neki su napadi tako prozirni, očekivani i kronični, da bi svaka reakcija na njih značila odricanje vlastitoga dostojanstva, to više što svaki dobronamjeran čitatelj ili slušatelj unaprijed zna što od koga može očekivati. Četvrto,

u svojim reagiranjima na napade mi se ne možemo, i ne smijemo, služiti niskim udarcima, intelektualnom i moralnom iščašenošću, onime što sebi može priuštiti naš protivnik, jer mi nismo bilo kakva društvena ili politička udruga, nego Crkva Boga živoga. Ovo će možda simpatizerima štiva "Don Camillo i Pepone" izgledati kao naš hendikep, ali za čestite ljude, prave kršćane i iskrene tražitelje Boga, to je naša prednost.

A što se tiče onoga "krenuti u napad", volio bih znati protiv koga ili čega? Jedino protiv koga se Crkva bori jest sotona, odnosno zlo u svijetu. Međutim, ta sotona i to zlo nisu dislocirani iz crkvenoga prostora, naprotiv, oni su prisutni i među nama, jer svi smo mi grešnici. Dakako da Crkva ima i pravo i dužnost boriti se protiv toga zla i "ad extra", tj. izvan svojih granica, ali da bi ta borba bila učinkovita i uvjerljiva, ona mora biti vođena i "ad intra", tj. na vlastitom terenu još većom odlučnošću i žarom, jer Crkva je po definiciji sveta, i svako zlo, tj. svako sotonsko djelovanje tu strašnije odzvanja. Stoga držim da bismo, umjesto frontalnog "napada" na ove ili one, odnosno na državu ili društvo, mudrije postupili ako bismo svoje snage usmjerili na same sebe, tj. na pripadnike naše Crkve, tj. na našu vlastitu reevangelizaciju. Jer, u Hrvatskoj nas ima preko 80% deklariranih katolika, što znači da su većina političara i društvenih djelatnika pripadnici naše Crkve. Njima se trebamo obraćati upravo s tog naslova i nastojati s njima razgovarati na toj razini. Ne zaboravimo, Crkva je u Hrvatskoj još uvijek jedna od onih organizacija u koje građani imaju najviše povjerenja, ali, istraživanja pokazuju, da to povjerenje i u Crkvu iz dana u dan rapidno kopni.

Koliko danas redovnici doprinose duhovnom rastu Crkve, i kakvu budućnost vidite u novim duhovnim pokretima?

Budući da je teško uopće odrediti duhovni rast Crkve, ne možemo točno reći ni koliki je čiji udio i doprinos tom rastu. Iako nisu jedini, tj. iako u tome sudjeluju i dijecezanski svećenici, činjenica je ipak da je duhovno vodstvo, kao jedan od načina pridonošenja duhovnom rastu drugih, i vlastiti napor oko duhovne izgradnje, klasično područje djelovanja redovnika. Tako je bilo do sada, tako je i danas. Međutim, kako se cijela Crkva nalazi u svojevrsnoj krizi, čiji je pokazatelj, uz ostalo, i sve manji broj kandidata, kako za dijecezanske tako i za redovničke svećenike, smijemo zaključiti da i taj doprinos redovnika duhovnom rastu Crkve danas nije baš onakav kakav bismo očekivali i priželjkivali jer se i ono samo nalazi u duhovnoj krizi, tj. u krizi vlastitoga identiteta.

Očekivana koncilska obnova, kako cijele Crkve tako i redovničkih zajednica, za sada je izostala, pa se klasične redovničke zajednice vrte oko "pozitivne nule" i u duhovnom i u kadrovskom pogledu. Dakako, od takvoga se stanja izdvajaju pojedinci, manje grupe i novonastale redovničke zajednice koje su, kao sve novonastalo,

još uvijek pune početničkog žara. Očito je da duhovna "ponuda i potražnja" od klasičnih redovničkih zajednica, pa čak i od svećenika uopće, sve više prelazi na molitvene, karizmatske i neokatekumenske grupe u kojima su vjernici laici duhovnu inicijativu preuzeli u svoje ruke, a svećenik im, bilo dijecezanski, bilo redovnički, služi tek kao djelitelj sakramenata i predvoditelj euharistije, tj. kao liturg.

Štoviše, ne nalazeći u svojim župnim, dijecezanskim i redovničkim zajednicama adekvatnu ponudu i mogućnost duhovnoga života, brojni su svećenici i redovnici otkrili osobnu duhovnost upravo u tim i takvim zajednicama. Ja takve ljude razumijem, iako teološki ne mogu spojiti pripadnost karizmi nekoga reda i istodobno potpunu pripadnost nekom od tih pokreta. Ipak, premda su mi poprilično poznati prigovori koji s ove ili one strane stižu u vezi jedne ili druge duhovne grupe ili pokreta, točnije, iako i sam uočavam kod nekih nešto što se meni ne sviđa, govoreći općenito, ja u tim duhovnim pokretima vidim Božji prst na djelu i prepoznajem blagoslov za cijelu Crkvu. U njima vidim zapravo reakciju Crkve u bazi na izazove vremena na koje ste aludirali u prvom pitanju. A ta reakcija nije zamisliva bez Duha Svetoga.

Što mislite o receptu "Dva D", tj. "duhovna i duhovita Crkva"?
Crkva mora biti duhovna, jer duhovnost spada u njezinu definiciju, njezinu srž i njezino poslanje. Ako nije duhovna, ona je zastrašujuća, kao što je za neke zastrašujuće ljudsko tijelo u kojemu više nema duše. Razvijanje osobne duhovnosti je abeceda kršćanskoga života i tu se zadaću ne može prebaciti na drugoga niti drugoga umjesto sebe delegirati, u smislu: ja ću raditi, a ti moli. Crkvene strukture, iz kojih u prvi plan izbija golemi interes za materijalno i za ovosvjetsko, izazivaju sablazan i razlog su gubitka vjere u mnogih. Svećenik koji nije ujedno i duhovnik, pretvara se u crkvenog namještenika, a ponekad i seoskog vrača. A ne možeš biti duhovnik, ako i sam nisi duhovan, tj. ako se ne trsiš oko vlastitog duhovnog života. Upravo spomenuti duhovni pokreti najbolji su dokaz kako je to jasno i vjernicima u bazi. Dakle, duhovnost je preozbiljna stvar, a da bi se na njezin račun moglo i smjelo praviti šale.

Duhovitost je pak nešto drugo. Ona je specifična vrsta inteligencije povezana sa sposobnošću brzih asocijacija, i kao takva nije svakome dana. Kao svaki dar, tako i duhovitost se ne može naučiti već se s tim darom čovjek rađa ili ne rađa. Ali kako je to vrlo lijep i ugodan dar, nije čudo što bi ga svi htjeli imati. A upravo jer ga nemaju, mnogi se prave da ga imaju pa često moramo slušati i gledati, nazovi duhovite, izjave i ispade. Međutim, kao što je muka slušati kad uporno pjeva onaj koji nema sluha, tako je još i teže slušati kad priča vic netko tko za to nema dara. Štoviše, ima ljudi koji ne samo da ne znaju ispričati vic, nego vic niti ne razumiju, pa makar u školi prolazili s ocjenom 5,0. Ako se pak na neki vic i smiju, smiju se samo zato jer to i drugi čine, ali kod njih je to usiljeno. To znači da i oni koji imaju mnogo talenata, nemaju baš sve.

Crkva je satkana od raznoraznih ljudi. Ne bi se smjelo dogoditi da u njoj, zbog poželjnosti, netko "prodaje" jeftine šale pokušavajući izazvati umjetno "cerekanje", ali u njoj mora biti slobodnoga prostora da oni, kojima je Bog taj talent dao, mogu njime razveseliti svoju braću jer kršćanska duhovnost jest teška, zahtjevna i ozbiljna, ali nije mrka i tmurna, naprotiv, ona je radosna i vesela. Ipak, valja razlikovati duhovitost od neozbiljnosti, pa čak i od neodgovornosti. Rekao sam da je duhovitost vid inteligencije te traži i da inteligentno dolazi do izražaja. Naprotiv, neozbiljnost je manjak moralne svijesti, i manjak mudrosti, zbog čega netko ne razlikuje pravi trenutak i pravu mjeru, pa se duhovitost može ponekad pretvoriti i u blasfemiju.

Vjera i kultura temelji su ljudske egzistencije

Tonči Matulić, intervju

Triljski most, IV (2009), br. 4, str. 50-54.

Povod za razgovor s dr. Tončijem Matulićem, izvanrednim profesorom moralne teologije na Katoličkom bogoslovnom fakultetu (KBF) Sveučilišta u Zagrebu, jest objava njegove nagrađene knjige "Metamorfoze kulture – Teološko prepoznavanje znakova vremena u ozračju znanstveno tehničke civilizacije". Novoutemeljenu nagradu Hrvatska knjiga godine (Gran Prix 2008.) dodijelila mu je Hrvatska poštanska banka u suradnji s Hrvatskom radio-televizijom, Maticom hrvatskom te Večernjim listom. Knjiga je važan doprinos u produbljivanju dijaloga između dva osjetno podijeljena svijeta: civilnog i kršćanskog. Tonči Matulić rođen je 1966. u Postirama na Braču i svećenik je Hvarske biskupije. Nakon završene Srednje škole za spremanje svećenika u Splitu (danas Nadbiskupijska gimnazija Don Frane Bulić) i filozofsko-teološkog studija na Teologiji u Splitu (danas Katolički bogoslovni fakultet) nastavio je u Rimu studij na Visokom institutu za moralnu teologiju Accademia Alfonsiana Papinskoga lateranskog sveučilišta. Stupanj magistra iz moralne teologije postigao je 1995., a doktorat 1998. godine. Od 1999. živi i djeluje u Zagrebu kao profesor moralne teologije i socijalnoga nauka Crkve ne KBF-u Sveučilišta u Zagrebu. Dr. Matulić sudjeluje često u javnim raspravama o bioetičkim temama te sudjeluje na raznim simpozijima. Uz brojne članke objavio je i nekoliko knjiga: "Pobačaj – Drama savjesti" (1997.), "Bioetika" (2001.), "Oblikovanje identiteta bioetičke discipline" (2006.), "Život u ljudskim rukama" (2006.), "Medicinsko prevrednovanje etičkih granica" (2006.), "Bioetički izazovi kloniranja čovjeka" (2006.), te gore spomenuta "Metamorfoze kulture. Teološko prepoznavanje znakova vremenâ u ozračju znanstveno-tehničke civilizacije" (2008.).

Svećenik i uspješni znanstvenik u jednoj osobi nije baš česta pojava. Kako uspijevate uskladiti brojne obveze i s kojim se poteškoćama najčešće susrećete?

Stvar je u osobi, a ne tek u njezinim naknadnim ostvarenjima. Teologija pretpostavlja antropologiju, zar ne? Milost pretpostavlja narav i, dakako, usavršava je. Prema tome, povezivanje bilo čega na osobnoj razini pa tako i svećeničke i znanstveničke službe pretpostavlja jedno osobno temeljno opredjeljenje da se vlastito čovještvo, kao egzistencijalno polazište, ne prepusti profesionalnom konformizmu, nego da ga se kroz otvorenost poticajima Duha unaprjeđuje, usavršava i tako dozrijeva u kreposnom životu. Nema tu nikakve ni posebne ni nove mudrosti doli one već dobro poznate i provjerene od starine. Kreposti su različite, ali se sve one stalno referiraju na jednu jedinu i jedinstvenu krepost, koja ih sve objedinjuje i koja ih omogućava,

a to je temeljno dobro ljudske osobe stvorene na sliku Božju i otkupljene na sliku Kristovu. Prema tome, svećenika i znanstvenika je moguće i danas, kao što to je to bilo moguće tijekom cijele kršćanske tradicije od najranijih početaka, povezati u jednoj individualnoj osobi, ali uvijek i samo pod uvjetom da se jedinstvo i vrijednost ljudske osobe ne bagateliziraju naknadnim dodacima. U tom smislu usklađivanje brojnih obveza je naporno i zahtijevno, ali je moguće.

Pred zahtjevima znanstvene službe nema skrivanja iza svećeničkog poziva. Pred zahtjevima svećeničkog poziva nema skrivanja iza znanstvenih obveza nego njihovo svakodnevno usklađivanje na temelju pretpostavljenoga jedinstva ljudske osobe. I ne smatram da je to samo plod mojih osobnih napora nego duboko vjerujem da je to istovremeno i plod milosnog života, tj. stalne otvorenosti poticajima Božjega Duha. A što se tiče poteškoća, to su najprije iste one s kojima se susreće svaki kolega teolog, a uz to bih posebno izdvojio problem, kojega osobno uviđam, da naša domaća Crkva prepoznaje samo onaj teološki rad koji nekritički povlađuje postojećim strukturama i koji obavlja neviđene mentalne vratolomije da bi pošto-poto opravdao postojeću pastoralnu praksu bez mnogo prepoznatljivih rezultata. Ta je praksa još uvijek praksa, ali kad je se želi pogledati iz perspektive njezinih posljedica, tj. učinaka, ona je uglavnom populistička, ritualistička i utoliko neuvjerljiva, ukočena i neinventivna. No, noge se kreću zahvaljujući poticajima glave, zar ne?

Koliko Vam znači priznanje koje ste dobili za knjigu "Metamorfoze kulture" i otkud ideja za tu knjigu?

Vaše pitanje je za našu sredinu dvosjekli mač. No, ne postoji neki drugi vratolomniji način za priupitati čovjeka istu ili sličnu stvar, a da se to ne pretvori u dvosjekli mač. Ako kažem da mi ne znači puno ili čak da mi ne znači ništa, tada je već spreman prigovor o lažnoj skromnosti. Ako kažem da mi znači puno ili barem prilično, tada je već spreman prigovor o istinskoj prepotentnosti. Vidite, moj poziv se uopće ne sastoji u osvajanju nagrada nego upravo suprotno, u svakodnevnom strpljivom podnošenju pogrda i sujete ili, kršćanski rečeno, u nošenju križa. Samo takva svijest omogućava da se u našoj, ali ne samo našoj, svekolikoj društvenoj zbilji razotkrivaju zli naumi i zle namjere onih koji, gušeći se u vlastitom neradu i konformizmu, nisu u stanju britko i objektivno razlikovati dobro od lošega. To je naša notorna zbilja. To je zbilja života u uvjetima znanstveno-tehničke i neokapitalističke civilizacije čije dinamike su impregnirale sve sfere života, uključujući dakako i samu religiju.

U takvim okolnostima Vaše pitanje u meni pobuđuje svojevrsno gnušanje nad opakošću dominantnog mentaliteta u našoj hrvatskoj sredini. Ipak, ljudima iz žirija koji su za mene osobno, kao i za cijelu crkvenu strukturu autsajderi, treba odati priznanje što su imali hrabrosti jednu teološku knjigu izdvojiti za najbolje štivo. Njihova hrabrost se očituje u tome što su prepoznali da se smisao i značenje Kato-

ličke crkve u Hrvatskoj, kao i službe teologa i uloge teoloških fakulteta, ne sastoji samo u rasprodaji ofucanog klerikalizma u dnevnopolitičke svrhe nego da u njima još uvijek ima duhovnih, moralnih i intelektualnih potencijala koji itekako mogu pomoći u suvislom kritičkom razumijevanju zbilje u kojoj živimo kao nepodijeljene ljudske osobe. Ta me činjenica jako dira. Štoviše, obvezuje me na nove odgovorne korake, jer to dokazuje da Bog djeluje i preko granica koje su zacrtane našom ortodoksijom. To je istinski znak vremenâ u našem hrvatskom kontekstu.

Što se, pak, tiče ideje ona je, istina, došla iznenada, ali se razvijala tijekom cijeloga mog teološkog rada koji se uvelike oslanjao na koncilsku Pastoralnu konstituciju *Gaudium et spes* o Crkvi u suvremenom svijetu. U njoj je zadana metoda, a uvelike i sadržaj, za novi, tj. dijaloški odnos Crkve i svijeta. Nitko bolje i svestranije ne može razvijati i usavršavati taj dijalog od akademske teologije, jer ona ipak ima najbolje uvjete za to. Drugo je pitanje koliko mi te bogomdane uvjete uopće koristimo.

Što ste sve baštinili u djetinjstvu, a od velike Vam je pomoći bilo i jest u životu?
Imajući na umu činjenicu koliko se kao crkvena zajednica u novije vrijeme zauzimamo za bračni i obiteljski život, onda Vaše pitanje ne razumijem samo kao puku znatiželju nego kao jednu presudnu temu o kojoj bi trebalo ne tek više, nego prioritetno voditi računa u našim pastoralnim prosudbama, crkvenim strukturama, a posebno u onim odgojnoga poslanja. To ističem stoga jer držim da je obitelj, kao cjelovita obiteljska zajednica okupljena oko roditelja, a ako je sreća i praroditelja, stup odgoja mladog naraštaja. Meni se, kao i čitavom nizu generacija, dogodilo da škola, osim u nekim važnim znanjima, nije izvršila nikakvu bitniju odgojnu funkciju. Društvo je, znamo već, bilo prožeto komunističkom ideologijom. Zahvaljujući obiteljskom nepopustljivom vjerskom opredjeljenju i živom sudjelovanju u životu župne zajednice, dakako kada to nije bilo ni poželjno niti je donosilo ikakvu osobnu i obiteljsku korist, nego upravo suprotno, vjera i Crkva su igrale bitnu ulogu u našem obiteljskom životu i mome osobnom odrastanju. No ipak, obiteljski odgoj, a pritom ponajviše mislim na uzor i primjer života mojih roditelja, oca Vlade i majke pokojne Katice, odigrali su presudnu ulogu u oblikovanju moga moralnog i duhovnog karaktera. Ono što sam danas, to ponajprije i ponajviše moram zahvaliti njima. Red, rad, samodisciplina, vjernost, poslušnost i skromnost, a iznad svega i prije svega poštenje, poštenje i samo poštenje, bile su i ostale vrijednosti o kojima se nije lupetalo bez pokrića, nego koje su se svakodnevno prakticirale katkada uz teške žrtve i odricanja, a da se o ideološkim opasnostima i ne govori. Naravno, obrazovanje i znanstveno usavršavanje primio sam drugdje, izvan obitelji. Ali karakter, posebno njegovu moralnu i duhovnu dimenziju, izgrađen mi je u obitelji i zbog toga sam jako ponosan na svoju obitelj, a nadasve na svoje roditelje za koje osobno smatram da se mogu svrstati u biblijske osobe.

Nakon odlaska iz obitelji nisam dopustio da mi intelektualno oblikovanje karaktera, koje se odvijalo u svjetovnim i crkvenim školama i učilištima, ni za trunku umanji ili, ne daj Bože, naruši moralne i duhovne dimenzije karaktera koje sam primio u obitelji. Ne želim reći da pojedinac ne može stasati u zrelu i karakternu osobu i bez obiteljske zajednice. Smatram da je to samo izuzetak koji potvrđuje pravilo da gdje zakaže obitelj nijedno sjemenište, nijedna bogoslovija, nijedna druga svjetovna ili crkvena tvorevina ne mogu nadoknaditi pretrpljene odgojne gubitke u obitelji. U tom sam smislu sasvim suglasan s pokojnim Vjekoslavom Bajsićem, profesorom filozofije na našem zagrebačkom Katoličkom bogoslovnom fakultetu, kad je upozoravao na lakoću s kojom Crkvu uspoređujemo s obitelji, a da pritom premalo vodimo računa o stvarnosti suvremene obitelji, s jedne strane, i o tome gdje se Crkva u stvarnosti otkriva kao obiteljska zajednica, dakako ne samo u sociološkom, nego ponajprije u pedagoškom, psihološkom i socijalnom smislu. Zbog toga sam protiv uvriježenog poimanja odgoja koje, primjerice, prevladava u našim crkvenim zavodima. Tu nije riječ o autentičnom obiteljskom odgoju, nego o zavidnom obiteljskom zbrinjavanju. A takav se mentalitet onda kao u pravilu nastavi i kasnije pa se crkvene strukture odnosno pojedine crkvene službe olako srozavaju na sredstvo unosnog osobnog uhljebljenja. To je fenomen crkvenog konformizma. Iz perspektive naravi i poslanja Crkve to je sablazan u pravom smislu te riječi.

Što Vas je privuklo prema svećeničkom pozivu?

Moram iskreno i bez uvijanja priznati da me jest nešto privuklo. U mlađim danima smo to bez puno oklijevanja nazivali Božjim pozivom. Nema nikakve sumnje da je i Duh Božji imao svoje prste, jer Njemu nije moguće postaviti granice. On je svemogući i sveprisutni Duh. No, moram također skrenuti pozornost i na sociološke dimenzije moga poziva. Bio je komunizam. Moja obitelj je bila, rekoh već, izrazito vjerska i crkveno osviještena. Kao dijete iz brojne obitelji mnogi su mi kasnije govorili da je moja pokojna mama svakodnevno molila za svećenički poziv makar jednom od šest sinova. Kao najmlađe dijete u obitelji valjda su se njezine molitve bile očajnički intenzivirale? Nagađam. Kako bilo, govorim Vam o stvarima koje sam osobno saznao puno godina nakon njezine smrti, uglavnom nakon svećeničkog ređenja kad su mi mnogi htjeli posvijestiti da se zbog toga sa mnom ne raduju samo živi, nego i moji dragi pokojnici. Nekoliko godina nakon njezine smrti odlučio sam se na odlazak u sjemenište.

Sve to govorim da bih naglasio kako su u oblikovanju moga svećeničkog poziva, ma što to teološki značilo, odigrale presudnu ulogu tri važne stvari. Prvo je to bila življena eklezijalna vjera u uvjetima njezinog komunističkog osporavanja. Drugo je to bila zaufana molitva mojih roditelja, osobito pokojne majke. Treće je to bila obiteljska žrtva, posebno roditeljska žrtva s kojom smo odgajani i izvođeni na put ljudske i kršćanske zrelosti. Tek po dolasku u sjemenište sam upoznao sve "furba-

rije" takozvanoga svećeničkog poziva, a pritom mislim na jedno uvelike sociološko poimanje svećeničkog poziva koje se baziralo na viziji društvenoga statusa, shvati dobroga uhljebljenja.

Crkva je stoljećima upravljala vjerskim i javnim životom, davala je pečat duhovnosti, ali i znanosti i umjetnosti. Živimo u vremenu u kojem su se položaj i uloga Crkve vidno promijenili, a time i uloga svećenika. Ima li razloga za zabrinutost i strah?
Sasvim iskreno i otvoreno, "štono bi se reklo šćeto-neto", osobno ne vidim ozbiljnijeg razloga za zabrinutost i strah. Pritom su bitne dvije stvari. Iskreno osobno vjersko opredjeljenje koje se ne upire samo na dosadašnja ljudska postignuća, nego ponajprije i stalno računa na Božju blizinu i zauzetost i od njih svakodnevno živi. To je zalog božanske nade u nama. Uostalom, bez Božjeg poticaja koji dolazi iz evanđeoske objavljene vjere, naša kršćanska vjera je nemoguća. Drugo, potrebno je barem malo poznavanje povijesti spasenja, tj. načina Božjeg djelovanja u povijesti čovjeka i čovječanstva pa da se na temelju tih spoznaja shvati da Bog uvijek ostaje vjeran čak i onda kada oni koji su ga do jučer najviše hvalili i zazivali zalutaju u ropstvo vlastite samodostatnosti. Sve to onda upućuje na zaključak da povijest spasenja, tj. Božjeg zauzetog djelovanja u povijesti, i svaka konkretna ljudska osoba, tj. individualna ljudska egzistencija, imaju zajedničko to da se nalaze u stalnom dinamičkom gibanju. Tom gibanju nisu strane ni napetosti i osjećaji napuštenosti i straha. No, ako već poodavno opažamo vjerski indiferentizam onda to nipošto ne znači da je time ugrožena dinamika povijesti spasenja. Time je zasigurno ugrožena statičnost i ukočenost današnjeg navještaja povijesti spasenja u Isusu Kristu. Suvremeno vrijeme i okolnosti nas prisiljavaju na drugačije promišljanje Božjega spasenjskog djelovanja u povijesti.

Dok su civilizacija i kultura jednoznačno bile kršćanske tada su pojam i iskustvo Božjega spasenjskog djelovanja u povijesti bili drugačije shvaćeni, nego li je to danas slučaj kada su se uvjeti života stubkom izmijenili. Time hoću reći da Boga živoga nije moguće ukalupiti jedanput zasvagda. Božji Duh puše gdje hoće i kako hoće i nije ga moguće totalno zauzdati u skučene okvire naših krhkih pojmova i uvriježenih obreda. Na temelju toga smatram da što god se prije probudimo iz povijesnoga sna našega katoličkog trijumfalizma i samodopadne svijesti o "našem teritoriju", "našem profanom narodu" ili "našoj zemlji" to ćemo prije uočiti nove tragove i nove znakove Božje prisutnosti i zauzetosti u svijetu i povijesti koje do jučer ne samo da nismo opažali, nego smo ih možda čak sustavno i nesmiljeno osuđivali. Pritom ne govorim ništa novoga što već Crkva nije na Drugome vatikanskom koncilu mudro i razborito pod vodstvom Duha Svetoga izrekla i predložila.

U tom je smislu pokojni Željko Mardešić običavao govoriti o novostima koncilskoga kršćanstva. Nije ni prerano ni pretjerano govoriti o tome da mu je povijest već

dala za pravo. Naime, tko god sebi umišlja da je put obnove i nove evangelizacije zacrtan jednostranom obranom naslijeđenih običaja i struktura, a osudom svijeta, taj je sebe unaprijed oslijepio za prepoznavanje novih znakova Božje prisutnosti, blizine i zauzetosti u svijetu. A te je znakove dužna upravo Crkva prepoznavati jer joj je to zapisano u naravi samog poslanja odnosno stoji u bitnom smislu njezinog postojanja. Crkva nije muzej. Crkva je vidljivi znak Božjega spasenjskog djelovanja u povijesti po Isusu Kristu u snazi Duha Svetoga. Činjenica da ste mi postavili ovakvo pitanje govori u prilog da s tim nešto ne štima, odnosno da su nadošle mnoge poteškoće u prepoznavanju toga. E sad, sve i kad bismo htjeli da se Bog promijeni bilo bi nam uzaludno jer Bog je jednostavno vječan i nepromjenjiv. Prema tome, jasno je odakle trebaju krenuti promjene i obnova. Što prije to shvatimo to bolje za priželjkivanu obnovu, ali ne obnovu fasada, nego obnovu mentaliteta i duha.

U suvremenom društvu niječu se stalne i univerzalne moralne norme. Stvoren je "sustav" etičkog relativizma, a ljudi se ponašaju po "pravilima" situacijske etike. Nije li to izazov za Crkvu i velika prilika za promišljanje njezine uloge u suvremenom svijetu?
Naravno da je to izazov za Crkvu. No, bojim se da nam mnogima nije jasno u čemu se sastoji ta velika prilika za promišljanje njezine uloge u suvremenom svijetu. Jer, dosad je na našem dnevnom redu uglavnom bila osuda svijeta i zajedno s njom stanoviti prezir prema svijetu, ali ne ujedno i prezir prema njegovim materijalnim postignućima. Usudio bih se reći da se to posljednjih godina još više intenziviralo tako da se Crkva u društvu očituje sve bogatijom, dakako materijalno, a istovremeno se opaža duhovno siromaštvo kroz rast vjerskog indiferentizma i posebno vjerskog neznanja i neodgovornosti. To proizlazi iz jedne samodopadne svijesti da Crkva osim materijalne modernizacije svojih struktura nema ama baš ništa dobroga za naučiti od toga svijeta. Međutim, Crkva je na Koncilu, ipak, i pokazala i priznala da itekako ima što dobroga učiti od svijeta te je tako posredno priznata evanđeoska istina da Duh Božji uistinu puše gdje hoće i kada hoće, a ne samo kada mu mi "obredno komandiramo".

Nema nikakve sumnje da je problem relativizma uistinu problem. I to veliki problem. No, isto tako bih skrenuo pozornost da su neke sadašnje dijagnoze relativizma, ipak, pomalo pretjerane, jer se temelje na crno-bijelom opisu situacije. Mi se tek trebamo naučiti živjeti u uvjetima dinamičkoga i evolutivnoga svijeta u kojemu je zaista sve kontingentno i prolazno. Dakako da ne samo po daru vjere nego i po naravnom razumu možemo doći do nekih čvrstih i neprolaznih istina i vrijednosti, ali se odsada te istine i vrijednosti ne otkrivaju u jednom zavazda fiksiranom i nepomičnom svijetu, nego u svijetu koji je u stalnom dinamičkom gibanju. K tome, rekoh Vam već ranije da se moramo naučiti doživljavati Božje spasenjsko djelovanje

u svijetu dinamičkih i evolutivnih procesa, a ne jednog muzejski ukočenoga svijeta. Mi drugog svijeta nemamo doli ovoga jedinog koji je i dinamički i evolutivno i kontingentno istražen, shvaćen i definiran. Prema tome, prije nego što optužimo i osudimo svijet za dramu relativizma potrebno je da kao vjernici, kao crkvena zajednica, napustimo staru sliku svijeta i naučimo se misliti, doživljavati, živjeti i svjedočiti kršćansku vjeru u uvjetima nove slike svijeta. Vjerujte mi da ćemo tada manje opažati relativizam u društvu, a više opažati našu vjerničku mlakost, nedosljednost, površnost, neznanje, pa čak i nevjeru.

U većini Vaših promišljanja može se zamijetiti kako je razlog svih problema ateizam?

Istina. No, radi potpunijeg razumijevanja same stvari želio bih skrenuti pozornost na jednu činjenicu koja me odavno već zaokuplja, a izreći ću je u obliku pitanja. Naime, zbog čega se ateizam, kao masovna kulturna i društvena pojava, počevši već tamo od druge polovice devetnaestoga stoljeća, pojavio upravo, ali i jedino, na europskom tlu ili kontinentu koji je u ranijim stoljećima bio toliko impregniran kršćanstvom da se s punim pravom govorilo i govori o europskoj kršćanskoj civilizaciji? Onaj tko smatra da ateizam, kao masovna kulturna i društvena pojava europskoga kontinenta, svoj uspjeh duguje samo, govoreći po domaću, takozvanim "komunjarama" taj se, po mom skromnom sudu, grdno vara. Ateizam je na europskim prostorima, odakle se poput kuge već odavno širi svijetom pomoću ekonomsko-tehničke globalizacije, uvelike proizvod radikalne društvene reakcije na svojevrsnu ili totalnu izdaju Evanđelja samih kršćana. Istina, to je tek jedan aspekt, ali po mom uvjerenju ništa manje važan aspekt od aspekta prosvjetiteljskoga samooproglašenja vjere u razum i napredak, a protiv naslijeđenoga kršćanskoga svijeta baziranog na nepravednom feudalizmu i staleškoj podređenosti. Ipak, primoran sam reći da najveći razlog suvremenih problema ne vidim samo u ateizmu, nego prije svega u njegovim podmuklim i vještim metamorfozama. A da skratim tumačenje reći ću samo to da se metamorfoze ateizma očituju, primjerice, i među samim vjernicima i to nerijetko čas u obliku samodopadnog isticanja vjere, ali bez Boga Stvoritelja neba i zemlje, čas opet u obliku samodopadnog isticanja monoteističkoga Boga, ali bez Njegova očinstva objavljenog u Isusu Kristu, zatim opet u obliku samodopadnog isticanja Isusa Krista, ali bez njegove žive i konkretne evanđeoske poruke, potom u samodopadnom isticanju kršćanske vjere, ali bez njezine zajedničarske – crkvene – dimenzije, te konačno u samodopadnom isticanju crkvene pripadnosti, ali bez žive svijesti o zajednici braće i sestara utemeljenoj na Kristovoj žrtvi na križu iz koje se razlijevaju Božja ljubav i spasenje na sve ljude.

Ateizam je opaka bolest, štoviše, najopakija duhovna bolest. Mene ne zanima toliko sociološki fenomen ateizma za kojega su neki vrli teolozi već požurili reći da se

posljednjih desetljeća drastično smanjuje, a na očigled velikom buđenju interesa za religiju. O kvaliteti tog probuđenog interesa za religiju bi se itekako dalo rasporavljati. No, pored toga mene prije svega zanimaju metamorfoze ateizma, tj. njegovo vješto prikrivanje i uvlačenje tamo gdje ga se inače ne bi očekivalo. Podsjetit ću Vas da je Ivan Pavao II. u više navrata konstatirao da ima mnogo kršćana koji žive kao da Krista nema. Tu se radi o metamorfozi ateizma u takozvani kriptoateizam koji se skriva ili otkriva u općeprihvaćenim načinima i stilovima života današnjih ljudi, uključujući i kršćane, kao da Boga nema. Od toga nije izuzet nitko, pa ni Vi ni ja. Stoga nam se je svima zajedno zapitati jesmo li mi tek prividno kršćani, a u srcu kriptoateisti? Dakako, posrijedi najčešće nije riječ o nekakvom osobnom izboru, nego jednostavno o civilizacijskom pritisku pod kojim prihvaćamo dominantne autoritete i kriterije prema kojima se vrednuje suvremena ljudska egzistencija. Od masovne pojave ateizma može biti gori samo neosviješteni ateizam, tj. kriptoateizam. Ne radi se tu više o borbenom ateizmu kakav je vladao u komunizmu ili kakav se javlja kod nekih scijentistički nastrojenih suvremenih autora poput Richarda Dowkinsa ili Christophera Hitchensa. Tu se jednostavno radi o svakodnevnom življenju kao da Boga nema. Uzmite samo i analizirajte temeljito javne rasprave oko rada nedjeljom ili oko izvantjelesne oplodnje i bit će Vam jasno da je u svim tim raspravama Bog sveden na zadnju rupu na svirali.

U Vašim člancima i knjigama analizirate odnos između kršćanstva i civilnog društva te navodite njihove pozitivnosti, ali počesto otkrivate i njihove negativne strane. Ne čini li Vam se da su velika kočnica današnjeg napretka “preduboko ukopavanje u tradiciju” s jedne i “bezglavo otvaranje prema novom” s druge strane?
Iz crkvene perspektive odgovor na Vaše pitanje je potvrdan. Neki bi najradije kršćansku vjeru poistovjetili s tradicionalizmom, a neki drugi bi je opet poistovjetili s nekritičkim progresizmom. Osim što su ta dva ekstrema neprihvatljiva, lijek za njih nije ni u rezignaciji ni u osudama nego u ozbiljnom poduzimanju obnove. Obnova je uvijek stanovita preobrazba, a u našem kršćanskom kontekstu svaka preobrazba kreće i procjenjuje se onom temeljnom i istinskom evanđeoskom preobrazbom. Tradicionalisti griješe protiv istine Evanđelja na način da mu oduzimaju duhovsku životnost, novost i aktualnost, a progresisti griješe protiv istine Evanđelja na način da mu oduzimaju utjeloviteljsku stabilnost, čvrstinu i vjerodostojnost. Uostalom, treba se konačno osloboditi tih zapravo ideološko-političkih kategorija u prosudbama crkvene zbilje i prihvatiti evanđeoske kategorije i poruke jer na koncu konaca jedino su one mjerodavne za procjenu naše vjernosti Bogu po Isusu Kristu u snazi Duha Svetoga.

Vaš dosadašnji spisateljski rad je obiman. Međutim, problemi kojima se bavite daleko su brojniji i slojevitiji. Kakvi su Vam planovi i što trenutno radite?

Naravno da niti osobno umišljam, a niti bih se složio s bilo čijom ocjenom da ono što sam dosad napisao i objavio predstavlja nekakvu sintezu ili još pretencioznije nekakav zaokruženi sustav. Ono što sam dosad napisao i objavio jesu moja promišljanja o zahtjevima kršćanskog života u ozračju znanstveno-tehničke civilizacije i nekih njezinih dominantnih autoriteta i kriterija. To su prije svega moja teološka istraživanja i promišljanja, iako tu ima mnogo didaktičkoga, dakle nekih općepoznatih mjesta, ali ponavljam radi se ponajprije o mojim osobnim istraživanjima i promišljanjima koja su plod mojih osobnih traganja za odgovorima na neka goruća pitanja suvremenoga svijeta i čovječanstva, a koja najprije mene tište. To da sam se ohrabrio ponuditi ih širem čitateljstvu skopčano je s činjenicom moje profesorske službe. Naime, najprije moje studentice i studenti trebaju znati čime im se profesor bavi kada je izvan predavaonice, dakako da zajedno s time doznaju i koliko se on s time bavi da bi naučili i znali cijeniti posvećenost službi i radu, a onda kao drugotni učinak sve to dolazi i do šire crkvene zajednice i do samoga društva. Kad nešto objaviš gotovo je, dakle ne možeš glumiti da nije objavljeno. Kao i dosad tako i nadalje istražujem i promišljam i nadam se uz svekoliku Božju pomoć kad sazrije vrijeme da ću, među ostalim, opet objaviti jednu knjigu o čijem pobližem sadržaju ne bih na ovom mjestu. Rekao bih samo to da će opet biti posvećena nekim aktualnim i gorućim temama. No, zasad pustimo neka to bude svojevrsno iznenađenje, ako danas više uopće postoje pretpostavke za nekakvo iznenađenje.

U Trilju ste gostovali nekoliko puta. Rado se odazovete te napišete koji tekst za “Triljski most”, a sve Vaše knjige predstavljene su u gradu u organizaciji Kulturnog društva Trilj. Kakve ste dojmove ponijeli iz Trilja?
Prvo što ne bih nikako htio propustiti jest zahvaliti Vama i preko Vas svim Triljankama i Triljanima koje sam susretao na tim našim susretima, a koji su mi pričinjali neizmjerno zadovoljstvo. Moji su dojmovi svakako pozitivni i puni vedrine jer ne počivaju samo na činjenici da sam imao tu čast boraviti u Vašoj sredini, nego i na činjenici da jedna relativno mala sredina posjeduje tako jasno izraženu dobru volju, tj. duhovni i intelektualni entuzijazam za unaprjeđivanje dijaloga između vjere i kulture. Od srca zahvaljujem na danoj mi višekratnoj mogućnosti da i osobno dadem mali obol tom Vašem zahvalnom i, valja reći, koncilski nadahnutom zalaganju na planu dijaloga između vjere i kulture. Držim da je to jedno od prikladnih sredstava za provođenje koncilske obnove Crkve i priželjkivanu novu evangelizaciju. Hvala Vam na tom jednostavnom, ali konkretnom svjedočanstvu. I ovim putem Vam želim da u stalnom ozračju i poticajima Duha Kristova i dalje nastavite Vašu dragocjenu aktivnost pa se u tom smislu preporučam i za ubuduće. Sretno! Svako dobro u Gospodinu.

O smislu na drugačiji način

Ante Vučković, intervju

Triljski most, V (2010), br. 5, str. 30-33.

Doktor filozofije, franjevac Ante Vučković, rođen je 1958. u Sinju gdje je završio osnovnu školu i klasičnu gimnaziju. Filozofsko-teološki studij uspješno je dovršio u Makarskoj i Zagrebu, gdje je diplomirao 1984. godine. Svećenički red na naslov splitske Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja primio je u Sinju, 3. srpnja 1983. godine. Nakon ređenja pastoralno je djelovao kao kapelan u Metkoviću i dušobrižnik u Münchenu. Poslijediplomski studij filozofije započeo je u Münchenu na Visokoj filozofskoj školi (Philosophische Hochschule), a nastavio na Papinskom učilištu Antonianum (Pontificio Ateneo Antonianum) u Rimu, gdje je magistrirao i obranio doktorsku disertaciju 1992. godine. Predavao je na Franjevačkoj visokoj bogosloviji u Makarskoj, rimskom Antonianumu i sjemeništu Redemptoris Mater u Puli. Izvanredni je profesor filozofije na Katoličkomu bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Splitu i na Odsjeku za filozofiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu. Uz brojne članke objavio je svoj doktorski rad na talijanskom “La dimensione dell’ascolto in M. Heidegger” (Rim, 1993.) i hrvatskom jeziku (Zagreb, 1993.), pod naslovom “Dimenzija slušanja u M. Heideggera”. Potom je objavio knjige “Oprost i pomirenje - utopija ili izazov?” (Zagreb - Split, 2001.), “Riječju probuđeni” (Zagreb, 2003.), “Dah sile Božje” (Zagreb, 2005.), “Putovi i stranputice praštanja” (Zagreb, 2006.) i “Imena i Riječ” (Sarajevo - Zagreb, 2009.). Profesor Vučković često održava predavanja, tribine i duhovne seminare. Dobra posjećenost potvrda je njegove autentičnosti.

Koliko se dječjih ideala ostvarilo u Vašem životu?

Gotovo svi. Došao sam u dodir s mjestima na kojima se čuva i produbljuje znanje. I otkrio da je ono toliko veliko da sam se trebao spremiti i učiti kako se nositi sa svojim trajnim neznanjem. Došao sam u dodir sa Svetim. I otkrio da ništa ne znam i da mi je neprestano učiti kako mu se približiti. Došao sam u dodir s ljudskom patnjom i nesnalaženjem. I otkrio kako je sitno ono što možemo činiti i kako je to malo neprocjenjivo i silno važno. Jednom riječju, sve što sam kao dijete htio, znati, iskusiti, pomoći, ostvarilo se i u istom trenutku mi se pokazalo daleko većim, dubljim, tajanstvenijim, neshvatljivijim. Mogao bih reći da su se ostvarili svi i da se nije ostvario ni jedan. Draže mi je misliti da su se ostvarili svi premda me je svaki poučio kako izmiče mojim sposobnostima.

Život u sjeni sinjskog samostana očito je utjecao na Vaš izbor životnog poziva. Ima li nešto posebno što nosite u svome srcu?

Ima. Podvojenost života. Odrastao sam u podvojenom svijetu. Hodao sam između dva svijeta. Sudjelovao u oba na različite načine. Jedan je bio bez Boga. Škola, društvo, društvena događanja i aktivnosti. Drugi je bio snažno obilježen Bogom. Obitelj, Crkva, druženja, liturgija, igra s vršnjacima. U školi je vladao ateizam, poruga s vjernicima, osjećaj da ste manje vrijedni. Oko samostana je vladalo drukčije ozračje. Svi smo sudjelovali u tom podijeljenom svijetu. Bili smo podijeljeni, a gotovo svi na neki način u oba svijeta. Ista djeca u školi i ista na vjeronauku. Pa ipak, tolike razlike! Privilegiranost i ateizam. Šutnja. Ozračje neslobode. Navika da o vjeri, doživljajima i druženjima vezanima uz Crkvu ne možete javno i slobodno govoriti u školi. I nutarnja duboka potreba da sudjelujem u oba svijeta. Nisam bio spreman kao dijete odreći se ni jednoga svijeta. Tu podvojenost i neslobodu sam upio u sebe i još uvijek mi se vrati kada se vrate sjećanja na rano djetinjstvo. Uz samostan me vežu sjećanja na otvoreno i radosno ozračje. Ritam liturgijske godine. Korizma i ozbiljnost. Velika Gospa i masa ljudi. Božić i snijeg. Pjesme. Pobožnosti u svibnju i listopadu. Rana ustajanja i odlasci na misu još po mraku. I neizostavno kontakt s franjevcima. Među njima se izdvajaju neki. Pokojni fra Ivan Akrap. I brat fra Pavao. On mi je posuđivao knjige iz franjevačke biblioteke. Gutao sam ih. Rijetko sam posuđivao knjige iz školske knjižnice. Iz franjevačke, fra Pavlovom dobrotom, neprestano.

Studij filozofije vaš je odabir ili isključivo potreba institucije kojoj pripadate?
Hm. Filozofiju nisam nikada smatrao svojim životnim pozivom. Zamišljao sam se u pastoralnom radu s ljudima. No, kada su se stvorile okolnosti za studij filozofije, prihvatio sam ga. I kada sam pristao na njega nije bilo jednostavno. Filozofija naliči ženi. Hoće da joj se posvema posvetite. S vremenom sam se primio jako i čvrsto filozofije. Do te mjere da sam se gotovo poistovjetio s tim svijetom. Kasnije, kada sam se vratio kući, sve se opet promijenilo. Bilo je bolno. Od toga da sam bio nesposoban izreći se svojim materinjim jezikom do toga da sam posvuda osjećao kako govorim nerazumljivim jezikom.

Proučavajaući temu slušanja kod M. Heideggera, da li ste osjetili potrebu slušati, ili ste samo “savladali jednu od prepreka” na putu Vašeg profesionalnog uspona?
Izbor teme za doktorski rad ima s mojim životom puno dublji dodir negoli sam ja sam u početku to mogao misliti. Najprije, nije riječ o međuljudskom slušanju, njegovoj složenosti i tehnikama. Riječ je o shvaćanju svega, bitka, kroz paradigmu slušanja. Za razliku od druge paradigme, one očiju i pogleda, ova koja se služi jezikom slušanja pokazuje nam i svijet i nas u njemu na drukčiji način.

Bilo je fascinantno otkrivati u tekstovima jednog velikog filozofa kako se polako probija metafora slušanja. Tako se spojilo jedno i drugo. Strast čitanja i postignuće školskog priznanja. Kasnije sam opazio kako rad na slušanju i osluškivanje autora u njegovim tekstovima jako pomaže za slušanje ljudi. Rijetki su trenuci kada vas

netko pozorno i s razumijevanjem sluša. Meni se to dogodilo i sam sam nekima poklonio uho na vrlo intenzivan način. I to mi je, jedno i drugo, veliki dar.

Onaj tko prati Vaš rad lako može uočiti da u svojim nastupima kroz predavanja, tribine, pa i propovijedi na razumljiv način konkretizirate "tešku filozofiju", što i nije baš čest slučaj na našim prostorima. U čemu je tajna?
U muci koja me pogodila nakon povratka kući. Bio sam uvjeren da govorim jasno, a nitko me nije razumio. Tada sam još mislio da druge moram najprije naučiti jezik kojim sam govorio pa da me razumiju. Onako kako sam ja najprije morao naučiti strane jezike da mogu čitati filozofe i kako sam morao ući u njihov način mišljenja da ih razumijem. I onda se dogodilo bolno otkriće da to tako ne funkcionira. Niti u krugovima za koje sam pretpostavljao da govore istim jezikom. Porazno otkriće nesposobnosti komuniciranja jedinim jezikom koji mi je stajao na raspolaganju suočilo me s pitanjem: kako govoriti ljudima razumljivim jezikom? To je postao moj problem, a ne više njihov. Odjednom sam se odrekao očekivanja da ljude najprije treba promijeniti da bi mogao s njima stupiti u razgovor. Drugim riječima, počeo sam tražiti jezik. I tu sam doživio još jedno veliko iznenađenje. O važnim, zapravo o najvažnijim stvarima života, evanđelja govore tako jednostavnim jezikom. I počeo sam onda učiti kako je to moguće. Mislim da još nisam naučio mnogo, ali mi je drago da je nestalo zida nerazumijevanja između mene i slušatelja. Zapravo, u najdublje što sam od života dobio spada iskustvo sabranosti oko riječi. Stojite pred ljudima, govorite im i vidite da riječ dopire do njih. Kao da je piju. To je nezamjenjivo iskustvo. Ili, govorite, a sugovornik vam da do znanja da je sasvim shvaćen. To vas ispuni dubokim zadovoljstvom.

Predajete filozofske predmete na splitskom Katoličkom bogoslovnom i Filozofskom fakultetu i aktivno sudjelujete u poboljšanju kvalitete studija. Brza informatizacija društva doprinijela je bržem, ali i površnijem povezivanju ljudi. Vidite li u toj činjenici novu mogućnost za reaktualizaciju humanističkih studija, za koje danas na fakultetima i ne postoji osobito zanimanje?
Točno je da humanistički studiji nisu prvi na ljestvici interesa studenata. Dijelom je riječ i o mogućnostima zapošljavanja, a dijelom i o tom da se humanistički studiji sporije i manje okretno prilagođavaju brzim promjenama. No, uvjeren sam da su humanistički studiji iznimno važni i da ih treba gajiti. Čovjek ne može, a da se ne pita tko je on sam. Postoji u nama strast da razumijemo. I svijet i način kako on funkcionira, ali i to da razumijemo sami sebe. I kada god se netko, pojedinac ili društvo, jednosmjerno preda samo razumijevanju onoga *kako*, nađe se iznenada zatečen pitanjima smisla. Informatizacija povezuje ljude, ali mi smo osim površnih kontakata gladni i sadržaja. Odatle i glad za pričama drugih ljudi, za njihovim odgovorima na njihova pitanja, za romanima, filmovima, umjetnošću, za razgovorima, duhovnosti…

Informatička revolucija omogućila je nove oblike manipulacije, što se najbolje vidi na mladim generacijama koji sve više "misle tuđom glavom". Koliko su svećenici današnjeg doba spremni i osposobljeni pomoći mladim osobama da nauče "misliti svojom glavom"?
Iskreno, izričaj "misliti svojom glavom" nije baš dobar opis svećenika. Uz to, uloga svećenika nije da mlade ljude nauče "misliti svojom glavom". Mislim da za to nisu niti osposobljeni. Uloga svećenika je da mladim ljudima pomognu otkriti kako ući u odnos s Bogom. Njihova uloga nije da ih zabavljaju ili da ih čuvaju od manipulacija. Uloga svećenika je da stvore preduvjete za dodir sa Svetim. Posredovati iskustvo Svetoga, otvoriti u njima glad za dobrotom, ljepotom, za Bogom, za boljim svijetom, za pomoći drugima, za razumijevanjem različitoga. Nema boljeg puta da se nekoga sačuva od manipulacija i da mu se pomogne da bude samosvojan od toga da mu se pomogne da uđe u osobni odnos sa Svetim. Mislim pritom i na sliku iz Lukina evanđelja u kojoj Isus, bez znanja svojih, ostaje u hramu. Sam, samostojno, na početku svoga odrastanja. I u hramu sluša i pita. Fascinantan je židovski svijet koji je stvorio mogućnost da se u hramu smije postavljati svako pitanje i da mladi čovjek, bez straha, smije očekivati odgovore na njih. Ako bi svećenik bio u stanju stvoriti takvo ozračje da mladi smiju i hoće postaviti svoja pitanja i ako ih ne bi zatrpao gotovim odgovorima, nego ušao s njima u razgovor i pomogao im da otkriju put traženja odgovora, ako bi bio s njima na tom putu, to bi bilo veliko. To bi bio način da mladi počnu "misliti svojom glavom". Samo netko tko je oslobođen i samostojan može drugom pomoći da to postane. Mislim da su Marija i Josip bili iznimno slobodni i široki ljudi kada su stvorili takvo ozračje u kojem je Isus mogao bez straha ostati u hramu, postavljati svoja pitanja i tražiti odgovore kroz razgovor s rabinima i svećenicima u hramu. Ipak, najdraže mi je to što Marija, desetljećima nakon toga, Luki priča, a on prenosi dalje, kako ga nije razumjela. Ni ona ni Josip. To je sjajno! Mladi imaju nešto što stariji, roditelji i učitelji, ne razumiju. I to je najčešće ono najbolje.

Svakodnevno smo svjedoci zlouporabe političke, ali i duhovne moći, što i nije neka novost proučavajući događaje iz prošlosti. Razlika je samo u zamijenjenim "glumcima". Voluntarizam guši kreativnost pojedinca, koči sustave i pretvara ih u gomile skupih i neučinkovitih institucija. Vidite li svjetlo na kraju tunela?
Svjetlo uvijek dolazi od ljudi koji su otvoreni boljem, višem, ljudskijem, razumnijem, duhovnijem. A uvijek se rađaju novi ljudi. Novi ljudi su, kako kaže sv. Augustin, u stanju početi nešto novo. Mali broj ljudi koji hoće isto i koji znaju što hoće, stvara čuda. Probija nove tunele kroz mrak ideologija i zlouporaba. Zato je individualizam štetan. Gradi zidove među ljudima i onemogućuje im da se spoje i zajedno djeluju. I po tom istom ključu se prosuđuju institucije. One koje su otvorene novim ljudima živjet će. One koje svakog tko dolazi kloniraju na svoju sliku, mogu doduše trajati, ali one guše život.

Istina je samo jedna i osnovni je preduvjet ljudske sreće. Može li čovjek do nje doći samostalnim putem ili mora nužno pripadati nekoj od institucija?
Slažem se da nitko nikada nije postao sretan lažući sebi i drugima. Ipak, ljudski problem nije toliko laž koliko obmana, iluzija, polulaž, poluistina. Privid. Mnijenje. Filozofija nas je učila kako istina nije u posjedu čovjeka. Za nju se treba boriti, mučiti i truditi. I istovremeno biti sasvim svjestan da je nije moguće posjedovati. Zapad boluje od strasti za posjedom. I istinu bi htio posjedovati. I istovremeno, Zapad je sasvim svjestan da se istini može samo približavati.

Kršćanstvo istinu poistovjećuje s Bogom i ulazak u istinu s ulaskom u odnos s Bogom. I tu se slaže s temeljnim uvidom filozofije. Ni Boga se, kao ni istinu, ne može posjedovati. Kad god netko misli da je ima, već smo u području manipulacije. Sv. Augustin kaže za Boga: Ako ga razumiješ, sigurno nije Bog. No, čovjek može dopustiti da ga zahvati Bog, da ga zahvati istina. To su vrhunski trenuci ljudskoga života. Čak i kada traju samo trenutak, obilježe cijeli život.

Forma života nije nevažna. No, ona nije odlučujuća za susret s istinom i događaj sreće. Ima ljudi koji su na put istine došli sami, neovisno o drugim ljudima i neovisno o institucijama. I ima onih koji su to učinili unutar institucija. No, tko god je došao na autentičan način do dodira s istinom, otkrio je kako ga ona nadilazi. Mi po ljudskom stavu poniznosti pred istinom možemo znati da li je riječ o istinskom dodiru s njom ili o manipulaciji i umišljaju.

Što je najvažnije na putu unutarnjeg oslobođenja i povezivanja s Bogom?
Nutarnje oslobođenje je nužni proces u ljudskom životu. Nitko nije slobodan premda svi vjerujem i hoćemo držati važnim osloncem našeg društvenoga života da se čovjek rađa slobodnim. No, sloboda nije posjed. Ona se ostvaruje, produbljuje, proširuje neprestanim radom na sebi. Uvijek se može postajati slobodnijim i uvijek je moguće gubiti slobodu. Postupno. Nekada neprimjetno. Nekada naglo, krivim odlukama.

Najvažnijim mi se čini razumijevanje onoga što jest i njegovo prihvaćanje. Naoko je to banalno, ali najviše poteškoća imamo ako se ne slažemo s onim što tvori moj život. Moja prošlost, obitelj, odnosi, spol, godine, zdravlje, bolest, ljudi s kojim sam sudbinski vezan: roditelji, braća, sestre. Jezik, narod, vrijeme. Ako se dogodi trenutak u kojem za sve što tvori moj život mogu reći: sve je dobro, onda je to trenutak vrhunskog suglasja sa samim sobom, svijetom i Bogom. Sreća. Ispunjenost. Smisao. Iskustvo ljubavi onoga što jest. To je moguće. Spinoza je mislio da je to najviše što čovjek u svom životu može postići i iskusiti. To podsjeća na Božju reakciju unutar stvaranja. Na koncu svakoga dana Bog pogleda što je stvorio i vidi da je dobro sve što sada jest, a malo prije uopće nije bilo.

Kako na Vas utječu susreti s "velikim ljudima" i "malim čovjekom"?

Teško mi je znati tko su to veliki ljudi. Ne osjećam nikakvu privlačnost za susrete s ljudima na visokim položajima. Kojim god to mjerilima mjerili. Naprotiv. Smatram da ne spadam u ta društva. Sramim se. Ne znam razgovarati s njima. Nelagodno mi je. Dobro se osjećam s ljudima koji ili ne stavljaju ili nemaju što staviti između nas. Titulu, ulogu, čast, zasluge, veličinu, položaj… I dobro se osjećam u društvu velikih mislioca. Zapravo, u društvu s njihovim tekstovima. To smatram privilegijem. Ponekada se uhvatim da su ti mrtvi i pametni ljudi zapravo najčešći moji sugovornici. Jednom mi je, kada je riječ o velikim i poznatim ljudima, bilo jako nelagodno. Ne u susretu s velikim imenom, nego nakon susreta. Došao mi je jedan veoma poznati sportaš da se pomolim za njega. Ja ga uopće nisam prepoznao. Zapravo, nisam uopće znao tko je. Niti sam znao zašto je bio toliko poznat. I sada se osjećam nelagodno kad se sjetim kako su ga znali svi s kojima sam bio u kontaktu, a ja ne. Moji su se fratri kasnije smijali mom neznanju. Pa ipak, to nepoznavanje i moja naivnost u pitanjima su mi olakšali susret s njime. Usprkos nesporazuma i moga neznanja, mogao sam neopterećeno biti svećenik, a on obični čovjek koji treba molitvu.

Nećete se ljutiti ako kažem da je zelena, bistra i tiha Cetina, uz koju ste odrasli, utjecala na Vaš život?

Ne, naravno. Utjecali su i Cetina i polje i Kamešnica i Svilaja. Priroda. Boje, mirisi, zvukovi. Ne napušta me glad za posve jednostavnim i svakodnevnim detaljima prirode Cetinske krajine. Nisam je birao, ali sam zahvalan što mi je darovana. Ne posjedujem je i nije moja, ali sam u njoj i kroz nju oblikovan. Kako da se ljutim? Cetina je sjajna metafora mnogih života. Od izvora koji je istodobno tih, gotovo neprimjetan i dubok pa preko njezina toka i proboja kroz nepristupačne klance pa sve do ušća u more kroz velebne omiške stijene. Kao da oslikava ljudski život. Ne bih imao ništa protiv da moj život dobije neku vrstu životnog puta nalik njezinu. Rođen neprimjetno, imao i miran i buran život, kako kad, ponekad bistar i miran, a nekada brz i silovit i nakon njega utekao u veliko more. Ali, o tom ne odlučujem ja. I tu bi, čini mi se, moglo biti iznenađenja kao što ih je bilo i u svim dosadašnjim periodima života. Cetina ima svoj tok, a život preda mnom mnoga pitanja.

JOSIP DUKIĆ

Treba poraditi na interdisciplinarnom pristupu salonitanskim temama

Josip Dukić, intervju

(Razgovarao Mario Matijević)

Solinska kronika, br. 169, 15. X. 2008., str. 19.

Svećenik Splitsko-makarske nadbiskupije i profesor povijesti na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Splitu mr. sc. don Josip Dukić kroz nekoliko publikacija predstavio se čitateljstvu kao poznavatelj antičke Salone, života i djela povjesničara i arheologa don Frane Bulića i solinskoga slikara Joze Kljakovića. Don Josip bi uskoro u Rimu na Fakultetu crkvene povijesti i kulturnih dobara Crkve (Gregorijana) trebao obraniti doktorat u kojem je obradio određene aspekte vjerskog života salonitanskih kršćana na temelju epigrafskih izvora.

Iako ste rodom iz Košuta kraj Trilja, Vaš rad je vezan uz Salonu, Solin i istaknute osobe iz njegove prošlosti. Čime su Vas Salona i Solin privukli?

Nakon završetka osnovne škole u Košutama i Trilju odlučio sam krenuti na daljnje školovanje u Split, u tadašnju Srednju školu za spremanje svećenika, današnju klasičnu gimnaziju "Don Frane Bulić". U trećem razredu sjemeništa 1984. godine u sjemenišnoj dvorani održavao se skup posvećen 50. obljetnici smrti don Frane Bulića. Zahvaljujući predavačima na skupu i tadašnjem ravnatelju sjemeništa Solinjaninu pok. don Petru Zdravku Blajiću, koji nam je nastojao dodatno približiti don Franu, kod mene se javila simpatija prema don Frani i Saloni. Odlazak u obližnji Arheološki muzej radi razgledavanja prigodne izložbe i posjet Manastirinama, kao i prva fotografija snimljena uz don Franin grob, samo su potvrdili moju ljubav prema Saloni i velikom svećeniku i znanstveniku. Bila je to prva brazda, na koju su se za vrijeme studija teologije u Splitu (1986.-1992.) i odlazaka u Salonu s profesorom don Slavkom Kovačićem, župnikovanja u župi Žedno-Arbanija (1992.-1998.) i specijalizacije u Rimu (1998.-2004.) slagale i nove brazde. Ukratko, preko don Frane, don Petra i don Slavka stigao sam u Salonu i Solin, i na tome im velika hvala.

Govoreći o radu vezanom uz Solin valja spomenuti Vaše bavljenje likom i djelom solinskoga slikara Joze Kljakovića, o čemu ste pisali i u prvom broju solinskoga časopisa "Tusculum". Otkud zanimanje za Kljakovića?
Iskreno govoreći Kljakovićem se, barem za sada, bavim samo usput. Međutim, što vrijeme više odmiče to više dolazim do uvjerenja da to ne bi smjelo biti tako. Nadam se boljim danima. Moj prvi susret s Kljakovićem dogodio se za vrijeme boravka u Rimu 2001. godine, kada se slavila 100. obljetnica Hrvatskoga papinskog zavoda sv. Jeronima. Za spomenutu prigodu rektor Zavoda dr. Jure Bogdan vodio je veliki projekt pripreme zbornika radova. Od ponuđenih tema, odabrao sam Jozu Kljakovića, točnije njegov boravak i rad u zavodu sv. Jeronima. Nakon magisterija iz salonitanske starokršćanske epigrafije i započetog doktorata na istu temu, nije mi bilo teško odlučiti se za Solinjanina Kljakovića.

Sređujući i proučavajući Kljakovićevu ostavštinu u arhivu sv. Jeronima napisao sam članak o njegovim radovima koji se nalaze u zavodu. Posebno mjesto svakako pripada mozaiku koji se nalazi na pročelju zgrade zavoda. U solinskome časopisu *Tusculum*, koji je izišao ove jeseni, objavljen je moj rad o životu i radu Joze Kljakovića u emigraciji (25 godina). Galerija *Klovićevi dvori* za jesen 2009. godine priprema veliku izložbu o Jozi. Izložba bi trebala biti popraćena katalogom. Voditelji projekta predvidjeli su u katalogu i moj rad.

Zbog više razloga život i djelo Joze Kljakovića nisu dostatno vrednovani, te će sve do sada učinjeno i najavljen projekt zasigurno ispraviti tu nepravdu. Ne ulazeći u vrednovanje Kljakovićevih umjetničkih radova, nakon do sada proučene izvorne građe (ponajviše njegove korespondencije), mogu sa sigurnošću tvrditi da on zaslužuje daleko više. Politika, kao i nedostatak sustavnoga i zajedničkoga rada ponovno su pokazali svoju moć. Radi se o još jednom hrvatskom izvoznom proizvodu.

Bavljenje Jozom Kljakovićem nije Vaša jedina preokupacija kada su u pitanju teme vezane uz Solin. Od radova svakako su vrijedni spomena oni vezani uz Salonu, salonitanske mučenike i don Franu Bulića. U kojoj je mjeri salonitanska povijest istražena i predstavljena javnosti?
Netko bi mogao pomisliti da se o Saloni nakon više od 200 godina istraživanja i pisanja nema što suvislo reći. Naprotiv, unatoč dugogodišnjem zastoju u proučavanju povijesti grada nakon don Franine smrti 1934. godine i komunističkog sustava nesklona "vjerskim temama", pojavili su se pojedinci i ustanove koji su opravdali razlog svoga postojanja. Najbolja ilustracija je XIII. kongres za starokršćansku arheologiju održan 1994. u Splitu i Poreču, zatim Akti kongresa kao i kasnije brojne publikacije o Saloni.

Nadalje, u Splitu je godine 2004. upriličen Međunarodni simpozij u prigodi 1700. obljetnice mučeničke smrti sv. Dujma i salonitanskih mučenika. Zbornik radova

objavljen je u proljeće 2008. godine i u njemu ima nekoliko radova koji predstavljaju iskorak u dosadašnjem radu.

Što se tiče mojih radova o Saloni i don Frani, uz nekoliko objavljenih manjih radova namjeravam, nakon obrane, u cijelosti objaviti doktorat na talijanskom jeziku. U ovoj prigodi najavljujem i nove radove utemeljene na već postojećim izvorima i velikim dijelom na don Franinoj ostavštini.

Unatoč svemu, valja napomenuti da suradnja civilnih i crkvenih povjesničara, arheologa i teologa liturgičara nije na zavidnoj razini te da bi trebalo poraditi na interdisciplinarnom pristupu salonitanskim temama. Paradoksalno je da s crkvene strane u Hrvatskoj postoji samo nekoliko osposobljenih stručnjaka za starokršćanske teme.

Osnivač ste i predsjednik Kulturnoga društva Trilj i glavni urednik prvoga triljskog časopisa "Triljski most". Što Vas je potaklo da kao svećenik osnujete civilnu udrugu?

Studirajući i putujući po svijetu sve sam više cijenio Hrvatsku i svoj rodni kraj. Kao dijete osjetio sam pritisak jednoumnog sistema koji je u mojoj mladosti bio na izdisaju. Sistem se raspao a određeni strahovi i iskustva i dalje traju. Rat i mukotrpno rađanje demokracije obilježili su dio moga života. Poraće i sve nepravde koje sada gledamo tjeraju nas ili da se vraćamo "egipatskim loncima" ili da usmjerimo pogled prema budućnosti, naravno, ne zaboravivši pritom prošlost i misleći na generacije koje dolaze.

Prateći svakodnevno smrtni zagrljaj politike i ostalih društvenih ustanova, pa i pojedinih crkvenih lica, u suradnji s pojedincima iz triljskog kraja rodila se ideja stvoriti ustanovu u kojoj bi se trebalo raditi bez "direktiva iz središnjice". Bogu hvala, što smo do sada zamislili to smo i ostvarili. Triljski kraj od 2006. ima udrugu *Kulturno društvo Trilj* koja je kroz tri godine postojanja nešto učinila. Ukratko: otvorili smo web stranicu (www.kdtrilj.hr), kroz nekoliko sekcija radimo s djecom (sportaši, planinari, dramska i karitativna sekcija, tečaj engleskoga jezika, izložbe), predstavili smo triljske suvenire (Tilvrivm – triljska travarica, set razglednica, kape i pregače, podmetači za čaše s triljskim motivima), upriličili devet predavanja, sedam predstavljanja knjiga, sedam izložbi, objavili dva jednolisna kalendara, dvije preklopnice (*Narodne nošnje triljskog kraja*, *Košute selo zaigrano*), tri knjige i tri broja prvoga triljskog časopisa *Triljski most*.

Od projekata koji su u pripremi izdvajam: povijesno-kulturni vodič i dokumentarni film o triljskom kraju (2009.), znanstveni simpozij o Trilju i u toj prigodi zbornik radova u čast arheologa porijeklom iz Garduna - Tilurija Branimira Gabričevića 2010.) i Projekt istraživanja povijesti školstva u triljskom kraju (2011.).

FELJTONI

SLOBODNA DALMACIJA

Feljton je objavljen u šest nastavaka u prigodi 1700. obljetnice mučeničke smrti Dujma i ostalih salonitanskih mučenika.

SV. DUJE, SALONA I SPLIT

Crkvena topografija Dujmove Salone (1)

Slobodna Dalmacija, 7. svibnja 2004., str. 62.

Sv. Dujam, Salona i Split su jedno. Zahvaljujući Dujmu i ostalim mučenicima, Salona je sveto mjesto. Zahvaljujući (i) Saloni, Dioklecijan je sagradio grad, a zahvaljujući gradu Splitu, očuvao se spomen na Dujma i Salonu. Svima na ponos, sve dok bude tako.

Dvije Salone

U prigodi 1700 godina smrti sv. Dujma i solinskih mučenika Venancija, Asterija, Septimija, Anastazija-Staša, Paulinijana, Telija, Antiohijana i Gajana Splitsko-makarska nadbiskupija, nasljednica Salonitanske nadbiskupije, raznim vjerskim i kulturnim programima obilježava proslavu toga događaja: nakon tri godine priprave, splitsko-makarski nadbiskup i metropolit msgr. Marin Barišić na blagdan Svijećnice otvorio je Dujmovu godinu pod geslom *Stopama vjere.* Kako su salonitanski mučenici vezani uz Salonu, dio programa jest i hodočašće u taj grad i njegova sveta mjesta.

Zahvaljujući brojnim arheolozima i povijesničarima, osobito don Frani Buliću, Salona je većim dijelom otkrivena i predstavljena u znanstvenim i popularnim publikacijama i svakako je jedan od najvažnijih antičkih i ranokršćanskih lokaliteta u svijetu. Nije slučajno da se u ovom gradu i u susjednom Splitu, od 20. do. 22. kolovoza 1894. godine održao *Prvi međunarodni kongres za starokršćansku arheologiju*, a stoljeće nakon toga važnog događaja, u jeku rata u Hrvatskoj, od 25. rujna do 1. listopada u Splitu i Poreču održan je i 13. kongres.

Dvije su varijante imena grada: starija je *Salonae* i mlađa *Salona*. Oblik Salonae potvrđuje postojanje nekoliko naselja istog imena. No, jačanjem naselja luke prevladava ime Salona u jednini. Prvi spomen grada datira iz 119. godine prije Krista. Zbog povoljnog položaja te dobre cestovne povezanosti, grad se do konačnog ra-

zaranja prije sredine 7. stoljeća razvio u jako strateško, političko, kulturno i vjersko središte. Nakon što su Rimljani porazili Ilire, za Salonu je nastupilo razdoblje mira i napretka, vidljivoga kroz snažan urbanistički razvoj.

U vrtu Metrodora

Od ostataka i danas vidljivih arhitektonskih cjelina u gradu, u jugoistočnom je dijelu grada *forum s kapitolijem* i *teatar* te, u sjeverozapadnom dijelu grada, *amfiteatar*. Jugoistočno od *Carskih vrata (Porta Caesarea)* pronađeni su ostatci jedne vile, vjerojatno *praetoriuma*, palače namjesnika provincije Dalmacije. Stara gradska jezgra okružena je zidom i utvrđena kulama, a izvan gradskih zidina, uz ceste, nalazila su se groblja. Najpoznatije je uz zapadnu cestu prema Trogiru nazvano *in horto Metrodori* (u vrtu Metrodora). Položaj groblja i nalazi u njemu pokazuju da je za Salonu ovaj lokalitet bio ono isto što je za Rim groblje uz Apijsku cestu *(via Appia).*

Crkvena topografija Dujmove Salone obuhvaća 15 arheološki potvrđenih crkava, čija se gradnja proteže od druge polovice 4. do kraja 5. ili početka 6. stoljeća. Radi se o pet grobljanskih bazilika izvan grada. Četiri se nalaze sjeverno od gradskih zidina: *Manastirine*, *Marusinac* (dvojne bazilike) i *Kapljuč*. Jedna je smještena na

Središte Salone

jugu, u okviru salonitanskog područja (*ager salonitanus*), u današnjem Vranjicu na položaju *Crikvine*.

Unutar gradskih zidina, u biskupskom gradskom središtu je potvrđeno postojanje dvojnih bazilika s predvorjem. To su *Episkopalna bazilika* (*Basilica episcopalis*), koju se obično naziva katedralom grada, i *Honorijeva bazilika*, zvana i *Bazilika u obliku grčkog križa*. Ostale su crkve raspoređene u ostalim dijelovima grada. Te su bazilike nazvane: *Zapadna* (*Occidentalis*), *Kod carskih vrata* (*De porta Caesarea*), *Kod luke* (*Basilica iuxta portum*), *Ilinac*, *Bazilika s krstionicom* (*Basilica cum baptisterio*), *Istočna* (*Orientalis*) *i Gradina*. Postojanje ovih crkava upućuje na pomisao o organizaciji prvih župnih zajednica.

Mauzolej matrone Asclepije

Na sjeveroistočnoj strani grada, unutar agera, u Rupotinama, između Kozjaka i Klisa, otkriveno je groblje s ostacima bazilike. U Saloni je, po jednom natpisu, postojala i židovska zajednica te vjerojatno i arijanska, ali danas nije moguće točno odrediti gdje su se njihovi pripadnici okupljali i pokapali.

Lokalitet na *Manastirinama* ne samo da je jedno od najstarijih i najvećih dosad istraženih kršćanskih grobalja na otvorenom već je i jedinstvena arheološko-teološko-liturgijska cjelina. Arhitektonski sklop na Marusincu obuhvaća mauzolej matrone *Asclepije* u kojem je bio pokopan mučenik Anastazije, naknadno prenesen u pokrajnu *Anastazijevu baziliku*. Sjeverno od nje nalazi se druga, koju danski arhitekt i arheolog *E. Dyggve* naziva *Bazilika bez krova* (*Basilica sine tecto*), po kojoj Salona dobiva posebno mjesto u znanstvenome svijetu.

Episkopalna bazilika u episkopalnom kompleksu u gradskom središtu po svojim je mjerama najveća bazilika u Dalmaciji. U *Bazlici u obliku grčkog križa* u vrijeme biskupa Honorija II. održani su 530. i 533. salonitanski koncili. *Bazilika petorice mučenika* (*Basilica quinque martyrum*) na Kapljuču, nazvana po mučenicima Asteriju, Paulinijanu, Teliju, Antiohijanu i Gajanu, posebno je zanimljiva za proučavanje privilegiranog ukopa uz mučenike. po nađenom natpisu radi se o najstarijoj bazilici u Saloni, sagrađenoj sredinom 4. stoljeća.

Basilika s krstionicom navela je E. Dyggvea da je dovede u vezu s arijanskom zajednicom u Saloni. Zbog nedovoljne istraženosti ostale su bazilike u sjeni spomenutih bazilika, ali po mnogočemu zaslužuju da im se pokloni pažnja.

Salona Cosmopolitana (2)

Slobodna Dalmacija, 8. svibnja 2004., str. 78.

Salona, mjesto mučeništva biskupa Dujma, vjerojatno je u doba procvata brojila oko 50 000 stanovnika. U njoj se govorilo latinskim i grčkim jezikom, a stanovništvo je bilo podrijetlom iz gotovo svih pokrajina Rimskoga carstva, najviše sa Istoka. Ilirik, Mala Azija, sjeverna Afrika, Panonija, Španjolska, Rim, Akvileja, Ravena... - po imenima Salonitanaca svi su oni ostavili trag u Dujmovoj kozmopolitanskoj Saloni.

Kultovi i religije

Salona je bila plodno tlo za brojne religijske zajednice. Prije konačne prevlasti kršćanstva, pored službene rimske religije u Saloni postoje i pripadnici drugih religijskih zajednica. Nađeni su i tragovi sljedbenika metroačkih i egipatskih kultova. Častilo se i prinosilo žrtve Izidi i Kibeli (*Magna Mater*). U Saloni je bilo sjedište Kibelinog arhigala (vrhovni svećenik), znači čitave vjerske organizacije, unutar amfiteatra podignuta su dva svetišta božici sudbine i osvete Nemezi, koju štuju gladijatori. Na više mjesta u gradu podižu se svetišta (mitreji) u čast Mitre, čiji se kult najviše širi među vojnicima. Nađen je i natpis o židovskoj zajednici u gradu. Rijetkost u svjetskom razmjerima je i natpis *djevice Basse manihejke iz Lidije*, pronađen južno od gradskih bazilika. *Salona cosmopolitana*!

Tri vjerske zajednice u Saloni

Nebrojeni kultovi i religijske zajednice početkom 4. stoljeća polagano nestaju, a prvenstvo pripada kršćanima katolicima, Dujmovoj vjeri. Zajednica kršćana se, kako svjedoče pronađeni natpisi, punim imenom zvala *Ecclesia catholica salonitana*. S velikom se vjerojatnošću pretpostavlja prisutnost kršćana arijanaca iako o tomu do sada nisu pronađeni sigurni dokazi. To se posebno odnosi na vrijeme kada su gradom upravljali Goti (480.-526.), koji su po vjeroispovijesti bili kršćani arijanskog usmjerenja.

Rušitelj do rušitelja

Po E. Dyggveu, *Basilica cum baptisterio* pripadala je arijanskoj zajednici, a njezini pripadnici su se ukapali na groblju u *Crikvinama*.

Česti napadi Avara i Slavena presudili su Saloni između 630. i 640. godine. Rušenje grada bilo je ujedno i kraj antičkog doba na ovim prostorima, a time i kraj salonitanskog kozmopolitanskog života. O doseljenju Hrvata na ovo područje još se u znanosti raspravlja. Zacijelo su stigli koncem 7. stoljeća naselivši se izvan razorenog grada, uz rijeku Salon na imanja pobjeglih posjednika salonitanske Crkve. U 9. i 10. stoljeću oblikuje se na tom prostoru hrvatska država. Hrvatski vladari adaptiraju u Solinu ranokršćanske crkve i na njihovim temeljima podižu nove.

Manastirine

Ono što nisu srušili Avari i Slaveni dobrim dijelom kasnije čine Mlečani, potom kolekcionari (raznih nadahnuća) i solinski težaci. Oni gase i posljednju nadu da će se neke pojedinosti iz prošlosti Salone ikada otkriti. Mlečani i solinski težaci da bi preživjeli, kolekcionari i oni drugi da bi živjeli. No, preživio je duh Grada koji još tinja i pali nove vatre. Živio Grad!

Iako se Solin kulturno preporađa, broj religijskih zajednica nekadašnje Salone znatno je smanjen. Izida, Kibela, Nemeza i Mitra ostali su bez svojih žrtvenika. Njihovi ostaci mogu se danas vidjeti samo u knjigama. Od manihejaca, židova, arijanaca i katolika nekada prisutnih u gradu, zubu vremena odoljeli su samo katolici, nasljednici davne Dujmove *Ecclesiae catholicae salonitanae*. A u gradu su ostali samo katolici, nasljednici *Ecclesiae catholicae salonitanae*. Oni danas u solinu grade nove crkve, i to u čast salonitanskim mučenicima. Jedna je podignuta u Solinu u predjelu Ninčevići u čast salonitanskih mučenika, a druga u blizini bazilika na Marusincu i stavljena pod zaštitu Sv. Anastazija-Staša.

Novo razdoblje

Kiše s Kozjaka čudnom su upornošću zemljanim nanosima prekrile ostatke grada. Davne 1820. osnovan je Arheološki muzej u Splitu, koji Salonu čuva kao svoje najdraže blago. No, i prije osnutka muzeja, mnogi humanisti, posebno M. Marulić i I. Lučić zanimaju se za salonitanske spomenike. Potom slijede arheolozi I.

L. Garanjin, C. Lanza, F. Carrara, M. Glavinić, F. Bulić, D. Rendić-Miočević, B. Gabričević, M. Nikolanci, Ž. Rapanić, N. Cambi, B. Kirigin, E. Marin i mnogi meštri, poneki zaboravljeni, koji uspijevaju gradu vratiti dostojanstvo. Od stranaca koji pridonose boljem poznavanju Salone, treba istaknuti T. Mommsena, G. B. de Rossija, H. Delehayea, J. Zeillera, R. Eggera i E. Dyggvea.

U Solinu od početka devedesetih započinje novo razdoblje i za grad i za njegovu spomeničku baštinu. U potkrovlju doma kulture *Zvonimir* smještena je radionica u kojoj se izrađuju suveniri nadahnuti salonitanskim spomenicima. Kozmopolitanski duh stare Salone osjeća se na međunarodnim natjecanjima u gradu. Ponovno, na drugačiji način, živi Salona (i Solin), grad u čiju su obranu ustali "sanjari" i vrijeme, grad koji, istini na volju, više neće biti to što je bio, ali koji je to ipak nekoć bio. A to što je bio vječno je nadahnuće. Zato ga, barem kao arheološki kozmopolis i grad Dujmove vjere i žrtvovanja treba čuvati i predstaviti ujedinjenoj Europi i ostatku svijeta.

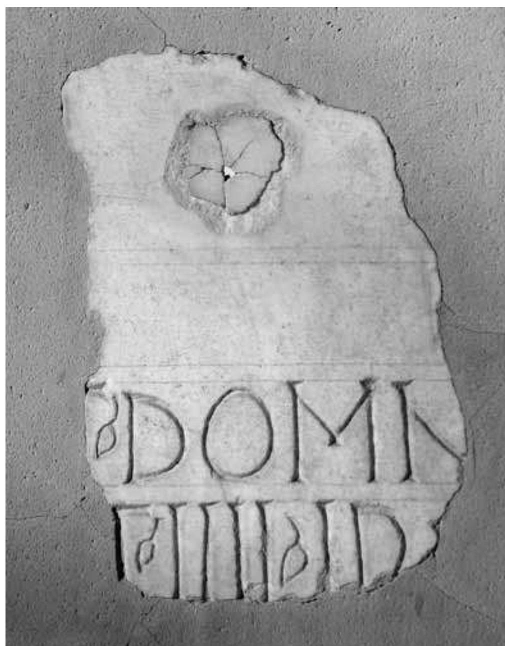
Don Frane je bio u pravu (3)

Slobodna Dalmacija, 9. svibnja 2004., str. 54.

Jesu li postojala dva sv. Dujma ili samo jedan? Kada je bio mučen i gdje su sada njegove kosti? Don Frane Bulić je imao muke kako bi dokazao svoje tvrdnje o postojanosti samo jednog Dujma i u to uvjerio splitsku crkvu. Pa i pod cijenu da je splitska crkva morala mijenjati ustaljeno mišljenje o svojoj izravnoj povezanosti sa sv. Petrom i apostolima. Put do konačnog rješenja bio je dug i gorak, ponajviše za don Franu.

Otvoreni sukob

Danas se ustalilo mišljenje da se Dujam rodio sredinom 3. stoljeća u Antiohiji, glavnom gradu Sirije. Zbog pomanjkanja dokaza ta se tvrdnja ne može sa sigurnošću ni potvrditi ni sasvim zanijekati. No, pitanje datuma Dujmove smrti je riješeno. Kad su se krajem 19. i početkom 20. stoljeća pojavile vrlo žućljive rasprave o vremenu mučeničke smrti sv. Dujma, u apsidi crkve na Manastirinama pronađen je ulomak mramorne ploče s ostatcima slova: [...]T *Í* DOMN[...] / [...]T *Í* IIII ID[...], koja je Bulić nadopunio: ...*DEPOSI]t(US) Domn[IO EP(ISCOPUS) MAR]t(YR) IIII Id(US APRILES)*, tj. Položen Dujam biskup mučenik, 10. travnja.

Ulomak nadgrobne menze mučenika Dujma

Na temelju ovoga natpisa, nekih martirologija i natpisa na sarkofagu Dujmova nećaka biskupa Primusa, nađenog blizu Dujmova natpisa te Lateranskog mozaika, don Frane je, suprotno splitskoj tradiciji, ustvrdio da je on (Dujam) bio mučen za Dioklecijana 10. travnja 304. godine i da nije mogao biti učenik sv. Petra apostola.

No, ove su don Franine tvrdnje izazvale otvoreni sukob sa čuvarima splitske tradicije, prema kojoj je Dujam bio učenik sv. Petra. Zahvaljujući toj vezi, salonitansko-

splitska Crkva je baštinila toliko željeni apostolicitet. Glavni predstavnici tradicije su bili dekan splitskog kaptola I. Dević, šibenski svećenik P. Kaer, franjevac I. Marković i konventualac J. Granić. Njih su podupirali splitski kaptol i splitski biskup F. F. Nakić, koji je od Rima isposlovao odluku prema kojoj se Buliću zabranilo neko vrijeme pisati o ovim problemima.

Don Franina pasija

Shvativši ozbiljnost sukoba don Frane je, ostavši pri svom uvjerenju, čekao da vrijeme učini svoje. I učinilo je. Danas u znanosti Dujmu iz tradicije više nema mjesta, a i ovogodišnja proslava 1700. godišnjice svečeve smrti u Splitskoj nadbiskupiji jasno govori o ispravnosti don Franinih tvrdnji.

Spor oko sv. Dujma predstavlja za don Franu i znanost pasiju. Nikada prije i nikada poslije nije se žućljivije sporilo o salonitanskim hagiografskim temama. Unatoč svim teškoćama Salona, sv. Dujam i ostali salonitanski mučenici predmet su trajnog zanimanja i marljivoga istraživanja. Zahvaljujući najviše don Franinim istraživanjima, objavljene su brojne studije i monografije, uglavnom stranih istraživača. Troškove tri knjige iz niza *Forschungen in Salona I*, *II*, *III*, pokrio je Arheološki institut Austrije. Danska fundacija Rask/Oersted, objavila je drugu seriju izdanja *Recherches a Salone I*, *II*.

E. Dyggve, poslije don Frane najglasovitiji istraživač starokršćanske Salone, počasni građanin Solina, na temelju Bulićevih i svojih rezultata objavio je u Oslu 1951. i danas nezaobilaznu sintezu o starokršćanskoj Saloni *History of Salonitan Christianity*, tj. *Povijest salonitanskog kršćanstva*. Zahvaljujući N. Cambiju i Književnom krugu Split knjiga je prevedena na hrvatski jezik i 1996. objavljena u Splitu.

Objavljena Salona

Saloni i don Frani dostojno su se odužili njegovi nasljednici, među inima N. Cambi i E. Marin. Cambi je načinio izbor važnijih don Franinih radova koji su sa raznih jezika prevedeni na hrvatski i objavljeni u knjizi *Izabrani spisi* 1984. u splitu. Marin 1986. objavljuje don Franinu knjigu *Po ruševinama stare Salone*, a iste godine izlazi i knjiga *Disputationes Salonitanae III*, u kojoj su sakupljeni radovi sa znanstvenoga skupa održanog u Splitu u povodu 50. obljetnice smrti don Frane Bulića. Marin objavljuje 1988. u Zagrebu knjigu *Starokršćanska Salona. Studije o genezi, profilu i transformaciji grada*, a Cambi u knjizi *Antička Salona* načinio izbor važnijih radova o Saloni (Split, 1991.).

Zahvaljujući ponajviše Marinu dogodio se i Salonitanski triptih. Arheološki muzej u Splitu objavljuje tri ključna djela za poznavanje Salone i Solina: *Starohrvatski So-*

lin (1992.), *Salona Christiana* (1994.), i *Longae Salonae I*, *II* (2002.). Izdavački niz *Salona*, plod francusko-hrvatske suradnje, zaslužuje posebnu pohvalu. izdane su tri knjige, a uskoro će i četvrta o salonitanskim starokršćanskim natpisima, po kojima se Salona svrstava uz bok Rima i Atene.

Salona nise bave povjesničari, arheolozi, epigrafičari i teolozi, a grad je neiscrpno vrelo za umjetnike, slikare, putopisce i književnike (nedavno je tiskana i antologija *Salona aeterna* u izboru P. Opačića). Tko je razjasnio Dujma, razjasnio je Manastirine, tko je shvatio Manastirine, gotovo da je shvatio starokršćansku Salonu.

“Nedostojan svećenik” upokojen uz Dujma (4)

Slobodna Dalmacija, 10. svibnja 2004., str. 54.

Don Frane Bulić (Vranjic, 4. listopada 1846. – Zagreb, 29. srpnja 1934.) spada u naše najistaknutije predstavnike klasične, kršćanske i hrvatske arheologije. U svijetu je naš najpoznatiji i najpriznatiji arheologa. Potkraj života u oporuci piše: “Božjom pomoću nastojao sam u svojemu životu vršiti svoje dužnosti prema Bogu, prema svojem staležu, prema svojem hrvatskom narodu i prema znanosti, koju sam idealno (s idealima m. o.) prihvatio”.

Don Franina pisma

Kako je bio u stalnoj vezi s brojnim ustanovama i znanstvenicima u zemlji i svijetu, njegova se obilna korespondencija nalazi u arhivu Arheološkog muzeja u Splitu, u “Bulićevu ormaru” kod Uprave za zaštitu kulturne baštine u Splitu te u biblioteci Centralnog bogoslovnog sjemeništa u Splitu, gdje je dobio teološku izobrazbu (1865.-1869.) i ostavio 27 svezaka koje je naslovio *Salona Christiana - Questio de Martyribus Salonitanis.* U njima se nalazi oko 1200 pisama, dopisnica, razglednica i brzojava koji dokazuju Bulićevu povezanost s oko 160 poznatih ličnosti, od kojih su polovica stranci. Osobito je važna prepiska s kršćanskim arheologom J. Zeillerom, bolandistom belgijskim hagiografom H. Delehayeom i hagiografom G. Morinom.

U jednom od svojih dopisivanja don Frane je rekao: “Kad već neće da Split vežu s Evropom kakvom-takvom željeznicom, neka je vezan barem mojom korespondencijom”. Dio spomenute korespondencije, dopisivanje s H. Delehayeom, objavljeno je zahvaljujući don Ivanu Ostojiću, a preostali dio ostavštine zaslužuje isto.

Uz velike muke, uspio je podići novu zgradu Arheološkog muzeja u Splitu i pribaviti mu stručnu biblioteku. Gotovo pola stoljeća uspješno vodi Arheološki muzej i njegov časopis *Bullettino di archeologia e storia dalmata / Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*. U muzeju učini mnogo na inventiranju i obogaćenju fundusa. Postavši 1883. ravnateljem zatječe u Muzeju 1200 natpisa, a na odlasku taj broj se popeo na više od 5000.

Sarkofag kraljice Jelene

Najplodniji njegov posao su iskapanja, zaštita, obrada i objavljivanje starokršćanskih spomenika Salone. Uspio je istražiti Manastirine (uz prekide od 1883. do 1909.), Marusinac (1890.-1898.) i Gradske bazilike (1901.-1909.). Iskapao je Bulić na

groblju *In horto Metrodori* (uz prekide od 1901. do 1919.), u amfiteatru u više navrata (od 1909. do 1919.) i na drugim lokalitetima u Saloni i izvan nje (Klis, Šolta, Slano kod Dubrovnika). Nitko poslije Bulića nije otkrio arheološke lokalitete takva značenja. Zahvaljujući njima, don Frani se s pravom može dati epitet hrvatskog Schliemanna (D. R. Miočević).

Godine 1898. don Frane pronalazi u ostacima temelja crkve sv. Stjepana na Otoku u Solinu ulomke sarkofaga kraljice Jelene s natpisom. Povodom tog pronalaska slavilo se u Solinu, i u Hrvatskoj. Natpis, koji je sastavio i protumačio, predstavlja jedan od najpoznatijih spomenika iz razdoblja stare hrvatske države. Na temelju tog natpisa, datiranog u 976. godinu, don Frane je upotpunio rodoslovlje hrvatskih vladara.

Iako na samim počecima arheološke znanosti, don Frane je uspio vrednovati i svijetu prikazati pronađene materijale. Vođen brigom za povijesnom istinom i znanstvenim rezultatima, Bulić je utvrdio povijesne početke salonitanske crkve. Sastavio je kronotaksu salonitanskih biskupa i mučenika, i objavio ju zajedno sa suradnikom J. Bervaldijem u knjizi *Kronotaksa solinskih biskupa uz dodatak spljetskih nadbiskupa*.

Iako zbog golemog raspona zanimanja nije napisao velike sinteze i priručnike, osigurao je budućim naraštajima da nastave gdje je stao.

Grob uz Dujma

Danas, 70 godina od njegove smrti, možemo bez pretjerivanja reći da će se naši i strani istraživači još dugo pozivati na Bulića i rezultate njegovih istraživanja. Još za života dao je načiniti grob na Manastirinama, zapadno od bazilike i groblja u razini Dujmova groba. Privilegij? Da, ali zaslužen. Pred odlazak u Zagreb na operaciju, don Frane hodočasti Dujmu i mjestu svoga ukopa, možda ne sluteći da će to biti posljednji put. Prije ukopa.

Neumoran duh, devet dana prije smrti, piše upravi splitske pošte, negodujući zbog prikaza peristila s kipom Grgura Ninskog na dopisnicima, čemu se načelno suprotstavljao. Nakon toga slijedio je put u Zagreb, neuspjela operacija (kamenac žučne vrećice) i odlazak u društvo solinskih mučenika.

Na svom sarkofagu dao je don Frane uklesati natpis, kojega dio je preuzeo sa sarkofaga svećenika Ivana nađenog na Marusincu, a koji glasi: *HIC IACET FRANCISCVS BULIĆ PECCATOR ET INDIGNVS PRESBYTER… SERVANS REVERENDA LIMINA SANCTORVM*. (Ovdje počiva Frane Bulić, grešnik i nedostojnan svećenik, čuvajući časne ostatke svetaca).

Grob don Frane Bulića na Manastirinama

Leži tako don Frane uz Dujma i kršćane. A Manastirine im daju pokoj. I don Frani, i Dujmu, i prokonzulu iz Afrike, i biskupima grada, i korepiskopu Eugrafu, i matroni Honoriji *pridruženoj mučenicima*, i roditeljima koji su pokopali svoje djevojčice Petroniju i Sofroniju, i maloj Silviji koja je umrla odmah nakon majke i obnovila tugu ocu, i maloj Dom(i)nici, i pokojniku bez imena, i...

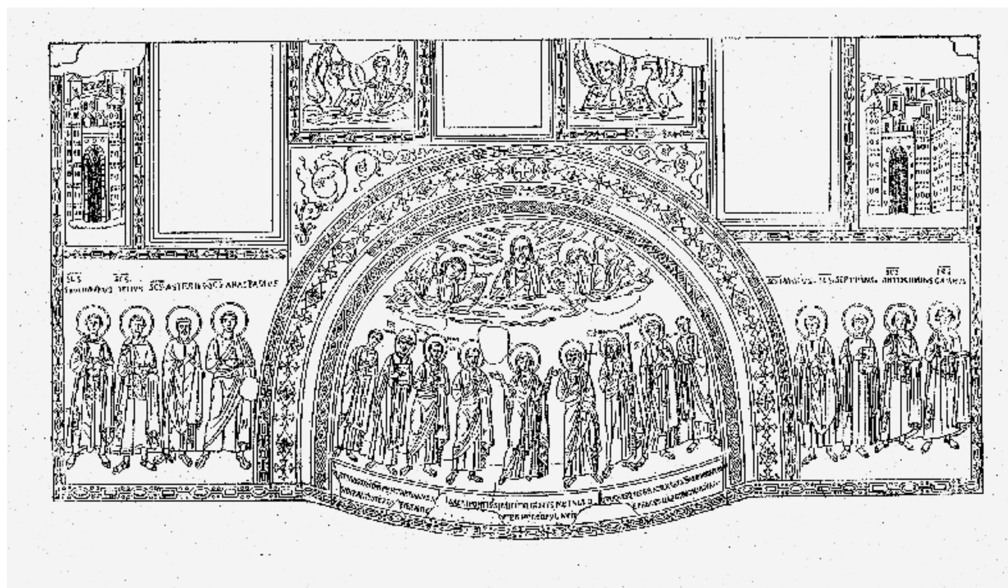
Salona, krvlju mučenika posvećena (5)

Slobodna Dalmacija, 11. svibnja 2004., str. 70.

Salonitanska crkva kao najstarija mjesna crkva na području današnje Hrvatske, uz sv. Dujma slavi i ostale mučenike, biskupa Venancija, svećenika Asterija, đakona Septimija, obrtnika tangara Anastazija-Staša i četvoricu vjernika laika Paulinijana, Telija, Antiohijana i Gajana.

Tko je sv. Venancije?

Kult salonitanskih mučenika širi se do sredine 7. stoljeća. Tada papa Ivan IV. Dalmatinac (640.-642.) daje u Rimu, u Lateranu, izgraditi kapelicu s likovima salonitanskih mučenika i istarskog mučenika sv. Mavra. Lateranski je mozaik svojevrstan martirologij salonitansko-splitske crkve, potvrđen i iskapanjima u Saloni. Neki povjesničari salonitanskim mučenicima pribrajaju sv. Venancija, prikazanog na tom mozaiku, poput Dujma, u biskupskom odijelu, a i sama je kapelica oratorij posvećena njemu u čast. Venancije je smješten na časno mjesto, u lijevoj strani apside, između pape Ivana IV., sv. Ivana Evanđelista i sv. Pavla. No, za neke Venancije i nije salonitaski mučenik a na mozaiku je prikazan po želji pape samo zato jer je se i papin otac zvao Venancije.

Lateranski mozaik s prikazom salonitanskih mučenika

Do sada nije utvrđeno je li Venancije bio salonitanski, duvanjski (*episcopus Delminitanus*) (D. Mandić) ili možda naronitanski biskup (*episcopus Naronitanus*) (Đ. Basler). Zacijelo je podnio mučeničku smrt sredinom 3. stoljeća i nije mu poznat grob. Štovanje mu je posvjedočeno u lateranskom bogoslužju 17. stoljeća, a u splitskom oko 1786. Uz ikonografski prikaz na lateranskome mozaiku, postoji još samo jedan, na fresci J. Kljakovića u župnoj crkvi sv. Martina u Vranjicu (1928.).

Đakon Septimije potvrđen je na lateranskom mozaiku, na kojem je odjeven u dalmatiku, odijelo đakona. Kako bilježi *Jeronimski martirologij*, mučeništvo podnosi 18. travnja 304. Pokopan je zacijelo na Manastirinama, nedaleko od Dujma, a izvori šute o njegovu štovanju. Bazilika na krajnjem istočnom dijelu Salone (*Basilica orientalis*) vjerojatno je bila posvećena njemu u čast.

O mučenicima svećeniku Asteriju i laicima Paulinijanu, Teliju, Antiohijanu i Gajanu ima više podataka. Na lateranskom mozaiku Asterije je prikazan u svećeničkoj kazuli, a ostala četvorica u vojničkim ogrtačima sa znakom palatinskog časnika. O njima govori ulomak nadgrobne ploče s Manastirina, na kojem su zapisana njihova imena. Natpis: [...]IOCHIANVS[...] / [...]NVS TELIV[...] / [...]NVS ASTE[...], upotpunjen je kao: *[ANT]iochianus, [GAIA]nus, Teliu[S, PAULINIA]nus, Aste[RIUS].*

Asterijev natpis

Nakon mučeničke smrti između 11. i 18. travnja 304. Asterije ostali mučenici pokopani su nedaleko amfiteatra na Kapljuču, gdje je sredinom 4. stoljeća podignuta najstarija salonitanska grobljanska bazilika. U nepotpunome mozaiku na podu spominje se punim imenom Asterije (*ASTERIUM*), a na drugome mjestu u bazilici dva slova *AN* vjerojatno se odnose na Antiohijana. Istražujući amfiteatar, E. Dyggve je u maloj prostoriji ispod gledališta našao kapelu za koju je ustvrdio da je bila posvećena Asteriju i četvorici mučenika. Na zidu te kapele bili su još po njemu vidljivi tragovi likova spomenutih mučenika naslikanih u žbuci, nalik onima u Lateranu. Nad Asterijevom glavom još su se vidila slova ...*T[…]RIV*, vjerojatno *[AS]t[E]riu[S].*

Sv. Anastazije-Staš (*anastasis* znači uskrsnuće), rodom iz Akvileje, mučeništvo je po *Jeronimskom martirologiju* podnio 26. kolovoza 304. Po literarnim izvještajima, bio je suknar, tj. bojadisar i valjar suknenog platna (*fullo*). Po legendi, utopljen je u moru sa žrvnjem oko vrata. Njegovo tijelo matrona Asclepija dala je izvaditi iz mora i pokopati na Marusincu u svojem mauzoleju. Anastazijevo tijelo u 5. stoljeću iz mauzoleja preneseno je u baziliku građenu njemu u čast, a zatim u Split. Pod bazilike pokriven je lijepim mozaikom. Obiteljski mauzolej na Marusincu utjecao

je na razvoj cijelog cemeterijalnog sklopa, a mnogo kasnije i na razvoj starohrvatske crkvene arhitekture.

Tangar Anastazije

O prisutnosti sv. Anastazija u spomenutoj bazilici svjedoči natpis svećenika Ivana koji je pronađen u neposrednoj blizini bazilike, a glasi: IOANNES PECCATVR ET INDIGNVS PRESBYTER... ANASTASII SERVANS REVERENDA LIMINA SANCTI. (Ivan grešnik i nedostojan svećenik... čuvajući časne pragove sv. Anastazija). Anastazije je bio na osobit način štovan u Saloni, vjerojatno u Akvileji, te u Rimu i Splitu. Iako laik, zauzima časno mjesto na lateranskome mozaiku, odmah iza tri biskupa, a pred đakonom Septimijem i svećenikom Asterijem. Odjeven je kao laik, ali sa zlatnim plaštem, simbolom mučeničke slave. Na starom oltaru sv. Anastazija u splitskoj katedrali splitski je nadbiskup Bernard 1210. u posvetnom natpisu uklesao i naslov *primas*, prvo svjedočanstvo o primacijalnom naslovu splitskoh nadbiskupa (*Hoc tibi Bernardus primas altare sacravit… - Ovaj oltar tebi je posvetio Bernard primas…*). Prema Statutu grada Splita iz 1312., sv. Anastazije je uz sv. Dujma suzaštitnik Splita. Spomenuta crkva na Manastirinama s kraja 17. stoljeća posvećena je također obojici svetaca. Oltar u splitskoj katedrali posvećen je sv. Anastaziju, a uresio ga je Juraj Dalmatinac u 15. stoljeću. Split je imao jednu crkvu sv. Anastazija na sjeverozapadnom rubu Velog Varoša. Mjesto Staševica blizu Vrgorca zacijelo čuva spomen nekadašnjeg naslovnika crkve. Blizu Poreča bio je samostan sv. Staša. Sv. Anastazije uz sv. Dujma ima najviše ikonografskih svjedočanstava. Prikazuje se u građanskom odijelu, s križem ili palmom, a najčešće s mlinskom kamenom oko vrata.

Sudamja, tradicijsko štovanje sv. Dujma (6)

Slobodna Dalmacija, 12. svibnja 2004., str. 70.

Prema dosadašnjim podacima, sv. Dujam je bio prvi imenom poznati biskup salonitanske crkve. Nakon mučeničke smrti, najvjerojatnije u gradskom amfiteatru, pokopan je 10. travnja 304. izvan gradskih zidina, na Manastirinama. Sačuvana slova *DOMN* sa već spomenutom ulomku oltarne menze i natpis sa sarkofaga Dujmova sinovca *Primusa*, na kojem piše da je on (*Primus*) bio *NEPOS DOMNIONES MARTORES*, tj. nećak Domnija mučenika navode na zaključak da se Dujam izvorno zvao *DOMNIO*. Kroz povijest mu se ime se mijenja do konačnog pohrvaćenog oblika DUJAM ili DUJE.

Štovanje sv. Dujma u Saloni i Splitu uz povremene prekide traje 1700 godina. Razlog što se blagdan sv. Dujma slavi 7. svibnja, iako je pokopan 10. travnja, posve je jednostavan: Uskrs kao najveća kršćanska svetkovina, čiji je datum promjenljiv, najčešće se slavi u travnju. Da ne bi došlo do preklapanja slavljenja ta dva blagdana, slavlje sv. Dujma se prenosi u prvu nedjelju svibnja.

"Zaslužni" ukopi

Nedugo nakon Dujmova pokopa uokolo njegova groba počinju prvi ukopi kršćana. Bila je čast počivati uz Dujma. Biskupi i imućniji kršćani pokapani se u neposrednoj blizini groba, u kapelicama i skupljim sarkofazima, a oni manje imućni i ugledni podalje od središnjeg mjesta. Početkom 5. stoljeća iznad većine grobova i kapela izgrađena je trobrodna bazilika sv. Dujmu u čast.

Na temelju ispravnog zapažanja F. Veraje, na lateranskom mozaiku sv. Dujmu pripada najčasnije mjesto od svih prikazanih mučenika, zauzima časnije mjesto i od sv. Venancija, po kojem se oratorij zove. Smješten je u desnoj strani apside, između sv. Petra i sv. Ivana Krstitelja s lijeve i, kako se pretpostavlja, pape Teodora s desne strane. Lik sv. Venancija je na lijevoj strani, pokraj sv. Pavla, koji se po važnosti prikazuje poslije sv. Petra.

Prema izvještaju *Historia Salonitana* Tome Arhiđakona, dio kostiju sv. Dujma prenesen je zajedno s kostima sv. Anastazija iz Solina u splitsku katedralu. Tomin tekst je don Lovre Katić usporedio s rezultatima arheoloških iskapanja u Saloni i utvrdio podudaranje, osobito opis groba sv. Dujma na Manastirinama. Stoljećima stolna crkva i komuna nastoje na što svečaniji način obilježiti blagdan svoga zaštitnika. U *Splitskom statutu* iz 1312. godine zapisano je da *svatko mora blagdan svetoga Dujma časno poštivati i slaviti*.

Slavlja i zabrane

Na blagdan sv. Dujma 1707. umro je, a tri dana nakon smrti pokopan, jedan od najčasnijih Dujmovih nasljednika splitski nadbiskup Stjepan Cosmi. Svećenik Nikola Petricelli je zapisao: "Ispraćen je uz nevjerojatnu žalost čitavoga grada zavijenog u crno… i to tek poslije tri dana jer se zahvalnu i od boli gotovo izbezumljenu mnoštvu ništa nije činilo dovoljnim da bi odalo dostojne počasti tako divno za nj zaslužnu biskupu".

Od posljedica kužne bolesti 1784. godine stradalo je više od trećine gradskog stanovništva. Jedan od preživjelih, otac Fedele iz Zadra, sudjeluje u skromnoj procesiji po gradu, u kojoj je bilo 6-7 osoba. Prema njegovu zapisu, "način na koji je održana procesija u tako skučenom obliku i neobičnim odjelima... potpuno (je) primjeren teškim nevoljama..."

J. A. Matutinović, pod utjecajem revolucionarnih načela slobode i jednakosti, spriječio je održavanje javnih priredbi na dan sv. Dujma 1791. i 1792. godine. U vrijeme komunističke vladavine, sve do demokratskih promjena, bila je za blagdan sv. Dujma zabranjena procesija po gradu. Uspostavom Republike Hrvatske, Split je ponovno proglasio Danom grada 7. svibnja, blagdan sv. Dujma, biskupa i mučenika.

Od svih proslava treba istaknuti veličanstvenu proslavu Sudamje 1770. godine, koja se može smatrati središnjom proslavom u 18. stoljeću. U katedrali je iz starijeg kasnogotičkog Boninova oltara svečano prenesena raka sv. Dujma na novi barokni oltar, na lijevo od glavnih vrata katedrale, što ga je tri godine ranije izradio G. M. Morlatier.

Od Kotora do Sušaka

Od Kotora do Sušaka brojne su crkve posvećene u čast sv. Dujma. Na Manastirinama 1695. godine, dao je u znak pobožnosti F. Marković iz Bosne izgraditi crkvicu u čast sv. Duje i sv. Anastazija. Od šezdesetih godina prošlog stoljeća uz crkvicu se svake godine slavila sv. misa na blagdan sv. Dujma.

Najudaljenija crkva posvećena sv. Dujmu u pravcu juga je ona u Kotorskoj biskupiji, u Škaljarima kod Kotora. Kako je crkva u ruševnom stanju, ovih dana Splitsko-makarska nadbiskupija, zahvaljujući doprinosima pojedinaca i ustanova, sudjeluje u njezinoj obnovi. Relikvijama sv. Dujma u katedrali, prve listopadske nedjelje 1998. godine, došao se pokloniti najugledniji hodočasnik Sveti Otac Ivan Pavao II.

Po predaji *Splitski evanđelistar*, knjiga evanđelja za najsvečanija bogoslužja, napisao je sv. Dujam svojom rukom. Također, po predaji, kada su Dujma prenosili iz Salone u Split, evanđelistar mu je pri polaganju u sarkofag stavljen na grudi i tako je dospio

Papa Ivan Pavao II. u splitskoj katedrali, 4. X. 1998.

u Split gdje se i danas čuva. Sveti je libar predstavljen javnosti uoči ovogodišnje proslave sv. Dujma. U čast sv. Dujmu u Biskupskoj palači otvorena je izložba *Štovanje sv. Dujma kroz vjekove*, a tjedan dana nakon Sudamje na Katoličkom bogoslovnom fakultetu održat će se Međunarodni znanstveni skup o salonitansko-splitskoj crkvi u prvom tisućljeću.

Iz don Franine škrinje

Feljton, naslovljen *Iz don Franine škrinje*, ima za cilj predstaviti čitateljima don Franin život i rad. U feljtonu će se koristiti već poznati podatci o don Frani, kao i oni još nepoznati sačuvani u raznim arhivima. Prvorazredan izvor u tom smislu predstavlja don Franina obilna korespondencija koja se čuva u nekoliko splitskih ustanova (Arheološki muzej, Konzervatorski odjel, Biblioteka Centralnog bogoslovnog sjemeništa), kao i ona razasuta po brojnim arhivima u domovini i svijetu.

"Koliko sam uvjeren, da će mnogi, dapače premnogi, koji su danas slavljeni, kojima se mnogi i premnogi danas klanjaju, kad ih nestane s kore zemaljske, proći u carstvo zaboravi, toliko vjerujem, da će ime Frane Bulića blistati kao sunce u uspomenama naroda našega, dokle Hrvat bude imao smisla za svete spomenike, što ih je baš Bulić izvadio iz utrobe svete hrvatske zemlje, a to znači, dok bude i jednoga Hrvata!"

B. POPARIĆ, *Don Frane Bulić*, u: *Hrvatska revija*, VII (1934), br. 10, str. 509.

Od Vranjica do Manastirina (1)

Solinska kronika, br. 172, 15. siječnja 2009., str. 18-19.

Don Frane Bulić (Vranjic, 4. listopada 1846. – Zagreb, 29. srpnja 1934.) spada među najpriznatije Hrvate u domovini i svijetu. Bio je profesor i odgojitelj, prosvijetitelj, političar, konzervator, povjesničar, arheolog i epigrafičar. Bulić je, između ostalog, uspio istražiti najveći dio Salone i napisati brojne popularne i znanstvene radove. Može se sa sigurnošću reći da će se istraživači još dugo baviti Bulićem i rezultatima njegovoga rada.

U sjeni salonitanskih čempresa

Frane Bulić, sin Ivana i Kate Grubić, rodio se u Vranjicu 4. listopada 1846. Djetinjstvo je proveo u rodnom mjestu, u blizini tada usnuloga grada Salone, kojeg je don Frane taknut prstom Providnosti probudio iz sna i učinio da više nikada ne zaspi.[1]

Nakon školovanja i plodonosnoga rada, zbog neuspjele operacije kamenca žučne kesice don Frane je umro u Zagrebu 29. srpnja 1934. Ukop dostojan velikana bio je na Manastirinama 2. kolovoza te iste godine.[2] Preselio se don Frane u društvo Salonitanaca i salonitanskih mučenika, kojima je posvetio cijeli svoj život.

Davno prije don Franine smrti, točnije 10. prosinca 1902., austrijsko Ministarstvo unutrašnjih poslova dodijelilo je don Frani povlasticu da se može ukopati u sarkofagu na Manastirinama.[3] Da bi ostvario svoju želju, don Frane je u jesen 1911. otkupio od trogirskih dominikanaca rimski sarkofag nađen na položaju Zvirača i dao ga priklesati za svoj ukop. Po don Franinoj zamisli sarkofag je preuredio splitski klesar Pavao Bilinić.[4]

---

1 Navodim samo nekoliko važnijih radova o don F. Buliću: O. RANDI, *L'archeologo mons. Francesco Bulić*, u: *Europa orientale*, VI (1926), br. 10-11, str. 580-587; B. POPARIĆ, *Don Frane Bulić*, u: *Hrvatska revija* (= *HR*), VII (1934), br. 10, str. 505-526; M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju života i rada don Frane Bulića*, u: *Don Frane Bulić. Katalog izložbe*, Split, 1984., str. 69-151; N. CAMBI, *Frane Bulić*, u: F. BULIĆ, *Izabrani spisi*, Split, 1984., str. 7-52; Lj. BOBAN, *Prilozi za političku biografiju don Frane Bulića (1846.-1934.)*, u: *Radovi*, 18 (1985), str. 167-213; N. C(AMBI) - A. S(TIPČEVIĆ-DESPOTOVIĆ), s. v. *Bulić Frane*, u: *Hrvatski biografski leksikon*, 2 (Bj - C), Zagreb, 1989., str. 478-481.

2 M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 148.

3 M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 101.

4 F. BULIĆ, *Trovamenti antichi a Zvirace presso Traù*, u: *Bullettino di archeologia e storia dalmata* (= *BASD*), XXXVII (1914), str. 98-102; M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju…*, str. 115, 117.

Sarkofag don F. Bulića

Na sarkofagu dao je don Frane uklesati kršćanske simbole (vijenac, palme, vrč s pticama, križ, kristogram), reljefe (Dobri Pastir, *Orans*), i natpis, čiji veći dio je preuzeo s dva salonitanska natpisa. Dio don Franina natpisa potječe s nadgrobnog natpisa svećenika Ivana iz Marusinca, urezana na tri kamene ploče pronađene 1890. *in situ* ispred sjeverne bazilike, tj. bazilike bez krova (*basilica discoperta*). Drugi dio teksta uzet je s mozaičnog nadgrobnog natpisa neimenovanog pokojnika (vjerojatno djeteta), pronađenog u veljači 1885. u predvorju bazilike na Manastirinama. Oba natpisa čuvaju se u lapidariju Arheološkog muzeja u Splitu.

Tekst urezan na sarkofagu donosim u rekonstruiranom obliku, uz napomenu da su tekstovi preuzeti sa salonitanskih natpisa podebljani, s tim da je zadebljani tekst od početka sve do *limina* preuzet s natpisa iz Marusinca, a ostalo s natpisa iz Manastirina:

+ ***Hic iacet*** *Franciscus Bulić,* ***peccator et indignus presbyter. // Expleto annorum circulo quinto, hoc sibi / sepulcrum*** *Franciscus* ***condere iussit,*** */ martyrum Salonitanorum /* ***servans reverenda limina*** *sanctorum. /* ***Omnipotensque Deus qui me formavit et aufert, / clemens excipiat servetque ad gaudia membrum.***

Nat(us) IV Non(as) Oct(obres) a(nnis) MDCCCXLVI, obiit IV Kal(endas) Aug(ustas) a(nnis) MCMXXXIV.

H(oc) M(onumentum) H(aeredes) N(on) S(equentur).

P(aulus) Bilinić sculpsit.

Tekst u slobodnom prijevodu glasi:

Tu počiva Frane Bulić, grešnik i nedostojan svećenik. Navršivši peti krug dobni (50 godina), ovaj grob Frane je naredio sebi podići, čuvajući časne pragove svetih salonitanskih mučenika. A Svemogući Bog, koji me stvorio i život mi uzeo, s blagošću neka me primi i čuva za (vječne) radosti.

Rođen 4. listopada 1846., preminuo 29. srpnja 1934.

Ova grobnica nije namijenjena nasljednicima.

(Grobnicu) izradio Pavao Bilinić.

Natpis na sarkofagu don F. Bulića

Zaista, na Manastirinama leži don Frane, upokojen uz Dujma i ostale kršćane. Neka im je vječni pokoj! I don Frani, i Dujmu zajedno s ostalim mučenicima, biskupima grada, korepiskopu Eugrafu, svećenicima i đakonima, prokonzulu iz Afrike, matroni Honoriji, roditeljima koji su prije svoje smrti pokopali djecu, maloj Silviji koja je umrla odmah poslije majke, maloj Domnici izbjegloj iz Sirmiuma, pokojniku bez imena...

Priznanja za rad

Don Frane je za svoj rad dobio priznanja od brojnih ustanova iz Hrvatske i svijeta. Cijenili su njegov rad u domovini i inozemstvu. Uspoređujući broj primljenih nagrada može se ustvrditi da ih je pristiglo više iz svijeta nego iz Hrvatske; ponajmanje iz Dalmacije.

Iz Dubrovnika, u kojem je don Frane radio kao profesor i odgojitelj stiglo je priznanje od Hrvatskog starinarskog društva "Hrvatska kraljica Margarita". Društvo ga je proglasilo svojim počasnim članom.[5]

[5] M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju*…, str. 142.

Grad Zagreb, u kojem je don Frane umro, odužio se don Frani na dostojan način. Dana 3. prosinca 1921. Zagrebačko Sveučilište promoviralo je Bulića na čast doktora filozofije *honoris causa*. Bulić je 11. listopada 1926. postao počasni građanin Zagreba, a 24. siječnja 1927. postao je počasni član Hrvatskog književnog društva sv. Jeronima u Zagrebu.[6]

Priznanje prigodom 50. godina rada i 75. godišnjice rođenja

Nemali broj priznanja, iako don Frane u toj zemlji nije djelovao, stiglo je od nekoliko ustanova iz Srbije. U prosincu 1921. Bulić je odlikovan Ordenom sv. Save II. reda, a 29. listopada 1926. Ordenom sv. Save I. reda. Dana 18. prosinca 1926. Bulić je postao počasni član Matice Srpske u Novom Sadu, u travnju 1927. počasni član Planinarskog društva "Fruška gora", a u prosincu 1927. počasni član Studentskog istorijskog društva Sveučilišta u Beogradu.[7]

Od priznanja iz europskih zemalja izdvajam križ II. razreda saksonskog Albrechtova reda, dodijeljen Buliću 22. lipnja 1908. godine. Čehoslovačka je 26. siječnja 1926. Bulića odlikovala Ordenom bijelog lava IV. reda. Dana 8. svibnja 1922. godine Bulić je odlikovan francuskim ordenom viteza Legije časti. Spomenuto priznanje uručeno je don Frani na Manastirinama, pred sarkofagom kojeg je postavio sebi za ukop, u prigodi posjete francuske flote Splitu 12. prosinca 1929. godine.[8]

Priznanje don Frani kao svećeniku i znanstveniku poslala su trojica papa. Papa Lav XIII. u travnju 1887. imenovao je Bulića počasnim komornikom. Dana 15. lipnja 1909. Pijo X. odlikovao je Bulića čašću *Protonotarius apostolicus ad instar participantium*. U studenom 1930. u prigodi Bulićevoga dijamantnog misnog jubileja Pijo XI. mu je poslao srebreni lanac kao priznanje njegovu svećeničkom i znanstvenom djelovanju.[9]

6 M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju…*, str. 125, 134.
7 M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju…*, str. 125, 134, 136.
8 M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju…*, str. 109, 128, 134, 143.
9 M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju…*, str. 81, 112, 143.

Don Frane Bulić
(A. Uvodić, 1930.)

Od priznanja don Frani sačuvalo se samo nekoliko praznih kutija, koje se nalaze u "Don Franinoj sobi" u Tusculumu.

Don Franine muke

Don Frane je podredio život istraživanju, proučavanju i predstavljanju nacionalne baštine i sve navedene nagrade primio je kao priznanje za svoj rad. Bio je svjestan onoga što je učinio za Salonu, Dalmaciju, Hrvatsku, a i šire. Unatoč svemu, bilo je osoba koje se nisu slagale s njime i njegovim načinom rada. Pojedincima nije odgovarao njegov karakter, a neki su mu zavidjeli na uspjehu. Neslaganja su koji puta prerasla u ozbiljne sukobe.

Činjenica koju u ovom kontekstu treba istaknuti jest don Franin čvrsti stav od kojega, ako je bio uvjeren u ispravnost svojih procjena, ni pod koju cijenu nije odstupao.

Svoju narav pokazao je don Frane u ljeto 1870. kada je u Zadru na polaganju mature izazvao reakciju profesora. Vraćen je sa ispita zbog svoga negativnog mišljenja o tadašnjem carskom kancelaru grofu von Beustu. Don Frane je u listopadu iste godine nakon zauzimanja namjesnika Rodića položio ispit i otišao u Beč radi daljnjega školovanja.[10]

Daleko veći pritisak na don Franu dogodio se u splitskoj gimnaziji u kojoj je bio ravnatelj i nije vlastima prijavio učenike koji su noću, 8. - 9. veljače 1895. u razredima gimnazije oštetili slike cara Franje Josipa I. Zbog tog čina morao je don Frane 16. rujna 1896. u prisilnu mirovinu. Cijenili su to mnogi i zahvalili mu na razne načine.[11]

Dvije velike rane na don Franinu srcu bile su njegovo umirovljenje 1926. kao ravnatelja Arheološkog muzeja i njegov sukob s pojedinim svećenicima u vezi salonitanskih mučenika, koji je potrajao nekoliko godina.

---

10 M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju…*, str. 71.
11 M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju…*, str. 89-90.

Što je don Frane mislio o svim sukobima pokazao je u svojoj oporuci: “Praštam od srca svakomu, ako sam koga bilo kako uvrijedio, a neka meni svak oprosti. Osobnih neprijatelja nijesam imao, nego neprijatelja mojih načela bilo znanstvenih, bilo onih političke naravi”.

Prema riječima Nenada Cambija, umro je don Frane “duboko razočaran”. Koliko “duboko” znao je samo don Frane. Proučavajući don Franin život i rad i čitajući njegovu *Oporuku*, mislim da nije umro u velikom razočarenju i da je na kraju svoga života imao na što biti ponosan.

Od Babljače do Beča (2)

Solinska kronika, br. 173, 15. II. 2009., str. 18-19.

Čvrst karakter, nadarenost, ljubav za knjigom i marljivost proslavili su don Franu Bulića u Hrvatskoj i svijetu. Svoj akademski put započeo je Frane u sjemeništu Priko kod Omiša i dokončao u Beču. Radio je u nekoliko ustanova i sve do kraja života širio je horizonte svoga znanja. Zbog toga je bio osobito cijenjen, rado viđen i s čašću priman u razne odbore, društva i akademije. Neke je i sam utemeljio.

Prva slova na ognjištu

Po svoj prilici, Frane je čvrst karakter baštinio od svoje bake Mande (po majci). Iako je pripadala bogatom rodu Šperac iz Solina, nitko nije uspio spriječiti njenu želju da se vjenča s mladićem iz obitelji Grubić, koja je bila osjetno lošijeg imovnog stanja od roda Šperac. Sa svojim mužem rodila je Katu, don Franinu majku.[12]

Prve "akademske" korake učinio je Frane u svom rodnom Vranjicu. Njegov otac Ivan, iako nepismen, služio je mjesnom župniku don Luki Vuškoviću kod oltara. Znao je "otpjevati misu". To je pomoglo i njegovom sinu Frani da se približi župniku, tada gotovo jedinom izvoru pismenosti u Vranjicu. Ivanov pak otac Mate i djed Nikola (don Franin djed i pradjed) bili su pismeni. Od pradjeda Nikole čuvao se popis miraza, koji je dao kćerki Pavici u Vranjicu 16. svibnja 1806. (*Ventarij od robe koju dade Nikola Bulić za dotu svojoj kćeri Pavici*). Od djeda Mate sačuvana je vlastoručna oporuka, datirana u Solinu 15. lipnja 1834. godine.[13] S velikom vjerojatnošću, upravo ta posebnost poznavanja pisma u rodu Bulićevih obilježila je i Franin život.

Kad je došlo vrijeme škole, Franu je otac Ivan 1852. odveo u glagoljaško sjemenište u Priko kod Omiša.[14] Najvjerojatnije su od Vranjica do Omiša plovili barkom. Otac na veslima, a mali Frane na provi.

"Mali" Frane nije znao reći slovo "R"

U Priku je Frane pohađao pučku školu od 1852. do 1856., i nižu gimnaziju od 1856. do 1860. godine.[15] Bio je sitnog rasta pa su ga do njegove sedamnaeste godine svi zvali "mali" Frane. Uz to, Frane je sve do svoje dvadesete godine slovo R

12 L. KATIĆ, *Don Frane Bulić*, u: *Život*, XV (1934), br. 9, str. 385.
13 B. POPARIĆ, *Don Frane Bulić*, u: *HR*, VII (1934), br. 10, str. 518.
14 F. BULIĆ - L. KATIĆ, *Stopama hrvatskih narodnih vladara*, Zagreb, 1928., str. 104.
15 F. BULIĆ - L. KATIĆ, *Stopama hrvatskih narodnih vladara*, str. 104.

izgovarao kao L, što je često uveseljavalo ostale učenike.[16] Pri svakom posjetu nekog gosta sjemeništu, odgojitelji su odredili da Frane u znak dobrodošlice nešto recitira.[17] Bilo bi zanimljivo čuti kako je Frane izgovarao ime i prezime školskog nadzornika iz Trsta Frane Korena.

Don F. Bulić za vrijeme studija u Beču, 1879.

Omiške dane malog Frane obilježio je gusarski Omiš, stara kula, rijeka Cetina koja se ispod mosta ulijeva u more, jegulje koje su uoči sv. Petra i Pavla lovili u obližnjem potočiću, tijesno sjemenište, stara crkva sv. Petra i iznad crkve obronak Babljače, na koji se on često penjao i u spilji otkrivao ljepotu latinskog, talijanskog i staroslavenskog jezika.[18]

Don Frane se sa sjetom i u 82 godini života sjećao svojih "omiških" dana: "S Bogom, Priko, s Bogom, lijepa moja crkvice, u koju sam svaki dan, ne jedamput, kroz osam godina polazio na molitvu, s Bogom, Babljačo i moja samotna špiljo, u kojoj sam koješta naučio; s Bogom sve uspomene mojih mlađahnih godina"![19]

Više razrede gimnazije pohađao je Frane u splitskoj Klasičnoj gimnaziji kao đak splitskog sjemeništa. Dana 7. listopada 1861. položio je prijemni ispit, a u studenom te iste godine obukao je kleričko odijelo.[20] Gimnaziju je završio 1865. i nakon toga otišao u Zadar na četverogodišnji teološki studij, koji je dovršio 1869. godine.[21]

Nakon studija u Zadru, Bulić je 30. listopada 1869. služio mladu misu u Vranjicu. U prosincu iste godine na Sveučilištu u Beču upisao je klasičnu filologiju i slavistiku. Započeti studij klasične filologije i slavistike Bulić je 1873. zamjenio klasičnom

[16] B. POPARIĆ, *Don Frane Bulić*, u: *HR*, VII (1934), br. 10, str. 519.
[17] F. BULIĆ - L. KATIĆ, *Stopama hrvatskih narodnih vladara*, str. 105-106.
[18] F. BULIĆ - L. KATIĆ, *Stopama hrvatskih narodnih vladara*, str. 102-106.
[19] F. BULIĆ - L. KATIĆ, *Stopama hrvatskih narodnih vladara*, str. 106.
[20] M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 69.
[21] N. CAMBI - A. STIPČEVIĆ-DESPOTOVIĆ, s. v. *Bulić Frane*, u: *Hrvatski biografski leksikon*, 2, Zagreb, 1989., str. 478.

arheologijom. Nakon završenoga studija vratio se u Split. U Beč se don Frane vratio četiri godine poslije. U akad. god. 1877./78. pohađao je kod O. Bendorfa i O. Hirschfelda seminar iz epigrafije, te istodobno i predavanja iz klasične arheologije kod A. Conzea.[22]

Sveukupno, don Frane se školovao 21 godinu, a nakon studija uslijedio je izuzetno plodonosan i raznovrstan rad.

Nastavnik, konzervator i ravnatelj

Prvu službu koju je don Frane dobio nakon studija u Beču bila je u splitskoj Klasičnoj gimnaziji. Dana 2. listopada 1873. postao je namjesni učitelj u školi čije je klupe napustio prije osam godina, točnije 1865. godine.[23]

Već iduće školske godine, 22. prosinca 1874., prešao je don Frane u gimnaziju u Dubrovniku gdje je postao pravim učiteljem. Predavao je latinski, grčki i hrvatski jezik te vodio gimnazijsku knjižnicu i školske numizmatičke zbirke. U dubrovačkoj gimnaziji ostao je do 1877. godine.[24]

Po završetku seminara iz epigrafije u Beču u akad. god. 1877./78., don Frane je 18. srpnja 1878. imenovan kotarskim školskim nadzornikom za područje Zadar - Benkovac. Nakon toga, 25. rujna 1880. postao je konzervator Središnjeg povjerenstva za povijesne spomenike zadarskog i benkovačkog okruga.[25]

Nakon spomenutih službi, don Frane se 1883. vratio u Split i u njemu ostao sve do svoje smrti. Dana 8. srpnja 1883. imenovan je ravnateljem splitske Klasične gimnazije, u kojoj je ostao do prisilnog umirovljenja 1896. godine. U rujnu 1883. postao je konzervator Središnjeg povjerenstva za povijesne spomenike za splitsko okružje i imenovan ravnateljem Arheološkog muzeja u Splitu. Dekret o njegovom imenovanju ravnateljem izdan je 9. svibnja 1884. godine. U muzeju je ostao do 30. srpnja 1926., kada je upravu muzeja, mimo svoje volje, prepustio Mihovilu Abramiću. Don Frane je od 1912. do 1925. bio konzervator Središnjeg povjerenstva za povijesne spomenike za Dalmaciju.[26]

---

[22] M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 71, 73; N. CAMBI - A. STIPČEVIĆ-DESPOTOVIĆ, s. v. *Bulić Frane*, u: *Hrvatski biografski leksikon*, 2, str. 478.

[23] M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 71.

[24] M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 72; N. CAMBI - A. STIPČEVIĆ-DESPOTOVIĆ, s. v. *Bulić Frane*, u: *Hrvatski biografski leksikon*, 2, str. 478.

[25] M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 73-74; N. CAMBI - A. STIPČEVIĆ-DESPOTOVIĆ, s. v. *Bulić Frane*, u: *Hrvatski biografski leksikon*, 2, str. 478.

[26] M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 76, 90, 134; N. CAMBI - A. STIPČEVIĆ-DESPOTOVIĆ, s. v. *Bulić Frane*, u: *Hrvatski biografski leksikon*, 2, str. 478.

Odbori

Ugled don Frane naglo je rastao, što je lako uočljivo i po broju znanstvenih i društvenih ustanova u kojima je bio član. Ističem njegovo članstvo u nekim odborima.

Godine 1884. kao konzervator izabran je za člana Odbora za popravljanje i izoliranje splitske katedrale i njezina zvonika. U listopadu 1891. osnovan je Odbor za gradnju novoga Arheološkog muzeja u Splitu. Članovi odbora su F. Bulić, P. Katalinić i A. Zlendić. Dana 25. ožujka 1896. Bulić je izabran za člana utemeljitelja Društva za izgradnju nove splitske katedrale. U srpnju 1908. Gradsko poglavarstvo Zagreba izabralo je Bulića članom komisije za ocjenu natječajnih radova u vezi s regulacijom Kaptolskog trga i okolice. U listopadu 1919. godine Bulić je postao član Vijeća Biskupskog ordinarijata Splitsko-makarske biskupije za gradnju, dogradnju ili popravljanje crkava, za nabavljanje, popravljanje ili prodavanje slika, kipova i uopće crkvenog namještaja. U studenom 1929. godine beogradski nadbiskup Rafael Rodić imenovao je Bulića članom ocjenjivačkog odbora za Natječaj za gradnju katoličke katedrale u Beogradu.[27]

Na vrhu obnovljenog zvonika splitske katedrale, 1908.

[27] M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju…*, str. 76, 84, 90, 109, 123, 142.

U listopadu 1913. Bulić je postao potpredsjednik Odbora za proslavu 1600. godišnjice Milanskog edikta. Početkom 1923. bio je predstavnik JAZU u Odboru za obilježavanje 400. godišnjice smrti Marka Marulića. U jesen 1925. bio je predstavnik Odbora za proslavu 1000. godišnjice hrvatskog kraljevstva. Dana 9. studenoga 1932. Bulić je izabran za člana Odbora proslave 50. godišnjice pobjede Hrvata u Općini Split. Bulić nije sudjelovao u proslavi.[28]

U veljači 1898. Bulić je imenovan članom Dalmatinske komisije za svjetsku izložbu u Parizu 1900. godine. U proljeće 1898. Bulić je izabran za predsjednika Središnjeg odbora za obranu glagoljice, koji je osnovan u Splitu. U siječnju 1913. u Beču je održana Jadranska izložba. Bulić je bio predsjednik Splitskoga odbora za tu izložbu.[29]

Don Frane je svojim ugledom najviše pridonio održavanju Prvoga međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju, koji se održao u Splitu i Solinu od 21. do 23. kolovoza 1894. godine. Bulić je bio potpredsjednik kongresa. U travnju 1900. Bulić je član predsjedništva Drugoga međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju u Rimu. U listopadu 1912. sudjeluje na Arheološkom kongresu u Rimu, na kojem je izabran za predsjednika Sekcije za kršćansku arheologiju u Rimu. Od 26. do 28. kolovoza 1922. Bulić sudjeluje na sastanku jugoslavenskih arheologa i povjesničara u Dobrini. Izabran je za predsjednika toga skupa. Dana 23. rujna 1927. izabran je za člana počasnog komiteta II. međunarodnog kongresa bizantologa u Beogradu.[30]

Društva i akademije

Don Frane je bio član brojnih domaćih i svjetskih akademija i arheoloških društava. Valja istaknuti da je on 14. svibnja 1894. pokraj crkvice sv. Marte kod Kaštel Novog osnovao hrvatsko društvo za istraživanje domaće povijesti u Splitu – Bihać. Ujedno je bio i prvi predsjednik društva. Godine 1893. Bulić je istupio iz Hrvatskog starinarskog društva u Kninu, kojemu je na čelu bio fra Lujo Marun. Od osnutka 1887. do 1893. društvo se zvalo Kninsko starinarsko društvo.[31]

Dana 3. srpnja 1906. osnovano je Bokeljsko starinarsko društvo. Bulić je upisan kao član utemeljitelj. Godine 1929. postao je predsjednik novoosnovanog društva Radovan u Trogiru, čija je zadaća bila sabiranje i čuvanje trogirskih starina. Dana

28 M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 118, 129, 133, 144.
29 M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 91, 118.
30 M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 87, 99, 118, 128, 136.
31 M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 81, 86-87.

20. rujna 1924. Bulić je imenovan počasnim članom društva Braća hrvatskog zmaja - Sekcija za kulturne i historijske spomenike u Dubrovniku.[32]

Dana 14. listopada 1910. Bulić je imenovan članom zakladnikom,[33] a 31. prosinca 1933. izabran je za počasnog člana Matice Hrvatske u Zagrebu. Od osnutka Hrvatske bogoslovne akademije bio je njezin predsjednik i znanstveni suradnik. Godine 1885. postao je dopisnim članom Hrvatskog arheološkog društva u Zagrebu. Dana 5. prosinca 1887. postao je dopisnim,[34] krajem 1898. počasnim, a 8. srpnja 1926. pravim članom Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.[35]

Kraljevskim ukazom od 5. srpnja 1926. Bulić je imenovan počasnim direktorom Arheološkog muzeja i Konzervatorskog ureda u Splitu, a 20. ožujka 1934. Biskupski ordinarijat u Splitu imenovao ga je za člana Vijeća *pro arte sacra*.[36]

Brojne su ustanove izvan Hrvatske koje su don Franu htjele kao svoga člana. U kolovozu 1921. imenovan je počasnim članom Muzejskog društva u Ptuju, a 23. studenoga 1923. počasnim članom Zgodovinskog društva u Mariboru. Dopisnim članom Srpske kraljevske akademije don Frane je postao 7. ožujka 1922. godine.[37]

Velika priznanja stigla su iz Portugala, Belgije, Engleske, Češke i Rusije. Početkom 1903. imenovan je počasnim članom portugalskog Društva arhitekata i arheologa u Lisabonu, a 6. prosinca 1908. počasnim članom Kraljevske akademije za arheologiju u Belgiji. U listopadu 1923. Bulić prihvaća poziv da postane dopisnim članom Londonskog sveučilišta, King's College, Odjel za slavističke studije. Dana 8. siječnja 1904. imenovan je počasnim članom prethistorijskog odjela Muzeja kraljevine Češke, a 13. svibnja 1929. postao je dopisnim članom Slavenskog instituta u Pragu. Godine 1890. Bulić je postao pravim članom ruskog carskog društva Istoriji i drevnosti u Odesi, u prosincu 1893. pravim članom Carskoga arheološkog društva u Petrogradu, a 1894. pravim članom Carskoga arheološkog društva u Moskvi.[38]

Don Frani su stigla priznanja iz Njemačke i Italije. Godine 1883. postao je dopisnim, a pet godina poslije (21. travnja 1888.) pravim članom Njemačkoga arheološkog društva u Berlinu, Rimu i Ateni. Godine 1894. Bulić je postao dopisnim članom Papinske rimske akademije za arheologiju, 19. veljače 1895. članom Aka-

---

32 M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 105, 131, 141.
33 M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 115.
34 M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 81.
35 M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 79, 81, 91, 134, 146; N. N., + *Msgr. Dr. Frane Bulić*, u: *Katolički list*, br. 31, 2. VIII. 1934, str. 383.
36 M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 134, 148.
37 M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 125, 128, 130.
38 M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 83, 86, 87, 101, 109, 130, 142.

demije za katoličku religiju u Rimu, a 29. prosinca 1900. dopisnim članom Akademije u Spoletu.[39]

Brojna priznanja dobio je don Frane iz Francuske. Godine 1901. imenovan je počasnim članom francuske Akademije, a u jesen 1910. dopisnim članom Francuskog instituta – Académie des Inscriptiones et Belles-Lettres. Dana 25. ožujka 1913. Bulić je postao dopisnim članom Francuskog arheološkog društva, a 3. lipnja 1919. počasnim vanjskim dopisnim članom *Societé nationale des antiquaires de France*.[40]

Najveći broj priznanja pristigao je iz Austrije. Bulić je postao savjetnikom Austrijskog etnološkog društva u Beču 1891. godine. Dana 30. listopada 1896. izabran je za počasnog člana Hrvatskoga akademskog literarno zabavnog društva Hrvatska u Gracu. Krajem 1898. imenovan je pravim članom Austrijskog arheološkog zavoda u Beču, u travnju 1899. postao je dopisnim članom Numizmatičkog društva u Beču, a 1900. članom Antropološkog društva u Beču. Početkom 1912. godine Bulić je postao počasnim članom Vijeća za spomenike u Beču.[41]

Takva i tolika priznanja od Hrvata primio je samo don Frane.

---

39 M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 76, 81, 87, 89, 99.

40 M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 115, 118, 122; N. N., + *Msgr. Dr. Frane Bulić*, u: *Katolički list*, br. 31, 2. VIII. 1934, str. 383.

41 M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 84, 90, 91, 97, 98, 117.

Don Franin mašklin (3)

Solinska kronika, br. 174, 15. III. 2009., str. 18-19.

Najplodonosnije razdoblje u Hrvatskoj arheologiji započelo je dolaskom don Frane Bulića 1883. godine na mjesto ravnatelja Arheološkog muzeja u Splitu. Gotovo svake godine, isključivši razdoblje Prvoga svjetskog rata, don Frane je iskopavao u Saloni i po raznim lokalitetima u Dalmaciji. Kao utemeljitelj i voditelj društva "Bihać" nastavio je istraživati i nakon 1926., kada je napustio mjesto ravnatelja Arheološkog muzeja. Nalazi pronađeni u dugogodišnjim istraživanjima nadilaze lokalne okvire, štoviše, neki od njih od izuzetne su važnosti za hrvatsku i svjetsku arheologiju.

Planirao i pratio istraživanja

Don Frane je planirao pokrenuti brojna istraživanja, a ona koja su bila u tijeku rado je posjećivao i pratio. Dapače, bio je rado viđen gost i često pitan za mišljenje. Nabrajam istraživanja koja je htio pokrenuti, kao i ona svojih kolega i prijatelja koja je pratio, počevši od Splita pa dalje po Dalmaciji.

Godine 1909. Bulić je molio splitski Kaptol da mu dozvoli istraživanje crkvice sv. Jurja na rtu Marjana. U prosincu 1907. pripremao je istraživanje u Podgrađu u Poljicima, južno od župne crkve. Iskopavanje je trebao voditi župnik P. Škarica. U rujnu 1919. Bulić je namjeravao istraživati na Libovcu u Kučinama, gdje je prema legendi bilo rodno mjesto Dioklecijana.[42]

Don Frane, O. Benndorf i C. Patsch posjetili su 12. travnja 1904. Vid radi dogovora o budućim iskopavanjima Narone. Svi nalazi koji bi se pod vodstvom C. Patscha pronašli pripali bi Arheološkom muzeju u Splitu. Sa W. Kubitschekom Bulić je bio u Kninu kod Luje Maruna 11. studenoga 1905. radi iskapanja Burnuma.[43]

U proljeće 1891. Bulić je posjetio Brač s J. Szombathyem, kustosom antropološke i prethistorijske zbirke u Dvorskom muzeju prirodnih znanosti u Beču. Namjera je bila učiniti pokusna istraživanja prethistorijskih špilja i gomila. U travnju 1912. namjeravao je iskopavati Veliku gomilu kod Nerežišća. Krajem devetnaestog stoljeća, točnije 1898., Bulić je uputio na daljnje pregledavanje Grohota.[44]

[42] M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 108, 111, 123.
[43] M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 101, 103.
[44] M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 84, 91, 117-118.

Don F. Bulić na Marusincu, 1897.

U listopadu 1906. Bulić je posjetio ekipu koja je istraživala oko crkve sv. Petra u Muću Gornjem. Voditelj ekipe bio je po don Franinin uputama Marko Perojević. Iskopavanja su prekinuta zbog nesloge mještana i nedostatka novca. Dana 4. studenoga 1911. Bulić je s Josipom Bervaldijem posjetio istraživanja na položaju Sustipan u Jesenicama. U srpnju 1912. župnik Srinjina izvjestio je Bulića o iskopavanjima u toj župi na položaju Lišće. U Grohotama i Stipanskoj don Frane, Lj. Karaman i A. Grgin obišli su iskopine 26. studenoga 1931. godine.[45]

U listopadu 1899. Bulić je posjetio iskopavanje starokršćanske crkve u Zmijavcima na položaju Dikovača. Na poziv L. Jelića Bulić je 20. siječnja 1910. posjetio iskopavanje kapele sv. Ambrozija u Ninu. Drugi posjet Ninu bio je 19. srpnja 1910., kada je s L. Jelićem i tajnikom "Bihaća" Reicherzerom došao vidjeti kako napreduju istraživanja. Dana 16. lipnja 1910. posjetio je iskopavanja u Ždrapnju kod crkve sv. Bartula. Voditelj istraživanja bio je L. Marun. U rujnu 1916. Bulić je posjetio istraživanja u Tepljuhu.[46]

U jesen 1910. posjetio je iskopavanja u Kastel Lastvi kod Petrovca u Crnoj Gori, a u prosincu 1924. na traženje planinarskog društva "Fruška gora" iz Novog Sada Bulić je poslao upute za istraživanje.[47]

Istraživanja po Dalmaciji

Ono po čemu je don Frane poznat u Hrvatskoj i svijetu jesu brojna istraživanja koja je vodio i nalazi koji su tijekom iskopavanja pronađeni. Kao ravnatelj Arheološkog muzeja u Splitu (1883.-1926.) i kao predsjednik Hrvatskog društva za istraživanje domaće povijesti "Bihać" iskopavao je po cijeloj Dalmaciji. U istraživanju nekih

45 M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 105, 115, 117-118, 144.
46 M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 97, 113, 115, 122.
47 M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 113, 115, 132.

lokaliteta don Frani su pomagali L. Jelić (Manastirine i Marusinac), danski arhitekt E. Dyggve (Gradina), dok je istraživanje lokaliteta Kapljuč povjerio arheolozima iz Danske.

U splitskoj katedrali don Frane je istraživao 1894. godine. Na padinama Marjana 1894. iskopavao je Košljun i pronašao epigrafske i ornamentirane ulomke iz VIII. stoljeća.[48]

U Kaštelima je don Frane s društvom "Bihać" napravio brojna istraživanja. U polju Kaštel Novog na lokalitetu Miri istražuje 1894. i u kolovozu 1895. Prije ljeta 1902. istraživao je crkvu sv. Marte zapadno od Kaštel Štafilića. U Kaštel Sućurcu na položaju Sustipan iskopavao je u srpnju 1908. godine. U Kaštel Gomilici istražuje Dolac kod sv. Kuzme i Damjana u prosincu 1925. godine. Na istom lokalitetu u srpnju i kolovozu 1926. pronašao je malu gospodarsku zgradu s turnjem za masline. Dana 5. studenoga 1927. Bulić istražuje sv. Mihovila u Lažanima poviše Kaštel Gomilice.[49]

S društvom "Bihać" don Frane je iskopavao u Jesenicama kod crkve sv. Petra u Selu u jesen 1911., u proljeće 1912. i u ljeto 1914. godine.[50]

U ljeto 1884. pod Bulićevim nadzorom franjevci iz Sinja istražuju Čitluk (*Aequum*). Društvo "Bihać" prije ljeta 1902. pomaže pri iskopavanju u Biogradu. Radove je vodio L. Jelić. Društvo "Bihać" početkom 1927. istražuje i u Grohotama. U Slanome kod Dubrovnika don Frane je otkopao starokršćansko grobište s nekoliko sarkofaga, od kojih jedan ima vrlo zanimljiv natpis. U sarkofagu je 462. bio pokopan svećenik Anastazije.[51]

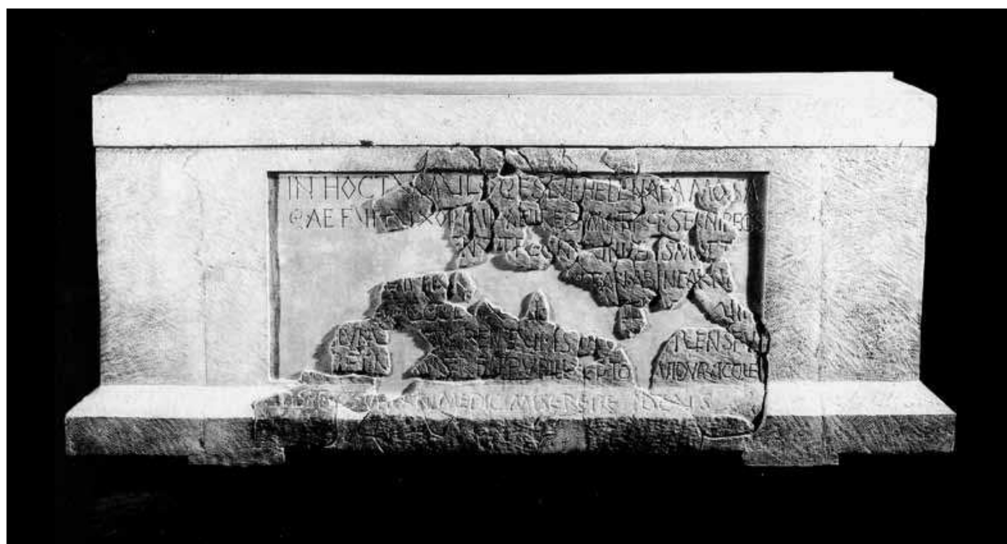
Od 19. do 20. rujna 1930. Bulić s E. Dyggveom i Šimlešom istražuje u Halapiću (Glamoč) oko kapele na groblju na položaju Crkvine.[52]

Istraživanja u Solinu

Što se tiče don Franinih istraživanja u Solinu i Saloni, ona su svakako najbrojnija i najplodonosnija. Valja reći da nitko prije i poslije Bulića nije otkrio arheološke lokalitete takva značenja.

U Solinu i njegovoj neposrednoj blizini don Frane je istraživao s društvom "Bihać". Na putu prema Klisu istraživao je u Rižinicama i Rupotini. U Rižinicama, odakle

48 M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 87.
49 M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 87, 88, 101, 109, 133, 134, 136.
50 M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 115, 117-119.
51 M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 77, 101, 134.; F. BULIĆ, *Necropoli antica cristiana a Slano di Ragusa*, u: *BASD*, XXIV (1901), str. 85-98.
52 M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 143.

Sarkofag kraljice Jelene

potječe ulomak na kojem se spominje knez Trpimir, iskopavanja su vršena 1894., u svibnju 1895. i u ljeto 1905. godine. U Rupotini je istraživao 1908. i 1927. godine. Rezultat rada je otkrivena crkvica, nekoliko grobova, natpisa i reljef Mitre.[53]

U nekoliko navrata don Frane je iskopavao na području Gradine u Solinu. Bilo je to u jesen 1909., u studenom i prosincu 1923., u ljeto 1924. te u ožujku 1926. godine. U Šupljoj crkvi iskopavao je u ožujku 1926. i početkom 1927. godine. U kolovozu 1931. istraživanja je vodio E. Dyggve i otkriveni su ostatci starohrvatske bazilike.[54]

Od istraživanja u Solinu najbrojnija su bila na Gospinom Otoku. Prvo je bilo 1894. a posljednje u srpnju 1930. godine. Dana 26. kolovoza 1898. don Frane je otkrio ulomke sarkofaga s natpisom kraljice Jelene. Povodom tog pronalaska slavilo se u cijeloj Hrvatskoj. Natpis koji je don Frane sastavio i protumačio predstavlja jedan od najpoznatijih spomenika iz hrvatske povijesti. Na temelju tog natpisa, datiranog u 976., don Frane je upotpunio rodoslovlje hrvatskih vladara. Istraživanja na Gospinom Otoku nastavljena su 1901. godine. Istočno od Gospina Otoka istraživalo se sredinom 1925., u ožujku 1926. i početkom 1927. godine.[55]

53 M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 87; 89, 102; Slijede radovi F. Bulića: *Sterro di una chiesa antica cristiana del VI sec. nella località detta Crikvina a Klapavice, nel Comune censuario di Klis (Clissa)*, u: *BASD*, XXX (1907), str. 101-122; *Quattro bassorilievi di Mitra a Salona*, u: *BASD* XXXII (1909), str. 50-57; *Starinarska istraživanja u Rupotini u Solinu*, u: F. BULIĆ, *Povodom pedesetogodišnjice jubileja "Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku" 1878.-1928.*, Split, 1931., str. 63-67.

54 M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 112, 130, 131, 134, 144.

55 M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 87, 91, 100, 132, 134, 143.

Istraživanja u Saloni

Posebno mjesto u hrvatskoj i svjetskoj arheologiji zaslužio je don Frane zahvaljujući rezultatima iskopavanja u Saloni.

U nekoliko navrata istraživao je u teatru i amfiteatru. Rad kojeg je F. Carrara započeo u teatru od 1849. do 1850. Bulić je nastavio 1909. godine. Tada je južno od teatra otkriven mali hram. Krajem 1923. Bulić je zajedno s danskom ekipom iskopavao mali hram i sam teatar. Godine 1909. vršena su iskopavanja u amfiteatru. Te iste godine iskopavalo se i na položaju Pet mostova. Istraživanje amfiteatra nastavljeno je u kolovozu 1912. i 1917. godine.[56]

Don Frane je nastavio rad svojih predšasnika na groblju *Hortus Metrodori*. Na njemu je iskopavao u šest navrata: 1901., 1909.-1910., 1911., 1914., 1916. i 1925. godine. Rezultat istraživanja su brojni sarkofazi i natpisi.[57]

Od petnaest arheološki potvrđenih crkava i bazilika u Saloni i njezinoj neposrednoj blizini Don Frane je istražio tri: Manastirine, Marusinac i Gradske bazilike. Radi se o najvažnijim lokalitetima Salone.

Valja istaknuti da je velik doprinos don Frane u spašavanju opustošenog lokaliteta na jugu grada u Vranjicu na lokalitetu Crikvine.[58]

---

[56] M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 111, 117, 118, 122, 130.

[57] Slijede radovi F. Bulića o istraživanjima u groblju *Hortus Metrodori*: *Necropoli 'in horto Metrodori' a Salona*, u: *BASD*, XXIV (1901), str. 161-169; *Escavi nella necropoli antica pagana di Salona detta Hortus Metrodori negli anni 1909 e 1910*, u: *BASD*, XXXIII (1910), str. 3-66; *Appendice all'articolo 'Escavi nell'Hortus Metrodori' a pag. 3-66 di detta Hortus Metrodori nell'a questo fascicolo*, u: *BASD*, XXXIII (1910), str. 130-135; *Escavi nella necropoli antica pagana di Salona. 1911 e nell'a. 1914*, u: *BASD*, XXXVII (1914), str. 83-94; *Escavi nella necropoli antica pagana di Salona detta Hortus Metrodori nell'a. 1916*, u: *BASD*, XL-XLII (1917-1919), str. 98-101; *Escavi nella necropoli antica pagana di Salona detta Hortus Metrodori nell'a. 1925*, u: *BASD*, XLVII-XLVIII (1924-1925), str. 46-51.

[58] Ovo su radovi F. Bulića o nalazima s lokaliteta Crikvine: *Iscrizioni inedite. Salona*, u: *BASD*, XII (1889), str. 17, br. 12, str. 161-162, br. 136, str. 163, br. 138; *BASD*, XIV (1891), str. 145-147, br. 83 (1707), str. 148, br. 84 (1708); *BASD*, XIX (1896), str. 97, br. 2150, str. 99, br. 2195 i 2196; *Cemetero antico cristiano nelle vicinanze dell'antica Salona*, u: *BASD*, XXII (1899), str. 218-222; *Ritrovamenti risguardanti i sarcofagi romani sotto il livello del mare nel villaggio di Vranjic presso Salona*, u: *BASD*, XXIII (1900), str. 141-142; *Ritrovamenti antichi risguardanti la topografia suburbana dell'antica Salona (vicino i casolari Jurić-Ćućine kuće)*, u: *BASD*, XXV (1902), str. 112-116; *Iscrizioni inedite. Salona*, u: *BASD*, XXV (1902), str. 140, br. 3086; *Ritrovamenti nel cemetero antico cristiano a Crikvine presso i casolari Jurić (Ćućine kuće) sulla strada fra Salona e Vranjic*, u: *BASD*, XXVI (1903), str. 177-186; *Ritrovamenti nell'antico cemetero antico cristiano a Crikvine presso i casolari Jurić (Ćućine kuće) sulla strada fra Salona e Vranjic*, u: *BASD*, XXVII (1904), str. 167-170; *Ritrovamenti presso il cemetero antico cristiano a Crikvine presso i casolari Jurić (Ćućine kuće) sulla strada fra Salona e Vranjic*, u: *BASD*, XXXI (1908), str.

Lokalitet Kapljuč istraživalo je dansko društvo Rask Oersted Fondet i Arheološki muzej Split. Ministarstvo prosvjete Kraljevine SHS uz don Franin pristanak dodijelilo je u proljeće 1920. danskoj ekipi suglasnost za iskopavanje. Istraživanja na Kapljuču trajala su do kraja ljeta 1924. godine.[59] Davno prije, točnije 1871. godine, u neposrednoj blizini Kapljuča pronađeno je 16 sarkofaga. O rezultatima istraživanja na Kapljuču don Frane je redovito obavješćivao znanstvenu javnost u svojim radovima. Bazilika je po mučenicima Asteriju, Paulinijanu, Teliju, Antiohijanu i Gajanu nazvana Bazilika petorice mučenika (*Basilica quinque martyrum*), a posebno je zanimljiva za proučavanje privilegiranog ukopa uz mučenike.[60]

Don Frane je nastavio započeti rad svojih predšasnika i uspješno priveo kraju iskopavanja na Manastirinama. Radovi su trajali od 1883. do 1906. godine. Zbog nesuglasica oko otkupa zemalja bilo je nekoliko prekida. Groblje i bazilika na Manastirinama, sagrađeni oko groba sv. Dujma, spadaju u najvažnije lokalitete u kršćanskome svijetu. Na temelju natpisa pronađenih na Manastirinama don Frane je ustvrdio, suprotno tradiciji splitske Crkve, da je Dujam bio mučen za Dioklecijana 10. travnja 304. godine, te da nije mogao biti učenik sv. Petra apostola. Ta njegova tvrdnja izazvala je otvoreni sukob. Iz Rima mu je stigla zabrana i neko vrijeme nije smio pisati o ovoj temi.[61]

49-51; *Ritrovamenti nel cimetero antico cristiano a Crikvine presso i casolari Jurić (Ćućine kuće) sulla strada fra Salona e Vranjic*, u: *BASD*, XXXII (1909), str. 31-33; *Trovamenti nel cimitero antico cristiano a Crikvine presso i casolari Jurić (Ćućine kuće) lungo la strada da Salona a Vranjic*, u: *BASD*, XXXIV (1911), str. 40-49; *I titoli di dedica delle basiliche urbane ed extraurbane di Salona*, u: *VAHD*, XLVII-XLVIII (1924-1925), str. 12, br. 5108 A.

59 M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 123, 128, 131.

60 Slijede radovi F. Bulića o Kapljuču i 16 sarkofaga: *La necropoli suburbana di sedici sarcofagi a Kapljuč di Salona*, u: *BASD*, XXII (1899), str. 133-137; *Ritrovamenti risguardanti la topografia dell'antica Salona*, u: *BASD*, XXIII (1900), str. 38-39; *Scavi nel cemetero antico cristiano di sedici sarcofagi nella località detta "Kapljuč" a Salona*, u: *BASD*, XXVII (1904), str. 154-155; *Sterro di abside di una chiesa antica cristiana ad ovest della 'necropoli suburbana di 16 sarcofagi' a Salona*, u: *BASD*, XXXIV (1911), str. 3-39; *Otkriće IV. starokršćanskog grobišta u Solinu*, u: *Bogoslovska smotra* (= *BS*), XI (1923), br. 1, str. 10-22.

61 Slijede radovi F. Bulića o arheološkim istraživanjima na Manastirinama: *(Notizie sugli scavi a Manastirine)*, u: *Mittheilungen der kaiserliche-königliche Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* (= *MCC*), n. s. X (1884), str. XXXII, CV-CVI, CLXIX; *MCC*, n. s. XI (1885), str. LXIX-LXX; *MCC*, n. s. XIII (1887), str. CXV-CXVI; *Gli scavi a Salona*, u: *BASD*, VII (1884), str. 9-10; *Gli scavi nella basilica cristiana a Salona e sue adiacenze*, u: *BASD*, VII (1884), str. 20-21, 33, 49, 65, 81-82; *BASD*, VIII (1885), str. 33-34, 105; *BASD*, IX (1886), str. 97-99; *BASD*, X (1887), str. 89-90; *Scavi nell'antico cimitero cristiano di Manastirine a Salona*, u: *BASD*, XIV (1891), str. 179-182; *BASD*, XV (1892), str. 7-9, 17-19, 49-50, 83-84, 145-156; *Scavi nell'antico cemetero cristiano di Manastirine (Coemeterium legis sanctae christianae) durante l'a. 1896*, u: *BASD*, XX (1897), str. 81-96; *Scavi negli antichi cemeteri cristiani di Manastirine (Coemeterium legis sanctae christianae) e Marusinac (Coemete-*

Sarkofag biskupa Primusa Dujmova nećaka

Bulić je uz pomoć svoga nećaka don Luke Jelića započeo i dovršio istraživanja na lokalitetu Marusinac. Radovi su također uz prekide trajali od 1890. do 1908. godine. Poticaj za iskopavanja na Marusincu bio je pronalazak 1890. godine triju nadgrobnih ploča koje su prikrivale jednu obiteljsku grobnicu. U natpisu se spominje svećenik Ivan, koji se spominje kao čuvar "časnih pragova sv. Anastazija" (*Anastasii servans reverenda limina sancti*). Mučenik Anastazije bio je ukopan u blizini i njemu u čast podignuta je bazilika. Prije podizanja bazilike matrona Asclepija malo

---

rium S. Anastasii Cornicularii) a Salona, u: *BASD*, XX (1897), str. 126-127; *Scavi nell'antico cemetero cristiano di Manastirine a Salona (Coemeterium legis sanctae christianae)*, u: *BASD*, XXI (1898), str. 25-36; *Scavi nell'antico cemetero cristiano di Manastirine a Salona (Coemeterium legis sanctae christianae) durante l'a. 1899*, u: *BASD*, XXIII (1900), str. 193-216; *Scavi nell'antico cemetero cristiano di Manastirine a Salona (Coemeterium legis sanctae christianae) durante l'a. 1900*, u: *BASD*, XXIII (1900), str. 249-272; *Scavi nell'antico cemetero cristiano di Manastirine a Salona (Coemeterium legis sanctae christianae) durante gli a. 1905 e 1906*, u: *BASD*, XXX (1907), str. 3-36; *Sterro dell'abside della basilica cemeteriale dei martiri salonitani a Manastirine di Salona nell'a. 1874*, u: *BASD*, XXX (1907), str. 90-99.

L. Jelić je objavio dva važna rada o Manastirinama: Das Coemeterium von Manastirine zu Salona und der dortige Sarkophag des guten Hirten, u: *Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und für Kirchengeschichte* (= *RQ*), V (1891), str. 10-27, 105-123, 266-283; *Descrizione sommaria del cemetero di Manastirine*, u: *BASD*, XV (1892), str. 156-195.

južnije od bazilike dala je sagraditi mauzolej u kojem je nakon mučeništva bio pokopan Anastazije. Zapadno od Anastazijeve bazilike nalazi se druga bazilika koju je danski arhitekt i arheolog E. Dyggve zbog svojih posebnosti nazvao Bazilika bez krova (*Basilica sine tecto*). Upravo po toj bazilici, Salona je dobila posebno mjesto u znanstvenome svijetu.[62]

Traganje za ljepotom tužnih krajolika…

Lokalitet Gradske bazilike iskopavao je don Frane od 1901. do 1909. godine. Episkopalna bazilika u gradskom središtu po svojim mjerama je najveća bazilika u Dalmaciji. Na njenoj sjevernoj strani nalazi se krstionica i krizmaonica, a na južnoj bazlika u obliku grčkog križa. U njoj su u vrijeme biskupa Honorija II. 530. i 533. godine održani salonitanski koncili.[63]

Zahvaljujući don Franinim istraživanjima objavljene su brojne knjige. Arheološki institut Austrije izdao je tri publikacije u nizu naslovljenom *Forschungen in Salona*.

62 Ovo su radovi F. Bulića o iskapanjima na Marusincu: *Scavi nell'antico cemetero cristiano di Marusinac a Salona*, u: *BASD*, XVI (1893), str. 4-11; *(Notizie sugli scavi a Marusinac)*, u: *MCC*, n. s. XX (1894), str. 252; *Scavi negli antichi cemeteri cristiani di Manastirine (Coemeterium legis sanctae christianae) e Marusinac (Coemeterium S. Anastasii Cornicularii) a Salona*, u: *BASD*, XX (1897), str. 126-127; *Scavi nell'antico cemetero cristiano di Marusinac (Coemeterium S. Anastasii)*, u: *BASD*, XXI (1898), str. 37-47; *(Notizie sugli scavi a Marusinac)*, u *MCC*, n. s. XXIV (1898), str. 109; *Scavi nell'antico cemetero cristiano di Marusinac a Salona durante l'a. 1898*, u: *BASD*, XXII (1899), str. 73-85; *Sterro del nartece e dell'atrio della basilica di S. Anastasio a Marusinac*, u: *BASD*, XXXV (1912), str. 37-40.
Slijede radovi L. Jelića o istraživanjima na Marusincu: *Scavi nell'antico cemetero cristiano di Marusinac a Salona*, u: *BASD*, XVII (1894), str. 49-52; *BASD*, XIX (1896), str. 17-25, 33-40; *Scavi nell'antico cemetero cristiano di Marusinac (Coemeterium S. Anastasii Cornicularii?)*, u: *BASD*, XX (1897), str. 65-80.

63 Slijede radovi F. Bulića o istraživanjima na lokalitetu Gradske bazilike: *Scavi nella basilica episcopalis urbana a Salona durante l'a. 1901*, u: *BASD*, XXV (1902), str. 73-110; *Scavi nella basilica episcopalis urbana a Salona durante l'a. 1902*, u: *BASD*, XXVI (1903), str. 33-106; *Scavi nella basilica episcopalis urbana a Salona durante gli a. 1903 e 1904*, u: *BASD*, XXVII (1904), str. 121-154; *Die Basilica urbana von Salona. Ausgegraben in den Jahren 1901-1904*, u: *Jahrbuch der kaiserliche-königliche Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst und historischen Denkmale* (= *JZK*), n. s. 4 (1906), br. 1, str. 283-306; *Scavi nella basilica episcopalis urbana a Salona durante gli a. 1905 e 1906*, u: *BASD*, XXIX (1906), str. 113-192; *Iscrizioni inedite trovate nelle macerie delle rovine di Salona lungo la ferrovia campestre negli anni 1905 e 1906*, u: *BASD*, XXX (1907), str. 37-90; *Iscrizioni inedite trovate nelle macerie lungo le mura perimetrali dell'antica Salona*, u: *BASD*, XXXIII (1910), str. 82-88; *Scavi nelle basiliche urbane di Salona durante gli anni 1907, 1908, 1909*, u: *BASD*, XXXV (1912), str. 3-32; *Escavi a sud delle basiliche urbane di Salona*, u: *Vijesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* (= *VAHD*), XLVII-XLVIII (1924-1925), str. 53-68.

Obrađeni su lokaliteti Gradske bazilike (1917.), Manastirine (1926.) i Marusinac (1939.). Danska fundacija Rask Oersted objavila je dvije knjige, naslovljene *Recherches à Salone*. U prvoj knjizi (1928.) obrađen je Kapljuč, a u drugoj salonitanski amfiteatar (1933.).

E. Dyggve, najglasovitiji istraživač starokršćanske Salone poslije Bulića i počasni građanin Solina, objavio je 1951. godine u Oslu i danas nezaobilaznu sintezu o starokršćanskoj Saloni pod naslovom *History of Salonitan Christianity.*

Zahvaljujući E. Marinu Arheološki muzej u Splitu objavio je salonitanski triptih, tri ključna djela za poznavanje Salone i Solina: *Starohrvatski Solin* (1992.), *Salona Christiana* (1994.) i *Longae Salonae* (2002.).

Kao plod francusko-hrvatske suradnje pojavio se izdavački niz *Salona*. Do sada su objavljene tri knjige: *Catalogue de la sculpture architecturale paléochrétienne de Salone* (1994.), *Ecclesiae Dalmatiae. L'architecture paléochrétienne de la province romaine de Dalmatie (IVe-VIIe s.)* (1995.) i *Manastirine. Établissement préromain, nécropole et basilique paléochrétienne à Salone* (2000.).

Salonom se bave povijesničari, arheolozi, epigrafičari, teolozi, ali i umjetnici, slikari, putopisci i književnici. P. Opačić je načinio izbor književnih tekstova o Saloni i objavio ih 2004. u knjizi *Salona Aeterna*. Prema riječima L. Paljetka, sakupljeni tekstovi potvrđuju "trajnu sklonost čovjeka k ruinizmu i traganju za ljepotom tužnih krajolika".

Don Franino pero (4)

Solinska kronika, br. 175, 15. IV. 2009., str. 18-19.

Nakon školovanja u Priku kod Omiša, Splitu, Zadru i Beču, koje je trajalo sveukupno 21 godinu, don Frane je 53 godine obavljao razne službe u Dubrovniku, Zadru i Splitu. Od 1873. do 1926. bio je učitelj, školski nadzornik, ravnatelj gimnazije, konzervator i ravnatelj muzeja. Nastavio je s radom i nakon umirovljenja 1926. godine. Za trajanja službi napisao je i objavio veliki broj popularnih i znanstvenih radova u europskim i ponajviše hrvatskim novinama i časopisima. Uz brojne članke i studije valja pridodati i nekoliko vrlo vrijednih knjiga. Prema dosadašnjim podatcima njegov prvi rad objavljen je 1875. a posljednji 1934., u godini kada je napustio ovaj svijet. Sveukupno, ne računajući vrijeme studija, pisao je skoro 60 godina. Svoje znanstveno zanimanje don Frane je usmjerio na povijest, arheologiju i epigrafiju.

Do posljednjeg daha...

Prema još nepotpunim podatcima, don Frane je od prvoga poznatog rada objavljenog u Dubrovniku 1875. do preuzimanja službe ravnatelja splitske Klasične gimnazije (1883.) i Arheološkog muzeja u Splitu (1884.) objavio oko 50 radova. Nešto manji broj članaka objavio je od umirovljenja 1926. do svoje smrti. Najviše članaka i studija objavio je od 1883. do 1926. godine. Kroz to razdoblje don Frane je sa suradnicima Josipom Alačevićem (1883.-1888.)[64] i Mihovilom Abramićem (1920.-1926.),[65] te ponajviše sam (1888.-1920.), uređivao jedan od najstarijih europskih povijesno-arheoloških časopisa *Bullettino di archeologia e storia dalmata* (Od 1920. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, od 2006. *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*). Kroz navedeno razdoblje don Frane je u spomenutom časopisu uspio objaviti gotovo sav postojeći epigrafski materijal iz Salone i Dalmacije.

Nažalost, do danas ne postoji don Franina cjelokupna bibliografija. Najpotpunija bibliografija objavljena je u Zagrebu 1965. godine.[66] Postoje još dva kraća popisa

---

64 G. ALAČEVIĆ - F. BULIĆ, *Ai letori*, u: *BASD*, VII (1884), str. 3; G. ALAČEVIĆ - F. BULIĆ, *Ai letori*, u: *BASD*, X (1887), str. 4.

65 F. BULIĆ, *Ai letori*, u: *BASD*, XI (1888), str. 4; M. ABRAMIĆ, *Predgovor*, u: *VAHD*, L (1928-1929), str. III-V.

66 N. N., *Bibliografija Frane Bulića*, u: *Bibliografija rasprava i članaka*, IV, Historija, Zagreb, 1965., str. 64-82.

don Franinih radova, koji su objavljeni 2004.[67] i 2008. godine.[68] Ti popisi uglavnom slijede, ali u nekim dijelovima i nadopunjuju spomenutu bibliografiju.

Don Frane je odložio svoje pero neposredno prije smrti. To potvrđuje njegov Dnevnik tjelesne temperature s posljednjim unosom 28. srpnja 1934., samo dan prije nego je izdahnuo.[69]

Obilno je sijao...

Nebrojeni su službeni spisi nastali dok je don Frane obavljao službe u Dubrovniku (3 god.), Zadru (5 god.) i Splitu (43 god.). Gotovo da je on svakodnevno pisao po nekoliko dopisa osobama ili ustanovama. Spisima valja pridodati i don Franinu privatnu korespondenciju, koju je ostavio biblioteci nekadašnje Teologije u Splitu (Katolički bogoslovni fakultet). Radi se o jednoj od najvećih sačuvanih korespondencija u Hrvatskoj. Količina spomenutih dokumenata zadivljuje i pokazuje koliku je don Frane posjedovao energiju. Sav taj materijal još nije vrednovan kao cjelina.

Poduži je popis novina i časopisa u Hrvatskoj i drugdje u kojima je don Frane objavljivao svoje radove. Prateći podatke u spomenutim bibliografijama odmah je uočljivo da je najviše tekstova objavio u časopisu *Bullettino di archeologia e storia dalmata*. Osim u *Bullettinu* don Frane je objavio dio svojih radova u raznim novinama i časopisima.

Prema dosadašnjim saznanjima po jedan rad objavio je don Frane u sljedećim publikacijama: *Acta III. Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae*, *Agramer Tagblatt*, *Agramer Zeitung*, *Alma Mater croatica*, *Bihać*, *Crvena Hrvatska*, *Časopis za zgodovino i narodopisje*, *Glas Boke*, *Glasnik biskupija bosanske i srijemske*, *Hrvatska prosvjeta*, *Hrvatska revija*, *Hrvatska riječ*, *Hrvatska smotra*, *Hrvatski list*, *Hrvatsko kolo*, *Hrvatsko pravo*, *Illustrierte Österreichische Riviera Zeitung*, *Iskra*, *Jadranska pošta*, *Jadranski dnevnik*, *Jahrbuch der kaiserliche-königliche Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst und historischen Denkmale*, *Katolička riječ*, *Katolički tjednik*, *Krijes*, *Ljetopis JAZU*, *Mladost*, *Narodna svijest*, *Narodne novine*, *Novosti*, *Novi list*, *Osvit*, *Posavska Hrvatska*, *Preporod*, *Prosvjeta*, *Rogaška Slatina*, *Svjetlo*, *Vedre hrvatske duše*, *Vjesnik ljekarnika Kraljevstva SHS*, *Vrhbosna*, *Zbornik Vatroslava Jagića* i *Židov*.

---

67 S. MATKOVIĆ - H. BUBLE, *Bibliografija radova o starokršćanskoj Saloni od kraja III. do početka VII. stoljeća*, u: *Salona Christiana*, (ur. E. MARIN), Split, 1994., str. 337-342.

68 J. DUKIĆ, *Vita e fede dei cristiani di salona secondo le iscrizioni. Con catalogo ragionato e commenti*, (*Excerptum theseos ad Doctoratum in Historia Ecclesiastica*), Roma - Spalato, 2009., str. 112-123.

69 M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 148.

U sljedećim publikacijama objavio je po dva, tri ili četiri rada: *Bogoslovska smotra*, *Glasnik zemaljskog muzeja u BiH*, *Hrvat*, *Hrvatska domovina*, *Hrvatska kruna*, *Hrvatska straža*, *Hrvatski učitelj*, *Katolički list*, *Katolička Dalmacija*, *List Biskupije splitsko-makarske*, *Mittheilungen der kaiserliche-königliche Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und Historischen Denkmale*, *Nuovo Bollettino di Archeologia Cristiana* i *Starohrvatska prosvjeta*.

Po pet i više radova objavio je don Frane u godišnjim izvješćima gimnazija, novinama i časopisima: *Izvješće o C. K. Višoj dubrovačkoj gimnaziji*, *Narodni list*, *Novo doba*, *Obzor*, *Program C. K. Velike gimnazije u Spljetu* i *Vijesnik Hrvatskoga arheološkog društva*.

Koliko je radova don Frane objavio u *Bullettinu* najbolje pokazuje već spomenuta bibliografija iz 1965. na skoro 20 stranica. U 527 bibliografskih jedinica sadržano je puno više članaka, a većina od njih tiskana je upravo u *Bullettinu*. Treba napomenuti da su neki radovi napisani na jednoj stranici, dok je većina njih daleko veća.

Don Franine knjige

INSCRIPTIONES
QUAE
IN C. R. MUSEO ARCHAEOLOGICO SALONITANO
SPALATI
ASSERVANTUR

DESCRIPSIT
Prof. F. BULIĆ
DIRECTOR EIUSDEM MUSEI

SPALATI
Ex Officina Typographica Antonii Zannoni
1886.

Preslik knjige (Split, 1886.)

Don Frane je uz brojne članke napisao i nekoliko knjiga. Treba reći da nije uspio napisati veći broj monografskih izdanja i da su ga u tome spriječile službe, administrativni poslovi, istraživanja u Saloni, gradnja Arheološkog muzeja u Splitu, pisanje članaka i studija, kao i druge obaveze. One pak knjige koje je don Frane objavio u mnogo čemu su i danas aktualne, a neke još uvijek nenadmašene.

Prvo samostalno izdanje objavio je don Frane u Splitu 1885. godine. Radi se o povijesno-epigrafičkoj studiji *Salona Colonia Martia Iulia Salonae*. Tekst je prethodno objavio u *Programu C. K. Velike gimnazije u Spljetu*.

Knjiga kojom je don Frane zadužio znanstvenu javnost i proslavio Salonu i Arheološki muzej u Splitu izišla je u Splitu pod naslovom *Inscriptiones quae in C. R. Museo archaeologico Salonitano Spalati asservantur*. U spomenutoj knjizi objavljeni su natpisi koji se čuvaju u Splitu, u Salonitanskom carsko-kraljevskom muzeju. Tekst je također preuzet iz nekoliko izdanja *Programa C. K. Velike gimnazije u Spljetu* (1886.-1894.).

Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti objavila je u Zagrebu 1888. don Franinu knjigu *Hrvatski spomenici u kninskoj okolici uz ostale suvremene dalmatinske iz doba narodne hrvatske dinastije*.

Godine 1894. u Saloni i Splitu održan je Prvi međunarodni kongres za starokršćansku arheologiju. Don Frane je zabilježio tijek kongresa i te iste godine rad objavio pod naslovom *Brevis historia Primi Congressus archaeologorum christianorum Spalati - Salonis habendi*. U prigodi samog kongresa u suradnji sa L. Jelićem i S. Rutarom objavio je vodič po Splitu i Solinu *Guida di Spalato e Salona*.

Na znanstveno-popularan način don Frane je 1900. predstavio javnosti salonitanske spomenike u knjizi *Po ruševinama starog Solina*. Knjiga je prvi put izišla u publikaciji *Spomen-Cvieće iz hrvatskih i slovenskih dubrava*. E. Marin je tiskao knjigu ponovno u Splitu 1986. godine.

Najvrijednije djelo *Kronotaksa solinskih biskupa. Kronotaksa spljetskih nadbiskupa od razorenja Solina do polovice XI. v* . napisao je don Frane u suradnji s J. Bervaldijem. Knjiga je preuzeta iz *Bogoslovske smotre* i objavljena u Zagrebu 1912./1913. godine. Tekst je također objavljen 1912. kao dodatak časopisu *Bullettino di archeologia e storia dalmata*.

Godine 1925. don Frane je objavio danas često citiranu knjigu *Razvoj arheoloških istraživanja i nauka u Dalmaciji kroz zadnji milenij*. Knjiga je spomenute godine tiskana u *Zborniku Matice hrvatske* i kao dodatak u *Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku*.

Prilog k „Bullettino di archeologia e storia dalmata" god. 1912.

Kronotaksa solinskih biskupa

uz dodatak

Kronotaksa spljetskih nadbiskupa

(od razorenja Solina do polovice XI. v.)

Napisali

Don Fr. Bulić i Dr. J. Bervaldi.

Preštampano iz „Bogoslovske Smotre" god. 1912. I.—IV. sv. god. 1913. II.—III. sv.

Zagreb, 1912.—13.

Preslik knjige (Zagreb, 1912.-1913.)

F·BULIĆ - L·KATIĆ

STOPAMA HRVATSKIH NARODNIH VLADARA

Preslik knjige (Zagreb, 1912.)

U suradnji s Lj. Karamanom don Frane je objavio u Zagrebu 1927. knjigu *Palača cara Dioklecijana u Splitu*. Njemačko izdanje istoimene knjige (*Kaiser Diokletians Palast in Split*) izišlo je iz tiska 1929. godine.

Svoju posljednju knjigu *Stopama hrvatskih narodnih vladara* napisao je don Frane u suradnji s don L. Katićem. Knjiga je objavljena u Zagrebu 1928. godine.

Volio je povijest, arheologiju i epigrafiju

Opsežan je don Franin znanstveni interes. Njegove omiljene teme bile su povijest, arheologija i epigrafija, što je vidljivo iz velikog broja popularno-znanstvenih radova objavljenih u gore navedenim novinama i časopisima. Veliku energiju uložio je don Frane i u čuvanje salonitanskih i splitskih spomenika, pišući ponajviše o zaštiti Salone i Dioklecijanove palače. U tom smislu treba istaknuti njegov žar da se u Solin i Split vrate određeni nalazi koji su završavali u privatnim zbirkama. Brinuo se i za spomenike u zaleđu Zadra, Šibenika, Knina, Splita i Omiša, kao i za one po dalmatinskim otocima.

U nekoliko radova doticao je don Frane teme iz prapovijesti Dalmacije. U nešto više radova bavio se prošlošću mjestâ u okolici Šibenika, Zadra i Knina. Proučavao je splitske teme, npr. o Ivanu Ravenjaninu i Lovri Dalmatincu, te o crkvi i groblju sv. Stjepana *de pinis*. Jako se trudio odgonetnuti gdje je nakada bio smješten Stridon, rodno mjesto sv. Jeronima.

Daleko su brojniji radovi u kojima je don Frane pisao o arheološkim temama. Karijeru arheologa započeo je u Dubrovačkoj gimnaziji u kojoj je sredio numizmatičku zbirku. Rad je objavio 1875. godine.[70] Bio je to njegov prvi znanstveni rad. U nekoliko radova upoznao je znanstvenu javnost s radom društva "Bihać" i gradnjom zgrade Arheološkog muzeja u Splitu. Napisao je nekoliko nekrologa (J. Alačević, O. Benndorf, J. Boglić, A. Conze, I. Danilo, I. Dević, J. Fosco, G. Gatti, L. Hauser, J. A. de Helfert, F. Lanza, Š. Ljubić, F. Rački, G. B. de Rossi, R. Schneider, T. Smičiklas, A. Zanella, A. de Waal). U povećem broju članaka opisivao je don Frane križeve, figure, ascije, pečate, urne i cisterne. U *Bullettinu* od 1885. do 1925. napisao je o tegulama 32 rada, svijetiljkama 47, te o gemama 115 radova. Posljednji rad iz arheologije objavljen je 1934., u godini njegove smrti.[71]

Neizmjeran je don Franin doprinos epigrafiji. Može se bez sustezanja reći da je on najbolji epigrafičar u Hrvatskoj uopće. Zahvaljujući odlasku na studij u Beč upoznao je ponajbolje profesore O. Hirschfelda, T. Mommsena i W. Kubitscheka. S njima je don Frane bio u vezi, upoznavao ih s natpisima iz Salone i Dalmacije, te često pitao za savjet.[72]

[70] F. BULIĆ, *Opis novaca Zbirke Dubrovačke Gimnazije*, u: *Izvješće o C. k. Višoj dubrovačkoj Gimnaziji koncem školske godine 1874.-75.*, Dubrovnik. 1875., str. 61-69.

[71] F. BULIĆ, *I recenti risultati delle ricerche archeologiche cristiane nella Jugoslavia*, u: *Acta Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae* (= *AIAC*), III, 1934., str. 233-236.

[72] Za vezu don Frane i europskih arheologa i epigrafičara vidi radove E. Marina: *Msgr. Frane Bulić i evropski epigrafičari - Naše antičko nasljeđe pred znanstvenom javnošću*, u: *Živa antika*, 34 (1984), str. 233-236; *Bulić i suvremenici domaći i strani*, u: *VAHD*, 79 (1986), str. 71-101; *Korespondencija De Rossi - Bulić u Arheološkom muzeju u Splitu*, u: *AIAC*, XIII, sv. I, 1998, str.

Došavši 1884. za upravitelja Arheološkog muzeja u Splitu, Bulić je zatekao zbirku od oko 600 natpisa. Po odlasku iz muzeja nakon 43 godine, zbirka natpisa narasla je na 6000 natpisa.[73] Don Frane je svaki natpis inventirao u katalog.[74] Od 1878. do 1926. uspio je u *Bullettinu* u rubrici *Iscrizioni inedite* objaviti gotovo sav epigrafski materijal iz Salone i Dalmacije.[75] Napisao je brojne članke u kojima su argumenti utemeljeni upravo na natpisima. U tom smislu ističem pitanje salonitanskih mučenika.[76] Sve navedeno zaslužuje zaseban rad.

397-406. Vidi također objavljenu korespondenciju don F. Bulića i H. Delehayea: *Korespondencija Frane Bulić - Hippolyte Delehaye*, (ur. I. OSTOJIĆ), Split, 1984.

73 E. MARIN, *Pro Salona*, Zagreb, 1994,, str. 54.

74 *Catalogus inscriptionum Musei Archaeologici Spalati*: A, I (1-2804), A, II (2805-5525).

75 Ovo je popis većeg dijela kršćanskih natpisa: *BASD*,VII (1884), str. 179, br. 44; *BASD*, VIII (1885), str. 50, br. 154, 155, str. 52, br. 162, str. 53, br. 166, 170, 171, str. 54, br. 178, 180, str. 72, br. 251, str. 92, br. 268, str. 95, br. 314, str. 96, br. 321, str. 112, br. 343, str. 113, br. 360, str. 114, br. 402, str. 115, br. 406, 426, str. 124, br. 444, 445, str. 126, br. 485, 491, str. 138, br. 515, str. 139, br. 535, str. 155, br. 608; *BASD*, IX (1886), str. 146, br. 112, str. 182, br. 155, 156, 159; *BASD*, X (1887), str. 26, br. 36, str. 92, br. 96, str. 106, br. 112, 122-123, 127; *BASD*, XI (1888), str. 9, br. 207, str. 33, br. 210, str. 97, br. 41; *BASD*, XII (1889), str. 8, br. 6, str. 17, br. 12, 36, str. 115, br. 99, str. 131, br. 120, str. 161-162, br. 136; *BASD*, XIII (1890), str. 18, br. 22, str. 82, br. 45, 47; *BASD*, XIV (1891), str. 98, br. 62, str. 145-147, br. 83, str. 148, br. 84, 164; *BASD*, XV (1892), str. 53, br. 37, str. 82, br. 51, str. 99, br. 60, str. 129-131, br. 76, str. 131, br. 77, str. 202, br. 88; *BASD*, XVI (1893), str. 161, br. 105, str. 181, br. 139; *BASD*, XVIII (1895), str. 213, br. 2149; *BASD*, XIX (1896), str. 97, br. 2150, str. 99, br. 2195, 2196; *Iscrizioni ripublicate e ricomposte*, u: *BASD*, XX (1897), str. 9-10, br. 2150 + 2195; *BASD*, XXI (1898), str. 51-52, str. 147, br. 2428; *BASD*, XXII (1899), str. 35, br. 2507; *BASD*, XXVII (1904), str. 41-42, br. 3326, 3308, str. 89, br. 3039 + 3423; *BASD*, XXVIII (1905), str. 143-144, br. 3456 A + 3457 A; *BASD*, XXIX (1906), str. 20-21, br. 3343 A.

76 *Il coperchio del sarcofago di Augusta*, u: *BASD*, XIX (1896), str. 102-103; *Iscrizione*, u: *BASD*, XXI (1898), str. 101-104; *I SS. Anastasio e Dojmo martiri salonitani*, u: *BASD*, XXI (1898), str. 113-132; *S. Menas*, u: *BASD*, XXIII (1900), str. 122-126; *L'arca delle reliquie di S. Dojmo vescovo e martire nel duomo di Spalato e l'arca dei SS. martiri salonitani nella cappella di S. Venanzio nel Battistero lateranese a Roma*, u: *BASD*, XXIII (1900), str. 216-223; *Iscrizione di un vescovo salonitano probabilmente di Giovanni V*, u: *BASD*, XXIII (1900), str. 224-229; *Sarcofago di Primus vescovo nipote di Domnione martire*, in: *BASD*, XXIII (1900), str. 273-293; *L'iscrizione di S. Vincenzo martire caesaraugustano trovata a nord della basilica urbana a Salona*, in: *BASD*, XXIX (1906), str. 246-256; *Sull'anno della distruzione di Salona*, in: *BASD*, XXIX (1906), str. 268-304; *Contributo alla questione dei martiri salonitani SS. Dojmo ed Anastasio e del trasporto delle loro reliquie*, u: *BASD*, XXIX (1906), str. 48-68; *BASD*, XXXV (1912), (suppl.); *BASD*, XLV (1922), str. 64-102; *BASD*, XLVI (1923), str. 100-102; *Anno e giorno della morte, condizione e numero dei martiri salonitani*, u: *BASD*, XXXIX (1916), str. 126-139; *Monogramatički natpisi triju biskupa solinskih iz V-VI vijeka*, u: *BS*, XV (1927), br. 1, str. 32-35; *Sv. Venancije prvi biskup solinski i mučenik duvanjski*, u: *VHAD*, n. s. XV (1928), str. 55-71.

Don Frane, salonitanski mučenici i natpisi (5)

Solinska kronika, br. 176, 15. V. 2009., str. 20-21.

U Rimu pored lateranske bazilike i krstionice sv. Ivana Evanđelista, točnije, u kapeli sv. Venancija, nalazi se mozaik od prvorazredne važnosti za proučavanje salonitanskih mučenika i istarskog mučenika sv. Mavra.[77] Mozaik je dao napraviti papa Ivan Dalmatinac (641.-642.), a po svemu sudeći dovršen je u vrijeme njegovoga nasljednika pape Teodora (642.-649.). Na lateranskom mozaiku prikazano je, između ostalog, devet salonitanskih mučenika: *Paulinianus* - Paulinijan, *Telius* - Telije, *Antiochianus* - Antiohijan, *Gaianus* - Gajan, *Anastasius* - Anastazije, *Septimius* - Septimije, *Asterius* - Asterije, *Venantius* - Venancije i *Domnio* - Dujam.

Sretna je okolnost da su salonitanski natpisi, koje je veći dio pronašao don Frane, potvrdili postojanje salonitanskih mučenika koji su prikazani na lateranskom mozaiku. Nema baš mnogo takvih primjera u svijetu.

Salonitanski mučenici na lateranskom mozaiku

Kako stoji u *Liber Pontificalis* (Knjiga kratkih biografija papâ), papa Ivan Dalmatinac, sin Venancija skolastika, u vrijeme kad je bio papa jednu godinu, devet mjeseci i devetnaset dana, poslao je opata Martina s mnogo novca u Dalmaciju i Istru radi oslobođenja zarobljenika koji su pali u ruke pogana (*propter redemptionem captivorum qui depraedati erant a gentibus*). U to vrijeme dao je sagraditi crkvu u čast Venanciju, Anastaziju, Mavru i mnogim drugima mučenicima (*Eodem tempore fe-*

77 Navodim nekoliko važnijih radova o lateranskom mozaiku: D. FARLATI, *Illyricum Sacrum*, I, Venetiis, 1751, str. 571-587, t. V, VI; G. ALAČEVIĆ, *Musaico nell'oratorio di San Venanzio a Roma*, u: *BASD*, X (1887), str. 179-183, 196-198; H. GRISAR, *Il musaico dell'oratorio lateranense di San Venanzio*, u: *BASD*, XXI (1898), str. 72-84; H. GRISAR, *Gli antichi abiti sacri e profani. Osservazioni generali sulla loro rappresentazione nel musaico dell'oratorio di San Venanzio*, u: *BASD*, XXI (1898), str. 1-18. (suppl.); G. B. de ROSSI, *Musaici cristiani e saggi dei pavimenti delle chiese di Roma anteriori al secolo XV. Tavole cromo-litografiche con cenni storici e critici*, Roma, 1899; H. GRISAR, *Note alla dissertazione XII relativa al musaico romano dei martiri salonitani*, u: *BASD*, XXIII (1900), str. 34-37; G. B. de ROSSI, *Abside dell'oratorio di S. Venanzio presso il battistero lateranense*, u: *BASD*, XXIV (1901), str. 1-20. (suppl.); E. PEZZOLI, *I martiri del mosaico lateranense e i cimiteri cristiani di Salona*, Roma, 1930.-1938., str. 13-41; I. DELALLE, *L'Oratorio di San Venanzio presso il battistero lateranense*, Roma, 1930. (Neobjavljen doktorski rad); E. CECI, *I monumenti cristiani*, Milano, 1963., str. 81-93; F. VERAJA, *Kapela sv. Venancija*, u: *Zbornik u čast sv. Nikole Tavelića*, (ur. F. VERAJA), Rim, 1970., str. 165-187; G. BOVINI, *I mosaici dell'Oratorio di S. Venanzio a Roma*, u: *Corsi di cultura sull'arte ravennate e bizantina*, 1971, br. 18., str. 141-154.

cit ecclesiam beatis matryribus Venantio, Anastasio, Mauro et aliorum multorum martyrum). Relikvije mučenika dao je staviti u spomenutu crkvu, sagrađenu pored lateranske krstionice i oratorija sv. Ivana Evanđelista (*et recondit eas in ecclesia suprascripta, iuxta fontem lateranensem, iuxta oratorium beati Iohannis evangelistae*). Crkvu je papa Ivan ukrasio i bogato obdario (*quam ornavit et diversa dona optulit*).[78]

Lateranski mozaik

Na mozaiku u spomenutoj kapeli nalazi se osamnaest figura: Krist, Marija, sv. Petar, sv. Pavao, sv. Ivan Krstitelj, sv. Ivan Evanđelista, papa Ivan IV. Dalmatinac, vjerojatno papa Teodor, istarski mučenik *Maurus* - Mavar i devet salonitanskih mučenika: Paulinijan, Telije, Antiohijan, Gajan, Anastazije, Septimije, Asterije, Venancije i Dujam.

Apsida lateranskog mozaika

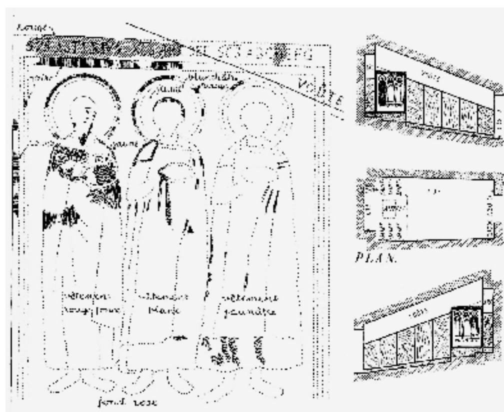
Iznad dvanaest figura nalazi se isti broj didaskalijskih natpisa. Bez natpisa su Krist, Marija, Petar, Pavao, papa Ivan IV. i vjerojatno njegov nasljednik papa Teodor. Pri dnu apside nalazi se posvetno-didaskalijski natpis u tri dvostiha, složena u dva reda: *Martyribus HPI* (*Christi*) *DNI* (*Domini*) *pia vota Iohannes / reddidit antistes, sacrificante Deo, at sacri fontis simili, fulgente metallo, / providus instanter, hoc copulavit opus, quo quisquis gradiens et HPM* (*Christum*) *pronus ador*(*an*)*s / effusasq*(*ue*) *preces impetrat ille suas*. Natpis je kroz svoju dugu povijest bio obnavljan nekoliko puta, što je stvorilo i danas stvara sitne poteškoće u čitanju i prijevodu. Natpis u prijevodu dr. Željka Rapanića glasi: *Mučenicima Krista Gospodina pobožne zavjete uzvratio je*

[78] L. DUCHESNE, *Liber Pontificalis*, I, Paris, 1886., str. 330: *"Iohannes, natione Dalmata, ex patre Venantio scolastico, sedit ann. I mens. VIIII dies XVIIII. Hic temporibus suis misit per omnem Dalmatiam seu Histriam multas pecunias per sanctissimum et fidelissimum Martinum abbatem propter redemptionem captivorum qui depraedati erant a gentibus. Eodem tempore fecit ecclesiam beatis matryribus Venantio, Anastasio, Mauro et aliorum multorum martyrum, quorum reliquias de Dalmatias et Histrias adduci praeceperat, et recondit eas in ecclesia suprascripta, iuxta fontem lateranensem, iuxta oratorium beati Iohannis evangelistae, quam ornavit et diversa dona optulit"*.

papa Ivan slaveći Boga i brižan je složito ovo djelo koje slično svetom izvoru blješti poput kovine gdje svatko ulazeći pognut i štujući Krista šalje svoje usrdne molitve k nebu.[79]

Mučenici prikazani na mozaiku obučeni su u civilno i liturgijsko ruho. U civilno odijelo obučeni su Petar, Pavao, Ivan Evanđelista, Ivan Krstitelj i mučenici Anastazije, Paulinijan, Telije, Antiohijan i Gajan. U liturgijskom ruhu prikazani su mučenici Septimije, Asterije, Venancije, Dujam, Mavro, te pape Ivan i Teodor.

Salonitanski mučenici na natpisima

Crtež ostatka freske iz amfiteatra

Imena svih salonitanskih mučenika sa mozaika iz kapele sv. Venancija u Rimu nalaze se i na osam salonitanskih natpisa, koje je u najvećem broju pronašao don Frane za vrijeme svojih istraživanja u Saloni. Zahvaljujući tim natpisima salonitanska hagiografija ima čvrste temelje, što je bitno utjecalo na razjašnjenje brojnih pitanja. Ipak, valja istaknuti da su neke nedoumice i dalje prisutne u vezi salonitanskih mučenika.

Od osam pronađenih natpisa koji čuvaju spomen na salonitanske mučenike jedan je pronađen u gradskom amfiteatru, jedan na lokalitetu Marusinac, dva na Kapljuču i četiri na Manastirinama. Svi navedeni natpisi, osim dva, čuvaju se u Arheološkom muzeju u Splitu. Natpis pronađen u amfiteatru je nestao, a sarkofag Dujmova nećaka biskupa Primusa nalazi se na Manastirinama.

Don Frane je 1910. ili 1911. u jugozapadnom dijelu gradskog amfiteatra, u njegovom prilagođenom molitvenom prostoru, vidio ostatke freske na kojoj je prepoznao nekoliko riječi i dio glave i pripisao ih mučeniku Asteriju. Freska je propala tijekom vremena, ali su, srećom, sačuvane fotografija i crtež spomenute freske.

Don Frane je 1890. pronašao na Marusincu, na ulazu u sjevernu baziliku (*basilica discoperta*), izuzetno važan natpis u kojem je sačuvano ime salonitanskog mučenika Anastazija. Radi se o tri ploče koje su pokrivale grob svećenika Ivana "čuvara časnih pragova sv. Anastazija". Cijeli natpis glasi: a) + *Hic iacit Iohannes, / peccatur et in/dignus presbiter. //* b) + *Expleto annorum cir/culo quinto, hunc / sibi sepulcrum Io/hannis condere iussit, / Marcellino suo procon/sule, nato germano prae/sente simul cunctosque*

[79] Ž. RAPANIĆ, *Sveti Dujam – splitski patron*, u: *Sveti Dujam*, Split, 1996., str. 67, br. 2.

Natpis mučenika Antiohijana

Natpis mučenika Anastazija

Natpis mučenika Asterija

// c) *nepotes. Ornavit tumolum / mente fideli defunctus, acces/sit obsis una cum coniuge natis, / Anastasii servans reverenda / limina s*(*an*)*c*(*t*)*i. Tertio post decimum / Augusti numero mens*(*is*)*, ind*(*ictione*) *LI, brae/finivit saeculi diem*. Jezik u natpisu dosta je iskrivljen i na pojedinim mjestima nedovoljno jasan. Donosim prijevod natpisa od Duje Rendića-Miočevića koji glasi: "Ivan, grešnik, tu leži, svećenik nedostojan toga. Godinam ispuniv svojim peti krug dobni za redom grob taj Ivan je dao, narediv, podignut sebi; rođeni brat mu Marcelin, prokonzul, nazočan bješe, uz njega, zajedno, bjehu i brojni nećaci svi mu. Umrijevši čistom je vjerom grobu tom ukras sad dao; priključi sad se, ko jamac, skupa sa suprugom, djeci čuvajuć pragove časne Anastaziju svetom. Mjeseca augusta, trinaestog dana po redu, za indikcije druge, vrijeme svoga okonča vijeka."[80]

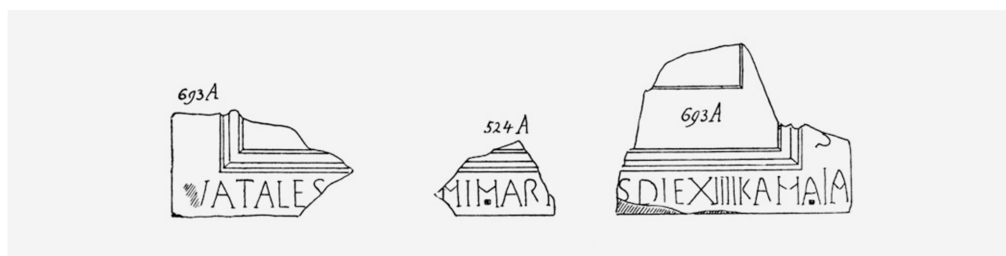
Na lokalitetu Kapljuč, u najstarijoj do sada poznatoj salonitanskoj bazilici, nalazilo se nekoliko podnih mozaika. Na mozaiku br. 16, ako je točna nadopuna, nalazi se ime mučenika Antiohijana, a na mozaiku br. 5 nalazi se ime mučenika Asterija.

[80] D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, *Carmina epigraphica*, Split, 1987., str. 214-215, t. LXXV.

Tekst prvoga natpisa glasi *Die Ioves X*[--- *Deposi*]*/tio Mercu*[*riani --- ad*] */ marturem An*[*tiochianum* ---], tj. "Četvrtak… Ukop Merkurijana… pokraj mučenika Antiohijana", a tekst drugog [--- *die oct*]*avo k*[*al*(*endas*) ---]*/um vot/um fecit ad ma/ rtirem Asterium* [---], tj. "… ispunio je zavjet pokraj mučenika Asterija".

Četiri natpisa s imenima salonitanskih mučenika pronađena su na Manastirinama. Natpisi se nalaze na dvije nadgrobne menze-ploče, sarkofagu i oltarnoj menzi. Jedini cjelovit natpis je onaj na sarkofagu.

Prvi natpis pripada mučeniku Septimiju, po nekima Septimu, a nalazi se na tri ulomka nadgrobne menze, koji su danas sastavljeni. Dva ulomka (A 693) pronađena su 1876. po svoj prilici u bazilici, a treći (A 524) prije 1885 na nepoznatom mjestu. Tekst nadopunjen glasi: *Natale S*[*epti*]*mi mart*[*yri*]*s die XIIII ka*(*lendas*) *Maias*, tj. "Za godišnjicu smrti mučenika Septima 18. travnja."

Natpis mučenika Septimija

Okolnosti nalaza jednog od najvažnijih salonitanskih natpisa, na kojem je urezano ime mučenika Dujma, nisu još do kraja razjašnjene. Polemiku oko godine i mjesta pronalaska mramornog ulomka nastojao je riješiti don Frane. Koristeći neke starije bilješke on je tvrdio da je ulomak pronađen 1874. u konfesiji bazilike na Manastirinama. Natpis upotpunjen glasi [*Deposi*] *t*(*us*) *Domn*[*io, / mar*]*t*(*yr*), *IIII id*[*us Apr*(*iles*) ---], tj. "Pokopan Dujam mučenik 10. travnja", ili [*Deposi*] *t*(*io*) *Domn*[*ionis, / mar*]*t*(*yris*), *IIII id*[*us Apr*(*iles*) ---], tj. "Ukop Dujma mučenika 10. travnja."

Natpis mučenika Dujma

Natpis koji je razriješio nekoliko važnih pitanja salonitanske povijesti i hagiografije pronađen je u blizini apside bazilike na Manastirinama 1892. godine. Radi se o sarkofagu s poklopcem koji je pronađen u izvornom položaju (*in situ*) s natpisnim poljem okrenutim prema zidu, pa se nije ni vidio. Bilo je tako sve do 14. rujna 1900., kada se don Franina znatiželja obilno isplatila.

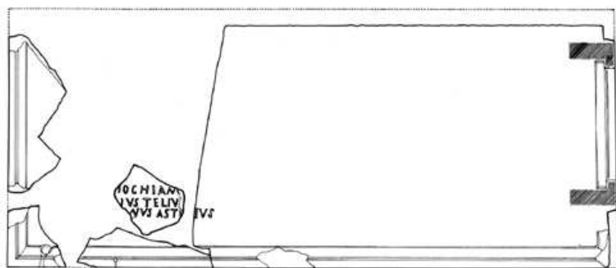

Natpis biskupa Primusa Dujmova nećaka

Zbog blizine sarkofaga grobu mučenika Dujma, don Frane je bio uvjeren da na njemu treba biti i neki natpis. Kad je sarkofag otkopan do temelja, sarkofag je zaokrenut i veselju nije bilo kraja. Otkriven je natpis koji spominje salonitanskog biskupa Primusa, nećaka mučenika Dujma, a glasi *Depositus Primus epi/scopus, XII kal*(*endas*) *Febr*(*uarias*)*, ne/pos Domniones martores*, tj. “Pokopan 21 siječnja biskup Primus, nećak mučenika Dujma.”

Velika je šteta da nisu poznate okolnosti nalaza mramorne oltarne menze s natpisom petorice salonitanskih mučenika Paulinijana, Telija, Antiohijana, Gajana i Asterija. Manji ulomak (A 641) prvi put je viđen 1885. u skladištu Arheološkog muzeja u Splitu, a veći (B 143), po svoj prilici, pronađen je 1885. u prezbiteriju bazilike na Manastirinama kao pokrivalište jednog groba. Iako su sačuvana imena samo trojice mučenika, ostala dva imena lako je upotpuniti, tako da natpis glasi: [*Ant*]*iochianu*[*s, / Gaia*]*nus, Teliu*[*s, / Paulinia*]*nus, Aste*[*r*]*ius*.

Zanimljivo je primjetiti da je na spomenutim natpisima mučenik Venancije spomenut jenanput (lateranski mozaik). Dvaput se spominju Anastazije (lateranski mozaik, nadgrobna ploča s Marusinca), Septim ili Septimije (lateranski mozaik, nadgrobna menza s Manastirina), te Paulinijan, Telije i Gajan (lateranski mozaik, ulomak s Manastirina s pet imena). Tri puta pojavljuju se Antiohijan (lateranski mozaik, ulomak s Manastirina s pet imena, mozaik s Kapljuča) i Dujam

Natpis petorice mučenika

(lateranski mozaik, mramorni ulomak nadgrobne menze s Manastirina, sarkofag biskupa Primusa). Asterije je jedini mučenik čije se ime nalazi na četiri spomenika (lateranski mozaik, ulomak s Manastirina s pet imena, mozaik sa Kapljuča, nestala freska iz amfiteatra).

Ljubitelj istine

Zahvaljujući navedenim natpisima don Frane je uz pomoć svjetskih arheologa, povjesničara i hagiografa iznio nekoliko tvrdnji u vezi salonitanskih mučenika koje su bile u suprotnosti s mišljenjem i praksom Splitske crkve. Štoviše, došlo je do njihovoga otvorenog sukoba. Nikada prije i nikada poslije nije se žućljivije sporilo o salonitanskim hagiografskim temama.

Najteže neslaganje bilo je oko pitanja apostolske tradicije Splitske crkve, prema kojoj je Dujam bio učenik sv. Petra apostola. Don Frane je suprotno toj tradiciji tvrdio da Dujam nije mogao biti učenik sv. Petra jer je, kako djelomično potvrđuju natpisi, bio mučen za Dioklecijana 10. travnja 304. godine. Njegova tvrdnja izazvala je otvoreni sukob s čuvarima splitske tradicije, čiji su glavni predstavnici bili dekan splitskog kaptola I. Dević, šibenski svećenik P. Kaer, franjevac I. Marković i konventualac J. Granić. Na njihovoj strani bili su splitski kaptol i splitski biskup F. F. Nakić, koji je od Rima isposlovao zabranu prema kojoj se Buliću priječilo pisati neko vrijeme o ovim pitanjima.[81]

Don Frane je shvatio ozbiljnost sukoba, ostao pri svom uvjerenju i čekao da vrijeme učini svoje. I učinilo je.

---

[81] Usp. Ch. MOLETTE, *La discussion autour des martyrs de Salone au tournants des XIXe-XXe s.*, u: *Počeci hrvatskog kršćanskog i društvenog života od VII. do kraja IX. stoljeća*, (ur. D. ŠIMUNDŽA), Split, 1990., str. 189-219.

Don Franin doprinos salonitanskoj kršćanskoj epigrafiji (6)

Solinska kronika, br. 177, 15. VI. 2009., str. 18-19.

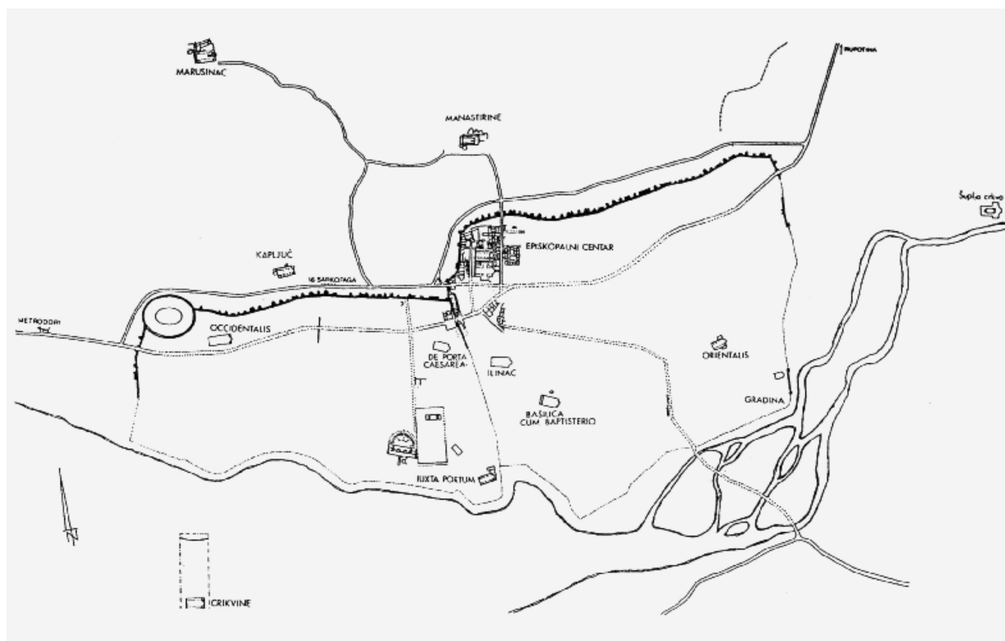
Veliki dio svoga životnog vijeka don Frane je posvetio istraživanju, proučavanju i objavljivanju natpisa, ponajviše salonitanskih. Nakon završenog studija u Beču klasične arheologije (1869.-1873.) i seminara iz epigrafije kod O. Bendorfa i O. Hirschfelda (1877.-1878.), don Frane se predao radu i uspjelo mu je za života otkriti veliki broj natpisa kojima je najviše obogatio zbirku Arheološkog muzeja u Splitu. Dolaskom za ravnatelja u spomenuti muzej Bulić je zatekao oko 600 natpisa. Nakon odlaska iz muzeja zbirku je povećao do otprilike 6000 natpisa. Najveći broj natpisa potječe iz Salone. Sve natpise don Frane je katalogizirao,[82] objavio, obilno koristio u svojim radovima i ponudio ih svjetskoj znanstvenoj javnosti. Njegovo golemo znanje i ustrajan rad potvrdili su ga kao najplodonosnijeg i najboljeg hrvatskog epigrafičara uopće. Zahvaljujući njemu salonitanska epigrafija se našla ravnopravno uz bok europske epigrafije.

U Saloni je otkriveno i potvrđeno petnaest crkava i bazilika, od kojih se devet nalazi unutar, a šest izvan gradskih zidina. U gradu su: gradska bazilika (*basilica urbana*), bazilika u obliku križa, zapadna bazilika (*occidentalis*), bazilika kod carskih vrata (*de porta Caesarea*), bazilika pored luke (*basilica iuxta portum*), Ilinac, bazilika s krstionicom (*basilica cum baptisterio*), istočna bazilika (*orientalis*) i Gradina.[83] Izvan grada, na njegovoj sjevernoj strani, nalaze se grobljanske bazilike: Manastirine, Marusinac (dvojne bazilike), Kapljuč, dok je na južnoj strani, u Vranjicu, bazilika u Crikvinama. Sjeveroistočno od grada, u pravcu od Solina prema Klisu, nalazi se crkva u Rupotinama.

---

82 *Catalogus inscriptionum Musei Archaeologici Spalati*: A, I (1-2804), A, II (2805-5525).

83 O crkvama unutar gradskih zidina vidi: E. DYGGVE, *Druga basilica urbana s baptisterijem u Saloni*, u: *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu*, 1 (1948), str. 369-374; D. RENDIĆ MIOČEVIĆ, *Salonitana Christiana. O solinskom baptisterijalnom kompleksu. Catechumeneum ili consignatorium*, u: *Зборник Народног тузеја*, VIII (1975), str. 255-264; D. RENDIĆ MIOČEVIĆ, *Salonitana Christiana II. "Basilica Occidentalis" u tipologiji ranokršćanske arhitekture Ilirika*, u: *Зборник Народног тузеја*, IX-X (1979), str. 87-96; B. MIGOTTI, *Ranokršćanska topografija na području između Krke i Cetine*, Zagreb, 1990., str. 17-23; A. PITEŠA - I. MARIJANOVIĆ - A. ŠARIĆ - J. MARASOVIĆ, *Arheološka mjesta i spomenici*, u: *Starohrvatski Solin*, (ur. E. MARIN), 1992., STR. 131-143; F. BULIĆ, *Trovamenti antichi e medioevali a Gradina di Salona*, u: *BASD*, XXXVI (1913), str. 3-19; J. MARASOVIĆ, *L'église de Gradina à Salone*, in: *AIAC*, XIII, sv. II, 1998., str. 1015-1022.

Kršćanska topografija Salone

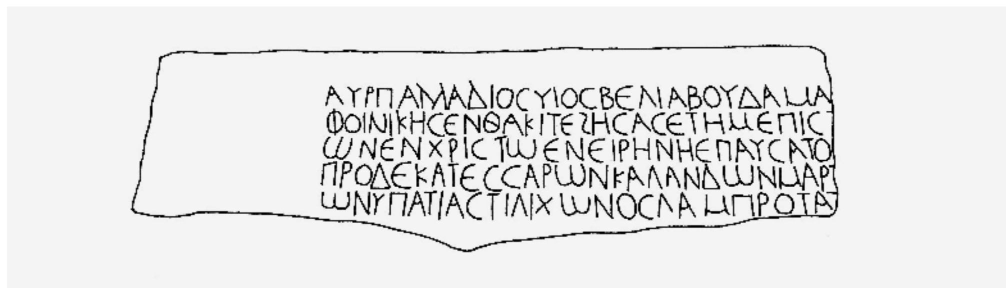
Don Frane je kao ravnatelj Arheološkog muzeja (1884.-1926.) pronašao brojne natpise na gotovo svim nabrojenim salonitanskim lokalitetima. Nekoliko natpisa pronašao je i u oratoriju amfiteatra,[84] u blizini *Porta Andetria*,[85] te u groblju *Hortus Metrodori*.[86] Na natpisima pronađenim pored bazilike *de porta Caesarea* spominju se Flavije Sarmentije, upravitelj provincije Dalmacije, i jedan novokrštenik čije ime

[84] F. BULIĆ, *Escavi dell'anfiteatro romano di Salona negli anni 1909-12 e 1913-14*, u: *BASD*, XXXVII (1914), str. 22-23, t. 12; F. BULIĆ, *Oratorio dei martiri salonitani nell'amfiteatro romano a Solin (Salona)*, u: *VAHD*, XLIX (1926-1927), str. 109-111; E. DYGGVE, *Les inscriptions*, u: F. WEILBACH - E. DYGGVE, *Recherches à Salone*, II, Copenhague, 1933., str. 91, br. 34, sl. 43; E. DYGGVE, *Considérations*, u: F. WEILBACH - E. DYGGVE, *Recherches à Salone*, II, Copenhague, 1933., str. 108-110, sl. 56.

[85] D. FEISSEL, *Notes d'epigraphic chrétienne (VI). XVI. Un phénicien a Salone*, u: *Bulletin de correspondance hellénique*, CVII (1983) I, Etudes, str. 601-609; F. BULIĆ, *Iscrizioni inedite. Salona*, u: *BASD* XXI (1898), str. 51-52.

[86] F. BULIĆ, *Escavi nella necropoli antica pagana di Salona detta Hortus Metrodori negli anni 1909 e 1910*, u: *BASD*, XXXIII (1910), str. 3-66; F. BULIĆ, *Escavi nella necropoli antica pagana di Salona detta Hortus Metrodori nell'a. 1911 e nell'a. 1914*, u: *BASD*, XXXVII (1914), str. 83-94; F. BULIĆ, *Escavi nella necropoli antica pagana di Salona detta Hortus Metrodori nell'a. 1916*, u: *BASD*, XL-XLII (1917-1919), str. 98-101; F. BULIĆ, *Escavi nella necropoli antica pagana di Salona detta Hortus Metrodori nell'a. 1925*, u: *BASD*, XLVII-XLVIII (1924-1925), str. 46-51.

nije sačuvano.[87] Od natpisa pronađenog kod istočne bazilike sačuvan je samo ulomak na kojem je, po svoj prilici, bilo urezano ime salonitanskog mučenika Septimija.[88] S lokaliteta u Rupotini sačuvala su se dva cjelovita latinska natpisa i jedan grčki na ulomku sarkofaga.[89]

Ulomak sarkofaga Aurelija Paladija iz Damaska

U apsidi gradske bazilike don Frane je pronašao natpis u mozaiku koji spominje graditelje bazilike, salonitanske biskupe Sinferija i njegovoga nećaka Hezihija. Natpis glasi: *Nova post vetera / coepit Synferius, / Esychius eius nepos, / c*[*u*]*m clero et populo* [*f*]*ecit. / Haec munera / domus, HPE* (*Christe*) *grata / tene*.[90] Brojni natpisi pronađeni su u gomilama u neposrednoj blizini gradske bazilike.

---

[87] S. LJUBIĆ, *O upraviteljih Dalmacije za rimskog vladanja*, u: *Rad JAZU*, 31 (1875), str. 51: F. BULIĆ, *Iscrizioni inedite. Salona*, u: *BASD*, XXVII (1904), str. 89, br. 3093 + 3423; F. BULIĆ, *Iscrizioni inedite trovate nelle macerie lungo le mura perimetrali dell'antica Salona*, u: *BASD*, XXXIII (1910), str. 83, br. 3423 A + 3093 A + 4009 A; F. BULIĆ, *Escavi a sud delle basiliche urbane di Salona*, u: *VAHD*, XLVII-XLVIII (1924-1925), str. 63-68, br. 5256 A.

[88] F. BULIĆ, *I titoli di dedica delle basiliche urbane ed extraurbane di Salona*, u: *VAHD*, XLVII-XLVIII (1924-1925), 18-19; E. CECI, *I monumenti cristiani di Salona*, II, Milano, 1963., str. 251-252.

[89] F. BULIĆ, *Sterro di una chiesa antica cristiana del VI sec. nella località detta Crikvina a Klapavice, nel Comune censuario di Klis (Clissa)*, u: *BASD*, XXX (1907), str. 101-122; F. BULIĆ, *Quattro bassorilievi di Mitra a Salona*, u: *BASD*, XXXII (1909), str. 52-54, br. 4066, str. 56, br. 4072; F. BULIĆ, *Starinarska istraživanja u Rupotini u Solinu*, u: F. BULIĆ, *Povodom pedesetogodišnjice jubileja "Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku" 1878-1928*, Split, 1931., str. 63-67; P. CHEVALIER, *Salona, II. Ecclesiae Dalmatiae. L'architecture paléochrétienne de la province romaine de Dalmatie (IVe-VIIe s.)*, I, Rome - Split, 1995., str. 215-216.

[90] F. BULIĆ, *Scavi nella basilica episcopalis urbana a Salona durante l'a. 1902*, u: *BASD*, XXVI (1903), str. 77; R. EGGER, *Zur Entstehungsgeschichte und Bedeutung der Kirchen von Salona*, u: W. GERBER, *Forschungen in Salona*, I., Wien, 1917., str. 89-90, sl. 175; G. BERVALDI, *Le basiliche urbane di Salona*, u: *RQ*, XXVI (1912), str. 140-141.

Natpis o gradnji gradske bazilike

Velika je don Franina zasluga u spašavanju natpisa s opustošenog lokalitetu Crikvine, koji se nalazi na jugu grada u Vranjicu. Svi natpisi su pronađeni u drugotnoj uporabi i don Frane ih je nabavio za muzejsku zbirku.[91] Od natpisa izdvajam one koji spominju redovnika Petra, sluškinju *Duionu* i katoličku Crkvu u Saloni (*eclisia catolica sal*(*onitana*).[92]

Don Frane je na Marusincu otkrio preko dvadeset kršćanskih natpisa, od kojih valja svakako izdvojiti natpis mučenika Menasa i onaj svećenika Ivana čuvara "časnih pragova sv. Anastazija" (*Anastasii servans reverenda limina sancti*).[93]

Natpis sv. Menasa iz Egipta

---

[91] Slijede važniji radovi don F. Bulića o nalazima sa Crikvina u Vranjicu: *Iscrizioni inedite. Salona*, u: *BASD*, XII (1889), str. 17, br. 12, str. 161-162, br. 136, str. 163, br. 138; *BASD*, XIV (1891), str. 145-147, br. 83 (1707), str. 148, br. 84 (1708); *BASD*, XIX (1896), str. 97, br. 2150, str. 99, br. 2195, 2196; *Cemetero antico cristiano nelle vicinanze dell'antica Salona*, u: *BASD*, XXII (1899), str. 218-222; *Ritrovamenti risguardanti i sarcofagi romani sotto il livello del mare nel villaggio di Vranjic presso Salona*, u: *BASD*, XXIII (1900), str. 141-142; *Ritrovamenti antichi risguardanti la topografia suburbana dell'antica Salona (vicino i casolari Jurić-Ćućine kuće)*, u: *BASD*, XXV (1902), str. 112-116; *Iscrizioni inedite. Salona*, u: *BASD*, XXV (1902), str. 140, br. 3086; *Ritrovamenti nel cemetero antico cristiano a Crikvine presso i casolari Jurić (Ćućine kuće) sulla strada fra Salona e Vranjic*, u: *BASD*, XXVI (1903), str. 177-186; *Ritrovamenti nell'antico cemetero antico cristiano a Crikvine presso i casolari Jurić (Ćućine kuće) sulla strada fra Salona e Vranjic*, u: *BASD*, XXVII (1904), str. 167-170; *Ritrovamenti presso il cemetero antico cristiano a Crikvine presso i casolari Jurić (Ćućine kuće) sulla strada fra Salona e Vranjic*, u: *BASD*, XXXI (1908), str. 49-51; *Ritrovamenti nel cimetero antico cristiano a Crikvine presso i casolari Jurić (Ćućine kuće) sulla strada fra Salona e Vranjic*, u: *BASD*, XXXII (1909), str. 31-33; *Trovamenti nel cimitero antico cristiano a Crikvine presso i casolari Jurić (Ćućine kuće) lungo la strada da Salona a Vranjic*, u: *BASD*, XXXIV (1911), str. 40-49; *I titoli di dedica delle basiliche urbane ed extraurbane di Salona*, u: *VAHD*, XLVII-XLVIII (1924-1925), str. 12, br. 5108 A.

[92] F. BULIĆ, *Iscrizioni inedite. Salona*, u: *BASD*, XIV (1891), str. 145-147, br. 83 (1707).

[93] F. BULIĆ, *Inscriptiones quae in C. R. Museo archaeologico Salonitano Spalati asservantur*, Spalati, 1886.-1894., str. 475, br. 1557.

Nadvratnik bazilike na Manastirinama

Lokalitet Kapljuč istraživalo je uz don Franin pristanak dansko društvo Rask Oersted Fondet. Na lokalitetu je iskopano oko 55 kršćanskih natpisa. U bazilici je otkriveno devetnaest podnih mozaika, od kojih osam s natpisima. Na dva mozaika nalaze se imena mučenika Asterija i, po svemu sudeći, Antiohijana. U blizini Kapljuča 1871. godine pronađeno je 16 sarkofaga. O rezultatima istraživanja na Kapljuču i na lokalitetu 16 sarkofaga don Frane je u svojim radovima redovito obavieštavao znanstvenu javnost.[94]

Najviše natpisa don Frane je pronašao na Manastirinama. Od oko 288 otkrivenih preko dvjesto ih je kršćanskih. Među najvažnije spomenike spadaju sarkofag biskupa Primusa, nećaka Dujma mučenika, te natpisi salonitanskih biskupa. Na nekoliko

[94] F. BULIĆ, *La necropoli suburbana di sedici sarcofagi a Kapljuč di Salona*, u: *BASD*, XXII (1899), str. 133-137; F. BULIĆ, *Ritrovamenti risguardanti la topografia dell'antica Salona*, u: *BASD*, XXIII (1900), str. 38-39; F. BULIĆ, *Scavi nel cemetero antico cristiano di sedici sarcofagi nella località detta "Kapljuč" a Salona*, u: *BASD*, XXVII (1904), str. 154-155; F. BULIĆ, *Sterro di abside di una chiesa antica cristiana ad ovest della 'necropoli suburbana di 16 sarcofagi' a Salona*, u: *BASD*, XXXIV (1911), str. 3-39; F. BULIĆ, *Otkriće IV. starokršćanskog grobišta u Solinu*, u: *BS*, XI (1923), br. 1, str. 10-22; J. BRØNDSTED, *Les inscriptions*, u: E. DYGGVE - J. BRØNDSTED, *Recherches à Salone, I*, Copenhague, 1928., str. 168-174, br. 42-83; R. EGGER, *Die neuen Inschriften aus dem coemeterium am Kapljuč*, u: *VAHD*, L (1928-1929), str. 19-21; M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju....*, str. 123.

natpisa spominje se privilegirani ukop u blizini mučenika (*ad sanctos*). Zanimljivi su i natpisi opatice Ivane, izbjegle iz Sirmija i onaj na nadvratniku bazilike, koji glasi: "Bože, budi milostiv Rimskoj Republici!" (+ *Deus noster* + *propitius es*[*to*] / *Rei Publicae* + *Romanae*!).[95]

Objavljene zbirke natpisâ

BULLETTINO
DI
ARCHEOLOGIA E STORIA DALMATA.
PER CURA DI
G. cons. ALAČEVIĆ
E
Fr. prof. BULIĆ
ANNO VIII.
№ 8087
SPALATO
1885.

Bullettino di archeologia e storia dalmata, VIII (1885)

Don Frane je otkrivene natpise sustavno proučavao i objavljivao. O tom njegovom radu osobito je korisno vidjeti nepotpisanu bibliografiju objavljenu u *Bibliografija rasprava i članaka*, bibliografiju koju su objavile S. Matković i H. Buble u *Salona Christiana*,[96] te bibliografiju J. Dukića koja se nalazi u njegovom doktorskom radu, od kojega je dio objavljen u proljeće 2009., a nosi naslov *Vite e fede dei cristiani di Salona secondo le iscrizioni. Con catalogo ragionato e commenti*.

Neposredno nakon što je preuzeo upravu Arheološkog muzeja, don Frane je počeo objavljivati natpise. U razdoblju od 1885. do 1894. objavio ih je veliki broj u *Programu C. K. Velike gimnazije u Spljetu*.[97] Gotovo sav epigrafski materijal iz Salone objavio je u časopisu *Bullettino di archeologia e storia dalmata*. Brojnost natpisa pratili su brojni članci, osobito kad se radi o glavnim salonitanskim lokalitetima Manastirinama i Marusincu.

Sav epigrafski materijal koji je don Frane objavio obilno su koristili u svojim radovima domaći i strani stručnjaci, od kojih valja svakako izdvojiti H. Dessaua i

[95] R. EGGER, *Die Inschriften*, u: R. EGGER, *Forschungen in Salona, II.*, Wien, 1926., str. 73-118, br. 73-288.

[96] N. N., *Bibliografija Frane Bulića*, u: *Bibliografija rasprava i članaka*, IV, Historija, Zagreb, 1965., str. 64-82; S. MATKOVIĆ - H. BUBLE, *Bibliografija radova o starokršćanskoj Saloni od kraja III. do početka VII. stoljeća*, u: *Salona Christiana*, (ur. E. MARIN), Split, 1994., str. 323-354.

[97] F. BULIĆ, *Inscriptiones quae in C. R. Museo archaeologico Salonitano Spalati asservantur*, u: *Program C. K. Velike gimnazije u Spljetu*, Split, 21 (1885-1886), str. 3-84; 22 (1886-1887), str. 3-162; 23 (1887-1888), str. 3-86; 24 (1888-1889), str. 3-73; 27 (1891-1892), str. 393-527; 29 (1893-1894), str. 531-621.

njegovo djelo *Inscriptiones Latinae selectae*[98] i F. Buechelera i njegovu knjigu natpisa u stihovima *Carmina Epigraphica*.[99] Zanimljive su i dvije knjige E. Cecia,[100] zatim *Inscriptiones Latinae Christianae veteres* E. Diehla,[101] kao i tri knjige A. i J. Šašela.[102]

Posebno mjesto u objavi salonitanskih natpisa pripada Th. Mommsenu, O. Hirschfeldu i A. Domaszewskom, koji su koristeći materijal kojeg je don Frane objavio priredili poznati *Supplementum* u dva sveska djela *Corpus Inscriptionum Latinarum Orientis et Illyrici*.[103]

Prvo suvremeno izdanje natpisa pronađenih na Manastirinama, Marusincu i Kapljuču nalazi se u seriji izdanja na njemačkom i francuskom jeziku, nazvanih *Forschungen in Salona* i *Recherches à Salona*.[104] Autori tih izdanja najviše su se koristili don Franinim radovima. Korisno je napomenuti da su u spomenutim serijama u pet knjiga opisani glavni salonitanski lokaliteti: gradske bazilike, Manastirine, amfiteatar, Kapljuč e Marusinac.[105]

98 H. DESSAU, *Inscriptiones Latinae selectae*, Berolini, I, 1892., str. 286-287, br. 1287; II/2, 1906., str. 898, br. 8252, 8253, 8254, 8255; III/2, 1916., str. LI, br. 9044, 9045, str. LII, br. 9046.

99 F. BUECHELER, *Carmina Epigraphica*, Lipsiae, II/1, 1895., str. 297-298, br. 627, str. 307-308, br. 650, str. 313-316, br. 666, str. 342, br. 719, str. 358-359, br. 750, str. 359, br. 751, str. 359-360, br. 752; II/2, 1897., str. 685-686, br. 1438, str. 809, br. 1729, str. 812, br. 1740, str. 814, br. 1750.

100 *I monumenti pagani di Salona, I*, Milano, 1962; *I monumenti cristiani di Salona, II*, Milano, 1963. Natpisi sa lokaliteta Kapljuč, Manastirine, Marusinac i Rupotina nalaze se u drugom svesku na stranicama 127-136, 163-166, 215-216, 256.

101 E. DIEHL, *Inscriptiones Latinae Christianae Veteres*, I-III, Berolini, 1961. Četvrti sezak, *Supplementum*, (ur. J. MOREAU - H. I. MARROU), Dublini et Turici, 1967.

102 *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt*, Ljubljana, 1963., str. 61-62, br. 131; *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt*, Ljubljana, 1978., str. 91, br. 702, 704; *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt*, Ljubljana, 1986. Natpisi sa glavnih salonitanskih lokaliteta nalaze se na stranicama 228-374, br. 2250-2773.

103 T. MOMMSEN, O. HIRSCHFELD, A. DOMASZEWSKI, *Corpus Inscriptionum Latinarum Orientis et Illyrici. Supplementum*, III/1-2, Berolini 1902. (Sv. I, str. 1509-1608, br. 8565-9698), (Sv. II, str. 2135-2161, br. 12830-13180; str. 2260-2268, br. 13893-13968; str. 2325-2328/10, br. 14239-14315/1; str. 2328/125-2328/153, br. 14660/1-14925).

104 R. EGGER, *Die Inschriften*, u: *FS*, II, 1926., str. 73-118, br. 73-288; J. BRØNDSTED, *Les inscriptions*, u: *RS*, I, 1928., str. 168-174, br. 42-83; E. DYGGVE, *Les inscriptions*, u: *RS*, II, 1933., str. 91, br. 34, sl. 43; E. DYGGVE, *Considérations sur la reconstitution*, u: *RS*, II, 1933., str. 108-110, sl. 56; R. EGGER, *Die Inschriften*, u: *FS*, III, 1939., str. 151-157, br. 14-35.

105 W. GERBER, *Forschungen in Salona, I. Die Bauten im Nordwestlichen Teile der Neustadt von Salona mit beiträgen von M. Abramić und R. Egger bearbeitet von William Gerber*, Wien, 1917.; R. EGGER, *Forschungen in Salona, II. Der altchristliche Friedhof Manastirine nach dem*

Publikacije i natpisi

U Hrvatskoj i inozemstvu objavljeni su brojni stručni i znanstveni radovi koji se temelje na salonitanskim natpisima. Među prvima treba navesti članke Š. Ljubića,[106] G. B. de Rossia,[107] L. Jelića,[108] G. Gattia[109] i H. Delehayea.[110] Sam Bulić je napisao brojne radove u kojima se koristio natpisima. Posebno mjesto u tom smislu zauzimaju radovi o salonitanskim mučenicima. Nadalje, Bulić je u prigodi Prvog međunarodnog kongresa za kršćansku arheologiju, održanog u Splitu i Solinu 20. - 22. kolovoza 1894., zajedno s L. Jelićem i S. Rutarom objavio vodič po Splitu i Saloni (*Guida di Spalato e Salona*). U dijelu Vodiča govori se o natpisima.[111] Nekoliko godina kasnije, don Frane je zajedno s J. Bervaldijem objavio i danas izuzetno vrijedno dijelo, također dobrim dijelom utemeljeno na natpisima, *Kronotaksa solinskih biskupa. Kronotaksa spljetskih nadbiskupa – od razorenja Solina do polovice XI v.*[112]

---

materiale Fr. Bulić bearbeitet von Rudolf Egger, Wien, 1926.; E. DYGGVE - J. BRØNDSTED, *Recherches à Salone, I*, Copenhague, 1928.; Fr. WEILBACH - E. DYGGVE, *Recherches à Salone, II*, Copenhague, 1933.; E. DYGGVE - R. EGGER, *Forschungen in Salona, III. Der altchristliche Friedhof Marusinac*, Wien, 1939.

106 *O upraviteljih Dalmacije za rimskog vladanja*, u: *Rad JAZU*, 31 (1875), str. 1-68; *Inscriptiones quae Zagabriae in Museo nationali asservantur*, u: *Rad JAZU*, 34 (1876), str. 27, br. 49; *Kritika*, u: *VHAD*, n. s. I (1879), str. 62-64; *Novi izvori za dalmatinsku epigrafiju*, u: *Rad JAZU*, 65 (1883), str. 129-154; *Sustjepan kod Solina. Rimski nadpis u Sućurcu. Izkapanje starina u Solinu*, u: *VHAD*, n. s. V (1883), str. 99-102.

107 *Monumento dei martiri storici di Salona e sepolcreto cristiano di quella città*, u: *Bulletino di archeologia cristiana*, s. 3, III (1878), str. 100-114; *I dodici apostoli figurati in sei agnelli in un marmo di Spalato*, u: *Bulletino di archeologia cristiana*, s. 5, II (1891), str. 120-126; *Bulletino di archeologia cristiana*, s. 5, III (1892), str. 7-17; *Abside dell'oratorio di S. Venanzio presso il battistero lateranense*, u: *BASD*, XXIV (1901), str. 1-20.

108 *Descrizione sommaria del cemetero di Manastirine*, u: *BASD*, XV (1892), str. 156-195; *Iscrizioni antiche cristiane salonitane restituite*, u: *BASD*, XVI (1893), str. 97-102, 113-119, 129-134, 145-149; *Rettificazione della cronologia di alcuni vescovi salonitani*, u: *BASD*, XVIII (1895), str. 39-41; *Sveti Anastazije Kornikular mučenik solinski*, u: *BASD*, XIX (1896), str. 1-18; *S. Anastasio Fullone e S. Anastasio Corniculario, martiri salonitani*, u: *BASD*, XXI (1898), str. 85-100.

109 *Iscrizione salonitana*, u: *Archäologische Ehrengabe der Römischen Quartalschrift zu De Rossi's LXX Geburstage*, Roma, 1892., str. 280-293.

110 *S. Anastasio martire di Salona*, u: *BASD*, XXI (1898), str. 57-72; *Santi dell'Istria e della Dalmazia*, u: *BASD*, XXIII (1900), str. 85-111; *L'agiografia di Salona secondo le ultime scoperte archeologiche*, u: *BASD*, XXXV (1912), str. 1-29. (suppl.).

111 L. JELIĆ - F. BULIĆ - S. RUTAR, *Guida di Spalato e Salona*, Zara, 1894., str. 122-130, 143, 147-149, 178-188, 190-199, 239-255.

112 F. BULIĆ - J. BERVALDI, *Kronotaksa solinskih biskupa. Kronotaksa spljetskih nadbiskupa – od razorenja Solina do polovice XI. v.*, u: *BASD*, XXXV (1912), 1-178. (suppl.).

Tijekom XX. st. nastali su brojni radovi u kojima autori koriste salonitanske natpise. O. Pelka u svojoj knjizi *Altchristliche Ehedenkmäler* govori o obiteljskom i društvenom životu kršćana i navodi nekoliko salonitanskih primjera.[113] P. Skok u svom djelu *Pojave vulgarno-latinskoga jezika na natpisima rimske provincije Dalmacije* proučava iskrivljenosti latinskog jezika navodeći i brojne natpise iz Salone.[114] H. Leclercq objavio je s ilustracijama gotovo sve najvažnije natpise u vrlo poznatom izdanju *Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de liturgie*.[115]

---

113 O. PELKA, *Altchristliche Ehedenkmäler*, Strassburg, 1901., str, 3-5, 8-11, 24, 27-29, 33-34, 38, 43-45, 51, 63, 71, 79-81, 131-132, 161-163.

114 P. SKOK, *Pojave vulgarno-latinskoga jezika na natpisima rimske provincije Dalmacije*, Zagreb, 1915.

115 Vidi: s. v. *Actes des martyrs*, u: *DACL*, I/1, 1907., str. 373-446; s. v. *Adjuration*, u: *DACL*, I/1, 1907., str. 527-535; s. v. *Ad sanctos*, u: *DACL*, I/1, 1907., str. 479-509; s. v. *Agneau*, u: *DACL*, I/1, 1907., str. 877-905; s. v. *Amende*, u: *DACL*, I/1, 1907., str. 1573-1598; s. v. *Ampoules*, u: *DACL*, I/2, 1907., str. 1721-1747; s. v. *Ancilla Dei*, u: *DACL*, I/2, 1907., str. 1973-1993; s. v. *Archevêque*, u: *DACL*, I/2, 1907., str. 2732-2733; s. v. *Avocats*, u: *DACL*, I/2, 1907., str. 3243-3252; s. v. *Cassette*, u: *DACL*, II/2, 1910., str. 2340-2348; s. v. *Catholique*, u: *DACL*, II/2, 1910., str. 2624-2639; s. v. *Célibat*, u: *DACL*, II/2, 1910., str. 2802-2832; s. v. *Chasteté*, u: *DACL*, III/1, 1913., str. 1145-1174; s. v. *Chorévêques*, u: *DACL*, III/1, 1913., str. 1423-1452; s. v. *Citations bibliques dans l'épigraphie latine*, u: *DACL*, III/2, 1914., str. 1756-1779; s. v. *Cordannier*, u: *DACL*, III/2, 1914., str. 2958-2959; s. v. *Corpore*, u: *DACL*, III/2, 1914., str. 2987-2991; s. v. *Crikvine*, u: *DACL*, III/2, 1914., str. 3036-3038; s. v. *Curator*, u: *DACL*, III/2, 1914., str. 3191-3193; s. v. *Dalmatie*, u: *DACL*, IV/1, 1921., str. 21-111; s. v. *Defensor civitatis*, u: *DACL*, IV/1, 1921., str. 406-427; s. v. *Latran*, u: *DACL*, VIII/2, 1929., str. 1529-1887; s. v. *Manastirine*, u: *DACL*, X/1, 1931., str. 1361-1387; s. v. *Mariage*, u: *DACL*, X/2, 1932., str. 1843-1982; s. v. *Marusinac*, u: *DACL*, X/2, 1932., str. 2638; s. v. *Oudis athanatos*, u: *DACL*, XIII/1, 1937., str. 134-137; s. v. *Piscine*, u: *DACL*, XIV/1, 1938., str. 1080-1119; s. v. *Salone*, u: *DACL*, XV/1, 1950., str. 602-624; s. v. *Sarcophage*, u: *DACL*, XV/1, 1950., str. 778-888; s. v. *Suos - diacre*, u: *DACL*, XV/2, 1953., str. 1619-1626; s. v. *Translations*, u: *DACL*, XV/2, 1953., str. 2695-2699; s. v. *Vitrier*, u: *DACL*, XV/2, 1953., str. 3133.

Nadalje, u svojim istraživanjima salonitanske natpise su koristili: K. Šegvić,[116] J. Zeiller,[117] F. Lenzi,[118] E. Pezzoli,[119] N. Žuvić,[120] E. Condurachi,[121] F. Veraja,[122] L. Katić,[123] D. Feissel,[124] B. Gabričević,[125] M. Buzov,[126] J. Jeličić Radonić,[127] M. Jarak,[128]

---

116 *Storia e leggenda di S. Domnione o Doimo vescovo martire di Salona e delle sue reliquie. Saggio storico-critico*, Split, 1901.; *Chronologie des évêques de Salone suivie de la chronologie des archevêques de Spalato*, u: *Analecta Bollandiniana*, XXXIII (1914), str. 265-273.

117 *Les dernières fouilles de Salone*, u: *Mélanges d'Archéologie et de Histoire*, XXII (1902), br. 4-5, str. 429-437; *Les relations de l'ancienne église de Salone avec l'église rom*, u: *Bessarione*, s. 2, VII (1902-1903), br. 4, fasc. 71, str. 235-248; *Les dernières résultats des fouilles de Salone*, u: *Mélanges d'Archéologie et de Histoire*, XXIV (1904), br. 2-3, str. 125-137; *Le chorévêque Eugraphus. Note sur le chorépiscopat en occident au Ve siècle*, u: *Revue d'histoire ecclésiastique*, 7 (1906), br. 1, str. 27-32; *Une légende hagiographique de Dalmatie. Saint Domnius de Salone*, u: *Revue d'histoire ed de littérature religieuses*, 9 (1906), br. 3, 5, str. 1-48; *Les origines chrétiennes dans la province romaine de Dalmatie*, Parigi 1906; *Quelques détails nouveaux sur l'histoire des 'Origines chrétiennes dans la province romaine de Dalmatie'*, u: *BASD*, XXXI (1908), str. 172-179; *S. Dojmo vescovo e martire di Salona nell'archeologia e nell'agiografia. Nuovi studi*, u: *BASD*, XXXI (1908), str. 179-181; *Ancora delle antichità cristiane di Salona*, u: *BASD*, XXXII (1909), str. 171-178; *Donatisme et arianisme. La falsification donatiste de documents du concile arien de Sardique*, u: *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres* (= *CRAI*), Paris, 1933., str. 1-9.

118 *Introduzione del cristianesimo nell'Illiria*, Firenze, 1908; *I rapporti della chiesa salonitana con la chiesa di Roma*, u: *BASD*, XXXII (1909), str. 113-128; *L'autocefalia della chiesa di Salona*, u: *BASD*, XXXIV (1911), str. 1-16. (suppl.); *San Domnio vescovo e martire di Salona (+ 303)*, u: *BASD*, XXXVI (1913), str. 1-77. (suppl.).

119 *I martiri del mosaico lateranense e i cimiteri cristiani di Salona*, Roma, 1930.-1938.

120 *Iv. I. 29. na sarkofagu iz Solina*, u: *Bogoslovska smotra*, XX (1932), br. 1, str. 1-16.

121 *Monumenti cristiani nell'Illirico*, u: *Ephemeris Dacoromana*, IX (1940), str. 1-118.

122 *Kapela sv. Venancija u Rimu i kult solinskih mučenika*, u: *Zbornik u čast sv. Nikole Tavelića*, (ur. F. VERAJA), Rim, 1970., str. 165-187.

123 *Davni glasovi iz solinskih ruševina*, (ur.), Split, 1976.

124 *Notes d'epigraphic chrétienne (VI). XVI. Un phénicien a Salone*, u: *Bulletin de correspondance hellénique*, CVII (1983), sv. I, Etudes, str. 601-609.

125 *Jevrejska opština u antičkoj Saloni*, u: *Jevrejski Almanah*,(1959.-1960.), str. 3-9; *Question de la datation du sarcophage de l'abbesse Jeanne*, u: *Disputationes Salonitanae 1970.*, Split, 1975., str. 96-101.

126 *Prilog paleografiji ranokršćanskih mozaičkih natpisa u Istri i Dalmaciji*, u: *Prilozi*, 1 (1983), str. 75-88; *Antički i ranokršćanski mozaici s natpisom u Jugoslaviji*, u: *Prilozi*, 3-4 (1986-1987), str. 103-112; *Prilog poznavanju osobnih imena sa mozaičkih natpisa u Jugoslaviji*, u: *Prilozi*, 7 (1990), str. 45-64; *Prikaz jelena na ranokršćanskim mozaicima prema srednjovjekovnoj umjetnosti*, u: *Starohrvatska prosvjeta*, s. 3, 21 (1995), str. 55-85; *Early Christian Mosaics on the Adriatic Coast*, u: *AIAC*, XIII, sv. III, 1998., str. 175-186.

127 *Mozaici konsignatorija salonitanske katedrale*, u: *Diadora*, 15 (1993), str. 275-290; *The Salonitan Cultural Circle of Justinian's time*, u: *AIAC*, XIII, sv. II, 1998., str. 1023-1036; *Salonitanska radionica mozaika Kapljuč*, u: *Opuscula archaeologica*, 27 (2003), str. 513-521.

128 *O porijeklu salonitanskog biskupa i mučenika Domnija*, u: *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 37, *Razdio povijesnih znanosti*, 24 (1998), str. 41-50.

Z. Buljević,[129] D. Rendić Miočević,[130] V. Saxer,[131] J. P. Caillet,[132] M. Ivanišević,[133] N. Cambi,[134] N. Duval,[135] E. Marin[136] i drugi.

Autor ovoga rada obranio je u Rimu na sveučilištu Gregorijana na Fakultetu crkvene povijesti u studenom 2008. godine doktorski rad *Vite e fede dei cristiani di Salona secondo le iscrizioni. Con catalogo ragionato e commenti* (Život i vjera salonitanskih kršćana prema natpisima. Katalog i komentari). Glavni izvor na kojem se temelji doktorski rad je 211 najvažnijih kršćanskih natpisa iz Salone. Dio rada objavljen je u proljeće 2009., a u pripremi je cijela dizertacija.

---

129 *Tragovi staklara u rimskoj provinciji Dalmaciji*, u: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 98 (2005), str. 93-105.

130 *Nekoliko zanimljivih nalaza iz starokršćanskog Solina*, u: *Vijesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* (=*VAHD*), LV (1953), str. 199-203; *Salonitana Christiana. O solinskom baptisterijalnom kompleksu. Catechumeneum ili consignatorium,* u: *Зборник Народног музеја*, VIII (1975), str. 255-264; *Anastasio "aquileiese", martire a Salona, e il cimitero che da lui prende il nome*, u: *Antichità altoadriatiche*, 26 (1985), br. 2, str. 315-329.

131 *Les Saints de Salone*, u: *U službi čovjeka. Zbornik nadbiskupa - metropolite dr. Frane Franića*, Split, 1987, str. 293-325.

132 *L'amende funéraire dans l'épigraphie chrétienne de Salone*, u: *VAHD*, 81 (1988), str. 35-45; *L'apport de l'épigraphie de Salone à l'histoire de la Dalmatie dans l'Antiquité tardive*, u: *CRAI*, 1989., str. 449-461; *Evêques batisseurs de Salone: le point sur les témoignages épigraphiques*, u: *VAHD*, 83 (1990), str. 83-89; *L'évergétisme monumental chrétien en Italie et à ses marges d'après l'épigraphie des pavements de mosaïque (IVe-VIIe s.)*, Roma, 1993.

133 *Salonitanski biskupi*, u: *VAHD*, 86 (1994), str. 223-252.

134 *Salonitan "piscinae"*, u: *VAHD*, 77 (1984), str. 227-241.

135 *Brèves observations sur l'usage des mensae funéraires dans l'Illyricum*, u: *RAC*, LX (1984), br. 3-4, str. 259-275; *Mensae funéraires de Sirmium et de Salone*, u: *VAHD*, 77 (1984), str. 187-226; *Piscinae et Mensae funéraires: de Salone à Aquilée*, u: *AAAd*, 26 (1985), br. 2, str. 437-462; *Le culte des martyrs de Salone à la lumière des recherches récentes à Manastirine*, u: *CRAI*, 1990., str. 432-454; N. DUVAL - E. MARIN, *Encore les "cinq martyrs" de Salone. Un témoignage épigraphique désormais bien établi*, u: *Memoriam sanctorum venerantes. Miscellanea in onore di Mons. Victor Saxer*, Città del Vaticano, 1992., str. 285-307.

136 *Sur la présence des populations d'origine occidentale, en particulier hispanique, dans le région de Salone*, u: *VAHD*, 77 (1984), str. 81-91; *La datation indictionelle en Dalmatie*, u: *Le Temps chrétien de la fin de L'Antiquité au Moyen Âge IIIe - XIIIe siècles*, Paris, 1984., str. 149-162; N. DUVAL - E. MARIN, *Encore les "cinq martyrs"*, u: *Memoriam sanctorum venerantes*, 1992., str. 285-307; *Le sens de piscina = tombe et les* mensae *funéraires circularies et rectangulaires ou les rapports entre païens et chrétiens à Salone*, *Catalogue de la sculpture architecturale paléochrétienne de Salone*, I, (ur. N. DUVAL E. MARIN - C. METZER), Roma - Split, 1994., str. 315-321.

Znanstveni skupovi i natpisi

Salonitanske natpise često su koristili stručnjaci na nekoliko znanstvenih skupova. Vrijedan spomena je Prvi međunarodni kongres za kršćansku arheologiju, na kojem je očitovana želja da se na jednom mjestu skupe, prouče i objave kršćanski natpisi koji potječu s područja Austrije, Ugarske i Ilirika.[137] Trinaesti, jubilarni kongres za kršćansku arheologiju održan je 1994., u vrijeme rata u Hrvatskoj, u Splitu i Poreču.[138] U tri objavljena sveska nalazi se i nekoliko radova u kojima se koriste epigrafski izvori.[139]

U organizaciji Arheološkog muzeja u Splitu održana su tri znanstvena skupa. Na svakom skupu bilo je radova u kojima su korišteni i natpisi. Prvi skup, naslovljen *Disputationes Salonitanae*, pripremljen je 1970. u prigodi 150. godišnjice osnutka istoimenog muzeja. Radovi su objavljeni 1975. godine.[140] Drugi skup održan je 1978. u prigodi 100. godišnjice muzejskog časopisa *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*. Radovi su izišli iz tiska 1984. godine.[141] Godine 1984., pedeset godina

---

137 G. A. NEUMAN, *Relazione del I. Congresso Internazionale degli archeologi cristiani tenuto a Spalato - Salona nei giorni 20-22 agosto 1894.*, Spalato, 1895., str. 47: "*Congressus archaeologorum christianorum primus Spalati - Salonis celebratus vota sua enuntiat, ut antiquae christianae inscriptiones Austriae, Hungariae et Ilyirici, ante reliquas in corpus redigantur et publicentur, cum ectypis optima methodo expressis*."

138 N. CAMBI, Nenad, *XIII. Međunarodni kongres za starokršćansku arheologiju, Split - Poreč 1994. godine i starokršćanska arheologija na području Hrvatske*, u: *Diadora*, 15 (1993), str. 11-28; E. MARIN, *Za XIII. Međunarodni kongres starokršćanske arheologije*, u: *Kulturna baština*, XVIII (1994), br. 24-25, 21-28; E. MARIN, *Odjeci XIII Međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju*, u: *Arheološki radovi i rasprave*, 12 (1996), str. 367-383.

139 M. BULAT, *Salonitanski biskup Hesychius kao izvor za početak kršćanstva u Mursi*, u: *AIAC*, XIII, sv. II, 1998., str. 149-157; B. KUNTIĆ MAKVIĆ, *Honorius Iunior, salonitanae urbis episcopus. Essai sur la Dalmatie de son temps*, u: *AIAC*, XIII, sv. II, 1998., str. 997-1002; T. MARASOVIĆ, *Il complesso episcopale salonitano nel VI-VII secolo*, u: *AIAC*, XIII, sv. II, 1998., str. 1003-1014; J. JELIČIĆ-RADONIĆ, *The Salonitan Cultural Circle of Justinian's time*, u: *AIAC*, XIII, sv. II, 1998., str. 1023-1036; M. BUZOV, *Early Christian Mosaics on the Adriatic Coast*, u: *AIAC*, XIII,sv. III, 1998., str. 175-186.

140 Disputationes Salonitanae *1970*, Split, 1975. Vidi: N. CAMBI, *La figure du Crist sur les monuments paleochretiens de Dalmatie*, str. 51-68; B. GABRIČEVIĆ, *Question de la datation du sarcophage de l'abbesse Jeanne*, str. 96-101.

141 Disputationes Salonitanae, II, Split, 1984. (= *VAHD* 77). Vidi: J. MEDINI, *Bases historiques et religieuses de la diffusion des noms Hilarus-Hilara et leurs derivés à Salone*, str. 103-120; I. BABIĆ, *Contribution à la connaissance de l'histoire de la documentation graphique des monuments archeologiques de Salone*, str. 133-150. N. DUVAL, *Mensae funéraires de Sirmium et de Salone*, str. 187-226; N. CAMBI, *Salonitan "piscinae"*, 227-241; D. ŠKILJAN, *La lanque grecque des monuments salonitains de la basse-Antiquité*, str. 265-272; I. MAROVIĆ, *Reflexions about the Year of the Destruction of Salona*, str. 293-314.

nakon smrti don Frane Bulića, održan je treći skup čiji su radovi objavljeni 1986. godine.[142]

U organizaciji Splitsko-makarske nadbiskupije i Arheološkog muzeja u Splitu održan je 2004. Međunarodni skup u prigodi 1700. godina mučeništva Dujma i salonitansih mučenika. Radovi skupa objavljeni su 2008. godine.[143] Pet autora koristilo se u svojim radovima salonitanskim natpisima.[144]

---

142 Disputationes Salonitanae, III, Split, 1986. (= *VAHD* 79). Vidi: N. CAMBI, *Frane Bulić kao arheolog*, str. 35-55; N. ANZULOVIĆ, *Bulićev udio u objavljivanju nekih značajnih djela iz područja arheologije i kulturne povijesti Dalmacije*, xtr. 153-167; J. A. SOLDO, *Pitanje sv. Dujma i don Frane Bulić*, str. 181-204.

143 *Salonitansko-splitska crkva u prvom tisućljeću kršćanske povijesti*, (ur. J. DUKIĆ - S. KOVAČIĆ - E. VIŠIĆ-LJUBIĆ), Split, 2008.

144 M. MATIJEVIĆ-SOKOL, *Dujmovi nasljednici na biskupskoj stolici u Saloni tijekom 4. i 5. stoljeća*, str. 197-209; J. JANSSENS, *Gli antichi cristiani di Salona davanti alla vita e la morte nelle loro epigrafi funerarie*, str. 221-237; J. DUKIĆ, *Salonitanske molitve u kamenu*, str. 239-260; A. ŠKEGRO, *Kriza grada Salone i Salonitanske crkve u doba nad/biskupa Natala i Maksima*, str. 299-315; A. CRNČEVIĆ, *Baptisterij Episkopalnog centra u Saloni u liturgijsko-teološkom kontekstu*, str. 331-349.

Don Frane Bulić i don Ivan Delalle (I) (7)

Solinska kronika, br. 178, 15. VII. 2009., str. 18-19.

Svećenik i arheolog Ivan Delalle iz Trogira (1892.-1962.) pripada tradiciji uglednih svećenika u Hrvatskoj. U Rimu na Papinskom institutu za kršćansku arheologiju doktorirao ja u travnju 1930. godine. Među prvim je Hrvatima, ako ne i prvi, koji je postigao doktorat iz kršćanske arheologije. Jedan je od rijetkih svećenika koji je uz pastoralne obveze uspio pisati i ostaviti budućim naraštajima vrijedne literarne, publicističke i znanstvene radove.

Don Ivan je poslan u Rim na studij na nagovor i preporuku don Frane Bulića. O njihovoj povezanosti i nesuglasicama uvelike svjedoči njihova korespondencija, koja se čuva kod prof. Iva Delalle, don Ivanovog nećaka i čuvara njegove uspomene, kao i ona koju je don Frane ostavio biblioteci Centralnoga bogoslovnog sjemeništa u Splitu, a danas se nalazi u priručnoj biblioteci Katoličkoga bogoslovnog fakulteta.

Zahvaljujući maru i trudu nekoliko pojedinaca spomen na don Ivana nije zamro, a ovo je prvi tekst u kojem se govori o njegovu odnosu prema don Frani i obratno.

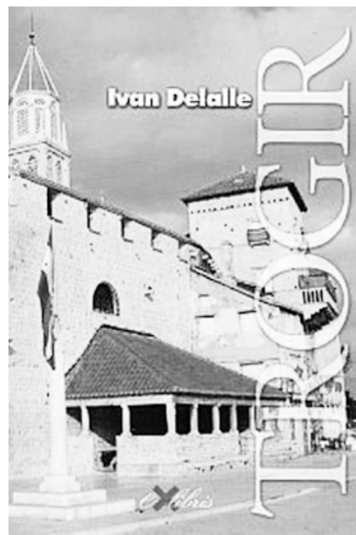
Da se spomen ne zatre

U prigodi 100. obljetnice rođenja i 30. smrti don Ivana Delalle, 1992. u trogirskom časopisu za kulturu, društvena i gospodarska pitanja *Vartal* (1992., br. 2), koji izdaje Matica hrvatska - Ogranak Trogir, objavljeno je o don Ivanu nekoliko radova vrlo priznatih autora. Nakon uvodne riječi Ive Babića, slijede tekstovi Iva Delalle, Vladimira Rismonda, Nevenke Bezić-Božanić, Krune Prijatelja, Iva Delalle, Krune Quiena i Iva Delalle.[145] Spomenutim radovima dodana je bibliografija članaka koje je don Ivan objavio od 1913. do 1941. godine.

Fra Toni Vučemilović, rodom iz Zemuna, nastanjen u Trogiru, sada na pastoralnoj službi u Australiji, napisao je 1998. na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu kod dr. Franje Šanjeka vrlo dobar diplomski rad o don Ivanu. Rad nosi naslov *Dr. don Ivan Delalle (1892.-1962.). Život i djelo*. Rad je podijeljen na šest poglavlja, od kojih je osobito zanimljivo treće u kojem se prvi put cjelovitije obrađuje don Ivanov doprinos liturgijskoj obnovi u Hrvatskoj.

[145] I. Delalle, *Dr. Ivan Delalle, svećenik i hrvatski književnik*, V. Rismondo, *Uspomene na don Ivana Delallea*, N. Bezić-Božanić, *Ukorijenjen u trogirske mire*, K. Prijatelj, *U spomen dru Ivu Delalleu*, I. Delalle, *O jednom sonetu i odanom prijateljstvu*, K. Quien, *San svetog Ivana Trogirskog*, I. Delalle, *Tri pisma prijatelju Gioacchinu Novaku. Pismo Emanuela Vidovića don Ivu Delalleu*).

Ivo Delalle, nećak don Ivana, priredio je u Trogiru 4. i 5. svibnja 2007. izložbu i Okrugli stol u prigodi 115. obljetnice rođenja i 45. smrti don Ivana. Pokrovitelji programa bili su Poglavarstvo grada Trogira i župski ured sv. Lovre. U petak 4. svibnja na Gradskom groblju položen je vijenac na grob don Ivana. Istoga dana u trogirskoj katedrali župnik don Tomislav Čubelić služio je zadušnicu za don Ivana. Nakon sv. mise u prizemlju župskoga stana otvorena je izložba *Don Ivan Delalle, život i djelo*. Dan poslije u istoj prostoriji priređeno je predstavljanje pretiska don Ivanova vodiča iz 1936. *Trogir. Vodič po njegovoj historiji, umjetnosti i životu* i Okrugli stol o njegovom životu i djelu. Knjigu je objavila izdavačka kuća *Ex libris* iz Zagreba. Na skupu koji je vodio Ivo Babić sudjelovalo je nekoliko predavača. Fani Celio Cega, ravnateljica Muzeja grada Trogira, predstavila je pretisak *Vodiča*. Nevenka Bezić-Božanić govorila je o doprinosu don Ivana umjetnosti. Dio spomenute diplomske radnje fra Tonija Vučemilovića pročitao je njegov otac, koji je ujedno iznio i neka svoja sjećanja na don Ivana. Osobna sjećanja iznijeli su također Tomislav Marasović i Milan Ivanišević. Josip Dukić pročitao je tekst u kojem je govorio o odnosu don Ivana i don Frane Bulića.

Ponovljeno izdanje trogirskog Vodiča (Zagreb, 2007.)

U splitskoj galeriji Emanuel Vidović 23. prosinca 2008. otvorena je izložba *Don Ivan Delalle u Galeriji Vidović*. Izložba riječju i slikom prati don Ivanov život i rad s posebnim naglaskom na povezanost između don Ivana i Emanuela Vidovića. Organizator izložbe bio je Muzej grada Splita. O životu i djelu don Ivana govorili su autori izložbe Ivo Delalle i viša kustosica Nela Žižić, te Elvira Šarić Kostić, ravnateljica Muzeja grada Splita. Izložbu je otvorio Ivo Babić. U programu otvorenja nastupio je glumac Trpimir Jurkić, koji je pročitao pismo Emanuela Vidovića svom prijatelju don Ivanu.

Na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Splitu u okviru seminara *Don Frane Bulić i Salona*, započeo sam sa studentima obrađivati don Franinu korespondenciju. Krenuli smo upravo s razglednicama i pismima koje je don Ivan uputio don Frani. Student Ivan Balta napisao je seminarski rad utemeljen na dopisnicama, dok studentica Ivana Župa priprema diplomski rad o don Ivanu na temelju pisama i ostalih izvora.

Nekoliko dana prije izložbe i Okruglog stola u Trogiru 2007. Ivo Delalle predao mi je kopiju don Ivanovog doktorskog rada, kojeg sam bezuspješno tražio u Rimu na

Papinskom institutu za kršćansku arheologiju. Rad je naslovljen *L'oratorio di San Venanzio presso il battistero lateranense*, to jest *Oratorij sv. Venancija uz lateransku krstionicu*. S dopuštenjem gosp. Delalle taj rad pripremam za skoru objavu.

Don Ivanovo školovanje i službe

Don Ivan se rodio u Trogiru 13. studenoga 1892. kao prvo od sedmero djece od oca Frane i majke Marije rođ. Lozovina.[146] Osnovnu školu završio je u Trogiru. Biskupsku gimnaziju u Splitu upisao je 1903. i završio 1911. godine. Nakon toga preselio se u Zadar gdje je od 1911. do 1915. dovršio teološki studij. Red đakonata primio je 26. kolovoza 1914., dok je u kapelici Biskupskog sjemeništa u Splitu zaređen za svećenika 21. ožujka 1915. godine.

Splitski biskup Kvirin Klement Bonefačić poslao je don Ivana 1926. u Rim studirati kršćansku arheologiju na Papinskom institutu za kršćansku arheologiju. Za vrijeme studija don Ivan je stanovao u Zavodu sv. Jeronima. Dana 2. svibnja 1929. stekao je diplomu Instituta i vratio se u Trogir, gdje je preuzeo službu župskog pomoćnika. U Rim je otišao ponovno u veljači 1930. te je 25. travnja obranio doktorsku disertaciju, koju je napisao kod profesora Joannesa Petrusa Kirscha. Kako je već rečeno, rad nosi naslov *L'oratorio di San Venanzio presso il battistero lateranense*, to jest *Oratorij sv. Venancija uz lateransku krstionicu*. Radnja ima 144 stranice i 13 ilustracija.

U rodnom Trogiru Ivan je umro 1. veljače 1962. u 70. godini života. Pokopan je 3. veljače 1962. u obiteljskoj grobnici na trogirskom groblju.

Don Ivanove službe bile su raznolike i obavljao ih je u Zadru, Splitu i Trogiru. Školske godine 1914./1915. obavljao je službu nadstojnika u Centralnom bogoslovnom sjemeništu u Zadru. Pastoralni rad započeo je u Trogiru 1. lipnja 1916. kao župski pomoćnik, koralni vikar i vjeroučitelj. Na toj dužnosti ostao je do 31. prosinca 1918., kada je premješten je u Split gdje je preuzeo službu župskog pomoćnika i koralnog vikara stolne crkve sv. Dujma. Školskih godina 1920./1921. i 1921./1922. predavao je kao nastavnik u Biskupskoj gimnaziji u Splitu, a 1. ožujka 1923. izabran je za vjeroučitelja pučkih škola u Splitu. Nakon postignutog doktorata 1930. imenovan je upraviteljem župe Trogir, a 1933. i kanonikom trogirskog kaptola.

Don Ivan je ostavio trag na književnom polju, kulturno-historijskom, te na polju promicanja liturgijske obnove. Njegovo djelovanje trajalo je punih 50 godina, od 1913., kada mu je tiskan prvi članak, pa do smrti 1. veljače 1962. godine.

[146] Osnovne podatke o životu i radu don I. Delalle preuzeo sam iz radova objavljenih u spomenutom časopisu *Vartal*, (1992., br. 2), koje su napisali njegov nećak I. Delalle, V. Rismondo, N. Bezić-Božanić, K. Prijatelj i K. Quien.

O njemu Ivo Babić u ponovljenom izdanju *Vodiča*, str. 204, piše: "Don Ivan Delalle rado je zalazio u potleušice u zagorskim selima, i to ne samo za blagoslova kuća bio je dobrodošao uz kamin u težačkim kućama, u kužinama obrtnika, ali i u građanskim i plemićkim salonima.

Don Ivan Delalle

Iskreno pobožan veselio se svijetu ljudima, krajolicima, kulturnim tvorevinama... Za tankoćutne naravi smaragdi, rubini, safiri, dragulji na obrednim predmetima nisu manje lijepi od zelenila borja, maslinika, od koraljnih boja usana, sjaja vina, od plaveti plićaka. Religiozni doživljaj svijeta isprepleo se kod don Ivana s estetskim.

Za oduševljenje don Ivanu je bila dovoljna boja neba, ugođaj pazara, sama pomisao na nadnevak, jer ga prisjeća na sveca koji se taj dan štuje."

Korespondencija don Frane i don Ivana

Don Ivan je kao mladi svećenik surađivao s don Franom Bulićem. Za vrijeme studija u Rimu intenzivno su se dopisivali. Nakon povratka u Hrvatsku njihovi odnosi su zahladili i oni su se polagano razmimoilazili u stavovima. Potvrdu ovih tvrdnji nalazimo u korespondenciji koja se nalazi u biblioteci Centralnog bogoslovnog sjemeništa u Splitu, u kojemu je dobio teološku izobrazbu (1865.-1869.). Ostavština se danas čuva u priručnoj biblioteci Katoličkog bogoslovnog fakulteta. Sveukupno, radi se o dvadeset i sedam svezaka.

Na svescima uvezanim u polukožu nalaze se pozlaćeni i svim svescima zajednički naslov *Salona Christiana - Questio de Martyribus Salonitanis*. Uz zajednički naslov, prvi svezak ima podnaslov *Coemeterium Manastirine*, drugi svezak *Coemeterium Marusinac*, treći svezak *Coemeterium*: a) *Manastirine*, b) *Marusinac*, svesci trinaest do osamnaest *Melita*, a devetnaesti svezak *Illyricum sacrum*. Svesci su poredani vremenskim slijedom počevši od 1880. sve do 1934. godine. Na nekim svescima označene su po dvije, tri ili više godina.

U spomenutim svescima nalazi se oko tisuću i dvije stotine pisama, dopisnica, razglednica i brzojava iz kojih se razabire Bulićeva povezanost sa oko sto i šezdeset poznatih ličnosti, od kojih su polovica bili stranci. Uz bogatu korespondenciju čuvaju se i brošure, novinski isječci, pozivnice, članci i nekoliko knjiga. Sačuvano je i nekoliko promemorija. Svaka jedinica u pojedinom svesku nosi svoj redni broj počevši od broja jedan.

Od korespondencije treba istaknuti vezu s kršćanskim arheologom J. Zeillerom, bolandistom belgijskim hagiografom H. Delehayeom, i hagiografom G. Morinom. Jedina korespondencija koja je izdana je ona sa H. Delehayeom.

Korespondencija don Ivana (sveukupno 43 razglednice i 19 pisama) nalazi se u svescima: *Salona Christiana* (= *SC*), XXII (1926.-1927.), 18 razglednica i 8 pisama; *SC*, XXIII (1928.-1929.), 21 razglednica i 9 pisama; *SC*, XXIV (1930.-1932.), 1 razglednica i 1 pismo, te u *SC*, XXV (1933.-1934.), 3 razglednice i 1 pismo.

Don Franina bilješka na razglednici don I. Delalle, Rim, 11. II. 1927.

U svescima XXIV i XXV don Frane je dao uvezati pet članaka koje je don Ivan napisao, a odnose se na salonitansku povijest. Nadalje, u svesku XXV pod brojem 68 na 10 stranica nalazi se don Franin rukopis u kojem govori o don Ivanu. Radi se o nekoliko don Franinih prigovora vezanih uz don Ivanovo neobjavljivanje doktorata, o reljefu Kairosa, te o uključivanju don Ivana u politički život, čemu se don Frane protivio.

Iz dopisnica poslanih u 1926. i 1927. godini vidljiva je don Ivanova oduševljenost Rimom i studijem u njemu. U njima on javlja don Frani kako u Rimu dijeli profesorima materijale o Saloni i Dioklecijanovoj palači. Piše mu o iskopavanjima u sv. Sebastijanu, o dovršetku Misala, te o prof. Wilpertu koji je od don Frane molio materijale za njegovo izdanje *Chorpus sarcophagorum*. U dopisnici datiranoj 24. veljače 1927. don Ivan mu piše kako je toga dana Kirsch na Institutu imao predavanje o Manastirinama. Zanimljiv je i podatak o razmjeni dvojice francuskih studenata koji su trebali doći kod Bulića.

Razglednica don I. Delalle don F. Buliću, Rim, 12. V. 1927.

Razglednice poslane u 1928. i 1929. godini čuvaju također vrijedne podatke. Iz njih je vidljivo da don Ivan obilazi gradove po Italiji. U jednoj bilježi svoj susret s H. Delehayem koji pozdravlja i hvali don Franu. Obavještava ga i o kongresu *Studi Romani* koji se

održavao u Rimu. Nije prošlo nezapaženo ni rješenje Rimskog pitanja, kao i to da će Papa prvi put poslije 1870. izići iz Vatikana u Lateran. Piše mu također o promišljanju H. Delehaye o solinskim mučenicima.

Iz razglednica s kraja 1929. pa sve do 1933. sasvim je jasno da su se don Ivan i don Frane udaljili jedan od drugoga. O svemu nešto više u idućem nastavku.

Don Frane Bulić i fra Ivan Marković (8)

Solinska kronika, br. 179, 15. VIII. 2009., str. 20-21.

Odnos poznatoga sinjskog franjevca Ivana Markovića i najpoznatijega hrvatskog arheologa don Frane Bulića tema je koja zaslužuje pažnju. Oni su, svaki na svoj način, dali doprinos poznavanju hrvatske prošlosti. Fra Ivan je svojim radom zadužio Sinj i doprinio je proučavanju jednog od najvažnijih pitanja salonitanske povijesti, pitanju sv. Dujma. Proučavajući korespondenciju koja se nalazi u priručnoj biblioteci Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Splitu, koju je don Frane ostavio Centralnom bogoslovnom sjemeništu, pronašao sam tri dopisnice i tri pisma koja je fra Ivan poslao don Frani i jedno pismo koje je don Frane poslao fra Ivanu. Dopisnice i pisma datiraju u razdoblje od 1901. do 1906. godine. U spomenutoj korespondenciji nalazi se nekoliko zanimljivih i do sada javnosti nepoznatih podataka, posebno što se tiče fra Ivanovih i don Franinih podijeljenih stavova u pitanju salonitanskih mučenika.

Fra Ivan Marković (1836.-1910.) je napisao nekoliko književnih, teoloških i povijesnih djela. Kao teolog bavio se temama iz ekumenizma s naglaskom na ekumenske odnose u Dalmaciji. Od radova koji obrađuju povijesne teme posebno mjesto zauzima njegova knjiga *Sinj i njegovo slavlje*, koju je objavio 1898. godine. U knjizi, između ostalog, fra Ivan obrađuje povijest Sinja pod turskom vlašću, poraz turske vojske pod Sinjem 1715., doseljenje franjevaca i naroda iz Rame u Cetinu, vitešku alkarsku igru i povijest svetišta Čudotvorne Gospe Sinjske. Sinjske ustanove Franjevački samostan, Poglavarstvo grada i Matica hrvatska objavili su knjigu pretiskom u Sinju 1998. godine.

Fra Ivan Marković i pitanje sv. Dujma

Kada se u prvom desetljeću dvadesetoga stoljeća otvorilo pitanje sv. Dujma i drugih salonitanskih mučenika, došlo je do podjele stručne javnosti i usijanja odnosa između don Frane Bulića i čuvara splitske tradicije. Pobornici tradicionalnog mišljenja, po kojem je Dujam živio u II. stoljeću i mučen u vrijeme cara Trajana, što je splitska crkva koristila kao potvrdu apostoliciteta salonitanske crkve, tj. njezinu izravnu povezanost sa apostolskom tradicijom i sv. Petrom, bili su don Ivan Dević, don Petar Kaer, fra Jeronim Granić i fra Ivan Marković. Nasuprot njima, don Frane je temeljeći svoje tvrdnje ponajviše na epigrafskim nalazima, od kojih je neke i sam pronašao, iznio tvrdnju da je Dujam bio mučen za cara Dioklecijana 304. godine. Uz njega su bili, također, svećenici Josip Bervaldi i K. Šegvić. Ta nova teza označila je novi pristup višestoljetnoj tradiciji.

Podupiratelji tradicionalnog mišljenja napisali su o salonitanskim mučenicima nekoliko radova. Gorljivi splitski kanonik don I. Dević objavio je u Splitu 1900. dva rada: *Festeggiamo il nostro patrono San Doimo discepolo di S. Pietro, primo vescovo di Salona le cui sacre e venerate ossa riposano a Spalato*, te *Apologia del 'Festeggiamo il nostro patrono S. Doimo discepolo di S. Pietro, primo vescovo di Salona le cui sacre e venerate ossa riposano a Spalato'*. Don P. Kaer, svećenik na službi u Šibenskoj biskupiji, tiskao je četiri rada: *Još o sv. Dujmu. Protuopazke na opazke g. 'Dixi' o skoro izašloj brošuri o dra. Markovića 'Još o sv. Dujmu'*, Zadar, 1906; *Ancora del sepolcro originario di San Domnio vescovo e martire di Salona. Risposta ad una nota del Bulletino di archeologia e storia dalmata*, Zara, 1906; *Sul sepolcro di S. Doimo e suoi compagni di martirio. Risposta al prof. Giacomo Zeiller*, u: *Rivista Dalmatica*, n. s. IV (1907), br. 1, 85-99, i *San Doimo vescovo e martire di Salona nell'archeologia e nell'agiografia. Nuovi studi*, Sebenico, 1908. Fra J. Granić objavio je u Splitu 1902. rad *Memorie risguardanti l'epoca in cui visse ed il luogo dove riposa il corpo di S. Domnione o Doimo vescovo e martire, patrono della città di Spalato*. Fra I. Marković, pak, dao je svoj doprinos velikoj raspravi sa svoja tri rada: *Nešto o sv. Dujmu. Poslanica mn. pošt. otcu Petru Krstitelju Bačiću*, Split, 1906; *Osvrt na prigovore pisca u 'Hrvatskoj kruni' (26-27. ožujka 1906) mojoj brošurici 'Nešto o sv. Dujmu'*, Split, 1906. i *Il buon senso comune nella questione di San Doimo vescovo e martire*, Firenze, 1910.

Na drugoj strani, don J. Bervaldi objavio je radove: *Sveti Dujam biskup i mučenik solinski. Povijesno arheološka rasprava*, Split, 1906; *Bibliografia. Recensione di alcuni opuscoli risguardanti la questione dei martiri salonitani*, u: *BASD*, XXX (1907), 1-74. (suppl.) i *Alcune osservazioni ai due ultimi opusculi del sac. Pietro Kaer e del P(adre) G(iovanni) M(arković) intorno a S. Doimo vescovo e martire di Salona*, Fiume, 1910. Rad K. Šegvića *Storia e leggenda di S. Domnione o Doimo vescovo e martire di Salona e delle sue reliquie. Saggio storico-critico*, tiskan u Splitu 1901., zaplijenjen je u tiskari prije raspačavanja.

Korespondencija fra Ivana Markovića i don Frane Bulića

Rasprave oko pitanja sv. Dujma i salonitanskih mučenika mogu se pratiti u don Franinoj ostavštini, koja se čuva u priručnoj biblioteci Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Splitu. Ostavština obuhvaća dvadeset i sedam svezaka, a u njima se nalazi i korespondencija don Frane i fra I. Markovića. Sačuvane su tri dopisnice i tri pisma koje je fra Ivan uputio don Frani, a nalaze se u svescima: III (1900) jedna dopisnica; IV (1901) jedna dopisnica; V (1902) jedna dopisnica; VI (1903) jedno pismo; VII (1904) jedno pismo, te IX/1 (1906) jedno pismo. Posljednje pismo zapravo je prijepis fra Ivanova pisma koje je odgovor na don Franino pismo, koje se također čuva u svesku IX/1 (1906). Prijepis fra Ivanova pisma vjerojatno je učinio netko iz Arheološkog muzeja u Splitu, kojem je u to vrijeme don Frane bio ravnatelj.

Sve fra Ivanove dopisnice i pisma imaju svoj broj kojeg je don Frane napisao rukom i datirana su u Sinju sljedećim datumima: *SC*, III (1900), br. 67, 29. XII.; *SC*, IV (1901), br. 35, 4. IV. (Datum napisao don Frane); *SC*, V (1902), br. 5, 14. I.; *SC*, VI (1903), br. 44, 13. XI.; *SC*, VII (1904), br. 20, 12. III.; *SC*, IX/1 (1906), br. 48, 25. VI. Don Franino pismo nalazi se u *SC*, IX/1 (1906), pod br. 46, a datirano je u Splitu 21. lipnja.

Imajući u vidu don Franinu brigu oko čuvanja korespondencije, s velikom vjerojatnošću može se ustvrditi da su ovo sva pisma koja mu je fra Ivan poslao. Bilo bi korisno u arhivu samostana u Sinju provjeriti da li su se sačuvala don Franina pisma koja je uputio fra Ivanu. Ne baš velika korespondencija govori da oni nisu bili osobito povezani. Razlog tome svakako je različit pristup pitanju salonitanskoga mučenika Dujma.

Odnos fra Ivana i don Frane prema korespondenciji

Najviše podataka u korespondenciji odnosi se na pitanje sv. Dujma i salonitanskih mučenika. Don Frane je obavještavao fra Ivana o novim izdanjima vezanim uz tu temu i nastojao ga aktivnije uključiti u raspravu. Fra Ivan je čitao radove i komentirao ih don Frani, ali nije uvijek prihvaćao njegove prijedloge. Štoviše, njihovi stavovi sve su se više razdvajali.

U dopisnici iz 1900.[147] fra Ivan spominje arheološko-povijesnu studiju Ante Matijaševića Karamana o sv. Dujmu, koju još nije uspio pročitati. Radi se o studiji *Riflessioni sopra l'istoria di S. Doimo primo vescovo di Salona e martire, patron della città di Spalato*, koja je prvi put objavljena 1719., a drugi put 1900. godine. Starije izdanje ima nešto drugačiji naslov. U istoj dopisnici fra Ivan spominje i brošure Ivana Devića, vjerojatno o sv. Dujmu i kaže da ga ne zanimaju. U dopisnici iz 1902.[148] navodi da je u *Civiltà cattolica* na don Franin nagovor pročitao članak, čiji naslov ne spominje, o sv. Dujmu.

U dopisnici iz 1900.[149] vidljivo je da je don Frane nešto zamolio fra Ivana, ali on još nije bio odlučan da li to učiniti. Vjerojatno se radilo o njegovom aktivnijem uključivanju u raspravu o sv. Dujmu. Nadalje, fra Ivan u sljedećoj dopisnici iz 1901.[150] navodi da nije voljan pregledavati cijeli *Bullettino di archeologia e storia dalmata* i ulaziti u polemiku s osobom koju ne imenuje te napominje don Frani da bi mu koristila njegova pomoć. Evo teksta: "Na razjašnjenje moje misli, dodat ću kako

[147] *SC*, III, br. 67, Sinj, 29. XII.
[148] *SC*, V, br. 5, Sinj, 14. I.
[149] *SC*, III, br. 67, Sinj, 29. XII.
[150] *SC*, IV, br. 35, Sinj, 4. IV.

ja nisam mislio na drugo, već na jednu kratku izjavu u Bullettino, da ovaj ne kani, i ne će više s nikim polemizovati o dotičnom pitanju. Ali kad Vi cienite, da bi i to gore bilo, onda ništa. Nemam vremena da sada pregledavam i preštivam sve što je u Bullettino pisano. Ali ako Vama podje za rukom da nadjete odgovor na onu moju sumnju, bilo bi mi ugodno da mi dadete na znanje, nek vidim i ja."

Osobito je zanimljiv tekst u dopisnici iz 1902.,[151] u kojem fra Ivan napominje da je u *Civiltà cattolica* pročitao članak, čiji naslov ne spominje, o sv. Dujmu i dodaje: "Biskup je onim poražen. Pa sam uvjeren, da će on biti prijavio i to u Rim; i ne bih se čudio kad bi Civiltà ista našla kakav način da oslabi utisak onoga što je ondje pisala. Da sam znao da ćete pitati nek se digne sekvestor, bio bih Vas molio, da još toga ne činite." Pitanje sv. Dujma stiglo je do Rima, što splitskom biskupu F. F. Nakiću nije bilo po volji.

Dopisnica fra I. Markovića don F. Buliću, Sinj, 29. XII. 1900.

U pismu od četiri stranice iz 1903.[152] nalazi se najviše podataka o Dujmu i salonitanskim mučenicima. U njemu je sve očitije fra Ivanovo i don Franino neslaganje. Fra Ivan se osvrće na neimenovani don Franin rad o salonitanskim mučenicima. On se don Frani pravda bolešću koja ga je onemogućila da o tom pitanju prouči sve do tada napisano, te ističe i svoje nedostatno znanje o tom pitanju riječima: "A i onako čovjek profanus ne može da bude kompetentan sudija." Zanimljivo da je te riječi don Frane podcrtao i na istoj stranici u vrhu naveo naslov fra Ivanove knjige o pitanju sv. Dujma *Il buon senso comune nella questione di San Doimo vescovo e martire*, Firenze, 1910., koju je izdao 1910. godine. Iz ovoga se može zaključiti da don Frane sumnja u iskrenost fra Ivanovih riječi.

151 *SC*, V, br. 5, Sinj, 14. I.

152 *SC*, VI, br. 44, Sinj, 13. XI.

Pismo fra I. Markovića don F. Buliću, Sinj, 12. III. 1904.

Fra Ivan u spomenutom pismu hvali don Franinu zaslugu što je znanstvenim dokazima osporio neke dijelove u *Žitjima sv. Duje*, što je Dujma smjestio u Dioklecijanovo doba, što je dokazao da su Dujam i Anastazije bili pokopani na Manastirinama i Marusincu te u nemirnim vremenima prebačeni u gradsku baziliku. Nakon tih pohvala fra Ivan spočitava don Frani nekoliko ponavljanja u tekstu te me iznosi svoje sumnje i drugačije stavove. Don Franinu pretpostavku o prijenosu kostiju sv. Dujma smatra oštroumnom, ali ne i dovoljno uvjerljivom. Tvrdnje don Frane i Hipolita Delehayea o biskupu Hezihiju također su mu neuvjerljive. Tako on piše: "To isto mogu kazati i za ono što tvrdite o jednome Ezikiju (str. 75). Bit će valjda onako kako tvrdite Vi i Delehaye; ali ovaj posljednji, bez ikakva dokaza, i reći ću – sit venia verbo – presudio je dotično pitanje samo od trbuha (Boll. 1900, 91); a čast velika njegovom znanju." Napominjem da je tekst o H. Delehayu don Frane podcrtao, a riječ "trbuha" dva puta. Nadalje, fra Ivan nadugo raspravlja o pitanju prijenosa kostiju salonitanskih mučenika i mjestu njihovoga čuvanja. Kada i od koga su kosti mučenika prenešene iz Salone i gdje su smještene, u Rim ili Split, bila su i ostala najzamršenija pitanja salonitanske povijesti. Fra Ivan je don Franine petpostavke dovodio u sumnju i nudio svoje.

Odnosi između fra Ivana i don Frane došli su do kritične točke 1906. kada mu je don Frane poslao pismo[153] u kojem je izrazio sumnju da je odao povjerljive podatke don Petru Kaeru, a koje je poslije sam don Petar, potpisan kao "Prosit", objavio u *Narodnom listu*[154] u članku *Još o sv. Dujmu*. Ti povjerljivi podatci zapravo su odluka rimske Kongregacije obreda od 22. travnja 1922. o pitanju sv. Dujma, koju je don Frane primio od Biskupskog ordinarijata u Splitu.

153 *SC*, IX/1, br. 46, Split, 21. VI.

154 14. V. 1906., br. 39.

Fra Ivan je ubrzo poslao svoj odgovor u pismu[155] u kojem odbacuje don Franinu sumnju i iznosi svoje argumente: pod brojem 1. da mu don Frane nije od Kongregacije priopćio nikakvu odluku "izim one koju (je) spomenuo u brošurici "Nešto o sv. Dujmu" (s. 5)"; pod br. 2. "da pisac podlistka u Nar. L. – bio on tko mu drago – nije od (njega) tražio ni dobio nikakve obaviesti za ono što je pisao" i pod br. 3. "da nitko drugi nije od (njega) što saznao, pa da mu je mogao saobćiti."

Svoje pismo fra Ivan je završio riječima: "Milo mi je što sam ovu malu uslugu mogao Vam učiniti, sve kad bi i opet medju nama imalo doći kakova ogledanja, jer i vojnici dvaju protivnih tabora, ako su kršćani i ljudi izobraženi, moraju postupati kako im čovječnost, uljudnost i ljubav kršćanska nalažu."

155 *SC*, IX/1, br. 48, Sinj, 25. VI.

Don Frane Bulić i don Ivan Delalle (II) (9)

Solinska kronika, br. 180, 15. IX. 2009., str. 18-19.

Trogiranin don Ivan Delalle (1892.-1962.) bio je među prvim Hrvatima, ako ne i prvi, koji je postigao doktorat iz kršćanske arheologije u Rimu na Papinskom institutu za kršćansku arheologiju. Studij je započeo 1926. a završio u travnju 1930. godine. Njegov doktorski rad nosi naslov *L'oratorio di San Venanzio presso il battistero lateranense*, to jest *Oratorij sv. Venancija uz lateransku krstionicu*, a napisao ga je pod vodstvom profesora Joannesa Petrusa Kirscha. Splitski biskup Kvirin Klement Bonefačić poslao je don Ivana u Rim na nagovor don Frane Bulića, koji ga je za vrijeme studija povezivao s uglednim znanstvenicima i novčano pomagao. Nakon don Ivanova povratka u Hrvatsku njihovi odnosi su zahladili. O povezanosti i nesuglasicama svjedoči njihova korespondencija koja se čuva u priručnoj biblioteci Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Splitu. Radi se o don Franinoj ostavštini, točnije o raznim dokumentima poredanim u dvadeset i sedam svezaka vremenskim slijedom od 1880. do 1934. godine. U srpanjskom broju *Solinske kronike* koristio sam podatke koji se nalaze u don Ivanovim razglednicima i dopisnicama, a u ovom radu obradit ću njegova pisma. Točnije, izvući ću neke zanimljive i aktualne tekstove.

Don Ivanova pisma u don Franinoj ostavštini

Don Frane je uvezao osamnaest don Ivanovih pisama u svescima *Salona Christiana* (= *SC*), XXII (1926.-1927.), *SC*, XXIII (1928.-1929.), *SC*, XXIV (1930.-1932.) i *SC*, XXV (1933.-1934.). Sveukupno, radi se o 57 stranica teksta. Jedno pismo ima osam stranica, dok ih je većina pisana na tri ili četiri stranice.

Uz pisma sačuvana je i jedna priznanica, datirana u Splitu 22. ožujka 1930.,[156] kojom se potvrđuje da je don Ivan primio od don Frane 300 dinara za šest fotografija i dvanaest crteža Oratorija sv. Venancija u Rimu. Don Ivan je fotografije i crteže koristio u svom doktoratu o spomenutom oratoriju. U istom svesku, pod br. 42, nalazi se i telegram kojeg je don Frane poslao don Ivanu u prigodi obrane doktorata. U telegramu, datiranom 23. travnja 1930., stoji: *Vero Doctori honorarius Doctor gratulatur*.

Uz navedene materijale sačuvana je i don Franina *Pro memoria*, koja se nalazi u svesku XXV (1926-1927) pod brojem 68 i napisana je na 10 stranica. Od koristi je za razumijevanje odnosa između don Frane i don Ivana. Radi se o rukopisnom tek-

[156] *SC*, XXIV (1930.-1932.), br. 43.

stu u kojem don Frane izlaže svoj odnos prema don Ivanu, koji se nakon don Ivanovog povratka u Trogir pretvorio u nesuglasice i razdvajanje. Don Frane mu prigovara što nije objavio doktorski rad a potpisuje se kao "doktor" i time krši fakultetske propise, ljuti se zbog don Ivanovih iskrivljivanja pojedinosti oko pronalasku reljefa Kairosa u Trogiru, te zbog njegovoga uključivanju u politički život. Razlozi nesuglasica, bez sumnje, bili su i drugi.

TELEGRAM ТЕЛЕГРАМ

Doktor Delalle
Roma
Collegio San Girolamo
24/IV 1930
Vero Doctori honorarius Doctor gratulator

Telegram don F. Bulića don I. Delalli u prigodi doktorata, Split, 23. IV. 1930.

Duh i dah Rima

Dolaskom u Rim don Ivan nije krio oduševljenje i često je don Frani, koristeći svoj literarni dar, prenosio duh Grada, posebno onaj kršćanski. U pismu iz 1927.[157] iznosi svoje doživljaje: "A ja evo gledam Rim, uvijek veliki, uvijek zamamni, grad sa 365 crkava, bazilika, kupola i zvonika, grad imperija, koji ima vlast 'solvendi et ligandi'. (...) Gosp. Marucchi-a još nisam vidio. Na dan sv. Cecilije on je ujutro držao običnu konferenciju. Ja nisam ujutro bio u katakombama, jer je bilo sasvim ružno vrijeme. Bio sam poslijepodne na procesiji, ali staroga Marucchia nisam našao. Konferenciju je držao prof. Josi u novoj Kapelici sv. Tarzicija pri ulazu u Katakombe sv. Kalista. Ove su svečanosti uvijek lijepe i dirljive. Broj 'Cultorum Martyrum' raste. Bila je strašna južina. Jedna velika duga u rimskoj Kampanji. Oblaci puni vode. Vjetar je lomio mlade čemprese. Trapisti sa bijelim kukuljicama molili su pred grobom sv. Cecilije. Cecilia in pace Christi! Amen! Po onim mračnim hodnicima, iz grobnica rimskih papa (Pontianos, Lukis, Anteros, Fabianos i.t.d.) čulo se pjevanje velikih litanija i Sancta Caecilia... pa onda opet: Ut populis et principibus christianis pacem et concordiam largiri digneris, te rogamus audi nos..."

Pismo don I. Delalle don F. Buliću, Rim, 29. XI. 1927.

[157] *SC*, XXII (1926.-1927.), Rim, 29. XI. 1927, br. 37, str. 1-2.

Susret s papom Pijom XI.

Don Ivan se divio i brizi talijanskih ustanova za dalmatinske teme: “Posjetio sam redakciju ‘Archivio Storico per la Dalmazia’. Ostao sam zapanjen, kad sam vidio što svega ne imadu u biblioteci. Čudo tih stvari dalmatinskih. Kažem Vam, prava revolucija! Imaju nosa, pa obilaze sve antikvarijate u Londonu, Antwerpenu, Muenchenu i.t.d. Dalmatica su veoma skupa i dosta se potražuju.”[158]

Susret s papom Pijom XI., kojeg su 15. studenoga 1926. posjetili profesori i studenti Papinskog instituta za kršćansku arheologiju, utisnuo je don Ivanu drage uspomene. O tom susretu piše: “Jučer se svečano otvorio Arheološki Institut. Sv. Misu prikazao je Kirsch u konfesiji u sv. Petra. Poslije mise zakuska u Campo Santo dei Tedeschi. Tu nas je dočekao Msgr. Wilpert i govorio kako su pok. De Waala mnogi prevarili u prodaji falsificiranih spomenika. Oni imaju lijepi Muzej. U 10 sati bili smo svi profesori i djaci primljeni u audijenciju kod sv. Oca pape u njegovom studiju. Papa je bio veoma veseo, što se otvara njegov Zavod, što ga je sam osonovao. Msgr. Kirsch držao nam je govor veoma lijepi. Papa je zatim govorio o važnosti kršćanske arheologije u današnje doba i toplo se sjetio u govoru pok. De Rossia. Zatim je Kirsch predstavio svakoga djaka posebno. Kad je došao do mene onda je Kirsch rekao papi: ‘Ovaj je iz Splita, gojenac Msgr. Bulića.’ Papa se malo nasmijao i opetuje: ‘Da Spalato, bravo! Come sta Msgr. Bulić?’ Ja sam mu odgovorio: ‘S(ua) Santità assai bene, da giovane!’ Onda se smiješeći išao (!) od jednoga do drugoga naprijed. Sa Nijemcima je govorio njemački. Bilo mu je drago, da su zastupane Gallia, Hispania, Germania i Dalmatia, stare i važne kršćanske provincije. Papa je bio vrlo ljubezan i silno se za sve zanimao, ta on je vješti stari bibliotekar i ljubimac ‘starog kamenja’.”[159]

Svi ovi đaci poznaju Split, Solin i Bulića

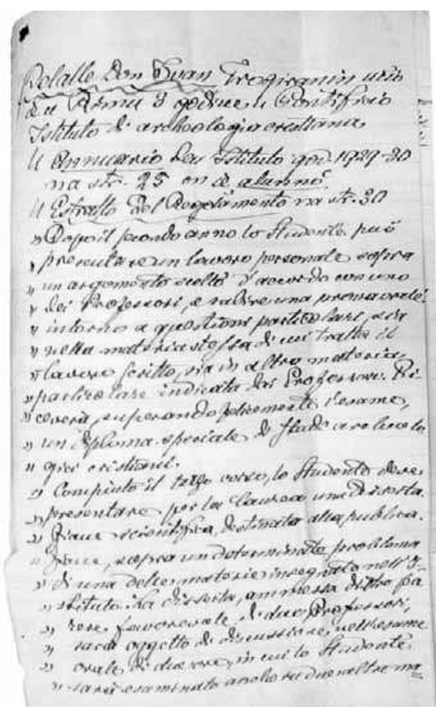
Don Ivan je bio sretan što je studentima na Institutu mogao govoriti o Dalmaciji, Saloni i don Frani. Znanje koje mu je don Frane prenio prije odlaska u Rim pomoglo mu je da uskoro na Institutu postane jedan od najboljih studenata. Evo nekoliko dojmova: “Do mene sijedi jedan Nijemac, koji je sigurno prevalio 60 g. Došao iz Njemačke, da sluša arheologiju. Najviše ima Francuza (dva iz Pariza), onda Nijemaca, pa Španjolaca (jedan iz Barcelone, a jedan iz Saragoze, i iz drugih mjesta). Nijemci su većinom iz Koelna, i iz Triera. Talijani su većinom sami redovnici franjevci. Dali su nam slobodne karte za muzeje. Svi ovi djaci poznaju Split, Solin i Bulića. Čuli su. Ja im rado još više govorim. Francuzima rečem, kako ste

158 *SC*, XXII (1926.-1927.), Rim, 29. XI. 1927. br. 37, str. 4.
159 *SC*, XXII (1926.-1927.), Rim, 16. XI. 1926, br. 5, str. 1-2.

bili veliki prijatelj Duchesnea, a Španjolcima oporučujem sv. Vincenca, onoga od kanoničkih objeda u Splitu, a Nijemcima, kako ste bili prijatelj De Waala i drugih glasovitih Nijemaca. Čude se kad im pričam (onako po Vašu) o Solinu, Mauzoleju i.t.d. Sve što čujem na predavanjima meni nije novo. Ja sam prošao kod Vas dobru školu arheologije, cemeterija, bazilika, hagiografije i liturgike (Dom Cabrol, Lecquerc i.t.d.)."[160]

Marjan – brdo feudalnog turizma i zadarski poliptih

Od domaćih tema izdvajam dvije koje se odnose na Marjan i zadarski poliptih. O Marjanu piše nostalgično i s blagom ironijom: "A sada ću Vam upraviti nekoliko riječi 'onako po našu', kao da se nalazim na Vašoj terasi, odakle se prostire lijepa i sugestivna panorama na historički zaljev, na Marjan, nekoć brdo Luke Botića, a danas feudalnog turizma, na kojem će kako čitam u novinama biti na Badnji dan Misa - Agape, izvađena iz liturgije 'Calle Larga di Zara', a po svoj prilici jesti će se domaći, velevaroški bakalar. O tome nismo govorili, ali se razumijemo. Svakako su bratimi dobili privilegij 'večernje žrtve'. To je zaista 'Refrigerium'. Vraćamo se na prvobitno kršćanstvo!"[161] Zanimljiv je i podatak o don Ivanovom susretu s franjevačkim generalom reda Klumpreom i razgovor koji su vodili u vezi zadarskog poliptiha. O tom susretu on piše: "Toliko sam puta bio u Collegio Antoniano (Via Merullana), ali ga nisam našao, jer da je bio izvan Rima. Medjutim jučer sam ga našao, predao Vaše pismo i posjetnicu. General Klumper je debeo, pravi Holandez. Govori talijanski ovako kao svi sjevernjaci muklo i teško. Kaže mi ovo: 'Sa naše strane mi nemamo nikakvih poteškoća glede uljanskoga poliptihona u Zadru. To slobodno pišite Monsignoru, da smo mi uvjereni, da pripada Jugoslaviji, jer je meni dobro poznata cijela ta historija. Opet kažem, mi vam nećemo praviti poteškoća, ali neznam što će talijanska vlada.

Don Franina Pro memoria

---

160 *SC*, XXII (1926.-1927.), Rim, 16. XI. 1926, br. 5, str. 2.
161 *SC*, XXII (1926.-1927.), Rim, 29. XI. 1927., br. 37, str. 1.

To će komisija urediti. Drugo Vam ne znam kazati.' Dakle prema njemu poteškoće su sa strane talij(anske) vlade."[162]

Vjerujemo u bolju budućnost

Razmišljanje o Slavenima, posebno o Hrvatima i hrvatskom pitanju poslao je don Ivan u pismu s dosta gorčine, ali i nade: "A sada na koncu dopustite mi, da malo ćakulam kao da sam na Vašoj terasi, onako slobodno, dok iz daleka slušam glas Mijin. Novosti ovamo ima uvijek mnogo, ali za nas uvijek slabe vijesti. Mi značimo vrlo malo i ništa i svaki dan manje. Ja neznam koji je tome razlog. Ili bolje znam, ali treba šutiti. Sva naša opravdanja i dobre riječi ne vrijede. Više nas se i ne sluša. Dokazivati ne vrijedi. Mi smo maleni, nesložni narod, eto zašto nismo cijenjeni. Jedan drugoga blatimo i jedan drugome jamu kopamo. To se ovamo dobro znade, pa nam se ništa ne vjeruje. Naš položaj ovamo je isto kao i Turske za vrijeme Kapitulacija. Izgleda, da je čudna sudbina nad Slavenima. Mnogo smetaju i Poljaci sa svojim šovinizmom kod jednih i drugih. Oni javno govore, da nisu Slaveni. Rusi, koji su ovamo na važnim položajima mrze nas Hrvate i kažu da moramo postati Srbi. U četiri oka kažem Vam tajno, da neki Rusi u Vatikanskoj biblioteci stavljaju sve hrvatske knjige i isprave pod naslovom 'Serbica'! Za nas se nitko ne brine! Medjutim Lira skače i danas sam dobio za 100 dinara 37 lira, a dobit ću drugi put i manje. Mnogo sam toga doznao i žao mi je da sam doznao, jer se ne bih ljutio. Odavle se vidi, što su naši ljudi u domovini. Rim je veliki horizont! Velika lekcija i duboka škola i za naše stvari u domovini. Ovamo se silno radi i gradi na tisuće novih kuća, oko Rima se dižu potpuno novi gradovi. U politiku ne ulazim, samo mogu reći, da se ovamo radi i radi, a kod nas se ćakula i polemizira. Medjutim mogli bi nas dogadjaji iznenaditi i to ne daleko. Što se dogodi, dogodit će se svakako nešto kroz godinu dana. Što, ne mogu da kažem, jer nisam prorok. Istina stoji, da naša vlada u Beogradu nije ništa učinila za Dalmaciju kroz 8 godina! Sada se počinju kajati, ali da ne bude kasno. Trebalo je doći do Ninčićeve demisije, da se opametimo. A hoće li se iskreno opametiti? Nema sumnje, da se i sa smrću Pašića gubi jedan auktoritet, kad je potrebito auktoriteta u današnjoj dezorijentaciji. A Vi, Monsignore, propovijedajte i dalje Vaša dobra, moralna načela u svako doba 'oportune' i 'importune'. Vjerujemo u bolju budućnost, pa i ako smo svaki dan pobjedjeni na svim linijama, ipak se nemojmo predati."[163]

---

162 *SC*, XXII (1926.-1927.), Rim, 15. XII. 1926., br. 9, str. 3.
163 *SC*, XXII (1926.-1927.), Rim, 15. XII. 1926., br. 9, str. 4.

Don Frane Bulić i don Mihovil Barada (10)

Solinska kronika, br. 181, 15. X. 2009., str. 20-21.

U prigodi 120. obljetnice rođenja don Mihovila Barade (Seget kod Trogira, 16. ožujka 1889. - Zagreb, 9. srpnja 1957.) dostojno je prisjetiti se njegovoga života i rada i odati mu priznanje kao svećeniku i vrsnom povjesničaru. Zanimljiv je Baradin odnos s don Franom Bulićem koji je doprinio da se on pošalje u Vatikan na studij paleografije, diplomatike i arhivistike. Na temelju nekoliko pisama koja se čuvaju u don Franinoj ostavštini u Priručnoj biblioteci Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Splitu, može se izvući nekoliko zanimljivih i do sada javnosti nepoznatih podataka.

Od Segeta do Zagreba

Mihovil Barada rođen je u Segetu kod Trogira gdje je proveo djetinjstvo i završio osnovnu školu.[164] Srednju školu završio je 1908. u splitskom sjemeništu, a filozofsko-teološki studij na Teologiji u Zadru 1912. godine. Prvu svećeničku službu obavljao je u Docu Donjem od 1912. do 1915. godine. Vrijeme Prvoga svjetskog rata proveo je pastoralno radeći u župi Bitelić. Udaljenost od urbanih središta i slabe komunikacije pogodovale su da se počeo aktivnije zanimati za proučavanje prošlosti. Na Biteliću je ostao do 1921. kada je premješten za župnika u rodni Seget. Važan korak u njegovom znanstvenom napredovanju bilo je njegovo otkriće arhivske građe iz 13. stoljeća u potkrovlju općinske zgrade u Trogiru. Tu građu marljivo je prepisivao.

Na preporuku profesora Ferde Šišića započeo je i dovršio studij povijesti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (1926.-1929.). Nedugo nakon toga na istom učilištu postigao je doktorat na temu *Topografija Porfirogentove Paganije*. U daljnjem školovanju pomogao mu je don F. Bulić založivši se kod splitskoga biskupa da ga pošalje u Rim u Vatikansku školu za paleografiju, diplomatiku i arhivistiku. U Rimu je boravio od 1930. do 1931. godine. Osim što je uspješno završio Vatikansku školu,

---

164 Osnovne podatke o životu i radu don M. Barade preuzeo sam iz: N. N., *Bibliografija Frane Bulića*, u: *Bibliografija rasprava i članaka*, IV, Historija, Zagreb, 1965., str. 27-28; S. ANDRIĆ, s. v. *Barada Miho*, u: *Hrvatski biografski leksikon*, 2, Zagreb, 1989., str. 438-439. S. ANTOLJAK, *M. Barada (1889.-1989.)*, u: *Arhivski vjesnik*, XXXIII (1990), br. 34, str. 95-110; I. GOLUB, *Prinosi za životpis Mihe Barade*, u: *Croatica Christiana periodica*, 27 (1991), str. 144-148; N. BEZIĆ - BOŽANIĆ, *Povijest je učiteljica života. Prilog životopisu Mihovila Barade (1889.-1957.)*, u: *Vartal*, XIII (2004), br. 1-2, str. 125-128; T. GALOVIĆ, *Miho Barada kao nastavnik pomoćnih povijesnih znanosti i profesor povijesti*, u: *Povijesni prilozi*, 40 (2011), str. 45-61.

Don Mihovil Barada

u Vatikanskom tajnom arhivu proučavao je i prepisivao vrijednu povijesnu građu, koju je u kasnijim radovima obilno koristio.

Dovršivši studij u Rimu vratio se u Split gdje je kratko predavao povijest na Biskupskoj gimnaziji. Krajem 1932. postao je profesor crkvene povijesti na Teološkom fakultetu u Zagrebu, na kojem je 1937. izabran za redovitog profesora crkvene povijesti. Od 1935. do 1941. uređivao je časopis *Croatia sacra*. Na Filozofskom fakultetu od 1933. do 1940. predavao je honorarno pomoćne povijesne discipline. Od 1937. predavao je i nacionalnu povijest. Nakon smrti profesora Šišića 1940. preuzeo je njegovo mjesto na katedri za nacionalnu povijest. Nakon Drugoga svjetskog rata održavao je paleografske tečajeve pri JAZU, čiji je dopisni član postao 1948. godine. Umirovljen je 1954. godine. U Zagrebu je preminuo 9. srpnja 1957. godine.

Ustrajnim i sustavnim radom i odličnim poznavanjem latinskoga jezika, paleografije i povijesti postao je M. Barada najbolji hrvatski medievist. Bavio se ranovjekovnom i srednjovjekovnom nacionalnom poviješću. Proučavao je topografiju na tlu Dalmacije, feudalizam, postanak hrvatskog plemstva, stare statute i zakonike. JAZU je 1948. objavila njegovu prvu knjigu trogirskih notarijatskih izvora, a 1950. i 1951. drugu i treću. Četvrtu knjigu objavio je Književni krug iz Splita 1988. godine. Imajući u vidu da su izvorni dokumenti gotovo uništeni u Drugome svjetskom ratu, knjige imaju neprocjenjivu vrijednost.

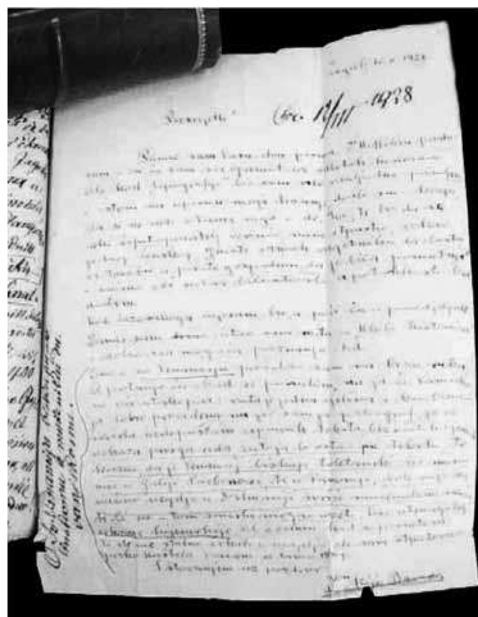
Don Mihovilova pisma don Frani

U ostavštini don Frane Bulića koja se nalazi u Priručnoj biblioteci Katoličkoga bogoslovnog fakulteta u Splitu sačuvane su dvije razglednice i sedam pisama koje je don Mihovil poslao don Frani. Pisma se nalaze u svescima: *Salona Christiana*, XXIII (1928.-1929.), dva pisma; *SC*, XXIV (1930.-1932.), jedna razglednica i tri pisma, te u *SC*, XXV (1933.-1934.), jedna razglednica i dva pisma. Razglednice i pisma poslane su iz Rima i Zagreba. Iz Rima je Barada uputio tri pisma (8. prosinca 1929; 16. travnja 1930; 12. veljače 1931.) i jednu razglednicu (23. studenoga 1930.), iz Zagreba, također, tri pisma (10. ožujka 1928; 21. ožujka 1933; 8. ožujka 1933.) i jednu razglednicu (14. travnja 1933.). U jednom pismu nije navedeno mjesto odakle je poslano (22. ožujka 1931.).

Iz pisama izdvajam nekoliko zanimljivih tema.

Don Frane krivo optužen

U jednoj od zagrebačkih tiskara don Mihovil je imao neprilike jer su don Franu zamjenili sa izvjesnim dr. Ivom i protiv njega podigli tužbu. O čemu se točno radi teško je iz pisma doznati Nastojanjem don Mihovila problem je riješen: "Dr. Hoffileru predao sam, i on će Vam sve opremit uz odbitak honorara. Ali kod 'Tipografije' bio sam vrlo neuljudno primljen, i istom na uporno moje traženje, došli smo kraju, da se ne radi o Vama nego o dr. Ivi, te bez da se neki ćifut upravitelj izvinio, mene otpustio, rekao jednoj ženskoj: 'Javite odmah odvjetniku, da obustavi tražbu, a pišite gospodinu, da je bila pomutnja'. Naime već su vas bili utužili, a potankosti kad dođem."[165]

Pismo don M. Barade don F. Buliću, Zagreb, 10. III. 1928.

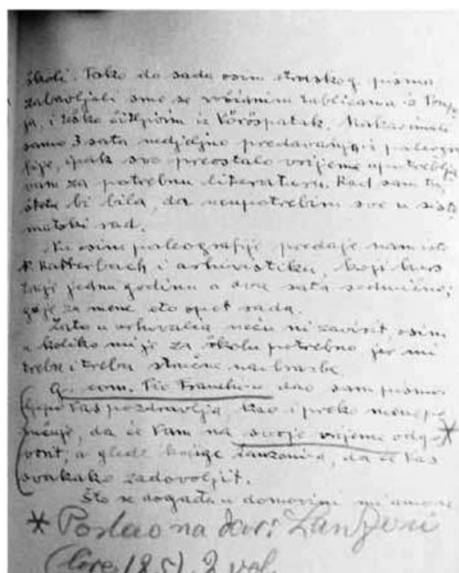
Venancije biskup toletanski

Don Mihovil je Venancija smatrao biskupom toletanskim koji je misionario u Galiji i mučen negdje u Dalmaciji: "Ono o sv. Vananciju pročitao sam na brzu ruku al potanje ću kad se povratim, nu ja ću vam reći utiske prve: rađa je jedna cjelina i kombinacija dobro provedena; nu jer sam ja paleograf, ja iz načela ne dopuštam ispravak teksta, bez očitih i jasnih dokaza prvoga reda, zato to ja bi ostao pri tekstu, te kazao, da je Venancij biskup toletanski bio misionar u Galiji Narbonensi, te u Panoniji, dok nije konačno negdje u Dalmaciji svršio mučeničkom smrću, te bi se u tom smislu mogao uzeti kao utemeljitelj crkvene hijerarhije. Ali o ovomu kad se povratim."[166]

Zagrebački profesor i oštećena Trogirska ploča

Dolaskom u Zagreb don Mihovil nije zaboravio trogirske spomenike, osobito ne Trogirsku olovnu ploču s natpisom iz 6. stoljeća (*Tabella plumbea Traguriensis*), za koju je utvrdio da se nalazi u lošem stanju: "Monsignore, istom sam danas pri-

165 *SC*, XXIII (1928.-1929.), Zagreb, 10. III. 1928, b.b.
166 *SC*, XXIII (1928.-1929.), Zagreb, 10. III. 1928, b.b.

škole. Tako do sada osim [illegible] pisma
zabavljali smo se [illegible]
[illegible] Vöröspatak. [illegible]
samo 3 sata [illegible] predavanja i paleogra-
fije, [illegible] ovo preostalo vrijeme upotreblja-
vam za potrebnu literaturu. Rad sam [illegible]
[illegible] bi bila, da [illegible]
[illegible] rad.
[illegible] paleografije predaje nam [illegible]
P. Katterbach i arhivistiku, koja [illegible]
[illegible] jednu godinu a dva sata sedmično;
[illegible] za mene eto opet rada.
Zato u [illegible] neću ni [illegible] osim
u koliko mi je za školu potrebno jer mi
treba i treba stručne naobrazbe.
[illegible] dao sam pismo
[illegible] Vas pozdravlja, kao i preko mene po-
[illegible], da će Vam na svoje vrijeme odgo-
vorit, a glede knjige [illegible], da će Vas
svakako zadovoljit.
Što se događa u domovini [illegible]
* Poslao na dar: [illegible]
[illegible] 2 vol.

Pismo don M. Barade don F. Buliću, Rim, 8. XII. 1929.

mio Vašu dopisnicu, jer se bila zaturila na dekanatu. Ja sam se uredio, nabavio pokućstvo, te miran mogu nesmetano da radim u mojem stanu. Stan mi je vizavi Hrvatske poljodjelske banke u Smičiklasovoj ulici; to je malena ulica odmah poslije bloka kuća spojenih sa bursom, a spaja Martićevu i Račkoga ulice. Škole nema, a vjerojatno teško da je i bude. Bio sam u muzeju kod Hoffilera radi trogirske ploče, imao sam je u ruci, ali nažalost, lice je vrlo oštećeno a naličje potpuno (potcrtano, o.a.) uništeno od oksidiranja, te se s njom ne može ništa. Inače spremam predavanja i gonetam naše natpise."[167]

Naivni idealizam Svetozara Ritiga

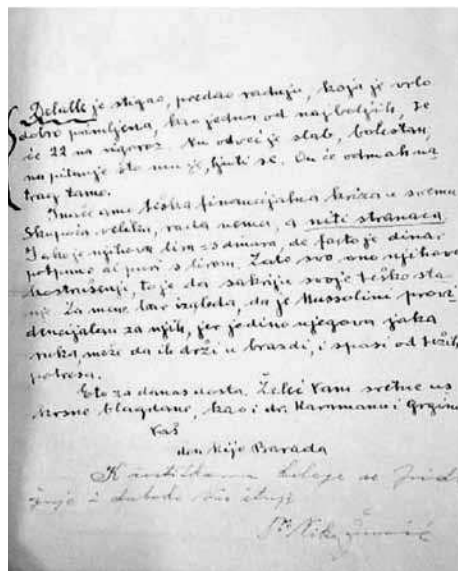
Misli zagrebačkog svećenika S. Rittiga o unionizmu don Mihovil nije shvaćao ozbiljno: "Zatim je Rittig na dugo rekreirao o 'Sveslovenskom zborniku', kojeg će H(rvatska) B(ogoslovna) A(kademija) objelodaniti prigodom 450 godišnjice štampanja prvoga glagoljačkog misala u Mlecima 1483. Poteškoće su novčane, ali tu su ljudi dobre kese, pak će ići. Rittig je iznio sav program, kao i već spremljene radove, a između drugih spomenuo je i Vaša 'Zapamćenje' koja će tu izaći. On je još uvijek oduševljeni vjerski unionista; pričao o svojim raznim sastancima lanjske godine sa ruskim teolozima, bugarskim eksarhom u Carigradu, metropolitom u Ateni itd. sa kojima je on govorio i čuo njihova mišljenja. U kratko njegov je zaključak, da svi ti kažu da dogmatskih smetnja (??) nema, nego da su sve zapreke nacionalno-političkog karaktera. Iz dugog njegovog razlaganja na mene je učinio utisak, da je on u svom idealizmu preveć naivan."[168]

Providonosni Mussolini

Don Mihovil je svjedok teške financijske situacije u Rimu koju bi po njemu mogao riješiti Mussolini: "Inače amo teška financijska kriza u svemu. Skupoća velika,

[167] *SC*, XXV (1933.-1934.), Zagreb, 8. III. 1933., br. 12, str. 1-2.
[168] *SC*, XXV (1933.-1934.), Zagreb, 21. III. 1933., br. 10, str. 2-3.

rada nema, a niti stranaca (potcrtane zadnje dvije riječi, o.a.). Iako je njihova lira = 3 dinara, de facto je dinar potpuno, al pari s lirom. Zato sve ono njihovo kostrušenje, to je da sakriju svoje teško stanje. Za mene bar izgleda, da je Mussolini providencijalan za njih, jer jedino njegova jaka ruka, može da ih drži u brazdi, i spasi od težih potresa.”[169]

a niti stranaca
Iako je njihova lira = 3 dinara, de facto je dina-
potpuno al pari s lirom. Zato sve ono njihovo
kostrušenje, to je da sakriju svoje teško sta-
nje. Za mene bar izgleda, da je Mussolini provi-
dencijalan za njih, jer jedino njegova jaka
ruka, može da ih drži u brazdi, i spasi od težih
potresa.
Vaš
don Mijo Barada

Pismo don M. Barade don F. Buliću, Rim, 16. IV. 1930.

Učenik Vatikanske škole

Kako je i za očekivati don Mihovil je najviše pisao o studiju u Vatikanskoj školi, što je i don Frani bilo posebno zanimljivo: “Vi mislite da sam ja već zadubio u arhivalia, te će dr. Karaman s malenim osmjehom na usnama a očima preko naočala očekivati ‘nova otkrića’, a kad tamo ja nisam ni zavirio u arhivalia, makar sam u arhivu dnevno, a i neću cijelu ovu godinu, pošto mi je najprije najpotrebnija dobra i stručna naobrazba, koju ovde mogu da dobijem kao nigdje drugdje. Profesor P. B. Katterbach izvanredan stručnjak i učitelj, osobito za mene. Naime ove godine predaje cijeli kurs paleografije - dogodine diplomatiku - nu u predavanjima pretpostavlja da se već mnogo toga zna od općenitih pojmova i paleografije, a zaustavlja se na detaljima, i osobito na metodi rada, ocjene i prosuđivanja kodeksa što je za moje kolege - ima nas 13 muškaraca i 3 ženske - malo teško, jer su većinom novajlije, i rijetko koji je došao, da se posveti paleografiji, nego onako da zna čitati, al za mene je od neprocijenive važnosti. Naravno uz teoretski rad uvijek primamo i praktični koji je opet spojen s dotičnom literaturom, koji svi imamo na raspoloženju u školi. Tako da sada osim etruskog pisma zabavljali smo se voštanim tablicama iz Pompeja, i teško čitljivim iz Vöröspatak. Makar imali samo 3 sata nedjeljno predavanja iz paleografije, ipak smo preostalo vrijeme upotrebljavali za potrebnu literaturu. Kad sam tu, šteta bi bila, da neupotrebim sve u sistematski rad. Nu osim paleografije predaje nam isti P. Katterbach i arhivistiku, koji kurs traje jednu godinu, a dva sata sedmično; gdje za mene eto opet rada. Zato u arhivalia neću ni zavirit, osim u koliko mi je za školu potrebno, jer mi treba i treba stručne naobrazbe. G. (?) Pio Franchi-u dao sam pismo. Ljepo Vas pozdravlja, kao i preko mene poručuje, da će Vam na svoje vrijeme odgovoriti, a glede knjige Lanzoni-a, da će Vas svakako zadovoljiti. Što se događa u domovini mi amo ne znamo ništa, jer

169 *SC*, XXIV (1930.-1932.), Rim, 16. IV. 1930., br. 45, str. 3.

Don Mijo Barada.
Presvijetli
Mons. Don Frane Bulić
Split
Arheološki muzej

Razglednica don M. Barade don F. Buliću, Zagreb, 14. IV. 1933.

nam ne dolazi ma nijedan list, a opet njihove blasfemije čovjek ne može da čita. U 'Osservatore' bio je jedan članak i o Vama."[170]

Barada će vam to riješiti

Baradinu nadarenost i marljost prepoznali su profesori, posebno kad su u pitanju beneventanski tekstovi: "Davno Vam ne pisah, ali shvatit ćete me, kad uzmete u obzir moj strogo školski rad, koji je i te kako opsežan. Upravo završismo s beneventanom, koja me je najvećma i interesirala u mojem ovogodišnjem studiju, za koju sam mnogo vremena utrošio, proučavajući literaturu, koju mi je Vat. biblioteka obilno pružila. Prostudirao sam i Louo-a (sad je promjenio ime u Loeve) nešto s rječnikom a nešto uz pomoć jedne Engleskinje koja sa mnom studira. Posljedice ovoga imam 'in votis', jer makar profesor Katterbach prije nego je počeo predavat o beneventani izjavio: 'beneventana jedina od svih pisama ima tu sreću da je konačno proučena', ipak kad sam mu kazao moje poglede glede Loevea, i V. Novaka, na početku je negodovanjem primio moje zamjerke, ali kad sam naznačio što i gdje je manjak, došao drugi put u školu, moje mišljenje primio je i kazao ga ali kao svoje, jedino pokazao na me s rječima: ovo će Barada da riješi. Sumnje, naslućivanja koje sam o benediktincima sobom amo donio, ovde su našle potvrdu. Sad smo na karolini-gotici, a to je opet za naše krajeve važno, koje moram dobro proučiti, jer ako ne učinim ovde, gdje ću, tko će mi dati literaturu? Tako kako vam već pisah radim za moju stručnu spremu, a dogodine nešto potkovan moći ću da pabirčim po arhivu. Nu i sad skupim podatke, onako kako dođe ili kako ja k njima dođem, za nekoje radnje: npr. Inkvizicija kod nas, dolazak benediktinaca, bosanska kraljica Katarina, Akta splitskih sabora (925/28) itd. Eto pišem Vam o svemu, jer znam da je to od mene očekujete."[171]

170 *SC*, XXIII (1928.-1929.), Rim, 8. XII. 1929., br. 126, str. 1-4.
171 *SC*, XXIV (1930.-1932.), Rim, 16. IV. 1930., br. 45, str. 1-2.

Don Frane Bulić i don Luka Jelić (11)

Solinska kronika, br. 182, 15. XI. 2009., str. 18-19.

Vranjičanin dr. don Luka Jelić jedan je od najplodonosnijih i najosebujnijih svećenika splitske Crkve. Bavio se prevođenjem, prirodoslovljem i sakupljanjem narodnoga blaga. Iskapao je na lokalitetima od Salone do Zadra. Bio je jedan od najboljih profesora što ih je ikada imala visoka bogoslovna škola u Zadru. Oko 30 njegovih učenika nastavilo se baviti proučavanjem crkvene povijesti. Prema podatcima don Ivana Ostojića don Luka je napisao šest ili sedam posebnih izdanja i šezdesetak rasprava, članaka i prikaza na raznim europskim jezicima i objavio ih u brojnim domaćim i stranim časopisima i zbornicima. Njegova ostavština čuva se u Arheološkom muzeju u Splitu. Nekoliko don Lukinih pisama upućenih don Frani nalazi se u don Franinoj ostavštini u Priručnoj biblioteci Katoličkoga bogoslovnog fakulteta u Splitu.

Na don Lukin život i rad snažno je utjecao don Frane Bulić, njegov ujak. Don Frane mu je pomogao nastaviti studij u Rimu i Beču. Plodna suradnja trajala je sve do njihovoga razlaza oko pitanja salonitanskih mučenika Dujma i Anastazija. Za pretpostaviti je da to nije bio jedini razlog.

Školovanje i službe don Luke Jelića

Zahvaljujući ponajviše radovima don Ivana Ostojića, don Slavka Kovačića i Milana Ivaniševića znanstvenoj javnosti poznati su glavni podatci o životu i radu don Luke Jelića.[172] Rođen je u Vranjicu 22. prosinca 1864., a umro je u Kaštel Starom 3. veljače 1922. godine. Imao je strica svećenika don Jerka Jelića starijega. Nakon osnovne škole u Vranjicu i Kaštelima nastavio je kao sjemeništarac školovanje u Splitu gdje je 1883. završio klasičnu gimnaziju. Te godine don Frane Bulić se doselio iz Zadra u Split i preuzeo upravu gimnazije. Četverogodišnji studij teologije završio je u Zadru 1887., kada je primio svećenički red i otputovao u Rim gdje je dva tjedna poslije služio mladu misu. Boravio je u Zavodu sv. Jeronima. Zahvaljujući don Frani od 1889. do 1891. preselio se u njemački zavod Campo santo teutonico, smješten pokraj bazilike sv. Petra. Na Pravnom fakultetu Papinskog sjemeništa pri

[172] I. OSTOJIĆ, *Don Luka Jelić – život i djela*, u: *Kačić*, 11 (1979), str. 291-316; M. IVANIŠEVIĆ, *Arheološki zanos, trud i snovi Luke Jelića*, u: *Hrvatska obzorja*, II (1994), br. 3, str. 645-650.S. KOVAČIĆ, *Dr. don Luka Jelić, profesor bogoslovnog učilišta dalmatinskih biskupija i crkveni povjesničar*, u: *Hrvatska obzorja*, II (1994), br. 3, str. 639-644; S. KOVAČIĆ - N. LUČIĆ, s. v. *Jelić Luka*, u: *Hrvatski biografski leksikon*, 6, Zagreb, 2005., str. 436-439.

Don Luka Jelić

Sv. Apolinaru (danas Papinsko lateransko sveučilište) postigao je licencijat iz crkvenog prava 1888., a doktorat 1889. godine. Od 1887. do 1891. na Accademia di conferenze storico-giuridiche slušao je predavanja iz kršćanske arheologije. Od 1887. do 1889. pohađao je paleografsko-diplomatičku školu pri Vatikanskom tajnom arhivu. Nakon Rima preselio je u Beč gdje je na Filozofskom fakultetu od 1891. do 1893. studirao arheologiju, povijest, povijest umjetnosti i zemljopis.

Don Luka je od 1893. do umirovljenja 1917. predavao crkveno pravo i crkvenu povijest na viskokom bogoslovnom učilištu dalmatinskih biskupija pri Centralnom bogoslovnom sjemeništu u Zadru. U tom gradu obavljao je i službu konzervatora umjetničkih i povijesnih starina za sjevernu Dalmaciju. Od 1910. često je pobolijevao.

Don Lukin rad

Don Luka je aktivno sudjelovao u radu nekoliko društava (*Starine*, *Bihać*). Suutemeljio je Odor za proslavu 400. godišnjice rođenja Petra Zoranića. Sudjelovao je u organizaciji Prvoga međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju. Godine 1899. bio je suosnivač zadarskog Planinarskoga i turističkoga društva *Liburnia* i njegovoga speleološkog odsjeka.

Zanimalo ga je prirodoslovlje. Tražio je ugljen i zlato na Velebitu. Istraživao je na Murteru, te na prostoru između Šibenika i Trogira. Sudjelovao je u istraživanju Strašne peći kraj Savra na Dugom otoku. Iskopavao je u Biogradu i Ninu. Pronašao je natpise u kojima se spominju župan Godečaj i knez Branimir. Vodio je istraživanja špilje Vranjače podno Mosora (1900.). Bio je od velike pomoći don Frani pri istraživanju Marusinca (1890.-1908.).

Don Luka je u svojim radovima obrađivao teme iz etnografije, lingvistike, topografije, kartografije, arheologije, povijesti i povijesti umjetnosti. U mladosti je preveo dio djela *El criterio* filozofa i publicista J. Balmesa.[173] Zanimao se za sva razdoblja od prapovijesti do suvremenosti. Zanimljiv je njegov rad o širenju kršćanstva u pretkolumbovskoj Americi.[174] Objavio je opsežnu hagiografsko-povijesnu studi-

173 Zadar, 1888.

174 *L'evangelisation de l'Amerique avant Cristophe Colomb*, Paris, 1891. i Bruxelles, 1895.

ju *Moći sv. Šimuna Bogoprimaoca u Zadru*.[175] Napisao je radove važne za povijest hrvatskih benediktinaca. Pisao je o mletačkoj i turskoj vlasti u Dalmaciji, o Klisu, o Duvanjskom saboru, o hrvatskim iseljenicima u Mlecima. Izdao je knjižicu s dokumentima važnima za povijest Splita i Salone naslovljenu *Raccolta di documenti relativi ai monumenti artistici di Spalato e Salona*.[176] Iste godine u povodu Prvoga međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju zajedno s don Franom i S. Rutarom knjigu objavio je vodič *Vodja po Spljetu i Solinu*. Vrijedno mu je i djelo *Najstariji kartografski spomenik o rimskoj pokrajini Dalmaciji*.[177]

Preslik knjige (Split, 1894.)

Stao je u obranu Zavoda sv. Jeronima u Rimu.[178] Za vrijeme borbe za pravo glagoljaškog bogoslužja u hrvatskim biskupijama objavio je knjigu izvora *Fontes historici liturgiae glagolito-romane a XIII ad XIX saeculum*.[179]

Od radova važnih za Salonu ističem one u kojima se bavio salonitanskim natpisima, redoslijedom salonitanskih biskupa i salonitanskim mučenicima.[180]

Don Luka i don Frane

Kao što je već rečeno don Frane je bio od velike pomoći don Luki za vrijeme njegova studija u Rimu i Beču. Još dok je studirao Jelić je pomagao Buliću u pripremi

175 *Rad JAZU*, 1901.
176 Split, 1894.
177 Sarajevo, 1898.
178 *Hrvatski zavod u Rimu*, 1902.
179 Krk, 1906.
180 *Iscrizioni antiche cristiane salonitane restituite*, u: *BASD*, XVI (1893), str. 97-102, 113-119, 129-134, 145-149; *Rettificazione della cronologia di alcuni vescovi salonitani*, u: *BASD*, XVIII (1895), str. 39-41; *Sveti Anastazije Kornikular mučenik solinski*, u: *BASD*, XIX (1896), str. 1-18; *S. Anastasio Fullone e S. Anastasio Corniculario, martiri salonitani*, u: *BASD*, XXI (1898), str. 85-100.

knjige *Hrvatski spomenici u kninskoj okolici*.[181] Surađivao je u časopisu *Bullettino di archeologia e storia dalmata* (1887., 1889., 1893.-1898.). Njihov razlaz dogodio se zbog drugačijeg pristupa pitanju salonitanskih mučenika Dujma i Anastazija. Don Luka je suprotno od don Frane tvrdio da su postojala dva Dujma i Anastazija, što se pokazalo krivim.

Ali, valja istaknuti, da je don Luka za razliku od don Frane bio u pravu u pitanju tumačenja jednog od najvažnijih salonitanskih natpisa, na kojemu se nalaze urezana imena petorice mučenika. Ulomak sa samo tri slova *IVS* don Luka je spojio s drugim većim ulomkom i na njemu pročitao imena mučenika *Paulinianusa*, *Teliusa*, *Antiochianusa*, *Gaianusa* i *Asteriusa*. Isti ulomak s tri slova Bulić je tumačio kao ostatak imena prvoga salonitanskog mučenika *Venantiusa*. U ovom slučaju znanstvena javnost prihvatila je don Lukino rješenje.

Don Lukina pisma don Frani

U ostavštini don Frane Bulića koja se nalazi u Priručnoj biblioteci Katoličkoga bogoslovnog fakulteta u Splitu sačuvana su tri don Lukina pisma upućena don Frani. Pisma se nalaze u svescima: *Salona Christiana*, IV (1901), 1 pismo; *SC*, VIII (1905), 1 pismo, te u *SC*, IX/1 (1906), 1 dopisnica. Pismo od osam stranica don Luka je poslao iz Zadra 20. listopada 1896., a dopisnicu 1. ožujka 1906. godine. Drugo pismo poslao je iz Arbanasa kod Zadra 1. listopada 1907. godine.

Zbog raznolikosti tema donosim gotovo u cijelosti pismo od osam stranica koje je don Luka poslao don Frani iz Zadra 20. listopada 1896., uz napomenu da su neka mjesta teško čitljiva i u tekstu su označena sa upitnikom stavljenim u zagrade.

“Kod mene je još pozicija Basilicalia, u kojoj je gradivo odnoseće se na Salona christiana. U toj poziciji ima više komada akatâ o izkopinama izvadjenih iz spisa Konzervatorskih. Jer samo njeke od ovih spisa našli kašnje, nego što je sastavljen rukopis za Salona christ(iana), to nijesu još bili izcrpljeni.

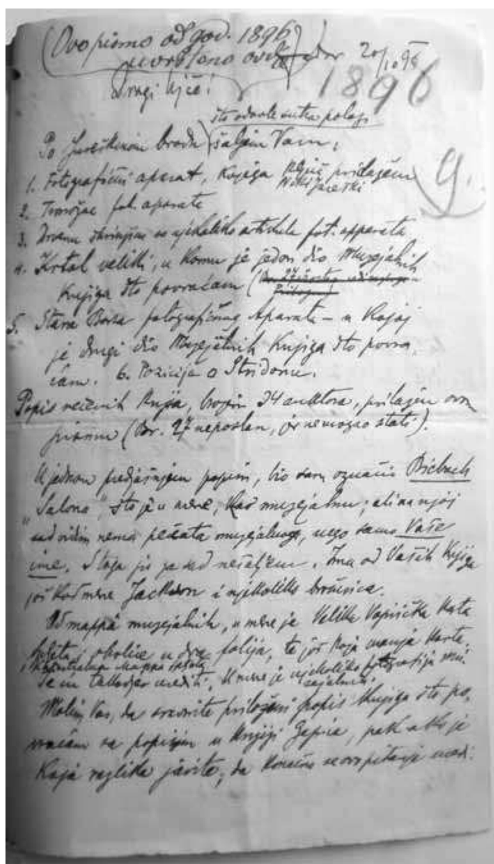
Ako će pitanje atrija doći brzo kraju, red bi bilo sve ovo gradivo opet pregledati i izcrpiti. Ali tada trebao bi mi rukopis Sal(ona) Christ(iana) koji će se itekako morati jošter popravljati i nadopunjati. Ja bih se toga posla mogao latiti ove zime, kad dovršim radju o Ninu. Razvidite, pak javite.

Kad budu gotovi snimci i fotografije izkopina na Marusincu i Mirima pošaljite, pak ću obraditi. Na svakako uz tlorise u običnom velikom mjerilu, hoće mi se točan i podroban materijalni opis, onako kako je već Pave Ergovac učinio za Mire lani. On Vam more učiniti i tloris Marusinica. A kad bi on znao fotografovati eto

[181] Zagreb, 1888.

sreće i za Kaštela i za Solin. Valjat će ga naučiti. Za ovu godinu možete dati da Goldštein snimi što treba. Na Marusnicu naime jedan obći pregled diela što je ove godine odkopan, pak onda ako ima koji arhitektonski detalj. (str. 3)

Imam sabrana gradiva za stariju povjest Spljeta, t. j. za dobu stariju do izgradjenja (?) Palače Dioklecijanove; pak za kor Splj(etske) Stolne Crkve. Hvali (!) mi samo literatura. U dvie nedjelje mogao bi izraditi za 'Bihać'; pak Vam poslati za sjednicu.

Pismo don L. Jelića don F. Buliću, Zadar, 20. X. 1896.

Reambulirao sam cielu županiju ninsku, kojoj sam i stare granice pronašao. Osim dva krasna predhistorička gradišta (Venac kod Ljube i Budim kod Posedarja), našao sam još, mislim najstariju povjestnu zgradu u Dalmaciji, – Oraška Gradina kod Slivnice – Zidana je kvadrima u suho sa spigulima i lugnaturom, po prilici kao Roma Quadrata. Izvjestno je starija od Tora kod Jese (?). Jeste li tu gradinu Vi vidjeli? Imam i tri negative (!) o njoj. Susreo sam takodjer i njekoliko velikih predhistoričnih humaka kod Kneze (?) (rekoše mi da ste ih i Vi vidjeli), te kod Islama. Ako vi imate bilježaka o sjevernoj Dalmaciji (rekoste da ih morate imati), molio bih Vas da mi ih pošljete (!). Rimskih spomenika neima baš vele – nego cestâ; a sredovječnih baš izobila. Povjestno sam gradivo takodjer pribrao; i do pola teksta uredio. Što sam cienio u početku jedan popularni opis Nina, sad vidim da je to golemo naraslo, da bi (?) bar oveliko djelo; tim više što je većim djelom sve nepoznato.

Isto sam tako poprilici dotjera (!) za Rad (str. 4) više manje povjestno gradivo počam od kršćanske dobe sve do konac XIII. v. sakupljeno je i za Spljet - Solin: a za Zadar sakupljam. Ja mislim da bi vreme (!) bilo da se odvažimo ostvariti barem početak II. izdanja Farlatova Illyricum Sacrum, ili samostalne crkvene povjesti naše na hrvatskom jeziku; a najprije uzeti u obzir biskupije gorirečene: 1) Solin - Spljet, 2) Nin 3) Zadar 4) Rab - a kad ove budu gotove misliti na druge, ili ih povjeriti

drugim piscima (..? Šišić, Poparić, Tkalčić ?). Sve zavisi (?) da se započne; a čim se započne, onda je lako.

Ja mislim, da bi najbolje bilo, kad biste Vi uzeli da popravite povjest predkršćanska doba u Dalmaciji, što ju Farlati daje u I. svesku; ili još bolje kad biste ju nezavisno od njega iz nova napisali. A s Zippelom (?) i Conzom, pak (?) što su obrasle Ilirik, to ne bi stalo ni velika truda.

Ja bih Vam pripomogao za parhistoričnu (!) i grčku dobu; jer imam štogod gradiva; pak onda za stare geografske izvore i topografiju.

Težja bi bila politička povjest Dalmacije od IV – do VII v., jer tu imamo malo izvora; nu, ipak ne i bilo težko, kad bi se uzeli u obzir izvori bizantinske povjesti i najnovija obćenita djela o tomu. Ovime bi se mogli oba baviti, da što prije svladamo gradivo. (str. 5)

Srednji viek od VII – XI v. baš je izcrpno obradjen od Račkoga; a i Smičiklas mora da je s tim djelom po izvorima gotov brzo.

Za XII – XIII viek imam sve diplomatičko gradivo ispisano.

Sliedeće dobe bilo bi najbolje pripustiti Popariću i Šišiću, jer su oni vještiji novijim izvorima nego bi mi.

Što se tiče crkvenih izvora, ja imam sve gradivo gotovo do konca XIII v.; a serije biskupa gotovo do konca XV vieka. Dakle, tu ne bi bilo nikakve poteškoće; nego (?) i zdravlja, pak raditi. Ja bih mogao odmah latiti se jedne biskupije, i kroz godinu dvie biti gotov n(a) p(rimjer) Solin - Spljet i Nin.

Što se tiče načina objelodanjivanja, moglo bi se ili naći nakladnika, ili predbrojbom; a najprije obratiti se biskupima, koji bi nedvojbeno došli u pomoć. A valjda i Akademija ne bi se otimala. Nu, o tom se može još govoriti.

Ja bih usvojio manji format nego li je Farlatov, biva veliki kvart (kao n(a) p(rimjer) Kninski spomenici) u dva stupca; te bih izdavao djelo na svežčiće periodične. Tako bi mogli svesci pojedine biskupije biti (?) a ne kako je u Farlata. (str. 6)

Oveća pak pitanja, koja zasjecaju u razne biskupije i razne dobe, obraditi napose u obliku monografija (np Slavenska liturgija, Bogumilstvo itd.), pak prikazati na koncu sveska.

Što se tiče tehničke strane bili bi baš sretni. Za Solin-Spljet, Nin i Rab gradivo momentalno je okupljeno; narise što fale, izradio bi arhitekt Iveković, baš sila po izbor, koji mi se je opetovano ponudio za sve što mi treba. On je ištodobno dobar arhitekt i vrstan kunsthistoriker. Njemu bi se mogao prepustiti tehnički opis spomenika.

Ovo su moje misli u obće; a Vi razmislite, da vidimo, hoće li od toga brašna bit pogače. Svakako ja ću raditi kao i dovle. Ne puštam medjutim s očiju najmučnijega

pitanja, biva (?) kritiku akta mučenika, osobito solinskih. Eto sam napisao člančić o 'sv. Anastasiju Kronikularu', koji me je od više godina mećao na muke, i mislim da sam u glavnom pitanje dorješio. Šaljem Vam ga u izvorniku da ga što prije turite u Bullettino, jer će se u njemačkom prevodu, što se već slaže, biti tiskan u Festschrift, što ju Campo Santo pripravlja. Dobro je da Bullettino ima prioritet za naše obćinstvo. Spravljam se pak (str. 7) takodjer i o sv. Feliksu Epetijskom; pak ob (!) ostalim solinskim mučenicima, koje (?) nijesam obradio.

Specijalno istraživanje Vaše, koje biste mogli pomalo nastavljati, bila bi topografija povjestno dalmatinskog otočja. Vaša študija o (?)ijskom otočju u Bullettinu je izvrstno izvedena; trebalo bi pri tome samo nastaviti za cielo dalmatinsko otočje. Tim biste se mogli već kao nuzgredice baviti istim onim sastavom; pak i obielodanjivati u Bullettino. Dapače sva specijalna naša istraživanja mogli bi prije turiti kroz Bullettino i Viestnik, jer bi tako mogli računati na klišeje.

Kad bi mi mogli imati gotov, ako ne cijeli jedan volum (!) u rukopisu, barem recimo jednu biskupiju, ili obći povjestni uvod, onda bi se mogli maknuti da nadjemo najprikladniji način za tisak. A to bi moglo biti recimo kraj dvie godine, ili najdalje tri; te tisak započeti baš novim viekom 1900. Ideja zamašna i epohalna; hoće joj se malko hladnog razmišljanja, pak consiliis et viribus unitis da se ostvari.

Nijesam primio ovogodišnjeg Bullettino br. 6; pošaljite mi jedan iztisak. (str. 8)

Mene je putovanje po Kotoru baš okrijepilo, te ću ove zime moći dobro uprieti. Samo kad bih mogao sgodnije nagoditi kućni red, onda bih (!) dakako još bolje hoditi. Za sada se moram strpiti.

Bog dao pokoj dobrom Hauseru. Amo nijesmo primili nikakva oglasa, te ne znamo komu se žalovati. Molim Vas da mi pošljete (!) adresu sina mu Feliksa.

Sjećat ćete se da je Hauser imao krasno izradjene narise Spljetske Stolne Crkve u velikom mjerilu. Lani je (?) se dogovarao da bi skupa sastavili ilustraciju, on s leksičkoga a ja s povjestnoga gledišta. Kad biste se Vi obratili sinu mu Feliksu, da ako pokojnik nije ništa o narisim odlučio, na koji način dodju u Spljetski Muzej, gdje im je pravo mjesto, ne bi bilo s gorega. Znam da isto propast neće; ali mogli bi se zaturiti.

Pozdravljajući najsrdačnije Vaš Luka."

Don Frane Bulić i Jozo Kljaković (12)

Solinska kronika, br. 183, 15. XII. 2009., str. 18-19.

Don Frane je utjecao na život u hrvatskoj javnosti donedavno gotovo nepoznatog Solinjanina Joze Kljakovića, koji je za života stvorio vrijedan literarni i vrlo bogat likovni opus, a Gradu Zagrebu prije smrti poklonio je kuću, biblioteku, stilski namještaj, crteže i slike, te umjetničke predmete koje je posjedovao, kako bi se nakon njegove smrti uredila Memorijalna galerija. Napisao je brojne članake, eseje i polemike. Objavio je memoarsko djelo *U suvremenom kaosu* (Buenos Aires, 1952.) i svojevrsni utopistički roman s biografskim elementima *Krvavi val* (Rim, 1961.). Prema nekim izvorima, dvije knjige ostale su neobjavljene. Poznat je kao ilustrator i karikaturist, a ono po čemu je najviše cijenjen su slike, freske i tri mozaika, koja je načinio na sjevernom pročelju zgrade Zavoda sv. Jeronima u Rimu.

Kljaković je kao slikar bio vrlo poznat prije odlaska u emigraciju u proljeće 1943. godine. Jedna samostalna (Zagreb, 1920.) i brojne skupne izložbe u Hrvatskoj i svijetskim metropolama, kao i freske u crkvi sv. Marka u Zagrebu, u župnoj crkvi sv. Martina u Vranjicu te u memorijalnoj crkvi u Biskupiji kod Knina, osigurali su mu u Hrvatskoj visoku poziciju. U emigraciji je bio cijenjen kao pisac, a ponajviše kao slikar i freskista.

Kljakovićev rad u Hrvatskoj zbog političkih razloga bio je sustavno zanemarivan i osporavan. Zbog tekstova u kojima je kritički progovarao o Titu i komunističkom režimu bio je pod pritiskom i u strahu te se nije usudio ranije vratiti u domovinu. Tek početkom demokratskih promjena prekinuta je dugogodišnja šutnja. Pionirski rad učinio je, kako i dolikuje, Grad Solin, otvorivši 1996. izložbu Kljakovićevih slika, prvu u Hrvatskoj nakon slikareve smrti, i postavivši uz rijeku Jadro njegovu bistu. Nakon toga objavljeno je nekoliko članaka o njegovom životu i radu. Napokon, u tri posljednja mjeseca 2009., u prigodi 120. obljetnice Jozina rođenja i 40. smrti u Zagrebu su otvorene tri izložbe, predstavljena dva filma i otvoren je preuređeni prostor u darovanoj kući na Rokovu perivoju. Najznačajnija izložba *Jozo Kljaković - Retrospektiva,*

Mozaici na Zavodu sv. Jeronima

1889.-1969., popraćena do sada najiscrpnijim katalogom, otvorena je 26. studenoga u Galeriji Klovićevi dvori.

Solinski Prometej

Jozo Kljaković rođen je u Solinu 10. ožujka 1889. godine.[182] Njegovi roditelji Nikola (1862.-1942.) pok. Mate (1825.-1910.) i Pavica rođ. Gašpić (1861.-1935.) imali su šest sinova i tri kćeri. Osnovnu školu pohađao je u Solinu, a maturirao je na Velikoj realci u Splitu 1908. godine. Studirao je kod profesora praške slikarske akademije Vlaha Bukovca, zatim u Beču, u rimskom Istituto di Belle Arti, Zagrebu (Filozofski fakultet), Genèvi kod Ferdinanda Hodlera i Parizu u Académie Ranson. Radio je kao učitelj u Zaječaru, a od 1921. pa sve do svibnja 1943. zaposlen je kao profesor na zagrebačkoj Akademiji likovnih umjetnosti. Brak je sklopio s Antonijom Kablar 4. srpnja 1922. u crkvi sv. Blaža u Zagrebu. Imali su sina Krunoslava.

Kljaković je u svibnju 1943. napustio Hrvatsku i živio kao emigrant u Rimu i Buenos Airesu dvadeset i pet godina. U Buenos Airesu je boravio devet, a u Rimu, u dva navrata, šesnaest godina. Prvi Kljakovićev boravak u Rimu u Hrvatskom papinskom zavodu sv. Jeronima trajao je od 21. svibnja 1943. do 26. studenoga 1947. godine. U luku u Buenos Airesu doplovio je brodom Sestriere 24. prosinca 1947. godine. Zbog bolesti i starosti Kljaković se vratio u Rim sredinom travnja 1956. godine. U Rimu je ostao do proljeća 1968. kada se vratio u Hrvatsku, u Zagreb gdje je u svom domu proživio godinu i pol. Dva tjedna prije smrti, potpisao je 17. rujna 1969. Ugovor kojim je svoju imovinu poklonio hrvatskom narodu. Umro je u zagrebačkoj bolnici Dr. Josip Kajfeš 1. listopada 1969. godine. Pokopan je u petak 3. listopada na groblju Mirogoj.

---

182 Navodim nekoliko radova važnih za proučavanje života i rada J. Kljakovića: J. CRNOBORI, *Slikar o slikaru - Crnobori o Kljakoviću: dojmovi i uspomene hrvatskog slikara Josipa Crnoborija o prof. Jozi Kljakoviću*, u: *Hrvatska revija*, XV (1965), br. 1-2, str. 90-96; G. GAMULIN, *Hrvatsko slikarstvo XX. stoljeća*, sv. I, Zagreb, 1987., str. 372-377; B. DONAT, *Slikar Jozo Kljaković u ulozi romanopisca*, u: *Republika*, LII (1996), br. 3-4, str. 172-189; J. DUKIĆ, *Umjetnička ostvarenja Joze Kljakovića u Zavodu sv. Jeronima u Rimu*, u: *Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima (1901.-2001.)*, Rim, 2001., str. 753-770; J. DUKIĆ, *Život i rad Joze Kljakovića izvan Hrvatske (1943.-1968.)*, u: *Tusculum*, 1, 2008., str. 181-198; *Jozo Kljaković - Retrospektiva 1889.-1968.*, Zagreb, 2009. (Katalog izložbe); J. DUKIĆ, *Dvije epizode iz života Joze Kljakovića. "Jugoslavenska faza" i kontroverzni članak "Hrvati na II. vatikanskom koncilu"*, u: *Crkva u svijetu*, XLVI (2011), br. 1, str. 96-119; J. DUKIĆ, *Odnos Krunoslava Draganovića i Joze Kljakovića*, u: *120. obljetnica bogoslovije*, Sarajevo, 2011., str. 215-255. Zbornik radova Simpozija organiziranog povodom 120. obljetnice bogoslovije (ur. Darko TOMAŠEVIĆ). Slijede knjige J. Kljakovića: *Libar moga života*, Solin, 2012.; *Dalmatinske teme*, Solin, 2013; *Čovjek bez maske*, Solin, 2014.; *Politički tekstovi i polemike*, Solin, 2015.

Obilno je sijao...

Kljaković je napisao preko 60 članaka, eseja i polemika od kojih izdvajam one u kojima je ustajao u obranu kardinala Alojzija Stepinca i hrvatskog naroda od srpskih kleveta. Kao što je već rečeno, za života je objavio knjige *U suvremenom kaosu* i *Krvavi val*. Obje knjige izišle su u nakladi njegovih prijatelja. Koliko je Kljaković naslikao crteža i slika, teško je reći. Prije povratka u Hrvatsku u pismu Augustinu Augustinčiću spominje ih 150. Izlagao je na brojnim skupnim izložbama u domovini i inozemstvu. Sveukupno, bilo ih je preko 70, počevši od prve izložbe u Zagrebu 1910. sa skupinom Medulić do zaključnih izložbi, također u Zagrebu, u posljednja tri mjeseca 2009. godine. Uz zajedničke izložbe otvoreno je sedam samostalnih, od kojih su tri organizirane za života slikara (Zagreb, 1920., Buenos Aires, 1948. i 1949.), a četiri nakon njegove smrti (Solin, 1996. i tri u Zagrebu 2009.). Kljaković se smatra ponajboljim majstorom fresko-slikarstva u Hrvatskoj. Izveo je ciklus fresaka u Trgovačko-obrtničkoj komori (s O. Mujadžićem), u crkvi Sv. Marka u Zagrebu, u župnoj crkvi u Vranjicu i u Spomen-crkvi Naše Gospe u Biskupiji kod Knina. Tri mozaika koja je Kljaković napravio na sjevernom pročelju zgrade Zavoda sv. Jeronima u Rimu zasigurno su, uz ciklus u zagrebačkoj crkvi sv. Marka, njegovi najznačajniji radovi. Iako je u početku bila namjera pročelje oslikati freskama, radovi su zbog trajnosti izvedeni u mozaiku. Središnji mozaik *Krist - Knez mira* postavljen je 31. listopada 1944, a dva pokrajna *Pokrštenje Hrvata* i *Krunjenje Zvonimira*, po svoj prilici, krajem 1961. godine.

I kad hoda gleda u daljinu

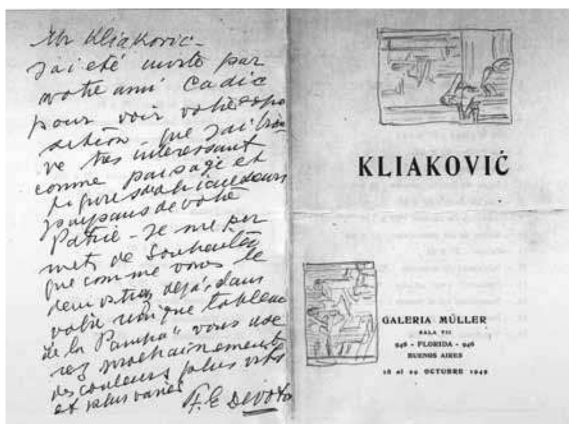
O Jozinim kvalitetama tek bi se trebalo pozabaviti. Viktor Vida sažeo je u nekoliko riječi njegov život i rad: "Jozo Kljaković je rodjen u Solinu, visoka je rasta i kad hoda gleda u daljinu. On smatra da je život lijep i, pokraj svih nedaća i muka, dostojan da se živi, vršeći misiju, koja je svakom pojednicu dana, optimizmom i neumornim radom." Skrećem pažnju da su o Kljakovićevim pedagoškim i literarnim kvalitetama pisali Josip Crnobori,[183] Branimir Donat[184] i drugi. Ono što Kljakovića čini posebnim jest činjenica da se jasno i nedvosmisleno usprotivio diktaturama Ante Pavelića i Josipa Broza Tita, što je i uzrokovalo njegov odlazak iz domovine i dugogodišnji život u emigraciji. Ovome valja pridodati njegovu humanost, ljubav prema hrvatskom narodu i katolički duh koji ga je nadahnjivao. Ironijom sudbine, ukop mu je obavljen bez svećenika. Politika se uplela u život mrtvoga Kljakovića, kad ga se već za života nije uspjelo ideološki ujarmiti.

---

183 *Hrvatska revija*, XXI (1971), br. 2-3, str. 244-247.
184 *Republika*, LII (1996), br. 3-4, str. 172-189.

Kljaković Srbin, pravoslavac, četnik, špijun, mason, kradljivac, silovatelj, ubojica i - don Franin ministrant

S gore navedenim tvrdanjama koje su lako dokazive, što zbog ograničenosti prostora ne činim, ne slaže se izvjesni Zoran Božić. Štoviše, on stoji na potpuno oprečnim pozicijama. Tjedan dana uoči otvaranja izložbe u Klovićevim dvorima, Božić je počastio čitatelje *Hrvatskog lista*[185] tekstom *Jozu Kljakovića, zakletog četnika i 'crnorukca' HTV je iz krvnika hrvatskog naroda pretvorio u nedužnu žrtvu*. Članak je objavio potaknut prikazivanjem na Hrvatskoj radioteleviziji dokumentarnog filma Milke Barišić o Kljakovićevu životu i radu. Za taj tekst autor je zaslužio nagradu koju bi mu mogao uručiti jedino Viktor Novak, kreator knjige *Magnum crimen*, poznate kao 'Ustav laži i krivokletstva'. Kako V. Novak već duže vrijeme nije među živima, po svoj prilici on, Novak, ne bi imao ništa protiv da čast dodjele priznanja ovogodišnjem laureatu Tjednika pripadne glavnom uredniku Ivici Marijačiću.

CATALOGO

1. — Retrato del Dr. F. Troise - 100 x 130
2. — Interior - 45 x 60
3. — La Ventana - 45 x 60
4. — En la playa - 80 x 100
5. — La Pesca - 80 x 100
6. — La Pampa - 45 x 60
7. — Rapto de Europa, estudio - 50 x 65
8. — Trio de Baco - 70 x 85
9. — Descarga de sardina - 93 x 115
10. — Aldea de los pescadores - 45 x 60
11. — Paisaje - 50 x 65
12. — Fabricante de máscaras - 70 x 85
13. — Prensando uvas, estudio - 70 x 85
14. — Pescadores en el puerto I. - 48 x 39
15. — Pescadores en el puerto II. - 52 x 38
16. — Vendimia - 80 x 100
17. — Arrieros con mosto - 80 x 100
18. — La fiesta de Baco - 70 x 85
19. — Lucha de Centauros con Amazonas - 80 x 100
20. — Paisaje, Mediterráneo - 60 x 70
21. — Cosecha II - 60 x 70
22. — Concierto sobre el puente - 70 x 100
23. — La muerte del pintor - 75 x 100
24. — Paisaje - 45 x 35
25. — Paisaje - 35 x 45
26. — Cosecha I. - 60 x 80
27. — Naturaleza muerta - 25 x 35
28. — Tres máscaras - 25 x 35
29. — Mujeres llevando agua - 55 x 75
30. — Naturaleza muerta - 25 x 35
31. — Naturaleza muerta - 25 x 35

Preklopnica izložbe u Buenos Airesu, 1949.

U tekstu autor nije naveo niti jedan pouzdan izvor za svoje optužbe i laži koje je usmjerio prema J. Kljakoviću. Tako ga je proglasio Srbinom, pravoslavcem, četnikom, špijunom, masonom, kradljivcem, silovateljem, ubojicom Hrvata i ostalih narodâ i - don Franinim ministrantom. Sve same poluistine, laži i krivokletstva.

'Dokaz' o Kljakoviću da je postao Srbin i pravoslavac izvukao je iz činjenice što je Kljaković svome "izvornome južnohrvatskom imenu Jozo, dao srpski prizvuk i postao Joza". Autor po svoj prilici nije vidio Kljakovićeve objavljene tekstove ili njegova pisma, iz kojih se jasno razabire da se Kljaković gotovo cijeli život potpisivao sa oba imena. Da je Kljaković znao da će Z. Božić uoči Božića 2009. pokazati popri-

[185] 19. XI. 2009., str. 40-45.

lično zanimanje za njegovo ime, vjerojatno bi se, da se u skoroj budućnosti uklopi u njegove konstrukte, potpisivao isključivo kao Joza, krivotvoreći tako i svoj krsni list.

Po Božiću Kljaković je bio zakleti četnik, pripadnik beogradskog četničkog bratstva *Narodna obrana*. U vojnom središtu za obavještajnu i diverzantsko-terorističku obuku u Nišu prošao je dva tečaja. Inicijacijski obred u bratstvo obavio je u Prokuplju, gdje su ga podučavali u "tehnikama klanja i silovanja". Kao punopravni član bratstva Kljaković je promaknut u čin potporučnika. Na jugu Srbije sudjelovao je u pljačkama, paleži, silovanjima i ubijanju ljudi. Prvi pravi zadatak odradio je u Zagrebu u proljeće 1912., sudjelujući neizravno u atentatu na hrvatskog bana Slavka Cuvaja. Budući da Božić ne navodi razloge Kljakovićevog napuštanja bratstva 1945., nametnula mi se misao, budući da je tada Kljaković boravio u Zavodu sv. Jeronimu u Rimu, da su ga možda na taj potez nagovorili rektor Juraj Magjerec ili netko iz Vatikana. Uvjet je za Jozu bio jasan. Ako je htio boraviti u hrvatskom zavodu i nastaviti raditi mozaike na pročelju zgrade, trebao se odreći pripadnosti četničkom bratstvu. Kljaković očito nije imao izbora i teška srca se odlučio na okretanje leđa bratstvu.

Nadalje, prema Božiću bio je Kljaković član beogradske zidarske lože *Ujedinjenje*, zagrebačkih *Peruna*, *Neptuna* i *Boškovića*, pripadnik tajne obavještajne organizacije *Crna ruka*, član organizacije *Ujedinjenje ili smrt*, uhoda srpske vojne obavještajne službe i suradnik britanske obavještajne službe. Jednom riječju, špijun do kraja života. Posljednji 'tajni zadatak' obavio je u Zagrebu neposredno nakon povratka iz emigracije kada je Udbi prije smrti "izdiktirao jedan od najcjelovitijih iskaza o tzv. 'ustaškoj' emigraciji u Argentini i Italiji, s potankim osvrtom na hrvatsku katoličku crkvu". (str. 45). Prema Božiću, 'Kljakovićev elaborat' uvelike je pomogao Vladimiru Bakariću u razračunavanju s klasnim neprijateljima, ustaškom emigracijom i Katoličkom crkvom u Hrvatskoj.

Autor ide dalje u krivotvorenju pa Kljakovića naziva koljačem Hrvata i nekoliko susjednih naroda, Mađara, Nijemaca, Albanaca i Makedonaca. Prvi rat dočekao je kao satnik s Timočkom divizijom u Srijemu i sudjelovao je u klanju preko 5800 Hrvata. Božić pokolj naziva "Kljakovićevim srijemskom pogromom". U Sotinu kod Vukovara opljačkao je umjetnička djela slikarice Marianne Mücke, zbog čega su 1940. nasljednici prava protiv njega podnijeli policijsku prijavu. Osim krađe, ekslpozivom je razorio katoličku crkvu i sudjelovao u silovanju slikaričine dvorkinje. Nakon silovanja, prema riječima Božića, slikarica je prepoznala Kljakovića i prorekla mu lutanje poput "vječnog Žida". Koliko optužbi, a niti jednog izvora i dokaza.

"Najopipljiviji dokaz" Kljakovićeva antihrvatstva i ostalih grijeha koje mu pripisuje, Božić vidi i u nepobitnoj činjenici što je netko od Solinjana u dva navrata srušio spomenik Kljakoviću, koji je postavio Grad Solin uz rijeku Jadro. Ovdje

valja ispraviti "božićevske" krivotvorine. Prvo spomenik nije "javno srušen", nego pod okriljem tame; drugo, glave nisu bačene na otpad već u obližnju rijeku (obje su pronađene); treće, bilo bi zanimljivo od autora doznati koji su to Solinjani "organizirano" po imenu urezanom na oborenom postolju kolektivno defecirali (možda autor posjeduje rezultate nalaza) i koji su to branitelji Domovinskog rata preko imena napisali "zatro ti se svaki trag". I četvrto...

Postoji u tekstu još pregršt neistina i laži. Izdvajam onu da se Kljaković na zagrebačkoj Akademiji likovnih umjetnosti zaposlio bez ijednog dana upisanog slikarstva i završenog bilo kakvoga fakulteta. Istina, prema sadašnjim podatcima, Kljaković nije dovršio niti jedan fakultet, ali je i istina, prema Osobniku iz Nezavisne Države Hrvatske, da je završio jedanaest semestara na učilištima u Pragu, Rimu, Zagrebu, Ženevi i Parizu. Autor, nadalje, obmanjuje javnost da je Kljaković pokopan po rimokatoličkom obredu, i - da je bio don Franin ministrant.

Jozi u čast

Kljaković je u Hrvatskoj do početka demokratskih promjena gotovo zaboravljen. Njegovo otkrivanje, kako je i za očekivati, započelo je tek nakon raspada komunizma. Prvo što je učinjeno jest pretisak njegove knjige *U suvremenom kaosu*, u izdanju Matice hrvatske u Zagrebu 1992. godine. Nakon toga, 1996. u rodnom Solinu otvorena je prva izložba, popraćena preklopnicom. Uz rijeku Jadro u središtu Solina postavljena mu je bista koju je načinio Frane Kršinić. Nekoliko autora napisali su manje tekstove i članke o njegovom životu i radu: G. Gamulin, M. Ivanišević, D. Kuščević, R. Jarak, i pisac ovoga teksta.

Redateljica Milka Barišić snimila je dokumentarni film u produkciji Hrvatske televizije o njegovom životu i radu. Film je premijerno prikazan u solinskom Domu kulture Zvonimir 17. rujna 2009., a na Hrvatskoj televiziji 7. listopada iste godine.

U prigodi 120. obljetnice rođenja i 40. smrti u zagrebačkoj Galeriji Klovićevi dvori 26. studenoga 2009. prvi put u povijesti na jednome mjestu izloženo je više od sto Kljakovićevih djela svjetovne i sakralne tematike. Uz likovni opus javnosti su predstavljene i njegove knjige, rukopisi i fotografije. Autorica izložbe kustosica Petra Senjanović s nekoliko suradnika priredila je do sada najcjelovitiji katalog, koji je već prepoznat kao solidno polazište za buduća istraživanja.

Dan poslije u istom gradu u Memorijalnoj zbirci Jozo Kljaković otvoren je preuređeni prostor i izložba šesnaest sakralnih crteža, popraćena katalogom *Bojiš li se sinko ikoga?*. Javnosti je predstavljen i DVD film *Jozo Kljaković - Život i djelo*, čiji scenarij potpisuju Željka Zdelar i Irena Ščurić.

Preslik kataloga

Nešto kasnije, 3. prosinca, u Atelieru Meštrović u Zagrebu otvorena je komorna izložba *Kljaković kod Meštrovića*, kojom se htjelo ukazati na umjetničke i prijateljske veze tih velikana hrvatske umjetnosti. U izložbu su uključena djela iz stalnog postava, Kljakovićeva pisma Meštroviću, katalozi, karikature i plakati.

Nakon otvaranje izložbi Miljenko Jergović je objavio tekst u kojem je dao pozitivnu viziju Kljakovića.[186] No, istovremeno je javnosti podvalio i nekoliko netočnosti i tvrdnji koje nije, a niti objektivno može potkrijepiti dokazima. U svom tekstu, površno uspoređujući kataloge koji prate izložbe u Klovićevim dvorima i Memorijalnoj zbirci, on veli: "Autori onoga manjeg i ljepšeg, 'Bojiš li se sinko ikog?', to su učinili na pošten način, ne prešućujući činjenice iz Kljakovićeve biografije i ne pokušavajući njega mrtvoga prepravljati po ideološkoj i duhovnoj mjeri vremena u kojem živimo." Budući da je u većem katalogu, koji je za Jergovića 'manje lijep', svoje tekstove objavilo pet autora, bilo bi s njegove strane građanski i pristojno imenovati one koje se proziva da po filoustaškom ključu krivotvore Kljakovićevu biografiju. Budući da sam u katalogu autor teksta *Okvir za biografiju Joze Kljakovića*, dužan sam javnosti iznijeti istinu, koja se, uostalom, nalazi u samom članku i sada je ukratko ponavljam.

O Kljakovićevom odnosu prema ustašama i komunistima napisao sam isključivo ono što sam uspio pronaći u izvorima i literaturi i ništa nisam prešutio, najmanje svima već poznato zatvaranje Kljakovića po naredbi A. Pavelića. Štoviše, u Katalogu sam (str. 182, bilj. 100), kao i svojem prethodnom radu (*Tusculum*, 2008.) prvi donio tekstove preuzete iz nekoliko Kljakovićevih pisama u kojima on izravno napada Pavelića i 'ustaške zablude'. Te tekstove Jergović ili nije vidio, ili nije htio vidjeti, ili je možda 'po filokomunističkom ključu' to htio prešutjeti. Ili pak po 'filojugoslavenskom'. Možda zbog toga Jergović plasira čitateljstvu tezu da su Meštrović i Kljaković napustili Hrvatsku pred ustašama, a da su se u Hrvatsku vratili pod komunistima, točnije, da su pobjegli iz tame a vratili se u svijetlo. Da je tako bilo, onda Kljaković ne bi čekao dvadeset i pet godina da se vrati u jugoslavenski socijalistički raj, niti bi pisao brojne tekstove protiv Tita i njegova režima, toliko brojne da ih

[186] *Jutarnji list*, 5. XII. 2009., str. 39.

Jergović još očito nije sve uspio pročitati. To je ipak emigrantska literatura i do nje se teže dolazi.

Po svemu sudeći, Jergović nije pažljivo pročitao tekstove u drugom obimnijem i bilješkama potkrijepljenom katalogu, ili je to učinio samo dijagonalno. Da ih je valjano proučio i usporedio, bilo bi mu jasno da nikakvih prepravki u tekstovima 'po ideološkoj i duhovnoj mjeri vremena u kojem živimo' nema. Ili ipak, ima, ali se nalaze u nekom drugom tekstu.

Jozo Kljaković i don Frane Bulić

Nakon podužeg putovanja, što je Kljaković svakako zaslužio, evo i nekoliko zanimljivosti o njegovu odnosu prema don Frani. Na temelju proučene literature očito je da je don Frane utjecao na njegov životni put, da ga je zbog toga Jozo izuzetno cijenio te mu ispunio želju i na njegov nagovor freskama oslikao crkvu njihova krštenja sv. Martina u Vranjicu. Ipak treba reći da postoje određene pretpostavke kako se don Frane i Jozo nisu u svemu slagali. Ipak su to bile dvije poprilično različite naravi.

Malodobni Jozo je mislio da don Frane nema očiju

Prvo sjećanje Joze Kljakovića na don Franu Bulića povezano je s dolaskom cara Franje Josipa u Dalmaciju 1893. godine. Car je u toj prigodi posjetio i Salonu. U mnoštvu znatiželjnika našao se i Nikola Kljaković koji je svoga četverogodišnjeg sina Jozu odveo na Manastirine da vidi cara. Na Jozin upit ocu koji je u mnoštvu car-kralj, dobio je odgovor: "Ono je kralj, što razgovara s don Franom, ima na klobuku perje od pivca."[187] Jozi se car nije baš svidio, štoviše učinio mu se jako ružan. Tako mu se pogled preusmjerio na don Franu kojemu su "stakla na očalima tako svijetlila, pogotovo kad bi se okrenuo od sunca prema iskopinama, da (je) onda mislio, da on (don Frane) nema očiju, nego samo neka svijetleća stakla."[188]

Tu smo našli don Franu kako čuči uz hrpu kamenja...

Drugo Jozino sjećanje na don Franu vezano je uz jedan od najvažnijih datuma hrvatske arheologije. Krajem kolovoza 1898. u Solinu na Gospinu Otoku don Frane je pronašao ostatke sarkofaga kraljice Jelene. Otkriće je obznanjeno zvonjavom zvona što je izazvalo oduševljenje Solinjana. Djeca, među kojima je bio i Jozo, dotrčala

---

[187] *HR*, IV (1954), br. 3, str. 227.
[188] *HR*, IV (1954), br. 3, str. 227.

su na mjesto nalaza misleći, kao i većina onih koji su vijest širili, da je don Frane pronašao grob kralja Zvonimira. Kad su djeca doznala da se ne radi o grobu kralja Zvonimira nego sarkofagu kraljice Jelene, bila su razočarana. Zahvaljujući don Frani, kojeg su djeca vidjela na Gospinoj livadi "kako čuči uz hrpu kamenja, odgonetava slova i slaže ukrljak do ukrljka",[189] popunjena je velika praznina u redoslijedu hrvatskih vladara. Na natpisu su sačuvana na trajni spomen imena kraljice Jelene i kraljeva Mihajla i Stjepana.

Ma bolan, don Frane, tko ti brani...

Na Bulićev poticaj roditelji su poslali Jozu na Kraljevsku veliku realku u Splitu. Kao đak pomogao je don Frani preslikavajući akvarelnim bojama ukrase sa salonitanskih mozaika i crtajući tlocrte lokaliteta. Kao nagradu za rad don Frane je Jozi dao novac kojim je kupio prvi bicikl. Iz toga vremena zanimljiva je zgoda između don Frane i Jozina djeda Mate: "U to doba sam ga često vidjao i u kući moga djeda, jer je bio počeo otkrivati rimske ostatke u djedovom vinogradu ispod naših kuća u Marusincu. U tom djedovom vinogradu mnogo ranije, prilikom krčenja, nadjena su dva rimska sarkofaga. Djed je te sarkofage dao iznutra oklesati, prenio ih u 'konobu' i upotrijebio kao kamenice za ulje. Pošto su ti sarkofazi imali na sebi neke natpise, neke ornamente, mislim čak i neke figure, to je don Frane tražio od moga djeda, da mu ih dade za muzej. Sjećam se, da mu je djed odgovorio: 'Ma bolan, don Frane, tko ti brani, uzmi ih, kad hoćeš, samo mi donesi druge, koji tebi ne vrijede, i okleši ih iznutra, da mogu preliti ulje u njih'. Nakon kratkog vremena to je don Frane i učinio."[190]

Argentinska sjećanja na don Franu i Salonu

Odlaskom u emigraciju Jozina sjećanja na Solin i don Franu bila su sve jača: "Sjećam se ljetnih predvečerja, dok je Solin takov bio, sjećam se opojnog mirisa vinove loze i drugog raslinja, koji se je spajao s mirisom mora. U doba predvečerja don Frane je dolazio u Solin, da obidje svoje iskopine, ili da strancima tumači sadržaj svakog otkrivenog kamena. Vidim ga i danas pred sobom, kako žustrim korakom juri kroz iskopine, penje se na mogile iskopina, a njegov listerasti kaput vijori, uslijed maestrala i uslijed brzine njegova pokreta. Vidim ga, kako se provlači izmedju zidića, kamenja, izmedju sarkofaga, i kako svojom rukom miluje svaki kamen prošlosti."[191]

---

[189] *HR*, IV (1954), br. 3, str. 227.
[190] *HR*, IV (1954), br. 3, str. 228.
[191] *HR*, IV (1954), br. 3, str. 228.

Pričao mi je otac...

Evo što je Jozo zapisao o don Franinoj smrti i kako se s Meštrovićem i Rittigom uoči Drugoga svjetskog rata molio na don Franinom grobu: “Kad sam došao prvi put u Solin nakon don Franine smrti, pričao mi je otac, da su za njim plakale ne samo žene i djeca, nego i odrasli ljudi - plakali su svi. Taj naš svijet je osjetio, da je njegovom smrću hrvatski narod izgubio jednu veliku kulturnu i moralnu snagu, izgubio branioca narodnog ponosa i narodnih prava, koga Bog zna koji će vijek ponovno izbaciti. Godinu dana prije zadnjeg velikog rata nalazili smo se Meštrović i ja u Splitu. Onoga dana, kada smo se spremali u pohode mome ocu u Solin, stigao je iz Zagreba dr. Rittig, i pridružio nam se. Kada smo stigli u Solin, dr. Rittig je zaželio pomoliti se na grobu don Frane Bulića. Svratili smo se u Manastirine i zastali pred don Franinim grobom. Šest velikih čempresa, poredanih iza sarkofaga, čuvaju stražu nad njegovim grobnim mirom.”[192]

Don Frane je ukopan na bivšoj baštini Jozina djeda po majci Pavici r. Gašpić. U blizini tog posjeda nalazi se vinograd Jozina ujaka, s kojega je Jozo na ramenima svoga oca Nikole prvi put vidio cara Franju Josipa i don Franu. Imao je tada četiri godine.[193]

[192] *HR*, IV (1954), br. 3, str. 232.
[193] *HR*, IV (1954), br. 3, str. 227.

Don Frane Bulić i politika (13)

Solinska kronika, br. 184, 15. I. 2010., str. 20-21.

Don Frane, iako nije bio profesionalni političar, bavio se politikom, bilo da je kao ugledan svećenik, znanstvenik i kulturni radnik sudjelovao u političkim previranjima svoga doba, bilo da je preuzeo nekoliko formalnih političkih funkcija. U više navrata bio je splitski općinski vijećnik (1887. i 1926.), jedanput je izabran za zastupnika u Pokrajinskom saboru u Zadru (1887.), a dva puta za zastupnika u Carevinskom vijeću u Beču (1887. i 1907.). Don Franin ulazak u političku arenu vezuje se uz njegovoga prijatelja don Mihovila Pavlinovića, s kojim se kao student družio u Beču 1878., dok je on, Pavlinović, bio zastupnik u Carevinskom vijeću. Oportunizam i nedosljednosti političara udaljavali su Bulića iz političkog života, a ljubav prema svom narodu i briga za opće dobro u nju su ga vraćali. Bilo kako bilo, u politici je ostavio trag kojeg mu teško mogu zanijekati i njegovi najveći politički protivnici.

Politički rad bez mandata

Don Frane je svojim ugledom utjecao na političare i politički život i bez službenog mandata. Između ostalog, istraživanjem starohrvatske baštine (nalazi natpisâ kneza Trpimira i kraljice Jelene) doprinio je procesu nacionalne integracije. Kao školski nadzornik, učitelj i ravnatelj splitske gimnazije, dao je veliki doprinos pohrvaćivanju škola. Politički bunt učenika splitske gimnazije, u kojoj je bio ravnatelj, platio je umirovljenjem 16. rujna 1896. godine. Prema mišljenju vlasti, kažnjen je jer nije poveo nikakav ozbiljan postupak protiv učenika koji su noću 8/9. veljače 1895. u svim razredima gimnazije oštetili slike cara Franje Josipa I.[194]

U vrijeme Prvoga svjetskog rata, svjestan germanske, talijanske i srpske opasnosti za hrvatski narod, slao je pisma političarima i upozoravao ih na opasnosti koje prijete opstanku hrvatskoga naroda. V. Spinčiću, istarskom javnom radniku, zastupniku u Carevinskom vijeću u Beču i članu Hrvatsko-slovenskog kluba napisao je u pismu: "Cijenim da mi nećete zamjeriti ovaj korak, premda nisam aktivni političar. Na kocki su tako veliki interesi hrvatskoga naroda, da mi patriotizam i ljubav prema njemu, kojemu sam posvetio cijelu svoju znanstvenu djelatnost nalažu, da se za njegovu budućnost i ja pobrinem."[195]

[194] M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju...*, str. 89-90.

[195] Lj. BOBAN, *Prilozi za političku biografiju don Frane Bulića (1846.-1934.)*, u: *Radovi*, 18 (1985), str. 168.

Po nekim izvorima, don Frane je početkom ožujka 1915. bio prisutan na sastanku u kapucinskom samostanu u Rijeci, na kojem se sastalo nekoliko svećenika i svjetovnih osoba. Oni su sastavili memorandum, poznatiji kao Riječka spomenica, namjenjen papi Benediktu XV., u kojem ga mole da se nakon rata založi za interese Hrvata i Slovenaca. Ako se u ratu održi Austrija, Hrvati i Slovenci žele u njoj svoju državu, sa sjedištem u Zagrebu. Ako dođe do raspada Austrije, Hrvati i Slovenci će slobodno odlučiti o svojoj sudbini.[196]

Početkom 1919. Bulić je u Parizu na Mirovnoj konferenciji bio u pratnji splitskog biskupa Jurja Carića, koji je stao u obranu novostvorene jugoslavenske države naspram talijanskog imperijalizma. Biskupa Carića je primio američki predsjednik Wilson, a Bulić je tražio podršku u akademskim i svećeničkim krugovima, te kod poznanika Poincaréa, predsjednika Republike Francuske. Zanimljivo je spomenuti da se Bulić u vrijeme putovanja u Pariz izmirio sa svojim političkim protivnikom Josipom Smodlakom.[197]

Na Kongresu javnih radnika u Zagrebu u rujnu 1922., na kojemu je po nekim podatcima sudjelovalo dvije do tri tisuće sudionika, Bulić je imao zapaženo izlaganje o načelima na kojima bi se trebali temeljiti odnosi triju različitih naroda Hrvata, Srba i Slovenaca.[198] U izlaganju Bulić je istaknuo: "Ne samo što nije moguće da se ove tri skupine žurno i naglo smijese u jednu jedinstvenu cjelinu, nego te ne bi ni dobro bilo. Treba svim skupinama pružiti mogućnost, da se one usporedo dalje razvijaju, upotpunjuju, usavršavaju, izjednačivaju, dokle se s vremenom stope u jaku cjelinu, koja će predstavljati tip naše zajedničke južnoslavenske kulture."[199] Nakon toga, Bulić nastavlja: "Bez jednakosti i bez izmjenična priznavanja prava a također i bez vršenja dužnosti sa strane sviju i svakoga, ne može da bude solidne ni državne ni socijalne zgrade, pa kao što ne smije da bude nejednakosti ni hegemonije plemenske, tako isto ne smije da bude ni hegemonije socijalne – ni ozgora ni ozdola."[200]

Politički mandati od 1887. do 1926.

Od 1887. do 1926. don Frane je izabran za pet mandata: dva kao općinski vijećnik, jedan kao zastupnik u Dalmatinskom saboru u Zadru i dva u Carevinskom vijeću u Beču. O Bulićevim zastupničkim mandatima u Dalmatinskom saboru u Zadru i u Carevinskom vijeću u Beču pisao je Ivo Perić.[201] Bulićevim političkim radom

[196] Lj. BOBAN, *Prilozi za političku biografiju...*, str. 169.
[197] Lj. BOBAN, *Prilozi za političku biografiju...*, str. 173-175.
[198] Lj. BOBAN, *Prilozi za političku biografiju...*, str. 175-180.
[199] Lj. BOBAN, *Prilozi za političku biografiju...*, str. 177.
[200] Lj. BOBAN, *Prilozi za političku biografiju...*, str. 178.
[201] *Frane Bulić kao zastupnik u Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću*, u: *Adrias*, 1 (1987), 149-168.

od 1914. do njegove smrti 1934. godine, najiscrpnije se bavio Solinjanim Ljubo Boban.[202]

Splitski općinski vijećnik

Bulić je kao kandidat Narodne stranke izabran za splitskog općinskog vijećnika u srpnju 1887. godine. U studenom iste godine sudjelovao je na općinskoj sjednici na kojoj je podržavajući predloženi proračun, između ostaloga, rekao da Grad Split ne smije gledati na selo s omalovažavanjem. Prisjetio se da on sam nije mogao doći u Split, a da ga "ne izgrde i ne isfućkaju zato jer je iz Vranjica dolazio."[203] Nadalje, Bulić se zalagao da se pomogne Ermengildu Vidoviću da može učiti slikarstvo, da se pomogne splitski tjednik *Narod*, da se pozitivno riješi molba učitelja korčulanskog kotara u vezi službovne olakšice, te da se pomogne Kninskom starinarskom društvu.[204]

Na Općinskim izborima u Splitu 16. svibnja 1926. Splitski općinski blok seljaka i građana, zapravo lista Ive Tartaglie, dobio je deset vijećnika, Savez radnika i seljaka, zapravo komunisti, dobio je deset vijećnika, a Hrvatska pučka stranka dobila je dva vijećnika. Jedan od članova Hrvatske pučke stranke bio je don Frane. Da ne bi došlo do povezivanja komunista i Hrvatske pučke stranke, što bi omelo izbor Tartaglie za općinskog načelnika, vlast je na temelju Zakona o zaštiti države poništila mandate komunističkih vijećnika.[205] Sve je to utjecalo na don Franin konačni odlazak iz aktivnog političkog života.

Prvu sjednicu Općinskog vijeća 24. svibnja 1926. otvorio je Bulić kao najstariji vijećnik. Nedugo nakon otvaranja, zbog nesporazuma oko poništenih mandata, Bulić je predao svoj mandat na raspolaganje i prije glasovanja za načelnika napustio je vijećnicu. Vijećnicima se obratio riječima: "Ja sam star. Ne samo kao građanin nego i kao svećenik ja velim: Mir i ljubav! To znaju ljudi starije generacije. Pošto su sva moja nastojanja ostala bezuspješna, ja se odričem mojeg vijećničkog mandata, i molim da se pozove mojeg zamjenika da nastupi na moje mjesto i da on dade svoj glas pri glasanju."[206]

Nedugo nakon ostavke u općinskom vijeću, Bulić je prestao biti ravnateljem Arheološkog muzeja. Na njegovo mjesto imenovan je Mihovil Abramić.[207]

---

202 Lj. BOBAN, *Prilozi za političku biografiju...*, str. 167-213; *Politički portret don Frane Bulića*, u: *Spomenica don Frani Buliću*, Zagreb, 1989, str. 35-48.

203 I. PERIĆ, *Frane Bulić kao zastupnik…*, str. 158-159.

204 I. PERIĆ, *Frane Bulić kao zastupnik…*, str. 159.

205 Lj. BOBAN, *Prilozi za političku biografiju...*, str. 180-190.

206 Lj. BOBAN, *Prilozi za političku biografiju...*, str. 188.

207 Lj. BOBAN, *Prilozi za političku biografiju...*, str. 189.

Zastupnik u Dalmatinskom saboru u Zadru i u Carevinskom vijeću u Beču

Na izborima 25. srpnja 1887. Bulić je izabran za narodnog zastupnika u Carevinskom vijeću u Beču za općine Sinj, Imotski i Makarska. Prema preporuci don Franinog protivničkog kandidata na izborima, Jurja Biankinija, birači općina Vrgorac i Metković ustegli su se od glasovanja, jer je prema mišljenju Biankinija za zastupničko mjesto trebalo izabrati osobu koja se ne nalazi u državnoj službi, kao što je bio don Frane.[208]

Izborna svjedočba
Certificato di elezione

Potvrda o izboru don Frane u Dalmatinski sabor

List splitskih narodnjaka *Narod*, pozitivno je popratio izbor don Frane riječima: "Njegov izbor olakšava nam mnogi udarac, kojim nas ošinu smrt Pavlinovićeva, jer smo uvjereni da će on slijedeć stope vrlog pokojnika biti dostojan predstavnik krajine, koja je prva razvila hrvatski barjak u Dalmaciji."[209]

Urednik zadarskog Narodnog lista Juraj Biankini i vođa Narodne stranke Miho Klaić izrazili su svoje nezadovoljstvo zbog don Franinog izbora. Štoviše, Biankini se u znak protesta odrekao zastupničkog mandata u Dalmatinskom saboru za područje općina Vrgorac, Makarska i Metković. Taj mandat u Dalmatinskom saboru izborio je don Frane na izborima 20. listopada 1887. godine.[210]

Unatoč brojnim obavezama u splitskoj gimnaziji i Arheološkom muzeju, don Frane je aktivno sudjelovao u radu sjednica Dalmatinskog sabora. Na saborskim sjednicama XXIII. zasjedanja sabora (26. XI. - 19. XII. 1887.) zauzeo se za dodjelu financijskih sredstava Kninskom starinarskom društvu. Unatoč protivljenju nekih zastupnika, uspio je da se društvu dodijeli 500 fiorina. Nadalje, zalagao se za pomoć obrtničko-zanatlijskoj školi, koja se je trebala otvoriti pri Velikoj realci u Splitu, te za pisanje hrvatskih imena i prezimena na hrvatskom jeziku, a ne na talijanskom, kako je tada bio običaj.[211]

---

208 I. PERIĆ, *Frane Bulić kao zastupnik…*, str. 152-153.
209 I. PERIĆ, *Frane Bulić kao zastupnik…*, str. 153.
210 I. PERIĆ, *Frane Bulić kao zastupnik…*, str. 153-154.
211 I. PERIĆ, *Frane Bulić kao zastupnik…*, str. 154-157.

Don Franina obavijest biračima o odlasku iz politike

Proglas Hrvatske pučke stranke protiv don Franinog političkog rada

Dana 20. rujna 1889. Bulić se odrekao svojih zastupničkih mandata u Carevinskom vijeću u Beču i u Dalmatinskom saboru. Na tu odluku bila je od presudne važnosti izjava jednog od prvaka Narodne stranke koji je rekao, s obzirom na Bulićev prijedlog sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, da bi ostavio prokletstvo svojoj djeci, kad bi im bio ideal sjedinjenje s Hrvatskom.[212] Naravno, radi se o jednom od važnijih razloga zbog kojih je don Frane prvi put napustio aktivnu politiku.

Prvi odlazak don Frane iz politike B. Poparić je prokomentirao riječima: "Oni, koji su čeznuli za tim mandatima, veselo pozdraviše tu Bulićevu odluku; pravi se hrvatski otadžbenici rastužiše, dok materijalisti, a tih je bilo premnogo, ne mogoše shvatiti, kako se je čovjek zdravih moždana mogao odreći masnih dohodaka skopčanih s bečkim mandatom!"[213]

U proljeće 23. svibnja 1907. Bulić je po drugi put postao zastupnik u Carevinskom vijeću u Beču. Na nagovor Ante Trumbića kandidirao se na listi Hrvatske stranke umjesto Lovre Borčića. Protukandidat mu je bio Josip Smodlaka, predsjednik Hrvatske pučke stranke. Za vrijeme predizbornih aktivnosti don Frane je zbog neprimjerenih napada htio odustati od kandidature, ali je na Trumbićev nagovor ostao u izboru, i na kraju izborio pobjedu. Unatoč pobjedi, Bulić nije bio zadovoljan.

[212] B. POPARIĆ, *Don Frane Bulić*, u: *HR*, VII (1934), br. 10, str. 513.
[213] B. POPARIĆ, *Don Frane Bulić*, u: *HR*, VII (1934), br. 10, str. 514.

U Carevinskom vijeću u Beču odlagala se ovjera njegovoga zastupničkog mandata, pa se u veljači 1910. odrekao svoga zastupničkog izbora.[214]

Don Frane se razlikovao od političara dok je bio u politici i dok je bio izvan nje. Nakon prisilnog umirovljenja zbog "političke" odgovornosti napustio je mjesto ravnatelja splitske gimnazije i otišao u mirovinu. Umjesto mirovanja, svoje znanje i energiju usmjerio je prema Saloni i svojim istraživanjima došao je do rezultata koje je uskoro predstavio znanstvenom svijetu.

Kao političar bio je poseban i po tome što je svoje zastupničke dnevnice preusmjerio u od njega osnovani fond za učenje arheologije, povijesti i klasičnih jezika.[215] Kako i ne bi, kad je jednom izjavio: "Ne ću ja, moj dragi, da nitko ni u snu pomisli, da ja držim ove mandate za svoju ličnu korist."

Birači

splitskoga izbornog kotara!

Bezočna je laž, što vam prikazuje izborni odbor hrvatske pučke stranke, da je don Frane Bulić u carevinskom vijeću glasovao za zakon, „po kojemu se služba u marini *porasla* od 3 na 4 godine", i da je on „dao svoj glas za zakon, koji je našemu jadnom težaku *nametnuo* teški danak kotlarine".

Don Frane je Bulić bio zastupnikom u Beču ***od 16 srpnja 1887 do 20 rujna 1889***, a služba je u marini *povišena* na četiri godine zakonom ***2 listopada 1882***, a kotlarina je *nametnuta* i Dalmaciji zakonom ***20 prosinca 1879***. Dakle se je jedno i drugo dogodilo mnogo godina prije, nego je don Frane Bulić bio izabran zastupnikom.

Po ovomu se može suditi kakovim poštenim načinom izborni odbor hrvatske pučke stranke bez obzira mrzi, ruši i grdi sve, što nije s njim u slogu da zavarava narod.

A lažima, prijevarom i mržnjom vuče se puk u očitu propast.

U Splitu 2 svibnja 1907.

Izborni odbor hrvatske stranke.

Hrvatska stranka odgovara Hrvatskoj pučkoj stranci u vezi don Frane

---

[214] I. PERIĆ, *Frane Bulić kao zastupnik*..., str. 164-167.

[215] L. KATIĆ, *Don Frane Bulić*, u: *Život*, XV (1934), br. 9, str. 395; F. LUKAS, *Kulturnohistorijska i biološka osnovica Bulićeve ličnosti*, u: *HR*, VII (1934), br. 10, str. 541-542.

Don Frane Bulić i sv. Domnio (Dujam) (14)

Solinska kronika, br. 185, 15. II. 2010., str. 18-19.

Pitanje sv. Domnia – Dujma i apostoliciteta splitske crkve dovelo je u prvom desetljeću XX. st. do polarizacije znanstvene i vjerske javnosti. Nikada prije i nikada poslije nije se žućljivije sporilo o salonitanskim hagiografskim temama. Prema Tomi Arhiđakonu i višestoljetnoj splitskoj tradiciji postojala su dva Dujma, jedan iz Antiohije, suvremenik apostola Petra, a drugi Solinjanin, sobar cara Maksimilijana. Na Dujmu učeniku sv. Petra splitska Crkva je gradila svoj apostolicitet. To tradicionalno uvjerenje doveo je u sumnju Antun Matijašević Karamaneo u XVIII. stoljeću ustvrdivši da je postojao samo jedan Dujam, a potpuno ga je promjenio don Frane, koji je iznio tezu prema kojoj je Dujam živio kasnije, i bio mučen u vrijeme cara Dioklecijana. Don Franina tvrdnja izazvala je brojne polemike koje su pratile teške optužbe, sudski spor i odredba iz Rima prema kojoj je bilo zabranjeno pisati o sv. Dujmu na narodnom jeziku, kako se ne bi još više zbunjivalo vjernike. Unatoč snažnim pritiscima don Frane je ostao pri svom uvjerenju. Njegova teza danas je prihvaćena u znanstvenom svijetu i u liturgijskoj praksi splitske Crkve. No, valja naglasiti da je put do istine bio dug i mukotrpan.

Dva Dujma, tri proslave

Prema mišljenju Tome Arhiđakona postojala su dva Dujma, sv. Domnius i sv. Doimo. Prvi je bio Sirac iz Antiohije, kojega je apostol Petar poslao da propovijeda kršćansku vjeru po Rimskom Carstvu. Stigao je u Salonu i bio je prvi biskup u gradu. Drugi je bio Solinjanin sv. Doimo ili Domnion, sobar cara Maksimilijana, a ubijen je u blizini Parme. Njegovo tijelo Salonitanci su ukrali i prenijeli u Salonu i pokopali. Nakon pada Salone, prema T. Arhiđakonu, kosti sv. Doima Solinjanina odnešene su u Rim, a sv. Domniusa Sirca ostale su u Splitu. Splitska crkva je stoljećima slavila Doima i Domniusa u dva dana, 10. travnja i 7. svibnja. Uz to je postojao i treći blagdan *Translatio s. Domni* - prijenos kostiju iz Salone u Split, koji se slavio 29. srpnja.

Sumnje u postojanje dvaju Dujma uvjetovane su razvojem prosvijetiteljskih ideja i razvojem arheologije. U tom smislu važan je rad Antuna Matijaševića Karamanea *Riflessioni sopra l'istoria di S. Doimo primo vescovo di Salona e martire, patron della città di Spalato. Studio archeologico-storico*. Rad je prvi put objavljen 1719., a don Frane ga je pretiskao kao dodatak Bullettinu 1900. godine. U svom radu Karamaneo se kritički pozabavio legendarnim elementima u *Životima sv. Dujma* i iznio je tvrdnju da je postojao samo jedan Dujam. Svojim radom uznemirio je podupiratelje

tradicionalnog mišljenja. Napao ga je isusovac Filip Riceputi, usporedivši ga s Markom Antunom de Dominisom koji je rušeći stolicu Dujma imao namjeru srušiti prijestolje sv. Petra.

Na temelju otkrivenih arheoloških i epigrafičkih nalaza i kritičke analize pisanih izvora don Frane je poput Karamanea potvrdio da je postojao samo jedan Dujam, te da je mučen za vrijeme Dioklecijanovih progona 299. godine. Kako 299. godine nije bilo progona, neki stručnjaci su predložili godinu 304., kada je bio četvrti Dioklecijanov progon, što je i prihvaćeno. Zahvaljujući radu ponajviše don Frane razjašnjene su brojne nedoumice i nejasnoće u vezi sv. Dujma i dokazane činjenice, od kojih izdvajam one najvažnije.

Sv. Dujam je bio prvi po imenu poznati biskup salonitanske crkve. Na osnovi epigrafskih nalaza izvorni oblik njegovoga imena bio je *Domnio*. To se ime tijekom povijesti mijenjalo, sve do današnjeg pohrvaćenog oblika *Dujam* ili *Duje*. Nakon mučeničke smrti, najvjerojatnije u gradskom amfiteatru, Dujam je ukopan 10. travnja 304. izvan gradskih zidina, u predjelu koji se zove Manastirine. Uokolo njegova groba brojni su ukopi. Iz nekoliko sačuvanih natpisa vidljivo je da je bila čast počivati uz Dujma i mučenike. Na jednom od sarkofaga spominje se Honorija, žena Konstancija, koja je umrla u tridesetoj godini i, kako stoji u natpisu, poznata je po tome što je *martyribus adscita*, tj. "primljena, odnosno ukopana u blizini mučenikâ". Na drugom stoji: [*han*]*c arcellam mihi condedi ad medianus martures*, tj. "skrio sam ovaj mali sarkofag u blizini groba mučenikâ".

Valja napomenuti da su biskupi i imućniji kršćani ukopani u neposrednoj blizini mučenikâ, u kapelicama i skupljim sarkofazima, a kršćani manje imućni i manje ugledni podalje od središnjeg mjesta. Početkom V. stoljeća većinu grobova i kapela prekrila je trobrodna bazilika, podignuta u čast mučenikâ.

Iako je Dujam ukopan 10. travnja, njegov se spomen slavi 7. svibnja. Razlog je jednostavan. Uskrs se kao najveća kršćanska svetkovina koja nema jedinstven datum slavljenja, kao npr. Božić, slavi najčešće u mjesecu travnju. Da ne bi došlo do preklapanja slavljâ, blagdan sv. Dujma je prenešen poslije blagdana Uskrsa.

Štovanje sv. Dujma u Saloni i Splitu traje uz povremene prekide od početka štovanja pa do danas. Ipak valja reći da se blagdan zbog raznih neprilika koji put nije proslavio svečano, ili se uopće nije slavio. Zaniljiv je podatak da je nadbiskup Stjepan Cosmi preminuo 1707. na blagdan sv. Dujma. J. A. Matutinović je pod utjecajem revolucionarnih načela slobode i jednakosti spriječio održavanje javnih priredbi na dan sv. Dujma 1791. i 1792. godine.

Izvori koji su promijenili tradiciju

Zahvaljujući ponajviše epigrafskim spomenicima razjašnjene su nedoumice i promjenjena je višestoljetna tradicija. Ime Dujma sačuvano je na mramornom ulomku nadgrobne menze s Manastirina, sarkofagu biskupa Primusa s Manastirina i na lateranskom mozaiku. Mramorni ulomak nadgrobne menze čuva se u Arheološkom muzeju u Splitu, a sarkofag Dujmova nećaka biskupa Primusa nalazi se na Manastirinama.

Natpis mučenika Dujma

Okolnosti pronalaska jednog od najvažnijih salonitanskih natpisa na kojem je urezano ime mučenika Dujma nisu do kraja razjašnjene. Koristeći neke starije bilješke don Frane je tvrdio da je ulomak pronađen 1874. u konfesiji bazilike na Manastirinama, a ne, kako je tvrdio don Petar Kaer, u blizini lokaliteta odakle je donešen u splitski muzej. Kaer je optužio don Franu da je obmanuo javnost, zbog čega je na crkvenom sudu pokrenuta i parnica. Natpis upotpunjen glasi: [*Deposi*]*t*(*us*) *Domn*[*io, / mar*]*t*(*yr*)*, IIII id*[*us Apr*(*iles*) ---], tj. "Pokopan Dujam mučenik 10. travnja", ili [*Deposi*]*t*(*io*) *Domn*[*ionis, / mar*]*t*(*yris*)*, IIII id*[*us Apr*(*iles*) ---], tj. "Ukop Dujma mučenika 10. travnja."

Natpis koji je razriješio nekoliko pitanja salonitanske povijesti i hagiografije pronađen je u blizini apside bazilike na Manastirinama 1892. godine. Radi se o sarkofagu s poklopcem koji je pronađen u izvornom položaju (*in situ*) s natpisnim poljem okrenutim prema zidu, zbog čeka se u trenutku pronalaska nije vidio. Natpis je otkriven 14. rujna 1900. kada je don Frane naredio da se sarkofag otkopa do temelja i zaokrene. Tada je otkriven natpis koji glasi: *Depositus Primus epi/scopus, XII kal*(*endas*) *Febr*(*uarias*)*, ne/pos Domniones martores*, tj. "Pokopan 21. siječnja biskup Primus, nećak mučenika Dujma." Zanimljivo da biskup Nakić nije odgovorio na Bulićev poziv da obavi odriješenje nad grobom.

Dujam je prikazan na mozaiku u Rimu u kapeli sv. Venancija, pored krstionice sv. Ivana Evanđelista. Na mozaiku su uz Dujma prikazani, između ostalih, istarski mučenik *Maurus* - Mavar i osam salonitanskih mučenika: *Paulinianus* - Paulinijan, *Telius* - Telije, *Antiochianus* - Antiohijan, *Gaianus* - Gajan, *Anastasius* - Anastazije,

Septimius - Septimije, *Asterius* - Asterije i *Venantius* - Venancije.

Zahvaljujući navedenim natpisima F. Bulić je uz pomoć H. Delehayea razriješio zamršeno pitanje i doveo u pitanje liturgijsku praksu splitske Crkve. Nove spoznaje Bulić je objavio 1905. u *Bullettinu*: “Za nas hagiografe i ljude dobrog ukusa, pitanje salonitanskih mučenika sa znanstvene točke gledišta je – još jednom ponavljamo – završeno. (...) Srećom sv. Dujam naših protivnika nije nikada postojao. Za postojanje toga Dujma, učenika sv. Petra, prvoga biskupa Salone i mučenika za vrijeme Trajana, ne postoji, kao što je dokazano, niti jedan povijesni dokaz; ne postoji ništa osim obične tradicije, nastale u prvim stoljećima srednjeg vijeka, što potvrđuje apostolsko porijeklo splitske crkve.”

Natpis biskupa Primusa Dujmova nećaka

Apsida lateranskog mozaika

Glasnogovornici splitske tradicije

Pojedini splitski kanonici i biskup Nakić nisu prihvatili nove tvrdnje, što je salonitansku bibliografiju silno povećalo polemičkim djelima. Glasnogovornici splitske tradicije bili su Ivan Dević, Petar Kaer, Jeronim Granić i Ivan Marković. Svi oni su prilagođavali činjenice svojim idejama, a ne obratno.

Gorljivi splitski kanonik don I. Dević objavio je u Splitu 1900. godine dva rada: *Festeggiamo il nostro patrono San Doimo discepolo di S. Pietro, primo vescovo di Salona le cui sacre e venerate ossa riposano a Spalato* te *Apologia del ‘Festeggiamo il nostro patrono S. Doimo discepolo di S. Pietro, primo vescovo di Salona le cui sacre e venerate ossa riposano a Spalato’*. On je svoje brošurice djelio vjernicima i na dan sv. Dujma.

Don P. Kaer, svećenik na službi u Šibenskoj biskupiji, tiskao je četiri rada: *Još o sv. Dujmu. Protuopazke na opazke g. ‘Dixi’ o skoro izašloj brošuri o dra. Markovića ‘Još o sv. Dujmu’*, Zadar, 1906; *Ancora del sepolcro originario di San Domnio vescovo e martire di Salona. Risposta ad una nota del Bulletino di archeologia e storia dalmata*, Zadar, 1906; *Sul sepolcro di S. Doimo e suoi compagni di martirio. Risposta al prof. Giacomo*

Zeiller, u *Rivista Dalmatica*, n. s. IV (1907) 1, 85-99 i *San Doimo vescovo e martire di Salona nell'archeologia e nell'agiografia. Nuovi studi*, Šibenik, 1908.

Fra J. Granić objavio je u Splitu 1902. rad *Memorie risguardanti l'epoca in cui visse ed il luogo dove riposa il corpo di S. Domnione o Doimo vescovo e martire, patrono della città di Spalato*.

Fra I. Marković, pak, dao je svoj doprinos velikoj raspravi sa svoja tri rada: *Nešto o sv. Dujmu. Poslanica mn. pošt. otcu Petru Krstitelju Bačiću*, Split, 1906; *Osvrt na prigovore pisca u 'Hrvatskoj kruni' (26-27. ožujka 1906) mojoj brošurici 'Nešto o sv. Dujmu'*, Split, 1906. i *Il buon senso comune nella questione di San Doimo vescovo e martire*, Firenca, 1910.

Mukotrpan put do istine

Don Frani su se priklonili don Josip Bervaldi i don Kerubin Šegvić. Bervaldi je objavio radove: *Sveti Dujam biskup i mučenik solinski. Povijesno arheološka rasprava*, Split, 1906; *Bibliografia. Recensione di alcuni opuscoli risguardanti la questione dei martiri salonitani*, u *Bullettino di archeologia e storia dalmata* XXX (1907), 1-74. (suppl.) i *Alcune osservazioni ai due ultimi opusculi del sac. Pietro Kaer e del P(adre) G(iovanni) M(arković) intorno a S. Doimo vescovo e martire di Salona*, Rijeka, 1910.

Rad K. Šegvića *Storia e leggenda di S. Domnione o Doimo vescovo e martire di Salona e delle sue reliquie. Saggio storico-critico*, tiskan u Splitu 1901., zaplijenjen je u tiskari prije raspačavanja.

Biskup F. F. Nakić obavijestio je Bulića 16. veljače 1901. da se obratio Kongregaciji obreda u Rimu i da je ona odredila da se o pitanju sv. Dujma ne tiska nikakva radnja na narodnom jeziku dok ona to pitanje ne prouči. Ubrzo nakon toga, biskup je 9. ožujka 1901. zabranio raspačavanje spomenutog rada K. Šegvića dok Rim ne donese svoj sud. Kongregacija obreda je 5. svibnja 1902. javila splitskom biskupu da i dalje vrijedi zabrana tiskanja radova na hrvatskom jeziku bez dozvole Kongregacije ili Biskupskog ordinarijata.

Sve primjerke Šegvićeva rada uz popratni napis "Resurrecturis" Bulić je jednopréžnim kolima prebacio u zgradu biskupije, s nadom da će jednom biti dostupne javnosti.

U borbi za istinu, Bulić je 2. prosinca 1906. tužio don P. Kaera crkvenom sudu u Šibeniku zbog tvrdnje da je on, Bulić, prevario znanstvenu javnost time što je navodno iznio krive podatke o okolnostima pronalaska Dujmova natpisa.

Napadan s više razina don Frane se nije pokolebao. Tvrdio je za sebe da mu nije briga da li će zbog toga "od trona biskupâ saći na sjedalice svećeničke višega kora i na one nižega kora u splitskoj stolnoj crkvi..."

Početak razrješenja sukoba u don Franinu korist naslutio se u svibnju 1902. kada je Kongregacija obreda javila splitskom biskupu da je konzultor Kongregacije utvrdio da je u Saloni bio samo jedan Dujam imenom *Domnius* a ne dva. Bio je to početak novoga razdoblja u kojem su Bulićeve tvrdnje prihvatili uz bolandiste, pisce kritičkih hagiografija, i povjesničari u Hrvatskoj još za Bulićeva života. Jedino je splitska Crkva odugovlačila s priznanjem tako da je tek nakon Bulićeve smrti prihvaćena nova interpretacija.

Don Frane Bulić i don Petar Kaer (15)

Solinska kronika, br. 186, 15. III. 2010., str. 18-19.

Zahvaljujući epigrafskim spomenicima (nadgrobna menza mučenika Dujmova, sarkofag Dujmova nećaka biskupa Primusa, lateranski mozaik) F. Bulić je uz pomoć H. Delehayea razrješio najvruće pitanje hrvatske crkvene historiografije s kraja XIX. i početka XX. stoljeća, pitanje sv. Dujma i apostoliciteta splitske Crkve. Njegovu tezu da je postojao samo jedan Dujam, a ne dvojica, te da je živio i bio mučen u vrijeme Dioklecijana, a ne u drugom stoljeću, kako je htjela splitska tradicija, napali su fra Ivan Dević, fra Jeronim Granić, fra Ivan Marković i don Petar Kaer. Razbuktale polemike, popraćene obilnom prepiskom, rezultirale su i pokretanjem sudskog spora između don Frane Bulića i don Petra Kaera, čiji su odnosi sve do 1905. bili korektni, donekle i prijateljski. Kada je spomenute godine Kaer u svojoj knjizi objavio podatak o mjestu pronalaska ulomka nadgrobne menze mučenika Dujma, započele su polemike. On je tvrdio da taj ulomak nije pronađen u konfesiji bazilike na Manastirinama, nego na drugoj parceli južno od bazilike i iz tog podatka je izveo zaključak da bi na tom mjestu trebao biti i grob mučenika Dujma. U svojim tekstovima optužio je Bulića da je krivotvorio mjesto i godinu nalaza ulomka. To je toliko razljutilo dan Franu da je 1906. pokrenuo sudski spor, koji ih je u potpunosti razdvojio.

Školovanje i službe don Petra Kaera

Petar Kaer je rođen u Makarskoj 10. prosinca 1848. godne.[216] Na krštenju u crkvi sv. Marka 18. prosinca dobio je tri imena Petar, Nikola i Melkior. U rodnom gradu pohađao je pučku školu, a klasičnu gimnaziju u Splitu kao pitomac biskupskoga sjemeništa. U zadarskom Centralnom sjemništu studirao je teologiju četiri godine (1867.-1871.). Biskup Marko Kalodjera zaredio ga je za svećenika u 22 godini života 29. lipnja 1870. godine.

U Splitsko-makarskoj biskupiji službovao je kao kapelan, župnik, župni upravitelj i župni pomoćnik od 1871. do 1893. godine. U Krstaticama je bio od 1871. do 1876., u Zagvozdu od 1877. do 1882., u Desnama od 1882. do 1883., u Pasičini od 1883. do 1884., u Slivnu od 1884. do 1887., u Igranama 1888, i u Žrnovnici od 1888. do 1893. Uz dušobrižničku službu u Zagvozdu, Slivnu i Žrnovnici vršio je i službu učitelja pučke škole.

[216] Podatci o životu i radu P. Kaera preuzeti su iz članka K. Jurišića, *Don Petar Kaer (1848.-1919.)*, u: Pop Petar KAER, *Makarska i Primorje*, pretisak iz 1914., Makarska, 1996., str. VII-XXVII.

U Šibenskoj biskupiji djelovao je od 1893. do umirovljenja 1911. godine. Bio je župnik u Tisnome (1895.-1897.), kapelan u Kapriju (1898.-1901.) i župnik u Raslinama (1902.-1911.). Istovremeno je obnašao i službu znanstvenog savjetnika Prvoga muzeja hrvatskih starina u Kninu, koji je 1893. osnovao fra Lujo Marun.

Posljednje godine života proveo je u Makarskoj, u kojoj je na poziv uprave Makarsko-primorske općine 1911. preuzeo mjesto bibliotekara Gradske bilioteke. Nakon pet godina predanog rada, svečano je 30. listopada 1916. otvorio Gradsku biblioteku. Umro je 24. rujna 1919. u 70 godini života. Poslije dva dana pokopan je u svećeničku grobnicu na gradskom groblju u Makarskoj.

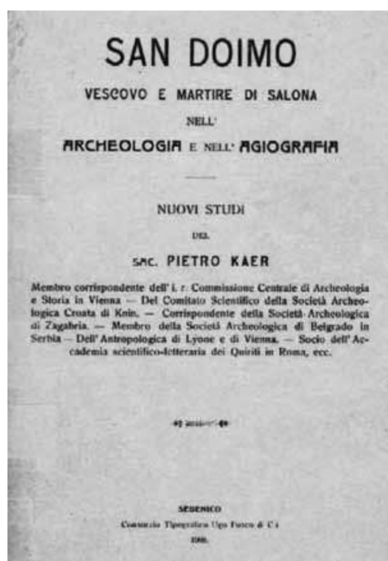
Preslik pretiska knjige,
Makarska, 1996.

Spisateljski rad

Don Petar Kaer se uz dušobrižnički rad posvetio čitanju, istraživanju i pisanju. Predmet njegova znanstvenog rada uglavnom su teme iz domaće povijesti. Kroz četrdeset i pet godina (1872.-1917.) objavio je brojne članke, rasprave i knjige, tako da njegova bibliografija iznosi 59 jedinica. Objavljivao je na talijanskom, francuskom i hrvatskom jeziku. Njegovi članci i rasprave objavljeni su u šesnaest različitih časopisa, od kojih je petnaest izlazilo u domovini, a jedan u inozemstvu. Časopisi koji su izlazili u domovini su: *Bulletino di archeologia e storia dalmata* (Split), *La Dalmazia cattolica* (Zadar), *La Domenica* (Zadar), *Glasnik Zemaljskog muzeja* (Sarajevo), *Hercegovački Bosiljak* (Mostar), *Hrvatska Rieč* (Šibenik), *Narod* (Split), *Narodni list* (Zadar), *Naša misao* (Sarajevo), *Prosvjeta* (Zagreb), *Pučki list* (Split), *Rivista dalmatica* (Zadar), *Lo schiesone spalatino* (Split), *Smotra dalmatinska* (Zadar), *Starohrvatska prosvjeta* (Knin - Zagreb). Inozemni časopis u kojemu je Kaer objavio zapaženu studiju o stećcima jest *Bulletin de la Société d'anthropologie* (Lyon, Francuska).

Od Kaerovih radova izdvajam jedan članak i četiri knjige o sv. Dujmu, u kojima je zastupao drugačije mišljenje od don Frane o tom glavnom pitanju salonitanske, a i hrvatske hagiografije. Predstavljam ih ukratko po redoslijedu izdavanja.

U Trstu 1905. objavio je knjigu *Del sepolcro originario di San Domnio vescovo e martire di Salona. Appunti archeologici-agiografici*. U knjizi na četrdeset stranica nastoji dokazati da se izvorni grob mučenika Dujma ne nalazi u konfesiji bazilike na Manastirinama, kako tvrdi don Frane Bulić, nego sto metara jugoistočno od spo-

SAN DOIMO

VESCOVO E MARTIRE DI SALONA

NELL'

ARCHEOLOGIA E NELL' AGIOGRAFIA

NUOVI STUDI

DEL

SAC. PIETRO KAER

Membro corrispondente dell' i. r. Commissione Centrale di Archeologia e Storia in Vienna — Del Comitato Scientifico della Società Archeologica Croata di Knin. — Corrispondente della Società Archeologica di Zagabria. — Membro della Società Archeologica di Belgrado in Serbia — Dell' Antropologica di Lyone e di Vienna. — Socio dell' Accademia scientifico-letteraria dei Quiriti in Roma, ecc.

SEBENICO

[illegible]

[illegible]

Preslik knjige, Šibenik, 1908.

menute bazilike, ispod kapele sagrađene u XVII. stoljeću u čast njemu i sv. Anastaziju.

Godinu dana poslije, 1906., objavio je u Zadru knjižicu od 19 stranica naslovljenu *Još o sv. Dujmu. Protuopazke na opazke g. 'Dixi' o skoro izašloj brošuri o dra. Markovića 'Još o sv. Dujmu'*. Tekst je potpisao pod pseudonimom *Prosit*, a pretiskao ga je iz *Narodnog lista*. Kao što se vidi u samom naslovu, Kaer je stao u obranu brošure fra Ivana Markovića *Nešto o sv. Dujmu*, a protiv teksta objavljenog u *Hrvatskoj kruni*, koji je potpisan pod pseudonimom *Dixi*. U svom tekstu Kaer, između ostalog, tvrdi da Dujam, čije se moći dijele u Rimu i čije ime se nalazi na sarkofagu njegovoga nećaka Primusa, nije bio biskup nego samo mučenik. Zatim nastavlja da su postojala dva Dujma, obojica iz Solina, jedan mučenik, čije su moći prenešene u Rim i tamo se dijelile vjernicima, a drugi, biskup i mučenik, koji je ostao u Solinu, odakle ga je Ivan Ravenjanim prenio u Split.

Iste godine Kaer je objavio u Zadru o vlastitom trošku knjigu *Ancora del sepolcro originario di San Domnio vescovo e martire di Salona. Risposta ad una nota del Bullettino di archeologia e storia dalmata*. Ovaj put na 24 stranice raspravlja ponovno o izvornom položaju Dujmova groba. Brošuri je dodao kartu lokaliteta na Manastirinama. Povod tekstu je don Franin osvrt u časopisu *Bullettino di archeologia e storia dalmata* na Kaerovu knjigu *Del sepolcro originario di San Domnio vescovo e martire di Salona*, koju je proglasio pamfletom, a njega neznalicom u arheologiji.

U časopisu *Rivista Dalmatica* objavio je članak naslovljen *Sul sepolcro di S. Doimo e suoi compagni di martirio. Risposta al prof. Giacomo Zeiller*.[217] U članku na petnaest stranica šalje odgovor Jacquesu Zeilleru u vezi izvornog položaja Dujmova groba, s tim što u ovom radu za razliku od prethodnih dosta prostora posvećuje i drugim salonitanskim mučenicima: Asteriju, Antiohijanu, Gajanu, Paulinijanu i Teliju.

Najopsežnije svoje djelo Kaer je objavio u Šibeniku 1908., a naslovljeno je *San Doimo vescovo e martire di Salona nell'archeologia e nell'agiografia. Nuovi studi*. Knjiga ima 280 stranica, a podijeljena je na dva dijela, arheološki i hagiografski, u kojima autor nabraja sve poznate izvore o položaju groba sv. Dujma. U ovoj knjizi on ostaje pri svojim tvrdnjama, iznesenim i argumentiranim u svojim prethodnim radovima.

217 N. S., IV (1907), br. 1, str. 85-99.

Korespondencija u biblioteci Katoličkog bogoslovnog fakulteta

Zanimljive podatke o sukobu između don Frane i don Petra nalazimo u don Franinoj ostavštini koja se čuva u biblioteci Katoličkoga bogoslovnog fakulteta u Splitu. U ostavštini su sačuvane dvije Kaerove zamolbe, jedna Uredništvu časopisa *Bullettino di archeologia e storia dalmata*,[218] druga knjižari Biskupskog sjemeništa u Splitu,[219] dvije Kaerove dopisnice Buliću,[220] jedno pismo Bulića Kaeru,[221] dva pisma Kaera Buliću,[222] jedan dopis Kaera Biskupskom ordinarijatu u Šibeniku[223] i jedan dopis Bulića Biskupskom ordinarijatu u Šibeniku.[224] Korespondenciji valja pridodati brojne dopise vezane uz sudski spor između Kaera i Bulića, koji do sada nisu popisani u potpunosti.

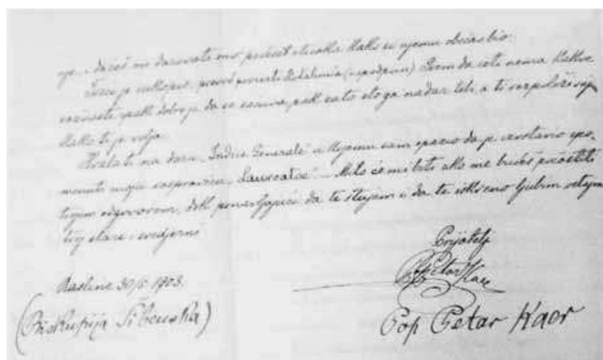
Suradnja Kaera i Bulića

Iz spomenute koerspondencije može se zaključiti da su odnosi Bulića i Kaera u prvom razdoblju njihovoga poznanstva bili vrlo korektni. Štoviše, Kaer se u pismima do početka 1905. potpisivao kao don Franin "svedjerni iskreni prijatelj i štovatelj". Unatoč tome, iz pisama se isčitava da su se međusobne trzavice pojavile već 1902. godine. Do pravoga sukoba došlo je 1905., kada je Kaer objavio knjigu *Del sepolcro originario di San Domnio vescovo e martire di Salona*. Polemika se nakon toga rasplamsala i trajla je nekoliko godina.

Iz podužeg Kaerovog pisma poslanog Buliću iz Raslina 30. svibnja 1903. izdvajam nekoliko zanimljivih podataka.[225] Iz teksta je vidljivo da je Kaer poslao Buliću i ponudio na prodaju Sučićev rukopis kojeg je on, Sučić, koristio kao gradivo za svoj životopis sv. Ivana Trogirskog, objelodanjen u Rimu 1657. godine. Glede svoga teksta o Sučićevom životopisu sv. Ivana Trogirskog, kojeg je objavio 1904. u *Prosvjeti zagrebačkoj*, Kaer je pristao da ga Bulić dotjera prije objave, siguran da će "ga klaštriti bez ga nagrditi".

Nadalje, Kaer se pravdao don Frani da nije dao kanoniku Ivanu Deviću svoj rukopis o Dujmu, koji je Dević poslao tajno Kongregaciji u Rim. Štoviše, Kaer je sumnjao o stručnost Devića, pravdajući se: "...mogu ti jamčiti da si bio krivo izvje-

[218] *SC*, III (1900), br. 69, Kapri kod Šibenika, 9. I. 1901.
[219] *SC*, IV (1901), br. 8, Kapri kod Šibenika, 9. II. 1901.
[220] *SC*, VI (1903), br. 19, Rasline, 23. VI. 1903. i *SC*, VII (1904), br. 99, Rasline, 15. II. 1905.
[221] *SC*, IX-1 (1906), br. 47, Split, 28. VI. 1906.
[222] *SC*, VI (1903), br. 17, Rasline, 30. V. 1903. i *SC*, VI (1903), br. 18, Rasline, 9. VI. 1903.
[223] *SC*, XI (1907), br. 49, Rasline, 18. VII. 1907.
[224] *SC*, XI (1907), br. 49, Split, 31. VIII. 1907.
[225] *SC*, VI (1903), br. 17.

Rasline 30/5 1903.
(Biskupija Šibenska)
Prijatelj
Pop Petar Kaer

Pismo P. Kaera F. Buliću, Rasline, 30. V. 1903.

šćen, jer moja radnja nije zapala u Devićevim rukam, budući da ja cienim, da isti nije vriedan kritično prosuditi prieporno pitanje s arkeologičkog i agiografičkog pogleda, već jedino sa sućutnog gledišta, a to nije smjer moje radnje. (...) Da me sada pitaš gdje je, i kod koga je moj rukopis, nebi ti znao ništa odgovoriti, jer od 8. rujna do danas nemam nikakve vijesti o istomu. Da nije bilo ono malo napetosti medjunami, ja bi ti bio poslao moj rukopis na pregled, i dotično tiskanje u Bullettinu, po tomu moreš se uvjeriti da movens bio je kod mene ljubav za istinu. Moj rad nije polemični, po tomu nemore bit govora o kakvomu udaranju tajno ili javno, o čemu ćeš se uvjeriti ako ga budem objelodaniti."

U istom pismu Kaer moli don Franu da mu prevede na hrvatski jezik natpis koji je prepisao, a nalazi se uzidan na stražnjemu zabatu župne crkve u Vodicama. U natpisu se spominje pobjeda, prema Brusoniju, Krapanjaca, a prema F. Diviniću, Vodičana protiv Turaka 1646. godine.

U završnom dijelu pisma Kaer spominje tri rukopisa koja je poslao Buliću zajedno s pismom. U prvom se nalaze njegove opaske o nekoj temi vezanoj uz neretvanski kraj. O čemu je riječ, iz pisma se teško razabire. Drugi rukopis je Kaerov prijepis iz Fenzijeve povijesti, koji kako Kaer piše, Bulić nije prije tiskao zbog njihovih nesuglasica, ali se nada da će ga uskoro tiskati i darovati mu pedeset autorskih otisaka. Treći rukopis je prijevod, vjerojatno Kaerov, Katalinićeve povijesti, koji Kaer nije smatrao osobito važnim, i u želji da ga sačuva darovao ga je don Frani.

Zahlađenje odnosa i razlaz

Odgovor na pismo Kaer nije dobio skoro i poslao je Buliću jedno pismo[226] i dopisnicu[227] u kojima ga pita da li je primio njegovo pismo, i ako jest, da mu odgovori. U pismu i dopisnici Kaer se potpisuje kao "iskreni prijatelj i štovatelj". Pismo donosim u cijelosti: "Velečasni Don Frane! Željan sam znati jesi li primio nekoliko mojih rukopisa, što sam ti ih poslao 'uredovno', također ufam se da ćeš me počastiti svojim odgovorom, na zadnje moje pismo. Tvoj mûk jako me uznemiruje, i to s uzroka što

[226] *SC*, VI (1903), br. 18, Rasline, 9. VI. 1903.
[227] *SC*, VI (1903), br. 19, Rasline, 23. VI. 1903.

neznam koliko si rastumačio moj odgovor na tvoja pitanja. Što sam ćutio i što sam znao to sam ti iskreno priopćio, pak cienim da niesi se mogao uvrijediti nego svakako da budem miran čekam iskreni odgovor. Ja ću uvijek pripoznati moje pogriješke, kad budeš mi ih prijateljski i iskreno opaziti, ali budi i ti tako dobar i popustljiv da i ja kažem moju bez nekih pretjeranih obzira."

Po svoj prilici Bulić nije odgovorio Kaeru, zanemarivši tako njegovu iskrenost, otvorenost i pomirljivi ton, koji se lako isčitavaju iz teksta. Kaerovo razočarenje tim postupkom izvire iz dopisnice koju je poslao Buliću početkom 1905., u kojoj se potpisao samo kao "Tvoj (Kaer)".[228]

Sredinom 1906. Bulić šalje pismo Kaeru,[229] u kojem ga oslovljava sa "Vi" i pita da li je on autor članka *Još o sv. Dujmu*, objavljenog pod pseudonimom "Prosit" u podlistku *Narodnoga lista*,[230] i pita ga odakle mu tekst odluke Kongregacije obreda u pitanju sv. Dujma biskupa i mučenika (22. travnja 1902.), koji je on primio od Biskupskoga ordinarijata u Splitu. Odgovor na upućena pitanja Bulić je ponovno zatražio dopisnicom 14. rujna 1906. godine.[231]

Sudski spor

Bulić je protiv Kaera uputio tužbu Biskupskom ordinarijatu u Šibeniku 28. studenoga 1906. godine. Tužbu je podigao zbog Kaerove tvrdnje da je on prevario znanstvenu javnost time što je, navodno, krivotvorio podatke o okolnostima pronalaska Dujmova natpisa i time prevario znanstveni svijet. Zapisnik je sastavljen u Šibeniku 25. veljače 1907. godine. Bulić je 1. srpnja 1907. od Biskupskoga ordinarijata u Šibeniku tražio da se požuri usmena rasprava. Nakon toga su uslijedile rasprave, brojni dopisi-očitovanja Bulića i Kaera Biskupskom ordinarijatu u Šibeniku, te presuda (3. prosinca 1908.) s kojom se Bulić nije slagao pa je uložio utok.[232] Bulić je povremeno slao nove dopise spomenutom ordinarijatu i 1912. godine. Do konačne presude nije nikada došlo.

Zanimljivo je napomenuti da je Bulić Kaeru tri godine nakon smrti napisao poduži nekrolog i objavio ga u *Bullettinu*.[233] Smatrao je potrebnim i važnim javnost još jednom upoznati s njihovim sukobom.

---

[228] *SC*, VII (1904), br. 99, Rasline, 15. II. 1905.
[229] *SC*, IX-1 (1906), br. 47, Split, 28. VI. 1906.
[230] 14. V. 1906., br. 39.
[231] *SC*, IX-1 (1906), br. 47.
[232] *SC*, XII (1909), br. 34, str. 10-11.
[233] *BASD*, XLV (1922), str. 185-195.

Sukob don Frane Bulića i don Petra Kaera (16)

Solinska kronika, br. 187, 15. IV. 2010., str. 18-19.

Prema dosadašnjem istraživanju, sudski spor između Frane Bulića i Petra Kaera trajao je preko sedam godina. Podatci o sporu nalaze se u obilnoj korespondenciji iz Bulićeve ostavštine, koja se čuva u biblioteci Katoličkoga bogoslovnog fakulteta u Splitu. Spor je započeo tužbom Bulića protiv Kaera, svoga "svedjernog iskrenog prijatelja i štovatelja", kako mu se Kaer prije sukoba u pismima potpisivao. Tužbu je podnio Prvostupanjskom crkvenom sudu u Šibeniku krajem studenoga 1906. godine. Razlog tužbe su Kaerove tvrdnje u njegovoj knjizi *Del sepolcro originario di San Domnio vescovo e martire di Salona*, objavljenoj 1905., da je Bulić krivotvorio mjesto i godinu nalaza ulomka mučenika Dujma. Početkom prosinca 1908. donešena je presuda o poništenju Bulićeve tužbe, na što se Bulić krajem veljače 1909. žalio na Drugostupanjski sud u Zadru, koji je krajem listopada iste godine dokinuo prvostupanjsku presudu i zatražio da se molba ponovno razmotri. Spor je krajem prosinca 1909. razmatran u Rimu, odakle je 3. veljače 1910. stigla obavijest Biskupskom ordinarijatu u Šibeniku da nastoji izmiriti Bulića i Kaera. Do izmirenja nije došlo ni tri godine poslije kada je u ožujku 1913. Bulić tražio od Biskupskog ordinarijata u Splitu da što prije donese presudu, koja, prema dosadašnjim podatcima, nije nikada izrečena.

Korespondencija u svezi sudskog spora u Bulićevoj ostavštini

Brojni su dopisi iz Bulićeve ostavštine vezani uz sudski spor između njega i Kaera. Navodim one najvažnije: Don Franina tužba protiv Kaera upućena Biskupskom ordinarijatu (= BO) u Šibeniku,[234] Zapisnik saslušanja Kaera ispred fra Mate Karduma,[235] Bulićev odgovor u vezi Zapisnika Kaerovog saslušanja,[236] Kaerov odgovor Buliću,[237] Bulićev odgovor Kaeru,[238] Dopis BO u Šibeniku fra Mati Kardumu da pozove Kaera i pokuša ga izmiriti s Bulićem,[239] Kaerov odgovor Buliću,[240] Bulićev odgovor Kaeru,[241] Bulićeva bilješka o sumnji da Kaeru pomažu fra Mate

234 Split, 28. XI. 1906., br. 164/M, u: *SC*, XII (1909), br. 34, str. 10.
235 Šibenik, samostan sv. Lovre, 25. II. 1907., u: *SC*, X (1907), br. 33, 8 str.
236 Split, 25. III. 1907., br. 33/M, u: *SC*, X (1907), br. 32, 1+7 str.
237 Rasline, 18. VII. 1907., br. 77, u: *SC*, X (1907), br. 49, 7 str.
238 Split, 31. VIII. 1907., br. 87/M, u: *SC*, X (1907), br. 49, 4 str.
239 Šibenik, 18. XII. 1907., br. 1377, u: *SC*, XI (1908), br. 12, str. 2.
240 Rasline, 22. I. 1908., br. 13, u: *SC*, XI (1908), br. 12, 15 str.
241 Split, 22. IV. 1908., br. 23/M, u: *SC*, XI (1908), br. 24, 5 str.

Kardum i G. Zarbini,[242] Kaerov odgovor Buliću,[243] Bulićev odgovor Kaeru,[244] Bulićeva bilješka o susretu sa šibenskim biskupom Vinkom Pulišićem u Splitu,[245] Prvostupanjska presuda,[246] Bulićev utok Metropolitanskom sudu u Zadru,[247] Dopis Bulića BO u Šibeniku u kojem se osvrće na petogodišnji parnični postupak i tuži na sporost suda,[248] Dopis Bulića Metropolitanskom sudu u Zadru da se požuri postupak,[249] Dopis Bulića BO u Splitu da se požuri postupak.[250]

Bulićeve sumnje u potporu Kaeru

U svezi spora s Kaerom Bulić je ostavio nekoliko zanimljivih bilježaka u kojima izražava sumnju u osobe koje su pomagale Kaeru. Sumnju u fra Matu Karduma, koji je sastavio Zapisnik saslušanja Kaera, iznio mu je Frano Scarpa iz Šibenika 14. svibnja 1908. godine. Tu sumnju mu je Scarpa ponovno iznio u Splitu 20. prosinca iste godine. U fra Matu Karduma sumnjao je i Franin brat kanonik Vicko Scarpa.[251] Te sumnje Bulić je dodao je svojeručno na kraju jednog Kaerovog dopisa.[252]

Bulić u početku više je sumnjao na prof. G. Zarbinia, kojega, prema jednoj bilješci, Bulić nije htio primiti kao pomoćnika u Arheološki muzej nakon odlaska S. Rutara, te mu se on na razne načine osvećivao, pa tako i u ovom sporu pomažući Kaeru. U bilješci Bulić navodi zanimljiv podatak da je Zarbini prof. Benzonu nakon Bulićeva umirovljenja 1895. rekao da mu je to Božja kazna "jer je učenicima davao da čitaju Smilje".[253]

Bulić je uputio prigovor i uredništvu novine *Dan*, što je davalo važnost Kaerovoj knjizi *Del sepolcro originario di San Domnio vescovo e martire di Salona. Appunti archeologici-agiografici*, izdanoj u Trstu 1905. godine. U dopisu Biskupskom ordinarijatu u Splitu od 20. veljače 1908. Bulić se žali što je uredništvo objavilo riječi pohvale "da je na diku autoru" i prigovara što se knjiga prodaje u sjemenišnoj knjižari.[254] Bulić, nadalje, spomenutom Ordinarijatu šalje obavijest da su se uredništva ugled-

---

242 Split, 14. V. 1908., u: *SC*, XI (1908), br. 34a, 34b, 4 str.
243 Rasline, 1. VIII. 1908., br. 108, u: *SC*, XI (1908), br. 40, 1+5 str.
244 Split, 24. IX. 1908., br. 111/M, u: *SC*, XI (1908), br. 40, 1 str.
245 Split, 7. XI. 1908., u: *SC*, XI (1908), br. 38a, 1 str.
246 Šibenik, 3. XII. 1908., br. 1935, u: *SC*, XI (1908), br. 50, 4 str.
247 Split, 24. II. 1909., br. 42/M, u: *SC*, XII (1909), br. 34, 11 str.
248 Split, 7. V. 1912., br. 120/M, u: *SC*, XV (1912), br. 14, 3 str.
249 Split, 30. XI. 1912., br. 244/M, u: *SC*, XV (1912), br. 28, 2 str.
250 Split, 28. III. 1913., br. 23/M, u: *SC*, XVI (1913), br. 10, 1 str.
251 *SC*, XI (1908), br. 34a, str. 1-2.
252 *SC*, XI (1908), br. 12, str. 1-15.
253 *SC*, XI (1908), br. 34b, str. 1-2.
254 *SC*, XI (1908), br. 8, str. 1.

Natpis mučenika Dujma

Manastirine i okolica

nih časopisa *Rivista di storia antica*, *Römische Quartalschrift* i *Analecta Bolandiniana*, nakon što su pročitala recenziju Kaerove knjige u časopisu *Bullettino di archeologia e storia dalmata*,[255] ispričala znanstvenoj javnosti što su Kaerove netočne podatke iz brošure o natpisu mučenika Dujma objavili kao ispravne. Stoga, Bulić moli Ordinarijat da utječe na uredništvo *Dana* da opozove klevete njemu upućene od Kaera "da je za svoje znanstvene ciljeve hotimično prevario učenjake".[256]

Biskupski ordinarijat je 8. ožujka 1908. izrazio žaljenje što je sjemenišna knjižara na nagovor uredništva *Dana* stavila u izlog Kaerovu brošuru, koja "i kada nebi obstojala pozitivna zabrana Svete Kongregacije nije se mogla tiskati bez predtečne cenzure i odobrenja nadležne Crkovne Vlasti".[257]

Bulić se 14. ožujka 1908. drugi put obratio uredništvu *Dana* i zatražio da se ispravi ono što je u novini objavljeno o Kaerovoj knjizi.[258] Anđeo Mateljan mu je 27. ožujka poslao negativan odgovor riječima: "Pročitao sam ispravke, što su znanstveni časopisi glede Kaerova pisanja učinili. Glede 'Dana' ja nisam mnenja, da bi trebalo da i on to učini. Stručni časopisi moraju to učiniti, jer svak vodi račun o njihovu mnenju u tim pitanjima, dočim drugačije je s novinama, koje nemaju strukovnih ciljeva. Osim toga dosle (!) se pitanje solinskih mučenika zlonamjerno zlorabilo proti crkvi od protivnika, a mislim da bi naše ispravljanje u tu svrhu upotrebili. Naprotiv je svrha 'Danu', da baš na novinarskom polju udesi sav svoj rad tako, da brani i uzvisuje vjeru i crkvu. S tih eto razloga ne mogu Vašoj želji udovoljiti."[259]

255 *BASD*, XXX (1907), dodatak.
256 *SC*, XI (1908), br. 8, str. 2-3.
257 *SC*, XI (1908), br. 26, str. 1-2.
258 *SC*, XI (1908), br. 26, str. 2.
259 *SC*, XI (1908), br. 26, str. 3.

Tužba protiv Kaera

Bulić je protiv Kaera uputio tužbu Biskupskom ordinarijatu u Šibeniku 28. studenoga 1906. godine. Tužbu je podigao zbog Kaerove tvrdnje da je on krivotvorio podatke o okolnostima pronalaska Dujmova natpisa i time prevario znanstveni svijet. Bulić je, po svoj prilici, isti dopis uputio i Biskupskom ordinarijatu u Splitu koji ga je potom obavijestio 9. prosinca 1906. da će istu tužbu proslijediti Crkvenom sudu u Šibeniku. Dan poslije, 10. prosinca, Biskupski ordinarijat u Šibeniku javio je Buliću da će otvoriti zatraženi sudski postupak.[260]

U Šibeniku, u samostanu sv. Lovre, 25. veljače 1907. Kaer se očitovao na Bulićevu tužbu ispred prosinodalnog ispitivača i sudca fra Mate Karduma koji je poslije sastavio Zapisnik na osam stranica.[261] U nadi da će se Bulić i Kaer nagoditi i izmiriti, Kardum je Kaeru postavio pet pitanja koja su se odnosila na vrijeme i mjesto nalaza natpisa mučenika Dujma. Prema Kaerovu mišljenju natpis biskupa Dujma nije pronađen 1874. nego 1873., i nije pronađen u konfesiji bazilike na Manastirinama ili u samoj bazilici nego u njezinoj blizini. Štoviše, Kaer je, prema Bulićevim riječima, tvrdio da je "prijeporni natpis s namjerom i navlaš prenesen s jednoga mjesta na drugo, te da je to bilo uzrokom što se je iskrivilo pitanje arheološko-agiografično Solina".[262]

Što se tiče godine pronalaska ulomka, Kaer je tvrdio da je "na temelju Mittheilungen zaključio da je upitni natpis našast god. 1873. i (da) pri tome zaključku (ostaje)".[263] *Mittheilungen* je bečki časopis u kojem je Mihovil Glavinić prvi objavio ulomak. Iz teksta se zaključuje da je natpis pronađen 1874. godine.[264]

Obzirom na mjesto pronalaska i njegovoga prijenosa u baziliku Kaer je ustvrdio da je natpis pronađen u blizini bazilike i da "mu se čini da (je) dokazao, da je prijeporni natpis prenesen s jednog mjesta na drugi".[265] U zapisniku, nadalje, Kaer tvrdi Kardumu da nije imao nikakvu namjeru uvrijediti Bulića te da je spreman "dati mu zadovoljštinu pismenom izjavom, (...) ali pod uvjetom da i on dolikujućim načinom opozove uvrede koje (mu) je nanio u dotičnim brojevima svoga Bulletina".[266]

---

260 *SC*, XII (1909), br. 34, str. 10.
261 *SC*, X (1907), br. 33.
262 *SC*, X (1907), br. 33, str. 3-4.
263 *SC*, X (1907), br. 33, str. 5.
264 M. GLAVINIĆ, *Inschriftsteine des Museums zu Salona*, u: *Mittheilungen der kaiserliche-königliche Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, n. s., I (1875), str. XLIX, br. 33.
265 *SC*, X (1907), br. 33, str. 5-6.
266 *SC*, X (1907), br. 33, str. 6-7.

Nepomirljivost Bulića i Kaera

Nije trebalo dugo čekati na Bulićevu reakciju na zapisnik Kaerova očitovanja. U svom odgovoru od 25. ožujka 1907. izrazio je nezadovoljstvo Kaerovom spremnošću da mu uputi ispriku u pisanom obliku, ukoliko on sâm povuče uvrede na njegov račun, pa je odlučio da se sudski postupak ne obustavlja.[267] Tako je 1. srpnja 1907. od Biskupskoga ordinarijata u Šibeniku tražio da se požuri usmena rasprava.[268]

Kaer je iz Raslina 18. srpnja 1907. uputio dopis u kojem se osvrnuo na Bulićev dopis. U tekstu je najviše prostora posvetio moralnim principima i načelima logike kojima se branio u polemici, a najmanje konkretnom očitovanju u vezi okolnosti oko spornog natpisa.[269]

Nakon toga, 31. kolovoza 1907. uslijedio je Bulićev žestoki odgovor Kaeru, koji je na mjestima ciničan. U dopisu Bulić tvrdi da Kaer u posljednjem dopisu "prevrće ne samo svoje vlastite rieči, nego prevrće i smisao (Bulićeva) odgovora, te u traženoj obrani prevrće i nauke moralke, tražeći da pitanje skrene iz prave kolotečine". I dalje, Bulić nastavlja: "Ja se nisam potužio na oštre izraze upotrebljene od Preč. Kaera u polemici, dapače u mojoj tužbi izričito sam naglasio, da se razumije i shvaća, te da se može donekle i opravdati upotreba oštrih izraza u polemici, ali da se ne može ni odobriti, ni opravdati, ni mirno propustiti, kada se u polemici stranke late oružja klevete i potvore. Ja se ne tužim, niti bih se ikada potužio na oštrinu izraza Preč. Kaera, već ga tužim jedino za to, što je on mene svjestno i naumice potvorio jednim nedičnim, konkretnim činom, prišivajući meni, da sam naumice prenio jedan nadpis s jednoga položaja na drugi; da sam krivotvorio nepoštenim načinom jednu faktičnu činjenicu e da naumice i namjerno varam znanstveni sviet. Ovo je jedino pitanje koje se u ovom sporu ima riešiti. (...) Obzirom pak da Preč. Kaer neće da otvoreno i podpuno prizna svoju krivnju niti hoće da bezuvjetno popravi zlo učinjeno u čistoj nakani da zagladi nanešenu uvredu, nego hoće da je pokrije izvinjavanjem - podpisani očituje, da uztraje u svojem zahtjevu 28. XI 1906, i da ne može smatrati doličnom izjavu Preč. Kaera, jer se ovdje ne radi o kakvim uvredljivim izrazima nego o jednom nepoštenom činu, što ga je Preč. Kaer podpisanomu prišio. Dokaže li on, da sam ja taj čin počinio, ja kriv; dokažem li ja, da toga nijesam učinio, da što sam tvrdio o fragmentarnom nadpisu da je to sve neoboriva istina, tada je Preč. Kaer kriv potvore i mora snositi sve posljedice, kako je u optužbi zatraženo. Dakle pitanje je o faktu ne o riečima."[270]

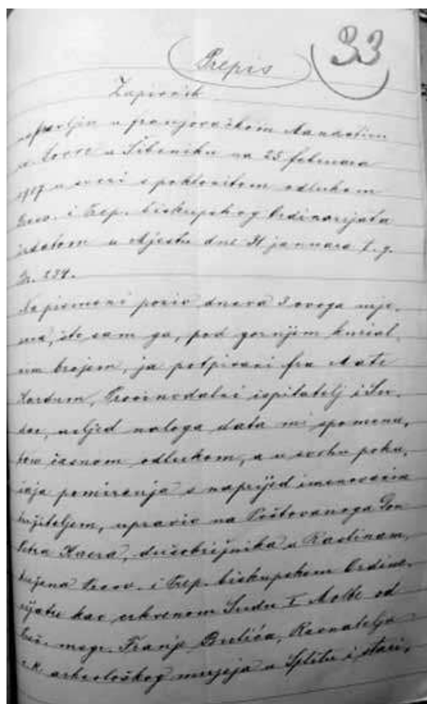
Kaer je nakon gotovo pet mjeseci uzvratio Buliću pismom od 15 stranica. Poslao ga je iz Raslina 22. siječnja 1908. Biskupskom ordinarijatu u Šibeniku, koji ga je

267 *SC*, X (1907), br. 32, str. 1, 5.
268 *SC*, X (1907), br. 43.
269 *SC*, X (1907), br. 49, str. 2-8.
270 *SC*, X (1907), br. 49, str. 8-11.

30. siječnja proslijedio Biskupskom ordinarijatu u Splitu, a ta ustanova 16. veljače Buliću. U pismu je Kaer svoju višemjesečnu šutnju opravdao bolešću i ponovno je izrazio spremnost dati Buliću zadovoljštinu, "ali pod uvjetom da i mons. Bulić dade podpisanomu zadovoljštinu za uvrede koje mu je isti monsignor u svojem Bullettinu nanio".[271] U pismu Kaer opširno analizira spor i ponovno se poziva na načela moralne teologije i zakone logike. Najviše ga smetaju Bulićevi prigovori, koje on smatra uvredama, da ne poznaje arheologiju i topografiju salonitanskoga polja. I ovaj put Kaer ne daje jasan odgovor na Bulićeve upite vezane uz godinu i mjesto natpisa mučenika Dujma i njegovo namjerno premještanje s mjesta nalaza u konfesiju bazilike, nego ponovno tvrdi da je on tako iz objavljene literature zaključio. Korisno je napomenuti da Kaer u tekstu spominje svoje djelo u tisku *Di due frammenti epigrafici nell'archeologia di Salona*, koje koliko mi je poznato, nije nikada objavljeno.[272]

Bulić je Kaeru odgovorio 22. travnja 1908. godine. U dopisu je ponovio svoje dosadašnje stavove, ostajući pri onome što je napisao u tužbi protiv Kaera 28. studenoga 1906., iznoseći da je Kaer "zlobno potvorio tužitelja (Bulića, o.a.), da je počinio znanstvenu prevaru i time zaveo u bludnju učenjake i to sve iskrivljujući činjenice i znajući da njegove (tuženikove) tvrdnje ne odgovaraju istini. Radi se o tome da tuženik dokaže svoje tvrdnje. (...) Što je tužitelj nazvao tuženika neznalicom u arheologiji i što mu je predbacio nepoznavanje topografije solinskog polja, to ne sadržava u sebi nikakve uvrede, već radije opravdanje tuženikove zlomičlenosti. O kompenzaciji bi dakle moglo da bude istom govora, kad bi tuženiku uspjelo da dokaže svoje tvrdnje".[273] Zadovoljštinu koju je Kaer tražio Bulić je nazvao novom Kaerovom insinuacijom kojom je Bulića ponovno optužio za krivotvorenje. Bulić na to nije htio pristati jer bi time priznao "indirektno da tuženik ima pravo".[274] Štoviše, sve što je Kaer napisao u posljednjem dopisu 22. siječnja 1908. Bulić je nazvao "puko cjepidlačenje". Da bi se spor okončao Bulić je tražio da Kaer "dade pismeno na zapisnik i neka tiska na svoj trošak na taljanskom jeziku i razpošlje svim znanstvenim časopisima, svim učenjacima i svim osobam, kojim je poslao i svoje broštire (!), u kojima su sadržane inkriminirane stavke, slijedeću izjavu".[275] Potom slijedi duga izjava na talijanskom jeziku, podjeljena u pet stavki, koju je Bulić sastavio, a u kojoj on traži da Kaer opozove sve što je uvredljivo o njemu napisao u svojim brošurama.[276]

[271] *SC*, XI (1908), br. 12.
[272] *SC*, XI (1908), br. 12, str. 1-15.
[273] *SC*, XI (1908), br. 24, str 18 (2).
[274] *SC*, XI (1908), br. 24, str 18 (2).
[275] *SC*, XI (1908), br. 24, str 19-20 (3-4).
[276] *SC*, XI (1908), br. 24, str 20-21 (4-5).

Prepis

33

Zapisnik

Zapisnik saslušanja Petra Kaera, Šibenik, 25. II. 1907.

Kaer nije prihvatio Bulićeve tvrdnje i "formulu zadovoljštine", što se jasno vidi u njegovom dopisu od 1. kolovoza 1908. godine. Štoviše, u završnom dijelu dopisa ponudio je svoju formulu zadovoljštine, te će, ako je Bulić prihvati do 25. kolovoza 1908., kada je trebala izići njegova knjiga *San Doimo vescovo e martire di Salona nell'archeologia e nell'agiografia*, prihvatiti i on Bulićevu. Kaer opet ne daje odgovor na Bulićeve upite nego ponovno tvrdi da nije imao nikakvu namjeru povrijediti Bulića.[277]

Bulićev odgovor uslijedio je 24. rujna 1908. i bio je vrlo kratak: "Na sastavak Preč. Don Petra Kaera od 1 kolovoza t. g., koji je potpisani primio nazad nekoliko dana na povratku sa znanstvenoga putovanja i koji se u privitku povraća, on drži suvišnim dati bilo kakav odgovor, jer nije bila i ne može biti namjera potpisanoga voditi polemiku sa tuženikom. Izjavljuje samo, da ne prihvaća ponudjenu tuženikovu izjavu, jer ne odgovara propisim zakonskim i nije onakova kokovu je on zatražio, pa stoga pita, da bude prosljedjena parnica."[278]

Prvostupanjska presuda i utoci Bulića i Kaera u Zadar i Rim

U Šibeniku 3. prosinca 1908. biskup Vinko Pulišić i devet prosinodalnih ispitatelja i sudaca donijeli su presudu o Bulićevoj tužbi Kaera. Odbili su Bulićevu molbu da se otvori sudski postupak, čime su uvažili Kaerovu "zakonito dokazanu peremptornu excepciju retorsije", koju je on uputio sudu 2. prosinca 1908., dan prije izricanja presude.[279] Ukratko, prema tekstu presude, Bulićeva molba je odbijena zbog iste uvrede koju je on nanio Kaeru, proglasivši ga neznalicom u arheologiji.

Na izrečenu presudu Bulić je tražio utok Metropolitanskom sudu u Zadru. Obratio se Biskupskom ordinarijatu u Splitu 18. prosinca 1908. i od njega zatražio da se svi spisi proslijede u Zadar. Uz to, od splitskoga Ordinarijata je zatražio da mu

[277] *SC*, XI (1908), br. 40, str. 2-6.

[278] *SC*, XI (1908), br. 40, str. 7.

[279] *SC*, XI (1908), br. 50, str. 2-5.

pošalje i Kaerov dopis od 2. prosinca 1908. u kojem je on iznio razloge zbog kojih je Bulićeva tužba i odbijena.[280] Nakon toga Bulić je 23. siječnja 1909. uputio zahtjev Biskupskom ordinarijatu u Šibeniku za dostavom Kaerova dopisa,[281] i treći put 19. veljače 1909., također, spomenutom Ordinarijatu, ali ovoga puta preko Biskupskoga ordinarijata u Splitu.[282]

Nakon izrečene presude i neuspjelih pokušaja da mu se dostavi Kaerov dopis, Bulić je 24. veljače 1909. preko Biskupskog ordinarijata u Splitu uložio utok Metropolitanskom sudu u Zadru.[283] On se sudu najprije potužio da je iz povjerljivih izvora doznao da je Kaeru pravnu pomoć u parnici pružio fra Mate Kardum, sudac izvjestitelj i sastavljač presude.[284] Obrazlažući svoj utok Bulić je tvrdio da je veća uvreda koju je njemu nanio Kaer od uvrede koju je on nanio njemu. Tako on veli: "Objeda Kaerova jest potvora konkretna, nepoštena čina, koji se ničim opravdati ne može i koja uvrijegjenoga prikazuje varalicom. Nasuprot potpisani kaže Don Petru Kaeru da je neznalica, a tim ga opravdanim načinom kvalificira. Biti varalica jest nepošteno i samo nepošteno, i svatko može i mora da ne bude takav, inače je sramotan. Biti neznalica nije nepošteno, te bez sramote može se takovim biti i nije svakomu moguće da takav ne bude."[285]

U sljedećem dopisu od 27. veljače Bulić je molio Biskupski ordinarijat u Šibeniku da sve parnične spise dostavi Nadbiskupskom ordinarijatu u Zadru.[286] Konačno, početkom ožujka 1909. do Bulića je stigao Kaerov dopis od 2. prosinca 1908., na temelju kojeg je izrečena presuda.[287]

Dana 28. listopada 1909. Metropolitanski sud u Zadru dokinuo je prvostupanjsku presudu šibenskoga crkvenog suda i zatražio da se molba ponovno razmotri. Na drugostupanjsku presudu zadarskoga suda Kaer se žalio Metropolitanskom sudu trećeg stupnja u Gorici. Žalba mu je odbijena, pa se on 29. prosinca 1909. žalio u Rim Sv. Kongregaciji konzistorijalnoj, koja je 3. veljače 1910. zatražila od Šibenskoga ordinarijata da nastoji oko izmirenja Bulića i Kaera.

Iz Bulićeva dopisa Biskupskom ordinarijatu u Šibeniku od 7. svibnja 1912. jasno se vidi njegovo nezadovoljstvo zbog sporosti parnice. Prošle su još dvije godine i do presude nije došlo.

280 *SC*, XI (1908), br. 50, str. 6.
281 *SC*, XI (1908), br. 50, str. 7.
282 *SC*, XI (1908), br. 50, str. 8.
283 *SC*, XII (1909), br. 34.
284 *SC*, XII (1909), br. 34, str. 2.
285 *SC*, XII (1909), br. 34, str. 4-5.
286 *SC*, XII (1909), br. 34, str. 12-13.
287 *SC*, XII (1909), br. 34, str. 15-16.

Don Frane Bulić, čuvar starina (17)

Solinska kronika, br. 188, 15. V. 2010., str. 18-19.

Po završetku studija u Beču Bulić se uz rad u prosvjeti kao učitelj, ravnatelj škole i školski nadzornik gotovo pedeset godina posvetio sakupljanju starina i konzervatorskoj službi. Kao konzervator i ravnatelj splitskoga Arheološkog muzeja dao je ogroman doprinos sakupljanju i čuvanju povijesno-kulturne baštine po cijelom Jadranu i mjestima u zaleđu. Spasio je brojne umjetnine, arhivsku građu, etnografske predmete, epigrafski i arheološki materijal. Ulagao je mnogo u spašavanje spomenika i obnove crkava. U radu je pokazao iznimnu sposobnost pregovaranja, a zahvaljujući upornosti uspio je rješavati naizgled nerješiva pitanja. No, valja reći da je u radu nailazio i na nerazumijevanje te je ponekad ulazio u otvorene sukobe, a u svojoj gorljivosti i brizi za očuvanjem baštine koji put je donio i dvojbene prosudbe u vezi pojedinih spomenika. Uz sve nabrojeno, teško je ne suglasiti se da Bulić spada u najplodonosnije i najpoznatije čuvare naše povjesno-kulturne baštine.

Muzejski rad i konzervatorske službe

Vrativši se nakon dovršenoga studija iz Beča, Bulić je kao prosvjetni radnik djelovao u dubrovačkoj Klasičnoj gimnaziji tri godine (1874.-1877.). Službu školskog nadzornika za područje Zadar-Benkovac obavljao je pet godina (1878.-1883.), dok je najviše godina radio u splitskoj Klasičnoj gimnaziji, najprije kao učitelj jednu (1873.-1874.), potom kao ravnatelj iste škole trinaest godina (1883.-1896.), kada je prisilno umirovljen.[288] Od nabrojenih službi, posebno ona nadzornička, omogućila mu je česta putovanja za vrijeme kojih je veliku pažnju poklanjao i spomeničkoj baštini.

Od 1880. počinje Bulićeva konzervatorska djelatnost. Te godine imenovan je konzervatorom za povijesne spomenike za područje Zadra i Benkovca. Dolaskom u Split 1883. imenovan je 28. rujna konzervatorom spomenika za kotare Split, Sinj, Imotski, Makarsku, Metković i Hvar. Malo zatim postao je i član Uresnog povjerenstva splitske Općine koje je vodila brigu o uređenju Splita. Valja istaknuti da je dolaskom u Split 1883. imenovan i ravnateljem Arheološkog muzeja, na čijem čelu je ostao četrdeset i tri godine.

288 Podatci o Bulićevom radu u muzeju i na zaštiti spomenika preuzeti su iz: M. BONAČIĆ MANDINIĆ, *Nacrt za kronologiju…*, str. 74-148; N. CAMBI, *Frane Bulić*, u: F. BULIĆ, *Izabrani spisi*, Split, 1984., str. 7-52.

Priznanje za rad Buliću je iskazano i 1908., kada ga je Gradsko poglavarstvo u Zagrebu izabralo za člana Komisije za ocjenu natječajnih radova u svezi regulacije Kaptolskoga trga i okolice. Nešto kasnije, 1911., izabran je za člana Vijeća za spomenike Austro-Ugarske Monarhije sa sjedištem u Beču, a 1913. postao je konzervator Arhivskog vijeća Archivrata u Beču. Iste godine 23. kolovoza imenovan je voditeljem novoosnovanog Konzervatorijalnog ureda u Splitu za područje od Paga do Boke Kotorske. Na toj službi ostao je trinaest godina, sve do umirovljenja 1926. godine. Bez sumnje, brojne i dugotrajne službe Bulić je svojim radom opravdao te time udario dobre temelje budućim generacijama i institucijama u sakupljanju, čuvanju i predstavljanju povijesno-kulturne baštine.

Uhoda za blagom

Bulić se svim srcem posvetio sakupljanju svega što je smatrao važnim i to pohranjivao u arhive, ponajviše u splitski Arheološki muzej. Zahvaljujući njegovoj upornosti i umješnosti pregovaranja, u Splitu je sagrađena nova muzejska zgrada. Zemljište je otkupljeno 1901., gradnja je počela 1912., a sve je dovršeno 1914. godine. Kako je poslije Prvoga svjetskog rata zgrada dodijeljena američkoj mornarici i jugoslavenskim oficirima, useljavanje je započelo 1921., a zgrada je otvorena godinu dana kasnije. Isto tako, Bulić je na Manastirinama dao podići Tusculum, jedinstvenu građevinu u kojoj je predviđena kuća za čuvara i radna soba s pričuvnom bibliotekom. Jedinstvenost objekta čine razni uglavnom antički ulomci, prikupljeni najviše po Saloni, kao i stupovi sa staroga zvonika splitske katedrale, čijem se rušenju Bulić protivio. Kako nije uspio u zaustavljanju rušenja zvonika, ulomke je dao pokupiti i postaviti u vrt pored novosagrađene kuće.

Ulomci uzidani iznad ulaznih vrata u Tusculumu

Preuzimanjem ravnateljske službe, Arheološkom je muzeju darovao svoju privatnu kolekciju koju je dobio dok je bio školski nadzornik. Kao ravnatelj muzeja te kao utemeljitelj i voditelj društva "Bihać" doslovno je rastvorio Salonu i lokalitete po Dalmaciji. Obilazeći crkve i arhive po Dalmaciji, a i šire, stvorio je baštinski kolaž iz kojih se izdvajaju arheološki i epigrafski spomenici, od kojih neki po važnosti nadilaze lokalne okvire.

Zanimljiv je podatak N. Cambija da je Bulić za splitski muzej sakupio oko 100 000 predmeta. Prema nekim podatcima sam je inventirao oko 25 000 predmeta. Gdjegod bi nailazio na etnografski materijal, arhivalije i razne umjetničke predmete, nije štedio novca da ih otkupi. Čak je u otkupe ulagao i vlastita sredstva. Tako je uspio otkupiti i dva vrijedna gotička zvona iz 1415. i 1467. godine. Prvo je kupio 1894. u splitskoj ljevaonici Cukrov, koja ga je bila otkupila da ga pretopi, a drugo 1897. u Čari na otoku Korčuli.

Dolaskom u splitski Arheološki muzej zatekao je oko 1 200 natpisa. Istražujući tri najvažnija salonitanska lokaliteta - Manastirine, Marusinac i Gradske bazilike - otkrio je veliki broj novih, tako da je nakon umirovljenja zbirku povećao na otprilike 5 000 natpisa. Sve natpise je katalogizirao i objavio čime je dao najveći doprinos hrvatskoj epigrafiji.

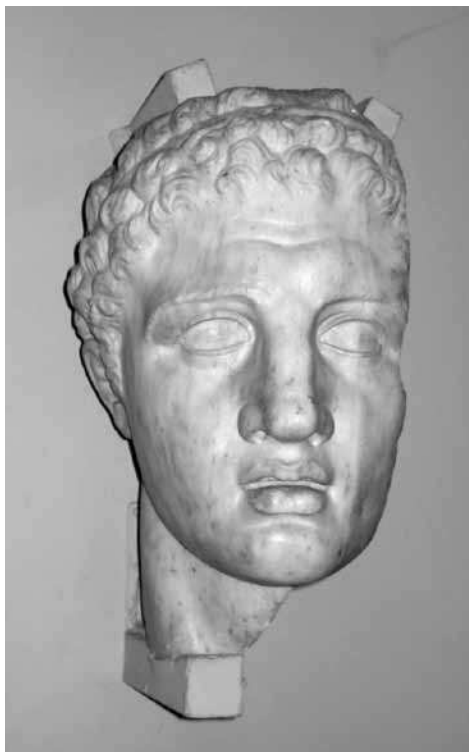
Od brojnih nabava ističem dva sarkofaga koji su bili u vlasništvu Crkve. Prvi je sarkofag s prikazom motiva lova na kalidonskog vepra, koji je stajao pred splitskom krstionicom. Drugi je vrlo poznati sarkofag s prikazom prijelaza Izraelaca preko Crvenoga mora, koji se nalazio u crkvi sv. Frane na splitskoj Rivi. Visoki iznos od 8 000 kruna, koji su franjevci tražili za otkup, uspio je namaknuti u Beču, u Ministarstvu nastave i bogoštovlja, kod svoga nekadašnjeg profesora Hartela. On ga je uspio nagovoriti da mu 6 000 dadne kao ministar kulture, a 2 000 kao ministar bogoštovlja. Tako je i bilo.

Od Donata do Kamerlenga

Bulić je drugačiji odnos prema spomeničkoj baštini u odnosu na prethodnu praksu iznio u prosincu 1909. u svojoj okružnici upućenu općinskim upraviteljstvima i kotarskim poglavarstvima. U tekstu između ostalog stoji: "Često se zbiva, da se pri gradnji novih kuća ili pri popravljanju i nadograđivanju starih, pri ostvarenju ili uregjivanju novih ulica, plokata, osobito u gradovima ili mjestima povjesničkih zgrada i uspomena, ne pazi na znamenitosti pojedinih kuća, uzetih po sebi, na njihovu povjesničku ili umjetničku vrijednost, a što je valjda još gore, gubi se s vida okolnost da naime svaka povijesna ili umjetnička zgrada ima ne samo svoju vrijednost kao taka, nego i svoju vrijednost u skupini zgrada, megju kojima stoji, dapače da jedna zgrada može imati u sebi malu ili manju važnost s povjesničkog ili umjetničkog gledišta, ali veću sa pogleda ambijenta u kojem stoji s pogleda slikovitosti."

Bulićeva borba za svaki spomenik započela je u Zadru na crkvi sv. Donata dok je vršio službu školskog nadzornika za područje Zadra i Benkovca. Rezultate rada objavio je zajedno s Aloisom Hauserom. Od angažmana u Šibeniku izdvajam njegovo praćenje popravka nekoliko slika u crkvi Valverde u izvedbi restauratora Lukescha.

Od zaštitnih djelatnosti u zaleđu Trogira i Splita, u Poljicima, Imotskoj krajini, te u Vrgorcu i Neretvi, valja izdovjiti neke važnije. Zanimao se 1901. za pravoslavnu crkvu u Broćancu prije njezina rušenja. Bio je u vezi sa sinjskim franjevcima koji su istraživali antički Aequum, Čitluk kod Sinja. Tražio je od sinjske Općine 1902. zabranu kopanja na Gardunu. U Imotskoj krajini, na Kamenmostu i Podbablju, uspio je 1885. spasiti nekoliko arheoloških nalaza. Nešto kasnije, potkraj 19. stoljeća radio je na spašavanju stećaka u Imotskoj krajini. Bio je ljut zbog uništavanja stećaka kod kuće Bekavac, pokraj tzv. Rimskoga puta u Lovreću. Za stećke se borio i 1909. godine. Imao je želju otkupiti zbirku poljičkih spomenika u Gatima. Uspjelo mu je 1893. spriječiti da se srednjovjekovni kameni ulomci iz poljičkih Jesenica odnesu u Knin. Od vrgoračkog župnika tražio je 1897. izvještaj o rušenju stare crkve u kojoj su trebali biti tragovi džamije. Molio je da se sačuvaju stari predmeti od metala i drva te natpisi, arhitektonski ukrasni dijelovi i nadgrobne ploče. Brinuo se i za spomenike u Naroni.

Glava Herakla, Sinj,
Franjevačka arheološka zbirka

Veliku pažnju posvetio je Bulić spomenicima na Visu i na Hvaru. Priječio je 1890. odnošenje velikog rimskog kipa iz kuće Dojmi u Visu, dok je 1912. doprinio popravku stropa u crkvi sv. Ciprijana. U Hvaru je popravljao zvonik sv. Marka. Intervenirao je kad je neki fotograf skinuo i oprao sliku Posljednje večere iz franjevačkog samostana. Hvarskoj je općini 1897. uputio prigovore jer je dala odobrenje da se iza stare lože sagradi previsoki hotel te je prosvjedovao što se ruše zidovi kule pokraj lože. Izdao je 1901. dozvolu za proširenje crkve u sv. Nedjelji, a 1912. pratio je popravak renesansnog srebrnog križa iz Vrboske.

U Trogiru je spriječio da se kula Kamerlengo pretvori u skladište duhana te da se grbovi s kule prebace na općinsku zgradu. Sudjelovao je u popravku Lože i dominikanske crkve. Kad je crkovinarstvo prodalo crkvu sv. Barbare, ponovno ju je otkupio. Njegovom zaslugom 1897. u katedrali se popravljaju kipovi u kapeli Nikole Firentinca. Početkom 20. stoljeća popravio je orgulje i strop u crkvi sv. Petra.

Unutrašnjost trogirske katedrale

Usprotivio se 1893. odnošenju srednjovjekovnih kamenih ulomaka iz Kaštel Sućurca u Knin. Od općine Kaštel Stari 1909. je zatražio da se popravi kula Ćipiko. U Solinu je 1912. zabranio gradnju dvorane uz crkvu Gospe od Otoka. Brinuo se i za spomenike u Makarskoj pa je 1899. predložio Središnjem povjerenstvu popravak crkve sv. Filipa, a 1909. pomogao je u popravku srednjovjekovne crkve sv. Ivana u Podacima.

Peristil u sjeni Grgura

Bulić je najviše djelovao u Splitu. Nabrajam samo najvažnije zahvate. Renesansni reljef Gospe uzidan na ostatcima zida na Pisturi popravljen je 1897. godine. Iste godine popravljena je kula franjevačkoga samostana na Poljudu i otvoren grob Tome Nigrisa, iz kojeg su predmeti pohranjeni u samostan. Popravci na samostanu na Pojišanu izvedeni su 1912. godine.

Od splitskog kaptola je tražio 1897. da iz porušene crkve sv. Mihovila premjesti oltar u crkvu sv. Dujma i Staša. Istom kaptolu je 1903. zapriječio da uz katedralu sagradi veću te da stara misna ruha proda Muzeju za umjetnost i obrt u Beču. Nakon što je 1889. Središnjem povjerenstvu predložio povratak Buvinovih vratnica na katedrali, za iste se zalagao te su 1908. i obnovljene.

Zbog nedostatne brige 1905. je tražio da se stari općinski arhiv prenese u Historijski arhiv u Zadru. Kada je započeo Prvi svjetski rat, vrijedne materijale iz Arheološkog muzeja spremio je u sanduke koje je potom dao prebaciti u Sinj. Nakon rata sudjelovao je u vraćanju umjetnina koje su se u tijeku rata nalazile na popravku u Beču.

Za Dioklecijanovu palaču se najviše borio. Najviše njegovom zaslugom Središnje povjerenstvo za spomenike u Beču poslalo je 1902. prijedlog Zakona o čuvanju Dioklecijanove palače, a 1903. je imenovalo posebno Povjerenstvo za palaču. Nakon dugotrajne borbe uspjelo mu je palaču uknjižiti kao državno vlasništvo i time steći više ovlasti u njenoj zaštiti. Tako je branio gradnju u blizini palače i kanoniku Zeli-

ću, koji se nije pridržavao uvjeta konzervatora. Bio je protiv ogoljavanja Mauzoleja od ostalih okolnih zgrada i zaštite njegove unutrašnjosti na način da se zamijene stari kapiteli novima. Spriječio je rušenje crkvice na Protironu i crkvice sv. Roka na Peristilu. K tome, dao je 1908. obnoviti crkvicu sv. Martina iznad Zlatnih vrata palače, a 1912. i zidove Vestibula.

F. Bulić tjera Grgura Ninskoga s Peristila

Postavljanje spomenika Ivana Meštrovića Grguru Ninskome na Peristilu 1929. velika je i još do kraja neobrađena tema. Bulić je dobro znao da iza postavljanja spomenika stoji aktualna politika. Niti tada, kao osamdesetogodišnjak, nije popustio pritisku javnosti te je pokazao svoju dosljednost i nepokloebljivost. Znao je dobro da se spomenik postavlja voljom političke elite te da će jednog dana od tamo biti i maknut. Tako je i bilo.

Bulićevi neuspjesi i dvojbene odluke

Unatoč sposobnosti i ugledu Bulić nije uspio provesti u djelo sve što je htio, te je, u najmanju ruku, donio i neke vrlo dvojbene konzervatorske odluke. Bio je protiv zaštite unutrašnjosti Mauzoleja na način da se zamijene stari kapiteli novima. Kapiteli su ipak zamijenjeni. Bezuspješno se borio protiv rušenja bivše zgrade Trogirske biskupije; zgrada je srušena, a na njezinom mjestu je sagrađena nova sudska palača. Bio je protiv rušenja staroga zvonika splitske katedrale; zvonik je zamijenjen novim. Usprotivio se gradnji Hrvatske vjeresijske banke uz Hrvojevu kulu u Splitu. Nije mu pomogla ni intervencija kod prestolonasljednika Franje Ferdinanda.

Među dvojbene odluke može se ubrojiti don Franin zahthev da se stara zgrada splitske biskupije, koja se nalazila sa sjeverne strane Mauzoleja, ne obnavlja nego potpuno ukloni, jer je prema njegovu mišljenju bez umjetničke vrijednosti. Odluku je promijenio, ali do obnove nije došlo jer je zgrada 1924. stradala u požaru. Zatim je izdao dozvolu da se u Starom Gradu sruši stara dominikanska crkva iz 1575. godine. Krajem 19. stoljeća potpisao je dozvole za rušenje crkve u Ravči kod Vrgorca, u Gdinju na otoku Hvaru i crkve u Vidu, koja je bila sagrađena na ostatcima rimske Narone.

Neustrašivi čuvar

Nije se Bulić ustručavao prepirati s vlastima kada su svote za otkupe prelazile odobrenu visinu. S Ministarstvom financija u Beču ušao je u sukob zbog plana da se Dioklecijanova palača pretvori u kamenolom iz kojega će ministarstvo izvlačiti materijalnu korist. Osobito je bio gnjevan kada ne bi uspio otkupiti materijal za Muzej. Tako je žalio za tristotinjak gema iz Asserije, iz zbirke Meneghelli u Zadru, koje je otkupio Arheološki muzej u Zadru, koji je tada bio pod upravom Italije. Bulić je smatrao da je ta zbirka izgubljena za našu zemlju. Ušao je u vrlo oštar sukob s don Šimom Ljubićem koji je za Arheološki muzej u Zagrebu otkupio vrijednu zbirku Vicka Solitra, koja je potjecala uglavnom iz Salone.

Solinski težaci su teško shvaćali zašto je Bulić dao više novca za natpis svećenika Ivana s Marusinca, nego za nekoliko metara vinograda. U trenutku plaćanja Bulić je dobro znao zbog čega to čini. Uskoro su to počeli shvaćati i težaci. Danas se tome više nitko ne čudi.

Naprijed učitelju! (18)

Solinska kronika, br. 189, 15. VI. 2010., str. 18-19.

U dosadašnjih sedamnaest nastavaka nastojao sam javnosti približiti život i rad don Frane Bulića. Koristio sam se uglavnom općepoznatim činjenicama, objavljenim po raznim publikacijama, koje sam nadopunjao novim podatcima iz Bulićeve korespondencije pohranjene u priručnoj biblioteci Katoličkoga bogoslovnog fakulteta u Splitu. Da podsjetim: Bulićeva ostavština obuhvaća dvadeset i sedam svezaka, u kojima se nalazi oko tisuću i dvije stotine pisama, dopisnica, razglednica i brzojava. Obilnoj korespondenciji pridodane su razne brošure, novinski isječci, pozivnice, promemorije, članci i nekoliko knjiga.

Za posljednji nastavak ovoga feljtona izdvojio sam iz ostavštine dio Bulićeve korespondencije s nekoliko poznatih osoba, ponajviše njegovih učenika i prijatelja. Tako su analizirana pisma koja su Buliću poslali Jakov Ceresatti, Ante Katalinić (ljekarnik), Ante Katalinić (profesor), Marko Perojević, Kerubin Šegvić, Tadija Smičiklas, Jakov Michieli, Josip Jiriček i Ante Alfirević. Izdvajam nekoliko zanimljivijih tema.

Muke po Kerubinu i don Lukini ekzemi

U jednom od pisama, Splićanin don Kerubin Šegvić, povjesničar i književnik jada se don Frani da u Kotoru živi bez ikakvih knjiga. Ako mu nešto zatreba, potraži u biblioteci, ali ima velike probleme oko posudbe. Kako sam piše: "Biblioteka je zapečaćena sa sedam pečata!!" Još teži problem koji ga je pratio bio je i nedostatak novca. Tako se žali da nije u stanju nabaviti pisaći stroj, neophodan za spisateljski rad. Vrlo je zanimljiva i Šegvićeva tvrdnja: "Hrvati će proganjati Hrvate za slogu sa Srbima!!"[289] Valja napomenuti da je Šegvić u početku stvaranja NDH bio u hrvatskom izaslanstvu u Italiji, o čemu je objavio knjigu *U prvim mjesecima stvaranja NDH*. Nakon rata je osuđen kao neprijateljski suradnik i strijeljan.

O Vranjičaninu don Luki Jeliću, možda najosebujnijem svećeniku splitske Crkve, plodnom piscu, profesoru, arheologu, prevoditelju, prirodoslovcu i sakupljaču narodnog blaga, bilo je govora u jednom od prethodnih feljtona (studeni 2009.). Don Luka je često poboljevao, i evo što je o tome don Frani pisao profesor don Ante Katalinić: "Ne znam jeste li čuli o bolesti don Luke Jelića. Još ovih praznika bila su mu dva lišaja (ekzema) jedan na desnoj nozi a drugi na lijevoj nozi. Liječio ga je onda Marčelić i poslije dva ili tri mjeseca liječenja nestalo im traga. No bit će dva-

[289] Kotor, 14. II. 1905., u: *SC*, VIII (1905), br. 17.

naestak i više dana, da su mu se opet pojavili i to ne samo na prijašnja dva mjesta, nego još i na desnoj ruci i gdje gdje po ostalom tijelu. Stoga je sada poslan liječniku, liječi ga neki ćifut Ohorovicj te ima nade da će do kojih dvanaestak dana biti izliječen. No pošto uvijek ostaje pogibelj, da se bolest povrati, jer je dosta da ostane i samo jedan bacil, a da opet nastane infekcija, odlučio je netom se prilično izliječi (!), poći u Beč ili kamo drugamo, da se savjetuje s kojim specialistom. U tu svrhu već je danas zaiskao od nadbiskupa dopust od 2 ili 3 mjeseca koji će mu biti dozvoljeni. Kroz ovo vrijeme red će biti, mene da dupliram povijest što ću rado učiniti radi don Luke premda će mi biti teško. Sa svom svojom bolešću ipak Luka neumorno radi na svojim člancima o glagoljici..."[290]

Nadarbina sv. Marte i martirologij trogirske crkve

Zanimljive podatke o trogirskoj Crkvi uputio je don Frani Trogiranin don Marko Perojević (16. X. 1876. - 28. IX. 1943.), povjesničar i publicist. Don Marko mu je poslao rukopis Nadarbine sv. Marte te ga zamolio da ga pregleda i popravi. Uz to je zamolio don Franu za pomoć u svezi rodoslovlja obitelji Buffalis i Borgaforte.[291] U drugom pismu don Marko ga obavještava o Martirologiju trogirske crkve, koji je unazad godinu dana slučajno dobio na uvid od remete, pregledao, te iz njega prepisao neke bilješke. U siječnju 1900. Perojević je martirologij ostavio u sakristijski ormar u kojem su se nalazili misali i brevijari. Gdje se nakon toga rukopis nalazio, Perojeviću nije bilo poznato.[292]

Pad Salone i opatica Ivana

O padu Salone i opatci Ivani u nekoliko pisama progovara češki povjesničar Josip Jireček (24. VII. 1954. - 10. I. 1918.). Za hrvatsku povijest važne su njegove rasprave iz dubrovačke srednjovjekovne povijesti, posebice o značenju Dubrovnika u povijesti trgovine te o dubrovačkoj diplomaciji.

Analizirajući otisak prelomljenog natpisa opatice Johanne Sermensis, na kojem su preostala slova indikcije Q…TADECIMA, Jireček je predložio čitanje *q(uar)tadecima*, za razliku od drugih koji su u natpisu vidjeli *q(uin)tadecima*. U tih nekoliko uništenih slova gotovo da leži ključ rješenja pada Salone. Prema Jirečeku, ako je u natpisu urezana četrnaesta indikcija, onda je opatica umrla 551., ako je pak petnaesta, riječ je o 612. godini, u što je Jireček sumnjao.[293]

[290] Zadar, 4. III. 1905., u: *SC*, VIII (1905), br. 7.
[291] Dolac Donji, 29. IX. 1900., u: *SC*, III (1900), br. 41.
[292] Dolac Donji, 6. X. 1900., u: *SC*, III (1900), br. 60.
[293] Beč, 16. XI. 1901., u: *SC*, IX-2 (1906), br. 28.

Nadalje, u drugom pismu Jireček raspravlja o opatici Ivani: "Zašto se opatica Ivana zove Sermensis? U to vrijeme nije bilo običaj zvati ljude po mjestima, odakle su došli, osim malih iznimaka. U Solinu svakako u 6. vijeku je bilo dosta bjegunaca i izseljenika iz Sirmia. Ako bi Ivana bila opatica kakvoga samostana ženskoga u Sriemu, pa je umrla 612. u Solinu u vjeku 40 godina, bila bi imala kod pada Sriema g. 582 samo deset godina, ma ovako malo djete nemože biti opaticom!"[294]

Sv. Dujam

Pitanje sv. Dujma i splitske tradicije ispunjalo je novine i znanstvene publikacije, ali je često spominjano i u pismima Jakova Michielija, Jakova Ceresattija, Tadije Smičiklasa i Ante Alfirevića.

Veliki don Franin prijatelj Jakov Michieli u jednom od brojnih pisama osvrće se na sukob oko sv. Dujma: "Cienim da posli ovoga što je napisao I. S. B. L. (Josip Bervaldi, o. a.) smiriće se i Kaer i Marković, oba strukovnjaka in ottantesimo. Ali ja sam uvjeren da ni prvi, ni drugi nisu ništa pisali od njihove glave, i da tu po sridi ima koji drugi nagovaratelj. I bez sumnje, kako može pisati jedan mali župnik i jedan kukavni fratar o stvarima kojih ni malo znadu, ni ti imadu pojma, jer nisu, more biti, nikad ni vidili izkopine solinske, i ako su jih vidili jedan, oli dva puta slučajno, to ne more jih uvlastiti da izreku jedan sud pozitivni. Za to hoće se znanost ne astratta, nego positiva, i bez prave pozitivne znanosti, nemore se ne samo pisati, ali i ne govoriti o jednome predmetu, gdi jedino strukovnjaci mogu izreći sud. Vidim da ovi blaženi Sveti Dujam, dao ti je dosta po glavi, ali kad si ti s dobrom namjerom htio ustvrditi i prikazati istinu, oni isti biće ti haran."[295]

Nakon rasplamsavanja sukoba Jakov Ceresatti u čudu piše: "Ljubljeni Učitelju! Amo nas je ko grom iz vedra neba zapanjila vijest u Hrvatskom Pravu, gdje se javlja pod 'Biskup Nakić proti mru. Bulića', da Vam je biskup zabranio pisati o mučenicima solinskim (izdavanje) Bullettina i 'glasa se da ga je suspendirao od mise', te zabranio raspačavanje znanstvene rasprave o Sv. Duji (valjda onu od Matiaševića). Ne znam, je li u stvari tako, ali mi se čini, da će biti poznavajući odnošaje i značaj biskupa, Maroevića et comp. To me silno uzrujalo. Ne mislim, da znanost nigda ne može biti proti vjere, ni vjera proti pravoj znanosti. Stoga da ćete vi već učiniti svoju. Uprav čudno je od ljudi, koji se svedjer – tobože - drže odredaba Rima, nijesu znali za papinu bulu *Officiarum ac munerum* glede izdanja knjiga te dopustila kurija-ordinarijat izdanje brošure Devića."[296]

---

294 Beč, 9. VII. 1907., u: *SC*, IX-2 (1906), br. 33.

295 Trst, 26. XII. 1906., u: *SC*, IX-2 (1906), br. 9A.

296 Zadar, 11. III. 1901., u: *SC*, IV (1901), br. 22.

F. Bulić u dvorištu Arheološkog muzeja Split (I. Meštrović)

Svoje mišljenje o sukobu iznio je i Tadija Smičiklas: "Ta kada ljudi àla biskup Nakić stoji na stanovištu, da sva znanstvena pitanja stoje pod kontrolom crkve, da svećenik bez dozvole svoje oblasti crkvene i nebi smio rešavati nikakvih znanstvenih pitanja, kada 'majka' crkva ima samo; onda je naravno, da se nije crkva 'umješala' u kakva znanstvena pitanja, već se jadni svećenici mješaju u vlast biskupa ili 'majke' crkve, kada bez dozvole obradjuju znanstvena pitanja. Kada ovo čovjek promisli, onda se doista i ne ima čuditi onim stvarima u Francuskoj."[297]

Profesor teologije Ante Alfirević s žaljenjem konstatira: "Vrlo mi je žao, da je do toga došlo. Svakako ste radili za znanost, ali ujedno i u službi vjere. Zahtijeva li sada crkvena disciplina, da se privremeno ustegnete od vaših publikacija, to ne može biti nego pohvalno, poslušate li više naredbe: bolji je posluh, nego li posvetilište. Valjda protivnici očekuju od Vas protivan korak, ali se varaju, ako misle, da Vam je u ovom pitanju do osobnosti. Dakako protivnici će ovu zabranu shvatiti kao potvrdu njihove antiteze, nu ko da ih takove poduči o protivnome? U ostalom, ako je Rim za to, da se ustegnete od publikacije, nije Rim proti i Vi se obratite utokom amo."[298]

Timeo Hungaros ili malo pravih Hrvata

Slijedi nekoliko zanimljivih razmišljanja Tadije Smičiklasa i Jakova Michielija o Hrvatima, Mađarima i Talijanima, točnije o prisezanjima ovih posljednjih na hrvatske prostore, kao i o inertnosti Hrvata, posebno Dalmatinaca.

Tadija Smičiklas u pismu piše o političkim prilikama u Hrvatskoj: "Ja sam pesimista više nego što sam prije bio. Timeo Hungaros et dona ferentes, ali ne ima taj niti dona, nego samo neko lizanje, koje je kadro naše ljude sasvim pred narodom kompromitovati."[299]

U drugom pismu veli: "U sv. Jerolimu svatko gospod samo nije Hrvat. Piše mi dr. Horvat da će se valjda vratiti kući. On je tamo kapelan crkve i amen. Drugo je sve u

[297] Zagreb, 18. I. 1907., u: *SC*, X (1907), br. 15.
[298] Rim, oko 5. travnja 1901., u: *SC*, IV (1901).
[299] Zagreb, 29. VI. 1906., u: *SC*, IX-1 (1906), br. 64.

rukama Talijana Lurida. Magjari se upiru da dodje zavod u ruke Magjara, te dodje za poglavara Magjar."[300]

O Hrvatima u Trstu svoje mišljenje don Frani uputio je Jakov Michieli riječima: "Ja šetam dosta i kad mi dodije šetati onda prodjem vrime u hrvatskom skupu gdi imade 200 članova, a posjetaju pet, šest najviše. Kažu da imade ovih od 12 do 14 000 Dalmatinaca ali žali Bože po sve malo pravih Hrvata."[301]

Spominjuć se dakle Vaše dobrote...

Doživio je don Frane i neugodnih susreta u Splitu. Vidljivo je to iz jedne njegove bilješke, koju je pridodao pismu don Ante Katalinića. Ovo te bilješke: "Jednog jutra od 8.-9 mjeseca decembra 1904 ili siječnja 1905 ali priličnije decembra 1904, D. Frane Bulić našao u knjižari Sjemeništa D. L. Matošića, te mu prigovorio kako se ono u Danu piše neznajući povijest razvitka grada Splita i da se piše proti, pridošlica. Došlo se do prepirke. Bulić reče Matošiću: 'Učite povijest, grada Splita, ne znate povijest grada, neznalico!' Našto mu On t.j. Matošić Buliću: 'A što znate Vi, neznate nego ono malo kamenja.' Bulić se odalečio, ne rekavši ništa."[302]

Bio je don Frane, uz silno znanje koje mu nitko nije mogao osporiti, poznat i po velikom srcu i spremnosti da pomogne svima koji su mu se obraćali. Splićanin Ante Katalinić, ljekarnik, uputio mu je sljedeće pismo: "Odkad izidjoh iz Gimnazije nijesam Vam još nikada ni u čemu dosađivao, pa me to još više oslobađa obratit se Vašoj obće poznatoj dobroti, u času, tako važnom u svojem životu. Kako će Vam biti moguće poznato, ja sam ljekarnik bez svoje ljekarne. Ljekarnik sam naime prvi ovdješnjoj pokrajinskoj Bokvici. Ljekarna je to sa malo posla pa dotično i sa vrlo malim prihodom. Dubrovnik je pak mjesto odveć skupo, a za nas koji smo iz Splita ili njegove okolice i dosta strano, pa se nije lako našem, čovjeku tu ni naviknuti. Nigdje bolje ne pristaje što ovdje ona: "Sve mi hvali, al me u Split uvali." Stoga sam se natjecao na ljekarnicu Voljoi u Splitu koja je pod natječajom jer kad bi to mjesto zadobio, postigao bi onaj cilj za kojim sam žudio t. j. biti ljekarnik svoje ljekarne u svom ili dobro poznatom mi mjestu. Tim radije sam to učinio, što su ovo jako rijetki slučajevi, da naš čovjek može ovakovo mjesto dobiti u našim stranama jer u Bosni, Hercegovini, Hrvatskoj tjeraju nas Deklecingeri, Baueri a u Istri pa i Dalmaciji Talijani. Pri ovom natječaju imade ali mnogo natjecatelja, a odlučuje tamošnje poglavarstvo. I kao u svakoj stvari tako i u ovoj sva je prilika da će dobit to mjesto onaj, koji bude imao više zagovaratelja. Spominjuć se dakle Vaše

300 Zagreb, 18. I. 1907., u: *SC*, X (1907), br. 15.
301 Trst, 2. X. 1905., u: *SC*, VIII (1905), br. 66.
302 Zadar, 4, III. 1905., u: *SC*, VIII (1905), br. 7.

F. Bulić i don A. Milić u Rogaškoj Slatini 1933.

dobrote još sa gimnazijskih klupa obraćam se Vama vrućom molbom da biste se Vi zauzeli za mene u ovoj stvari. Drugo vam neznam reći, već da ljubaznosti, ljubavi i štovanju kojeg Vam dugujem ne samo kao vaš bivši gojenac već i kao dio naroda čijeg sam član, pridodat ćete s time još jedan kamičak."[303]

Na koncu vas svesrdno pozdravljam...

Završavam ovaj feljton riječima podrške don Frani od Jakova Ceresattija i Ante Katalinića. Prvi ga je 11. ožujka 1901., u jeku sukoba oko pitanja sv. Dujma, ohrabrio Ceresatti: "Vrieme će dokazati, na čijoj je strani pravica. Ovo se obično dogadja kod ljudi zasukanih rukava. (...) Prebacili ste dosta gorkih junački preko sebe, pa se nadam, da ćete i ovo. Istina i pravica će pobjediti, a u vašoj borbi naći ćete uviek uza se one, koji ljube istinu. Naprijed, učitelju!" Nekoliko godina poslije, 4. ožujka 1905., Ante Katalinić mu je poručio: "Na koncu vas svesrdno pozdravljam zajedno s malim i velikim Bulićima kojih je pun Spljet i bilježim se."[304]

303 Dubrovnik, 9. I. 1905., u: *SC*, VIII (1905), br. 8.
304 *SC*, IV (1901), br. 22.

POLEMIKE

Odgovor na tekst dr. sc. Jurice Pavičića *Preotimanje žrtava fašizma*, objavljen u *Slobodnoj Dalmaciji* 2. travnja 2014., str. 14-15.

Pavičić prešućuje nove historiografske spoznaje

De facto i *de iure*, kolumnist Slobodne Dalmacije dr. sc. Jurica Pavičić zaslužio je orden za svoj tekst naslovljen "Preotimanje žrtava fašizma", objavljen u spomenutoj tiskovini 2. travnja 2014., samo nekoliko dana nakon dostojanstvenih komemoracija organiziranih u prigodi 70. obljetnice apokaliptičkog stradanja najmanje 1256 civilnih osoba iz potkamešničkih sela. Sve navedene civile mučki su krajem rujna 1943. i krajem ožujka 1944. pobili pripadnici njemačke SS divizije "Prinz Eugen".

Budući da je novinar prozvao mene da sam u svom tekstu objavljenom u *Slobodnoj Dalmaciji* "obrnuo teze" i "zloporabio historiografiju", ali i lokalnu Katoličku crkvu čiji sam član, smatram obvezom na to reagirati. U trijumvirat zla doktor je uključio i županijski HDZ, kojeg nemam ovlasti ni namjeru braniti, iako smatram da njegovo vodstvo to može učiniti bez velikog napora. Vjerovali ili ne, Pavičić je u našu zločinačku družinu pribrojio i obitelji stradalih! Tako u svom zadnjem tekstu lamentira s tugom u srcu: "Suučesnik antipatične revizije su nažalost i obitelji stradalih, koje krotko, konvertitski, trpe da se kosti njihovih mrtvih upregnu u historiografsko ispiranje njihovih ubojica".

Prema mišljenju novinara svi mi gore navedeni smo revizionisti povijesti koji da bi "asanirali vlastite ideologije", čitaj "ustaštvo" i "klerofašizam", "izbacujemo veterane antifašističkog rata s komemoracija", činimo sve "da SDP bojkotira obljetnicu, pa ih zbog toga bojkota osuđujemo", "preotimamo žrtve fašizma antifašistima", a fašizam osuđujemo, samo "načelno". Po njemu, ja "perverzno" okrećem teze i širim laži o velikom pokolju u potkamešničkim selima, amnestirajući od pokolja ustaše i domobrane te svaljujući svu krivnju na partizane.

Naravno, riječ je o bezočnim lažima koje je dr. Pavičić podastro čitateljima, čime me je prvi, a vjerojatno i posljednji put doslovno prisilio da javno reagiram. Teško mi je zbog ograničenosti medijskog prostora odgovoriti na sva izrečena krivokletstva, pa se usredotočujem na veliki pokolj civila 1944. godine. Za taj pokolj Pavičić s pravom optužuje pripadnike njemačke 7. SS divizije "Prinz Eugen" i četnike, što dokumenti i potvrđuju. Međutim, Pavičić i svi drugi pavičići unatoč novim historiografskim spoznajama koje je 2012. I. Kozlica objavio u knjizi "Krvava Cetina" i dalje optužuju njima "pridružene" postrojbe domobrana i ustaša, te pripadnke 369. (hrvatske) pješačke "Vražje divizije" da su izravno sudjelovali u pokolju. Na nji-

hovu žalost, tu tvrdnju opovrgavaju dokumenti. Izdvajam samo jedan partizanski, napisan 2. travnja 1944., samo tri dana nakon pokolja. Iz njega izdvajam: "Naše jedinice dale su slabiji otpor oko Otoka i Gale, ali su Njemci /odnosno četnici i ostali banditi/ pobili stanovništvo odreda. (...) Za pogreb lješeva u Otoku došli su iz Sinja 3 fratra medju kojima i fra Stanko Litre-Milanović /razbojnik/ čija je familija poklana, kuća zapaljena, stoka odvedena. Takodjer porodica novoga logornika Mirka Bilobrka je postradala, 5 članova ima u bolnici, a 3 člana poginula, dok je kuća opljačkana i zapaljena, a stoka odvedena. Navedeni barbarizam izazvao je gnjušanje kod domobrana a naročito kod onih domobrana čije su porodice stradale te se prijete osvetom Njemcima. Medju ustašama u Sinju nastala je velika uzbuna zbog tog klanja, te se prijete osvetom Njemcima, a i pravoslavnom življu i četnički raspoloženim elementima. (...) Narod je prestrašen, ogorčen na Njemce, bježi u žicu da bi se sačuvao. Na nas je zlovoljan, jer smatra da smo ga mogli braniti."

Mislim da ovom dokumentu nije potrebno pojašnjenje. Samo dodajem da su se "pridružene" snage u vrijeme njemačkog pokolja borile protiv partizanske "narodnooslobodilačke vojske", čiji su pripadnici pred naletom njemačke vojske napustili sva sela i pobjegli. Da "pridružene" postrojbe nisu izravno sudjelovale u pokolju svjedoči u Slobodnoj Dalmaciji 2. travnja 2014. i 82-godišnji Jakov Đonlić iz Voštana koji je preživio pokolj. Znajući sve ovo, mislim da je suludo nijekati suodgovornost za pokolj kako "pridruženih" snaga, tako i "narodnooslobodilačke vojske", koja je ostavila narod da ga se pokolje.

Što se tiče "preotimanja žrtava fašizma antifašistima", doktor bi trebao znati da su upravo komunisti poslije rata uvjerili obitelji preživjelih da su svi njihovi postradali u pokolju zapravo komunisti, pa su im u znak zahvalnosti na spomen obilježja i kosturnice prikačili petokraku! Možda je to "prisvajanje" razlog zbog kojega su obitelji sramno "konvertirale" i po svemu sudeći raskinule dugogodišnje bratstvo s antifašistima.

Dokle će Pavičić i njegova družina osporavati dokumente, dokle će uporno ponavljati mit "zlim ustašama", a tvrdoglavo sijati mit o "dobrim i nepobjedivim partizanima", dokle će povijesnu istinu prilagođavati svojim idejama i dogmama, samo je njima znano. U iščekivanju boljih dana, možemo samo zamoliti Svevišnjega da sve one koji su spremni čuti nešto drugačiju istinu o ovim pokoljima, ratu, ali i poraću, sačuva od crvene dogme i Pavičićeve retorike.[305]

---

[305] Nakoj objave ovog teksta uslijedio je odgovor J. Pavičića: *Neka don Dukić preispita savjest i vlastitu ideologiju* (*Slobodna Dalmacija*, 17. travnja 2014., str. 40). Na taj u historiografskom smislu "mršav" tekst nisam odgovorio.

Odgovor na priopćenje koje je Udruga antifašističkih boraca i antifašista (UABA) Cetinske krajine Sinj objavila na portalu *Ferata* 27. prosinca 2014. povodom izjava J. Dukića na predstavljanju knjige Ivana Kozlice *Alka u politici – politika u Alki*, održanom 18. prosinca 2014. u sinjskim Alkarskim dvorima. Odgovor je objavljen na istom portalu *Ferata* 31. prosinca 2014. godine.

Sinjska antifašistička udruga ideološkim ćorcima puca u prazno

Sinjska antifašistička udruga i njezin predsjednik Stipan Samardžić uputili su 27. prosinca 2014. priopćenje za javnost povodom mojih izjavâ izrečenih na predstavljanju knjige Ivana Kozlice *Alka u politici – politika u Alki*, održanom u Alkarskim dvorima 18. prosinca 2014. godine. U priopćenju su me ti antifašisti prozvali, naravno bez pokrića, da sam na predstavljanju knjige rekao ono što stvarno nisam rekao, da sam otišao "predaleko" u interpretaciji suvremene alkarske prošlosti, što nije istina, i da sam, ako sam ispravno shvatio njihov tekst, polazeći "s pozicije politike suprotnoga pola, dakle nacifašizma" skovao plan rušenja antifašizma!!! Na njihovu žalost, ništa od navedenoga nije istina.

Što se tiče UABA-ških utuživih etiketiranja upućenih na moj račun, o mojem navodnom "nacifašizmu" i "ustaštvu" ne kanim trošiti riječi. Vjerovali ili ne, sve ovo događa se u viteškom Sinju krajem 2014. godine.

Iz UABA-inog misaono kobasičastog i gramatički drljavog teksta izdvojit ću onaj poveći dio koji je upućen izravno meni, u nadi da će svi dobronamjerni i istinoljubivi ljudi u Sinju, Cetinskoj krajini i izvan nje sami procijeniti tko u ovom slučaju govori istinu a tko laže, tko ne/ispravno zaključuje, i tko je u svojoj svjetonazorskoj intimi okrenut budućnosti a tko se slijepo valja u ideološkoj kaljuži prošlosti ne želeći prihvatiti objektivnije interpretacijske modele suvremene historiografije, koji su kvantitativna i kvalitativna nadopuna, ali i revizija tzv. "partizanske historiografije". Naravno, nije riječ o osvetničkom revizionizmu SUBNOR-ovskog tipa, kojeg je u Hrvatskoj do demokratskih promjena bilo u izobilju, o čemu komunisti i antifašisti nerado govore. Bogu hvala, dah demokracije polako ulazi u hrvatske domove i slobodnije se piše, svidjelo se to nekome ili ne.

Ćorcima na knjigu

Zanimljiv je podatak što autor/i priopćenja u svom tekstu gotovo i ne spominje/u samog autora knjige gospodina Ivana Kozlicu, čiji smo znanstveni rad prof. dr. sc.

Marko Trogrlić i ja predstavili u sinjskome hramu kulture, Alkarskim dvorima. Još je zanimljivije, zapravo čudnije, što čuvari antifašizma, štogod ta riječ danas značila, napadaju "izvjesnog" Dukića koji je te večeri javnosti predstavio isključivo ono što je I. Kozlica napisao i potpisao u svojoj knjizi. Umjesto da gore već spominjani potpisnici javno iskažu svoje neslaganje s Kozličinim sadašnjim i prethodnim rezultatima istraživanja i nastoje ih znanstveno oboriti, ukoliko im to uopće pođe za rukom, oni poprilično nervozni i usidreni na hridima prošlosti gađaju ćorcima u prazno. Nikako ne uspijevaju pozabaviti se rezultatima istraživanja utemeljenima na novim izvorima, već samo pjene i ocrnjuju mene i moj rad, što, moram to reći, jako nalikuje brojnim slučajevima u vrijeme komunizma. Riječ je o vrlo opasnim metodama koje su prije demokratskih promjena dovedene gotovo do savršenstva. Bogu hvala, oni koji se danas u Hrvatskoj služe takvim metodama sve su osamljeniji.

U ovoj prigodi smatram važnim podsjetiti javnost da je upravo taj "izvjesni" don Dukić (možda bi ubuduće bilo uputnije ne navoditi prezime i sredinu "iz koje nam gospodin Dukić dolazi", kako ne bih uvrijedio nekoga od potpisnika iz "antifašističkog" zavičaja) s ponosom Kozličinu knjigu preko triljske udruge, Kulturnog društva Trilj, objavio u Zagrebu kao dvadesetu knjigu u svom izdavačkom nizu. Knjiga je izišla u suizdavaštvu s Hrvatskim centrom za ratne žrtve iz Zagreba, što je potpisnicima "iznenađujuće", a nama uopće nije. Nije mi poznato da su ti UABA-ini stručnjaci ikada iskazali "iznenađenje" onim što su sve objavljivali "ratni intelektualci" SUBNOR-ovskih organizacija i nekadašnji Institut za historiju radničkog pokreta. Da ne bi došlo do zabune, naglasak nije na temama koje su oni istraživali nego na načinu kako su ih jednostrano i ideološki obrađivali. U tim knjigama gotovo se uvijek znalo tko su u priči pozitivci, a tko negativci, tko dobri a tko loši likovi… Na opću radost, slične podjele na dobre ("sinjski" kauboji) i loše ("triljski" Indijanci) ne prolaze više niti u američkim filmovima, iako ih danas, nažalost, susrećemo i u susjednom Sinju.

Na temelju "antifašističkog" ponašanja sinjske družine lako se može zaključiti da je njima u relativno jednostavnom procesu otkrivanja činjenica i zaključivanja zaista presudan faktor, odakle osoba dolazi, a ne kako i s kojim motivima ta osoba nešto radi. U konkretnom slučaju, presudno im je odakle "taj Kozlica" i "taj Dukić" dolaze, a ne ono što Kozlica i drugi istraživači pišu, kojim se izvorima služe i kako ih kritički vrednuju. Suluda je to i opasna situacija koja se ne pojavljuje samo u sinjskoj sredini... Takve i tome slične tragikomične situacije Đorđe Balašević pretočio je u stih pjesme *Nevernik*

Njenima nisam bio po volji
važno im bilo odakle su moji
zašto to smeta,
sa ovog su sveta,
hlebotvorci, čestit soj.

Završavam ovaj dio teksta sve više uvjeren da UABA-ini potpisnici na Ferati "lajkanog" anakronističkog pamfleta Kozličinu knjigu prije sastavljanja rečenog pamfleta nisu stigli niti pročitati. Ukoliko pak jesu, onda su u procesu zaključivanja očito negdje zapeli…

Nemam namjeru, a ni ovlast, govoriti u ime od antifašista "manje prozvanog" mojeg prijatelja Ivana Kozlice, jer on to s lakoćom može i sâm učiniti. Ratnik se brani oružjem, pjesnik pjesmama, a znanstvenik izvorima. Ipak, osjećam potrebu i u ovoj prigodi javno mu zahvaliti što već nekoliko godina istražuje osjetljive, nedovoljno istražene i znatno krivotvorene teme iz prošlosti cetinskoga kraja. On kao i brojni ljubitelji istine nije slijepo prihvatio rezultate SUBNOR-ovske interpretacije ratnog i poratnog razdoblja Cetinske krajine, nego je za razliku od njih napravio duhovni, a potom i znanstveni iskorak te krenuo u mukotrpno istraživanje. Rezultat njegovoga rada su tri knjige kojima je zadužio cetinsku i hrvatsku historiografiju, ova posljednja o Alki i dvije o zločinima u cetinskom i poljičkom kraju u ratu i poraću, naslovljene *Krvava Cetina* i *Markovića jama*.

Shodno svemu što sam u prethodnom poglavlju rekao, postavljam UABA-inim potpisnicima vrlo jednostavno pitanje, a na koje ostala javnost već zna odgovor: "Zbog kojega razloga u komunističkom razdoblju nije objavljena niti jedna znanstvena publikacija o Drugome svjetskom ratu i poraću na području Cetinske krajine, a u demokratskoj Hrvatskoj izdano ih je nekoliko?" Nadam se da spomenute potpisnike u njihovom odgovoru neće omesti ili možda šokirati podatak o povećanju broja publikacija već u skoroj budućnosti, a u jednoj od njih tematizira se "ratno" poraće u oslobođenoj Cetinskoj krajini.

"Očešao" se antifašistički dvojac (ant. borci i antifašisti) sa svojim kormilarom, ili možda kormilarima, u svom tekstu i o nekoliko pojedinaca i institucija, prozvavši neizravno i samo Viteško alkarsko društvo koje bi se po njihovu uvjerenju možda trebalo suprotstaviti mojim tvrdnjama, koje su za rečeni dvojac "uoči velikog jubileja sramota za Viteško alkarsko društvo, grad Sinj i cijelu Cetinsku krajinu". Na njihovu žalost, uprava VAD-a ne samo da to nije učinila, već se je u cijelom projektu ponijela izuzetno profesionalno, dopustivši Kozlici, kao i drugim istraživačima prije njega, slobodan ulaz u arhiv udruge, iako do samog predstavljanja knjige o Alki nitko od njih nije znao kako će ona uopće izgledati. Oprostite što ću ovo potiho i radošću ispunjenog srca reći: "Za mene je to demokracija."

Što bi tek bilo da je Kozlici bila na raspolaganju i pokradena građa iz arhiva VAD-a, o čemu se po sinjskim ćoškovima šapuće, a o čemu i sinjski antifašisti ponešto znaju... Bez ikakve sumnje istinu o Alki upotpunili bi i pojedini ljudi iz uprave Alke, alkari i alkarski momci koji su bili važni sudionici u nedavnim varljivim vremenima u kojima se našla Domovina i Alka. Nažalost, uskratili su svoja svjedočanstva. I to je demokracija…

Bilo kako bilo, svatko bi se dobronamjeran u ovom trenutku mogao složiti da je Kozličina knjiga sa svim svojim nedostatcima po mnogo čemu jedinstvena i, što je najvažnije, odlična je podloga za buduća istraživanja i nadopune, pa došle one i iz "sinjske" radionice. Dapače, bilo bi to u ovom trenutku i poželjno a na opću radost svih onih koji vole ne samo Sinj, nego i ostala mjesta Cetinske krajine.

Iz objavljenog teksta na Ferati nije vidljivo koliko je članova antifašističke udruge, koji usput rečeno sebe ubrajaju u "Sinjane dubokih korijena", potpisalo taj uradak. Nije to, zapravo, u ovom trenutku niti važno, ali mislim da je potrebno osobama koje se ne bave profesionalno znanstvenim istraživanjem naglasiti da između teksta te antifašističke družine i tekstova objavljenih u Hrvatskoj u razdoblju od 1945. do demokratskih promjena postoji velika sadržajna, metodološka i stilska sličnost.

Nije mi poznato da li su UABA-ški aktivisti "snimili" sinjsko predstavljanje, ovisno o tehničkoj opremljenosti, preko diktafona ili u pisanom obliku, ili pak u obje varijante, kako se to u pravilu činilo u komunističkom vremenu. Ako nisu, onda mogu samo ustvrditi da to nisu učinili, ako jesu, onda mi se čini da su moje izlaganje trebali malo bolje preslušati prije sastavljanja svoga teksta kako se ne bi doveli u ovako sramotnu situaciju. Ukoliko su, pak, oni moj govor zaista "stručno obradili" i na temelju toga sastavili ovakav tekst, u tom slučaju jasno su pokazali da kod njih, očito, nije problem samo tehničke naravi...

Ideologijom na predstavljača

Nije jednostavno pobrojati sve lažne optužbe koje su UABA-ši uputili na moj račun, a iz kojih je vidljivo kako su oni zapravo prekaljeni majstori ideološke improvizacije. Umjesto da prihvate rezultate povijesnih istraživanja, u ovom slučaju Kozličine, ili ih pak pokušaju znanstveno oboriti, oni se u nedostatku dokaza i s viškom ostrašćene ideologije u polemici uporno udaljuju od novijih rezultata istraživanja pa bez ikakvoga srama siju optužbe i laži. Teško je reći kada će i hoće li oni ikada shvatiti činjenicu da povjesničar ne ideologizira, već na temelju izvora utvrđuje činjenice s ciljem da čitatelju pomogne u otkrivanju istine, a na putu do istine redovito se pojavljuju brojne prepreke od kojih su najveće ideologija, s koje god strane dolazila, i duhovna nespremnost pojedinaca da prihvate nova historiografska otkrića.

Navodim nekoliko primjera lažnih optužbi i ideoloških interpretacija odaslanih iz antifašističkog tabora. Prvi se vezuje uz "vruću" Alku održanu 6. kolovoza 2001. godine. Da podsjetim javnost, prije održavanja te Alke uprava VAD-a odlučila je "jednoglasno" da zbog uzavrele situacije oko alkarskog vojvode Mirka Norca-Keve budući slavodobitnik Alke neće primiti darove predsjednika Republike Hrvatske Stjepana Mesića. Što je odlučeno, to je i učinjeno. Po završetku alkarskog ceremonijala i odlaskom svih prisutnih sa alkarskog trkališta taj čin, ali i cijela Alka, postali

su prošlost i samo još jedna u nizu tema za Sinj, Hrvatsku, političke analitičare i povjesničare, među kojima je i I. Kozlica.

Za čitatelje ovoga teksta, osobito one koji nisu bili na predstavljanju Kozličine knjige u Alkarskim dvorima, napominjem da je spomenuti događaj iz alkarske prošlosti Kozlica opisao u knjizi, potkrijepio ga izvorima i ustvrdio kako se nešto slično nije dogodilo u povijesti Alke. Te dvije gole činjenice koje je Kozlica naveo u knjizi, ne svrstavajući se ni na koju stranu, ja sam na predstavljanju knjige samo ponovio i ništa više od toga. Tu smo se kao znanstvenici zaustavili, ne dijeleći sudionike tog događaja na pobjednike i poražene, čime smo poštovali drugi princip historiografskog istraživanja.

Ali kako to obično biva i na ovom primjeru se pokazalo da je pojedincima struka važna samo ukoliko su rezultati istraživanja podudarni s njihovim željama. Ukoliko se, pak, ishodi i želje ne podudaraju, onda kreće ideološka avantura, u ovom slučaju sinjskih antifašista koji su događaj s predsjednikom Mesićem iz određenih razloga teško prihvatili pa su se doveli u tragikomičnu situaciju krenuvši u napad na mene i neizravno na Kozlicu, ali i tadašnju upravu VAD-a, iznošenjem neprimjerenih riječi, laži i neznanstvenih argumenata.

Meni su prigovorili da je "degutantno i neumjesno" što sam "demokratski izabranog Predsjednika RH, u polupredsjedničkom sustavu Hrvatske parlamentarne demokracije" proglasio "vladarom". Potom su izveli ideološku piruetu, odgovarajući "protuargumentom" političke a ne stručne naravi na moje iznošenje nepobitnih činjenica o njima spornoj Alki. Njihov argument glasi: "Očito je (don Dukiću, o.a.) problematično što se Predsjednik zvao Stjepan Mesić". Mislim da je ovdje svaki komentar suvišan.

Svoje neslaganje prema tadašnjoj upravi VAD-a na čelu s Matom Jukićem sinjski antifašisti iskazali su lažnom tvrdnjom o tom za njih "najsramnijem činu" u povijesti Alke. Evo njihovoga teksta: "Tada mimo protokola i alkarskog ceremonijala, što je neupamćeno, uz orkestrirano zviždanje i vrijeđanje predsjednika Mesića, prisutnima se obratio predsjednik Viteškog alkarskog društva Mate Jukić, detronizirajući Predsjednika RH s položaja pokrovitelja Alke i obznanjujući da je pokrovitelj Alke narod."

Zaista nije jasno što se tada dogodilo "mimo protokola i alkarskog ceremonijala", ako je predsjednik Jukić samo javno obznanio odluku koju je tadašnja uprava VAD-a, ponovno napominjem, "jednoglasno" potpisala. Stoga zaključujem ovaj dio polemike, u nadi da to više neću morati ponavljati: "Na 286. Alki nije se dogodilo ništa izvan protokola, ili možda samoinicijativno, kako bi antifašisti možda željeli, a odluka VAD-a jedinstvena je u povijesti Alke, tj. nikada se prije nešto sličnog nije dogodilo."

Čini mi se važnim u ovom kontekstu primijetiti da se antifašisti u svom tekstu ne osvrću na još jedan, također jedinstven, događaj iz alkarske prošlosti koji se dogodio na Alki 1965. godine, kada je tadašnji alkarski vojvoda Bruno Vuletić zaista učinio nešto "mimo protokola", obrativši se Josipu Brozu Titu riječima: "Druže Predsjedniče Republike, alkari i alkarski momci spremni su za natjecanje. Molim Vaše odobrenje da možemo početi."

Razlog primjene neujednačenih mjerila sinjskih antifašista za slične ili iste povijesne situacije očito leži u njihovom svjetonazoru koji im je u pravilu važniji od struke, a time i povijesnih činjenica. Odgovaralo to njima ili ne, Stjepan Mesić je u ovom trenutku jedini "vladar" kojemu je neka uprava VAD-a odbila pokroviteljstvo nad Alkom, a Bruno Vuletić, koliko nam je poznato, jedini alkarski vojvoda koji je i na formalnoj razini predao Alku u zagrljaj politike i, naravno, prekršio odredbe Statuta na čijem je oblikovanju teksta vjerojatno i sâm sudjelovao.

Živim u nadi da će buduće generacije znati kako je sve gore rečeno I. Kozlica prikupio u knjigu, J. Dukić na sinjskom predstavljanju izrekao, na što smo izuzetno ponosni, a sinjski antifašisti od svega napravili "slučaj".

Svoju "antifašističku" angažiranost članovi UABA-e pokazali su i svojim neslaganjem oko moje, zapravo Kozličine, tvrdnje kako Alka zbog izravnog i neizravnog upliva vladara nije kroz povijest bila isključivo hrvatska, nego ovisno o zemlji iz koje su ti vladari dolazili i austrijska, zatim orijunaško-jugoslavenska, potom nakratko hrvatska, pa poduže razdoblje komunističko-jugoslavenska, i na kraju opet hrvatska, a odnedavna prema priznanju UNESCO-a i svjetska.

I u ovom slučaju antifašisti se bezuspješno brane neznanstvenim argumentima poput: "Alka je Hrvatska i uvijek se trčala u Sinju, u Hrvatskoj" i "Alku su uvijek uređivali i vodili Sinjani (…) i zato je ona sinjska i hrvatska." Na te UABA-ine misaone bisere odgovaram još jednim pravilom struke prema kojem ozbiljni pisci u svojim tvrdnjama vrlo rijetko i oprezno koriste riječi "uvijek" i "nikada", iz jednostavnog razloga što svako pravilo ima iznimku, svaka tvrdnja određenu nepreciznost, a prošli događaji teško se mogu sabiti u riječi.

Slučajno ili ne, u obadvije rečenice antifašisti su koristili riječ "uvijek", stoga im odgovaram kako slijedi. Prvu tvrdnju da se Alka "uvijek" trčala u Sinju i Hrvatskoj demantiraju sve one Alke koje su se iz političkih i promotivnih razloga trčale izvan Sinja i Hrvatske. Naravno da te alkarske "iznimke" ne narušavaju "hrvatski" duh Alke, ali ga baš i ne osnažuju.

U drugom misaonom biseru pokazali su antifašisti svoju razinu povezivanja tvrdnjom da je Alka "sinjska i hrvatska" jer su je "uvijek uređivali i vodili Sinjani". Moj odgovor vrlo je jednostavan. Povijest je pokazala da su Alku, na žalost antifašista potpisnika, vrlo uspješno "uređivali i vodili" i oni ljudi koji nisu Sinjani, a na opću

žalost svih nas bila je i u rukama pojedinih Sinjana koji su svojim političkim nehrvatskim svjetonazorom znatno doprinijeli rastakanju i "sinjstva" i "hrvatstva" Alke. Više o svemu možete pronaći u Kozličinoj knjizi, uz napomenu antifašistima da je za vrijeme Drugoga svjetskog rata za vrijeme "kvislinške" Nezavisne Države Hrvatske u Alki bilo i "punokrvnih" Sinjana.

Kako ovdje ne spomenuti tvrdnju UABA-inih potpisnika da don Dukića "sigurno najviše smeta" što su Alku "uvijek uređivali i vodili Sinjani". Što takvom biseru na izmaku 2014. dodati? Mislim da je najbolje ostaviti ih u svom uvjerenju i sa Sinjanima nastaviti raditi na dobrobit Alke, Sinja, Cetinske krajine i Hrvatske i, naravno, antifašistima na čelu s njihovim predsjednikom poželjeti misaono uspješniju godinu.

Stigli smo, konačno, i do nekoliko tema o kojima sam govorio na predstavljanju knjige, koje su antifašiste sudeći prema njihovim reakcijama jako uznemirile i razljutile. Prva tema odnosi se na ulogu pojedinih alkara, alkarskih momaka i alkarske uprave u Drugome svjetskom ratu i poraću te u Domovinskome ratu sve do danas, ali i na poprilično različit odnos političkih elita prema pojedinim alkarima u poslijeratnim razdobljima. Podsjećam čitatelje da sam na predstavljanju knjige poimence spomenuo osam komunista-partizana koji su prema rezultatima najnovijih istraživanja sudjelovali, izravno i neizravno, u brojnim likvidacijama u vrijeme Drugoga svjetskog rata i poraća na području Hercegovine, na Bleiburgu i u Cetinskoj krajini.

Reakcija antifašista na ovu tvrdnju bila je agresivnija od svih prethodnih. Prozvali su me da "bez ikakovog srama", "zločesto i neprimjereno" te "bez ikakvih relevantnih dokaza" narušavam ugled pojedinih "uglednih Sinjana, antifašista, narodnih heroja, alkarskih vojvoda". Osim uobičajeno neprimjerenog rječnika, antifašisti su ponovno na moj račun iznijeli i tri teške optužbe: prvu, da su ono što sam na predstavljanju rekao "moje tvrdnje", drugu, da je sve izrečeno "bez dokaza", i treću, da sam navedene komuniste-partizane proglasio "ratnim zločincima". Sve tri optužbe su, naravno, lažne.

O nedostatku srama, mojoj zloći i neprimjerenosti neka prosude sami čitatelji i oni koji me poznaju osobno i na temelju mog javnog rada. Što se tiče optužbe da su riječi koje sam izgovorio na predstavljanju knjige "moje tvrdnje", odgovaram da su to tvrdnje koje su pronašli i objavili razni istraživači, među kojima je i I. Kozlica. Suluda je "antifašistička" optužba o navodnom "nedostatku dokaza" za iznesene tvrdnje. Dokazi, na žalost svih antifašista, postoje i pronađeni su u brojnim hrvatskim arhivima, ali tek nakon pada komunizma i pojavom demokracije u Hrvatskoj. Najopasnija od svih optužbi je da sam gore spomenute osobe proglasio "ratnim zločincima", te da sam, zamislite, "s pozicije nacifašizma" izravno napao antifašizam!!!

Jedino što sam te večeri rekao o komunistima-partizanima jest da su počinili nedjela za vrijeme rata i u poraću, i ništa više. Korak dalje otišli su upravo antifašisti kada su mi stavili u usta i bez imalo srama ono što nisam rekao. Podsjećam čitatelje, ali i antifašiste, da sam te večeri spomenuo i Mirka Norca-Kevu koji je zbog sudjelovanja u Domovinskom ratu od Republike Hrvatske osuđen kao ratni zločinac. Spomenuo sam te večeri i podatak da su spomenuti komunisti-partizani poslije rata sve do pada komunizma bili u vrhu VAD-a, a nisu za gore spomenuta nedjela pozivani na sud. Teško je ne primijetiti kako antifašisti potpisnici staju u obranu komunista-partizana, a o Mirku Norcu-Kevi šute. Je li u pitanju ljubav prema istini ili ideologiji, prosudite sami.

Uzelo bi previše prostora ukoliko bih se upustio u opisivanje ratnog i poratnog puta komunista-partizana i njihovih neupitnih "mrlja" s kojima se antifašistički suborci i sljedbenici antifašizma nikako ne žele suočiti. Spomenuo bih samo Markovića jamu u koju je u proljeće 1944. strovaljeno preko 100 hrvatskih vojnika, o čemu sinjski i drugi antifašisti poput grobova šute. Spominjem i brojne likvidacije civila, franjevaca i biskupijskih svećenika u Hercegovini i Dalmaciji pred kraj i po završetku rata, ali i poslijeratne likvidacije 197 osoba iz Cetinske krajine koje su počinili pripadnici OZNE Cetinskog područja. Popis likvidiranih datiran je u oslobođenom Sinju 14. travnja 1948., a započima riječima: "Opunomoćstvo UDB-e za kotar Sinj dostavlja Odjeljenju UDB-e za Dalmaciju - IV. odsjek u Splitu popis likvidiranih osoba na području kotara Sinj nakon što su u listopadu 1944. Sinj i Cetinjsko područje oslobodile jedinice NOV i PO Jugoslavije."

Za ovaj put toliko o, kako u tekstu antifašisti pišu, "različitim mjerilima tretiranja ljudi u Alki nakon Domovinskog rata i 2.svjetskog rata", uz napomenu kako je jedan od komunista-partizana, za mnoge najugledniji alkarski vojvoda i sinjski vitez, Bruno Vuletić, početkom Domovinskog rata napustio tada krvareću Hrvatsku…, o čemu u UABA-inom tekstu nema ni spomena.

Teško mi je u ovom trenutku, iako izlazi izvan okvira "alkarskih" i "političkih" tema, ne odgovoriti na još jednu izuzetno "antifašističku" laž koja je povezana uz najveći pokolj u povijesti cetinskog i poljičkog kraja, zločin kojeg su, opet ponavljam, počinili pripadnici njemačke vojske u proljeće 1944. ubivši na najbrutalniji način najmanje 1 256 civilnih osoba samo iz potkamešničkih sela.

Iako o toj temi na predstavljanju uopće nije bilo riječi, antifašisti su to u tekstu naveli i krivo me optužili napisavši sljedeći tekst: "Nije prvi put da Dukić ne govori istinu, optužujući partizansku narodno oslobodilačku vojsku za zločine u potkamešničkim selima, gdje su činjenice i svjedočanstva preživjelih pokolja neupitna, da je zločin počinila njemačka okupatorska vojska i pomagači 'hrvatskog predznaka'."

Iste optužbe na moj račun stigle su prvi put u proljeće 2014. iz pera novinara Jurice Pavičića. Budući da sam na njih odgovorio u *Slobodnoj Dalmaciji*, pozivam čitatelje da ih, ukoliko ih to zanima, pročitaju, a ovdje ponavljam samo ono što smatram bitnim. Kao prvo, odbacujem "antifašističku" klevetu da sam ja "optuž(io) partizansku narodno oslobodilačku vojsku za zločine u potkamešničkim selima". Ja sam samo na temelju novijih istraživanja, u kojima sam i sâm sudjelovao, ustvrdio ono što i partizanski dokumenti potvrđuju, a što je teško znanstveno oborivo. Naime, nama dostupni dokumenti jasno potvrđuju da su pripadnici partizanskih postrojbi pred naletom njemačke vojske napustili podmosorska i podkamešnička sela, pobjegli ili povukli se, sasvim svejedno, u Mosor i Kamešnicu i s tih položaja gledali nešto što se ne bi smjelo više nikada ponoviti.

Što se tiče pomagača njemačke vojske "hrvatskog predznaka" mislim da je najbolje čitatelje uputiti na Kozličinu knjigu *Krvava Cetina* i kao uvod u njezino čitanje donijeti dio jednog "partizanskog" dokumenta, koji je napisan 2. travnja 1944., samo tri dana nakon pokolja. On glasi: "Naše jedinice dale su slabiji otpor oko Otoka i Gale, ali su Njemci /odnosno četnici i ostali banditi/ pobili stanovništvo odreda. (...) Za pogreb lješeva u Otoku došli su iz Sinja 3 fratra medju kojima i fra Stanko Litre-Milanović /razbojnik/ čija je familija poklana, kuća zapaljena, stoka odvedena. Takodjer porodica novoga logornika Mirka Bilobrka je postradala, 5 članova ima u bolnici, a 3 člana poginula, dok je kuća opljačkana i zapaljena, a stoka odvedena. Navedeni barbarizam izazvao je gnjušanje kod domobrana a naročito kod onih domobrana čije su porodice stradale te se prijete osvetom Njemcima. Medju ustašama u Sinju nastala je velika uzbuna zbog tog klanja, te se prijete osvetom Njemcima, a i pravoslavnom življu i četnički raspoloženim elementima. (...) Narod je prestrašen, ogorčen na Njemce, bježi u žicu da bi se sačuvao. Na nas je zlovoljan, jer smatra da smo ga mogli braniti."

Analizirajući sve gore rečeno, a na poseban način "antifašistički" govor mržnje, umjesto nadolijevanja ulja na vatru pozivam najprije njih a onda i sve ljude koje zanima ovo mučno razdoblje cetinske prošlosti da više i studioznije čitaju ono što je napisano, ali da i sami započnu istraživati, amaterski ili profesionalno, arhivsku građu, koja se u posljednje vrijeme uništava u nekim hrvatskim arhivima, kako bi se već jednom doznala potpunija istina o svemu.

Sve ovo pišem u nadi da se neće ponoviti ova suluda situacija u kojoj se napada i blati istraživače - u komunizmu se ne bi na tome stalo - a grčevito brani aktere u povijesti štogod oni učinili i kojojgod političkoj opciji pripadali, o čemu ozbiljni istraživači na temelju izvora pišu, ne dijeleći ih na pobjednike i poražene. U ratovima i diktaturama svi smo gubitnici.

Na kraju ovoga dugog odgovora kojeg svakako uvjetuje obimnost i važnost teme a ne moj intelektualni egzibicionizam, osvrnuo bih se ukratko još samo na komu-

nističko razdoblje alkarske povijesti. Bilo bi suludo tvrditi da u tom razdoblju nije bilo pozitivnih procesa koji su doprinijeli razvoju alkarske tradicije, Sinja i Cetinske krajine. Međutim te večeri sam, slijedeći rezultate Kozličinih istraživanja, smatrao važnim dotaknuti i ideološki aspekt komunističkog razdoblja koji je vidljiv i slijepcima. Komunistička ideološka matrica prepoznatljiva je na brojnim razinama kroz procese ideologizacije i ateizacije Alke, izgon Gospe Sinjske iz Alke te zabranu vjerskih simbola i umanjivanje uloge sinjskog samostana u očuvanju Alke i alkarske tradicije. Čitateljima koji nisu bili na predstavljanju knjige napominjem da sam u svom izlaganju koristio upravo te riječi i ne sluteći da će antifašistima biti povod za nove uvrede.

Vjerovali ili ne, antifašisti su ove riječi protumačili kao veliku uvredu "svećenika Dukića prije svega svim vjernicima koji su u tom periodu učestvovali u Alci uz mnogo poštivanja i visokog stupnja međusobnog uvažavanja". Zaboravili su UABA-ši kod iznošenja svojih dokaza koliko su ti sudionici Alke, stvarni vjernici, mogli "javno" i bez poziva na odgovornost ispovijedati svoju vjeru. Nudeći javnosti svoje dokaze kojim su htjeli oboriti sasvim gole činjenice o ideološkom izgonu Gospe Sinjske iz Alke i brisanju uloge sinjskog franjevačkog samostana u dugoj alkarskoj povijesti, moje gore navedene riječi proglasili su velikom uvredom koja "ima posebnu težinu", štogod to značilo, i ponudili dokaz koji su uobličili na sljedeći način: "Što se tiče protjerivanja franjevaca, kratko, kada su franjevci trčali Alku? Vjerovatno kad i maratonci počasni krug." Dovoljno je na ovo reći da i alkarski barjak iz komunističkog razdoblja sve ovo dovodi u pitanje.

Zanimljivo je, ali i za svaku pohvalu, što sinjski antifašisti na čelu sa svojim predsjednikom brane "hrvatstvo" i "katoličanstvo" Sinjske alke, samo kao povjesničar ne mogu ne primijetiti kako to većina njih, osobito antifašistički borci, nisu činili u vrijeme komunizma kada je to trebalo.

Jedina rečenica, zapravo njezin dio, koji bih u antifašističkom pamfletu potpisao glasi: "Alka zaslužuje relevantnu povijesnu istinu." No, uskraćujem svoj potpis na drugi dio rečenice kako ovaj narod treba istinu "koja neće izlaziti iz već poznate nam radionice". Na njihovu žalost, ako su mislili na triljsku "radionicu", moram im reći da su se grdno prevarili. Bit će još puno knjiga o viteškoj Alki, i to, naravno, s "triljskim", "sinjskim", "cetinskim" i "hrvatskim" predznakom. Bit će, na žalost antifašista, i onih knjiga u kojima će se obrađivati teme koje bi oni najradije preskočili.

U iščekivanju rečenoga završavam svaku javnu polemiku o "alkarskim", "političkim" i "ratnim" temama sve do pojave neke nove knjige, s koje god ona strane došla. A svim Cetinjankama, Cetinjanima i ljudima dobre volje, želim sretniju i uspješniju budućnost u Hrvatskoj ili drugdje po svijetu.

Kazalo osobnih imena i mjesta

Slikovni prilozi

- *Zoran Alajbeg*: str. 135, 256.
- *Arhiv Papinskoga hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu*: str. 229.
- *Tonko Bartulović*: str. 130.
- *Filip Beusan*: str. 226.
- *Alessandro Brachetti*: str. 177, 245.
- *Josip Dukić*: str. 9, 13, 19, 35, 41, 55, 61, 65, 71, 83, 89, 97, 107, 123, 149, 150, 179, 180, 186, 187, 244, 263, 266.
- *D. Grossman*: str. 133.
- *Maja Mula*: str. 265.
- *Božo Skoko*: str. 23.
- *Vučković Ante*: str. 117.
- *Vuko Anđelka*: str. 27.

Biblioteka Katoličkoga bogoslovnog fakulteta u Splitu, Ostavština don F. Bulića:
str. 200, 205, 206, 209, 211, 215, 216, 217, 218, 223, 252, 260.

Preslici knjiga:
str. 172, 173, 188, 197, 221, 232, 249, 250.

Preuzeto iz knjiga:
- DELONGA V., *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996.: str. 164.
- *Don Frane Bulić. Katalog izložbe*, Split, 1984.: str. 148, 151, 152, 155, 157, 162, 239, 240, 241, 267, 272, 274.
- FEISSEL D., *Notes d'epigraphic chrétienne (VI). XVI. Un phénicien a Salone*, u: *Bulletin de correspondance hellénique CVII (1983) I, Etudes*: str. 185.
- *Forschungen in Salona, II.*, Wien, 1926.: str. 180.
- *Forschungen in Salona, III.*, Wien, 1939.: str. 179, 186.
- GABRIČEVIĆ B., *Jevrejska opština u antičkoj Saloni*, u: *Jevrejski almanah*, (1959.-1960.): str. 132.
- GRISAR H., *Il musaico dell'oratorio lateranense di San Venanzio*, u: *Civiltà Cattolica*, XLIX (1898),: str. 141.
- *Hrvatski biografski leksikon*, 2, Zagreb, 1989.: str. 214.
- *Hrvatski biografski leksikon*, 6, Zagreb, 2005.: str. 220.
- MARIN E., *Starokršćanska Salona*, Zagreb, 1988.: str. 167, 181, 245.
- *Papa u Splitu i Solinu*, Split, 1998.: str. 146.
- *Recherches à Salone, II*, Copenhague, 1933.: str. 178.
- *Salona, I. Catalogue de la sculpture architecturale paléochrétienne de Salone*, Roma - Split, 1994.: str. 181.
- *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 80 (1987): str. 184.

Internet:
- https://independent.academia.edu/brankokirigin: str. 51
- http://ss-brac-supetar.skole.hr/fotogalerija?show=album&id=33: str. 140.
- www.exlibris.hr/delalle_trogir.htm: str. 199.

O autoru

Josip Dukić, sin Stanka i Tomice r. Dukić, rođen je 1968. u Košutama pored Trilja. Osmogodišnje školovanje završio je 1982. u OŠ Trilj (Košute, Trilj), a srednjoškolsko u Splitu 1986. u Srednjoj školi za spremanje svećenika. Filozofsko-teološki studij dovršio je 1992. na Teologiji u Splitu (Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu). Za svećenika Splitsko-makarske nadbiskupije zaređen je 28. lipnja 1992. godine. Od 1992. do 1998. vršio je službu župnika u župi Žedno-Arbanija na otoku Čiovu. Poslijediplomski studij crkvene povijesti započeo je 1998. u Rimu na Fakultetu crkvene povijesti pri Papinskom sveučilištu Gregorijana. Na učilištu je magistrirao 2000., a doktorirao 2008. godine. Tema magistarskog i doktorskog rada su starokršćanski natpisi iz Salone. Naslov doktorske radnje glasi: *Vita e fede dei cristiani di Salona secondo le iscrizioni. Con catalogo ragionato e commenti*. (Život i vjera salonitanskih kršćana prema natpisima. Katalog natpisa i komentari). Za boravka u Rimu 2004. završio je i Vatikansku školu za paleografiju, diplomatiku i arhivistiku. Nakon povratka u domovinu preuzeo je službu knjižničara u Nadbiskupskom sjemeništu u Splitu (Paštrićeva knjižnica). Od ak. god. 2005./2006. počeo je predavati crkvenu povijest na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Splitu. Na istom učilištu zaposlen je 2006. i izabran u suradničko zvanje asistenta, potom 2010. u suradničko zvanje višeg asistenta, a 2012. u znanstveno-nastavno zvanje docenta. Predstojnik je katedre za crkvenu povijest te utemeljitelj i predsjednik udruge Kulturno društvo Trilj, koja 2016. slavi desetu godišnjicu djelovanja. Objavio je devet knjiga i dvadeset jedan znanstveni rad.

Sadržaj

Od svog osnutka 2006. Kulturno društvo Trilj objavilo je dvadeset dvije knjige (šest brojeva časopisa *Triljski most* i šesnaest knjiga).

Ovo je *četrnaesta* knjiga objavljena u prigodi osamstote obljetnice prvog spomena Trilja u pohrvaćenom obliku (1210.-2010.). U nizu ih je predviđeno *osamnaest*.

1. Miljenko Marić - Josip Dukić, *Košute selo zaigrano*, Košute, 2010.
2. *Triljski most*, br. 5, Trilj, 2010.
3. *Scripta Branimiro Gabričević dicata* (Zbornik u čast B. Gabričevića), (ur. J. Dukić, A. Milošević, Ž. Rapanić), Trilj, 2010.
4. Više autora, (J. Dukić, pr.) *Košućka pjesmarica*, Košute, 2011.
5. Niveska Juraga-Kovačev, *Nepopravljiva šteta*, Trilj, 2011.
6. *Triljski most*, br. 6, Trilj, 2011.
7. Igor Šipić, *Pronevjerom oblikâ*, Trilj, 2012.
8. Ivan Kozlica, *Krvava Cetina*, Zagreb, 2012. (Izdavači: HCRŽ, Zagreb; KD Trilj; Ogranak MH Sinj; Društvo Poljičana Sveti Jure – Priko, Omiš).
9. Ivan Kozlica, *Markovićeva jama*, Zagreb, 2014. (Izdavači: HCRŽ, Zagreb; KD Trilj).
10. Stipe Krce, *Godine žutih tikava*, Trilj, 2014.
11. Stipe Ćaleta, *Gospodar sjećanja*, Trilj, 2014.
12. Ivan Kozlica, *Alka u politici - Politika u Alki*, Zagreb, 2014. (Izdavači: KD Trilj, HCRŽ, Zagreb).
13. Stipe Krce, *Svi moji nemiri*, Trilj, 2015.
14. Josip Dukić, *Nije sve tako crno*, Košute, 2016.

Objava knjiga dio je višegodišnjeg projekta obilježavanja proslave, koji nosi naziv *Triljska grotulja - Pedeset i pet darova Trilju za 800. obljetnicu*. Od kraja rujna 2009. do kraja svibnja 2016. od 55 predviđenih projekata 49 ih je ostvareno u cjelosti, 1 djelomično (Rodoslovlja), a 5 ih se (Triljski misal i 4 knjige) planira ostvariti u skoroj budućnosti.